

معماران ایران

سازمان اسناد و کتابخانه ملی

۲۰۰۴

سال میراث فرهنگی معنوی

از آغاز دوره اسلامی
تا پایان دوره قاجار

زهرة بزرگ نیا

اللَّهُ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

www.tabarestan.info

تبرستان
www.tabarestan.info

بزرگ نیا، زهره، ۱۳۳۱ -

معماران ایران از آغاز دوره اسلامی تا پایان دوره قاجار / تألیف زهره بزرگ نیا - تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور، (پژوهشگاه)، اداره کل آموزش، انتشارات و تولیدات فرهنگی، ۱۳۸۱، ۳۴۴ ص. : مصور، نقشه، عکس.

ISBN 964-7483-39-2

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

۱. معماران - - ایران - - شرح آثار و احوال - - سرگذشت نامه. الف. سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه). اداره کل آموزش، انتشارات و تولیدات فرهنگی. ب. عنوان.

۷۲۰/۹۲۲

عم ۱۴۸۸/ب NA

۱۳۸۳

کتابخانه ملی ایران

۳۹۸۱۳-۸۱ م

تبرستان
www.tabarestan.info

معاونت معرفی و آموزش

معماران ایران

از آغاز دوره اسلامی تا پایان دوره قاجار

مؤلف: زهره بزرگ نیا

ویرایش: هوشنگ انصاری

طرح روی جلد و صفحه آرای: سید محمد اورنگ

حروفچینی: رویا ضیایی خرم

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: نگار اسکندر

ناظر چاپ: علی بلندی

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

چاپ اول: بهار ۱۳۸۳

شابک: ۹۶۴-۷۴۸۳-۳۹-۲

ناشر: اداره کل آموزش، انتشارات و تولیدات فرهنگی

سازمان میراث فرهنگی کشور

نشانی: تهران، خیابان شهید مطهری، خیابان لارستان، نبش کوچه افتخاری نیا، شماره ۳۴

تلفن: ۸۹۰۶۲۲۳

سخن ناشر

آن چه می‌خوانید، سرگذشت مردانی است از تبار خشت و گل؛ همانان که درازنای تاریخ، اندیشهٔ بارورشان در کالبد مادر هنرها، معماری، برنقطه‌نقطهٔ این دیار، به زبان خشت و گل و آجر، آثار و احجامی لطیف‌تر از برگ گل نشانده است. نام بسیاری از ایشان یافته نیست، که از درج نام بر اثر پرهیز داشته‌اند. شماری اما، خوش‌بختانه، نام‌آوردند و نام‌آشنا. در آن چه از ایشان برجای مانده، چه در طرح و برآوردن مکانی قدسی و چه غیر آن، تلاقی تمامی هنرها و صنایع مستظرفهٔ ایران را می‌توان دید، و هر بنا به حق، خود موزه‌ای است نشان‌دهندهٔ نازک طبیعی‌ها، لطیف‌انگاری‌ها و آفرینش‌های هنرمندان این سرای بر پهنهٔ خاک و نیز یادآور گونهٔ اندیشیدن و شیوه نگاه ایرانی به زندگی، به افلاک، و به هستی در کلیت و تمامیت آن، گاه عارفانه و گاه غیر آن. کافی است که در میدان نقش‌جهان باشی و از سر تأمل و تعمق به گرداگرد خود بنگری؛ در این نگریستن، سوای آن همه لطف که شرف و اعتبار بشر آفریننده در هر جای جهان در آن پیداست، عصارهٔ اندیشهٔ عرفانی این دیار را نیز در تقابل کالدهای برافراشته بر چهارسوی میدان خواهی یافت: روبه بازار که بنگری، مسجد را پشت سرداری و رو به مسجد، بازار را؛ چنان‌که نگریستن به عالی‌قاپو و پشت به مسجد داشتن یا به مسجد نگریستن و پشت به عالی‌قاپو کردن؛ و این تقابل دنیوی و غیر دنیوی است، عیان شده در حجمی از خشت و گل و آجر و کاشی.

مردان تبار خشت و گل از این‌سان لطایف هزاران دارند؛ روحشان آمرزیده و یادشان جاوید و راهشان پر رهرو.

سید احمد محیط طباطبایی
معاون معرفی و آموزش
سازمان میراث فرهنگی کشور

هزاره دوم آهوی کوهی

تا کجا می برد این نقش به دیوار مرا؟
تا بدانجا که فرو می ماند
چشم از دیدن و

لب نیز به گفتار مرا.

لا جورِدِ افقِ صبحِ نشابور و هری ست
که درین کاشی کوچکِ مترکم شده است
می برد جانبِ فرغانه و فرخار مرا.

گرد خاکسترِ حلاج و دعای مانی،
شعله آتشِ کرکوی و سرودِ زرتشت
پوریای ولی، آن شاعرِ رزم و خوارزم
می نمایند درین آینه رخسار مرا.

این چه حزنی ست که در همه کاشی هاست؟
جامه سوگِ سیاوش به تن پوشیده ست
این ظنینی که سزایند خموشی ها،
از عمق فراموشی ها
و به گوش آید، ازین گونه، به تکرار مرا.

تا کجا می برد این نقش به دیوار مرا؟
- تا درودی به «سمرقندِ چو قند»
و به رودِ سخن رودکی آن دم که سرود:
«کس فرستاد به سز اندر عیار مرا»

شاخ نیلوفرِ مرو است گز زادنِ مهر
کز دگر شطِ روانِ شن ها
می کند جلوه، ازین گونه، به دیدار مرا.

سبزی سرو قد افراشته کاشمرست
کز نهران سوی قرون،
می شود در نظر این لحظه پدیدار مرا.

چشم آن «آهوی سرگشته» کوهی است هنوز
که نگه می کند از آن سوی اعصار مرا.

بوته گندم روینده بر آن بام سفال
باد آورده آن خرمن آتش زده است
که به یاد آورد از فتنه تاتار مرا.

نقشِ اسلیمی آن طاقِ سماهای بلند
واجرِ صیقلی سر در ایوانِ بزرگ
می شود بر سر، چون صاعقه، آوار مرا.
وان کتیبه

که بر آن
نام کس از سلسله ای
نیست پیدا و

خبر می دهد
از سلسله کار مرا.

کیمیاکاری و دستانِ کدامین دستان
گسترانیده شکوهی به موازاتِ آبد
روی آن پنجره با زینتِ عربانی هاش
که گذر می دهد از روزنِ اسرار مرا؟

عجا کز گذر کاشی این مزگتِ پیر
هوس «کوی مغان است دگر بار مرا»
گر چه بس نازوی واژونه
در آن حاشیه اش

می نماید به نظر،
پیکر مزدک و آن باغِ نگون سار مرا.

در فضایی که مکان گم شده از وسعت آن
می روم سوی قرونی که زمان برده ز یاد
گویی از شهر جبریل در آویخته ام
یا که سیمرخ گرفته ست به منقار مرا.

تا کجا می برد این نقش به دیوار مرا؟
- تا بدانجا که فرو می ماند،
چشم از دیدن و لب نیز ز گفتار مرا.

پیش‌گفتار

(انگیزه و روش تهیه کتاب)

اوایل دهه پنجاه، منابع موجود درباره تاریخ معماری ایران بسیار محدود بود و در دروس دانشگاهی نیز از معماری ایران و تاریخ آن اثری دیده نمی‌شد. توجه به بافت شهرها و معماری مسکونی در غالب سفرهای دانشجویی گروهی مشاهده می‌شد، ولی در هیچ یک از این سفرها توجه دانشجویان به بناهای تاریخی معطوف نمی‌شد و اصولاً جوی سرشار از بی‌توجهی به بناهای تاریخی دوره اسلامی، خصوصاً بناهای مذهبی دانشگاهها را فرا گرفته بود که ناشی از تجددگرایی بود. طبیعتاً در چنین جوی نمی‌توانست علاقه‌ای به شناسایی بناهای تاریخی در دانشجویان به وجود آید، چه رسد به شناسایی معماران آنها. با اینهمه، همان بافت‌های مسکونی و خانه‌های کوچک و بزرگ که بابتی نظمی ظاهری در کنار هم قرار گرفته بودند و با تمام کجی و معوجی، منسجم و زیبا و هماهنگ بودند و آن فضاهای داخل بافت‌ها که مراکز محله‌ها را تشکیل می‌دادند، همه و همه آنقدر دلنشین و خودمانی بودند که بیننده را مسحور می‌ساختند و این سؤال را در ذهن دانشجویان مطرح می‌کردند که بری‌اکنندگان آنها کیستند و کجايند؟ در آن زمان، شناسایی بناهای تاریخی توسط سازمان ملی حفاظت آثار باستانی صورت می‌گرفت و معماران خارج از آن سازمان چندان علاقه‌ای بدان نداشتند یا تنها شمار اندکی به آن توجه نشان می‌دادند. گاهی لابلای بافت‌های مسکونی بناهایی دیده می‌شد، که نادیده گرفتن آن ممکن نبود. مسجد جامع اردستان، تکیه میرچخماق، مسجد جامع یزد، مقبره شیخ عبدالصمد اصفهانی، مسجد جامع اصفهان و هزاران اثر شاخص دیگر از این دستند.

گاهی ورود به بعضی از این بناها، ورود به فضایی چنان سحرآمیز و گیرا بود که احساس ناشی از آن هرگز فراموش نمی‌شد، مانند مقبره شاه نعمت‌الله ولی، مقبره شیخ شهاب‌الدین اهری و حیاط کوچک گوشه جنوب غربی مسجد شاه اصفهان؛ و این حس آنچنان قوی بود که در دیوار عظیم میان نسل ما و گذشتگانمان، رخنه‌ای ایجاد می‌کرد که نیاز به شناسایی بنا از آن سر برمی‌آورد، نیازی که به تدریج و در طول سالیان، علاقه به شناسایی معماران را در پی داشت.

در سال ۱۳۵۷ که به استخدام شهرداری شیراز درآمدم، به منزل یکی از همکاران به نام آقای حبیب مهندسی دعوت شدم. ایشان که فرزند حاج ابوالقاسم مهندسی، معمار شیرازی بودند، با همشیره‌ها در منزل پدری - که خود او در حدود ۷۰ سال پیش از آن زمان ساخته بود - زندگی می‌کردند. این خانه یکی از ساده‌ترین و زیباترین بناهایی بود که در طول عمر خود دیده بودم. چنانکه اگر تزئینات را از بسیاری از ساختمان‌های معروف حذف کنیم، این بنا از بسیاری زیباتر، کامل‌تر و ساخت آن اندیشمندانه‌تر بود و با زندگی آنروز نیز کاملاً تطابق داشت. آقای مهندسی مختصری درباره زندگی پدرشان توضیح دادند و گفتند که ساختمان ایران پیما واقع در چهارراه زند و گاراژ دروازه اصفهان و بسیاری از ساختمان‌های شیراز ساخته دست پدر ایشان بوده است؛ اما متأسفانه ایشان در قید حیات نبودند تا با خودشان گفت‌گویی داشته باشم. بنا به گفته فرزندشان، نقشه‌هایی از پدر به یادگار مانده بود که نوعی تقدس و حرمت مانع از آن می‌شد که چشم غیر به آن بیفتند و به این ترتیب من نیز از

مشاهده آنها محروم ماندم. این دیدار بذر شناسایی معماران را در ذهن من کاشت.

کتاب با ارزش مرحوم نصرت‌الله مشکوتی به نام فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران، اولین نشریه سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران (سال ۱۳۴۵) پاسخی به نیاز به آشنایی مقدماتی بناهای تاریخی ایران را در دل داشت، زیرا بدون آنکه به جزئیات غیر ضروری پردازد و افراد مبتدی را از خواندن منصرف کند، توضیحات کوتاه و در حد خود بسیار کاملی از هر بنا در اختیار می‌گذاشت. این کتاب بهترین معلم و راهنما و هم سفر من بود. در این کتاب ۲۸ معمار و استادکار معرفی شده‌اند. در سفرها هنگام مراجعه به آثار به جستجوی کتیبه‌هایی بودم که نام معمار بر آن نقش بسته است، اما تنها در شمار اندکی از بناها موفق به خواندن کتیبه و مشاهده نام معمار شدم (خواندن کتیبه‌ها برای افراد غیر حرفه‌ای به سختی ممکن است) و تنها در برخی از آنها توانستم عکسی تهیه کنم، زیرا فاصله بسیار با کتیبه‌ها، تداخل نقش‌ها و نوشته‌ها، آیات مفصل و نداشتن دوربین مناسب و جز آن مانع این کار می‌گردید.

سال ۱۳۶۱ گفت و گویی در این باره با پدرم داشتم. ایشان کتابی را به نام کارنامه بزرگان ایران، نشریه اداره کل انتشارات و رادیو در اختیار من گذاشتند که به دستور نصرت‌الله معینان و با تدوین و نظارت دکتر مهدی بیانی (سال ۱۳۴۰) تهیه گردیده بود. در این کتاب نام ۳۶۵ نفر از بزرگان ایران با مختصر توضیحی درباره زندگی آنها آمده بود و بخشی نیز به معماران و هنرمندان تزیینات ساختمانی اختصاص داشت که آقای سید محمد تقی مصطفوی آن را تهیه کرده بودند. این کتاب ۱۴ معمار و آجر تراش و گچ بر و خانواده‌ای به نام خاندان ابی طاهر را معرفی کرده است که سه تن از هنرمندان زیر دست کاشی کار بوده، و بخشی از کاشی‌های نفیس مرقد حضرت معصومه، حرم مطهر حضرت امام رضا، محراب مقبره امام زاده یحیی در ورامین و محراب امام زاده علی بن جعفر قم را تهیه نموده‌اند که سومی در موزه مترو پلی تن نیویورک، و چهارمی در موزه ایران باستان و کتیبه محرابی از آنها در موزه اسلامی قاهره محافظت می‌گردد. چندین تن از این ۱۴ استادکار فوق با ۲۸ نفر معرفی شده در فهرست مشکوتی مشترک بودند.

در آشنایی با کتاب آرتور پوپ (کتاب معماری ایران) و نیز کتاب آثار ایران اثر آندره ویداگدار، ماکسیم سیرو و ترجمه ابوالحسن سروقد مقدم (آذرماه سال ۱۳۶۷) شگفت این بود که این باستان‌شناسان و محققان و هنردوستان غربی با چه عشق و ایمانی به این سرزمین آمده‌اند و با همه کمبودها یا نبود امکانات برای دیدن و شناسایی بناها به دور افتاده‌ترین نقاطی سفر کرده‌اند که دسترسی به آنها امروز نیز مستلزم صرف وقت، هزینه و تحمل سختی و زحمت زیاد است، چه رسد به نیم قرن پیش! مشاهده حاصل زحمات آنها این نظر منفی رایج را که آنها برای منافع شخصی و مادی و پرکردن موزه‌های کشور خود و جاسوسی به اینجا آمده بودند (و من هسسم همان اندیشه‌ها را داشتم) در ذهن من کم‌رنگ کرد.^۱

در آثار ایران نیز می‌توان دید که با چه دقت و موشکافی و تلاشی به خواندن کتیبه‌های عربی، کوفی و گاه پهلوی پرداخته شده و در شماری از آنها معمار بناها معرفی گردیده است. در سری فیلم‌های چهارده گانه معماری ایران که از تلویزیون ایران بخش می‌شد، نیز شماری از معماران و استادکاران معرفی گردیده بودند. در سال ۱۳۶۶ محمد یوسف کیانی کتاب معماری ایران دوره اسلامی را منتشر نمود که در صفحه ۴۱۵ آن مقاله معماران، استادکاران دوره اسلامی، اثر دونالد ویلیبر، ترجمه کرامت‌الله افسر و محمد یوسف کیانی چاپ شده بود. در انتهای این مقاله فهرستی است که در آن ۱۰۷ معمار و استادکار با نام اثرشان معرفی شده‌اند. در صفحه ۴۲۵ همان کتاب نیز فهرستی از نام ۲۳۷ نفر از معماران و استادکاران دوره اسلامی اثر مرحوم استاد یحیی ذکا آورده شده است که بسیاری از آنها با نام اثرشان معرفی گردیده‌اند و در چند مورد شرح حال مختصری از معمار نیز آمده است. نخستین معمار معرفی شده در این فهرست متعلق به سال ۴۱۳ ه. ق، و آخرین آنها مربوط به سال ۸۸۳ ه. ق است. در فهرست ذکاء قدیم‌ترین معمار از سده یکم هجری، و آخرین معمار در قرن چهاردهم، است. یعنی دامنه فهرست ذکاء بسیار وسیع‌تر است.

۱- این توضیح بدان معنی نیست که آنها از هر گونه نفع طلبی مبرا هستند.

به این ترتیب دریافتیم که سنگ بنای این ساختمان توسط اساتید نامبرده گذاشته شده است. در این هنگام مجموعه‌ای از نام معماران در اختیار من بود که کار آغاز شد: مقایسه منابع مختلف با هم و تعیین صحت و سقم آنها از طریق رجوع به منابع دیگر، حذف نامهای تکراری، حذف نام معماران اسلامی غیر ایرانی، حذف نام‌های حک شده روی سنگ‌های قبر و یا نامهای کنده شده بر ضریح و حذف نام معمارانی که بناهای نامعلومی در سال نامعلومی ساخته‌اند و نیز یافتن اطلاعات درباره آثار معماران معرفی شده در کتاب، یعنی تهیه شرحی درباره اثر و تهیه نقشه و عکس. آثار شماری از معماران، مشهور و در دسترس بودند، مانند مسجد شیخ لطف‌الله اثر محمد رضا اصفهانی، مسجد شاه اصفهان اثر علی اکبر اصفهانی و فریدون نائینی، میدان و تکیه میرچخماق یزد اثر محمد بنا و محمد حسین ولدباقر و محمد حسین ولد زین العابدین و گنبد سلطانیه اثر سید علی شاه که در بسیاری از کتاب‌ها مطالب و تصاویر فراوانی از آنها یافت می‌شد و بارها نیز موفق به زیارت آنها شده بودم؛ ولی بناهای دیگری که شهرت کمتری داشتند نیز بودند که مطالب اندکی درباره آنها وجود داشت و بسیاری از آن‌ها فاقد تصویر بودند. به این ترتیب، ضرورت مراجعه به این مناطق پدید آمد: برج لاجیم سواد کوه اثر حسن بن علی، مقبره امام زاده یحیی و رامین اثر میرعلی کاتبی، برج سلطان زین العابدین ساری اثر سیدعلی املی، مزار شیخ احمد جامی در تربت جام اثر خواجه محمود شیرازی، مسجد جامع قائن اثر کربلایی اسحاق قائمی، مقبره شیخ جبرائیل اردبیلی اثر شاه طاهر در روستای کلخوران اردبیل و ... سپس تنظیم کتاب برحسب تاریخ صورت گرفت. به تدریج که در کتب به جمع‌آوری اطلاعاتی درباره آثار معماران می‌پرداختم، با نام و اثر معماران دیگری نیز مواجه شدم و آنها را نیز به مجموعه افزودم. پس از حذف نام معمارانی که در حال حاضر زادگاه آنها به ایران تعلق ندارد، این سؤال در ذهن شکل گرفت که به این ترتیب آیا مولانا، ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، خوارزمی و ناصر خسرو هم باید از فهرست بزرگان ایران حذف گردند؟^۱ و متوجه شدم چرا نام معمارانی که موطن آنها ایران نبوده و اثرشان نیز در ایران نیست، در فهرست ذکاء و ویلبر آورده شده است (خوشبختانه شمار آنها چندان زیاد نیست).^۲

تعیین خط و مرز، از نظر سیاسی ممکن، ولی از نظر فرهنگی غیر ممکن است، زیرا فرهنگ‌ها طیفی متصل و ادغام شده درهم هستند. دیدن نام معمار بنای امام زاده سلطان محمد طاهر بابل بر روی در بنا، باز این اندیشه را قوت بخشید که شاید بعضی از نام‌های حک شده بر روی درها که پیش‌تر حذف کرده بودم نیز نام معمار آن بنا باشد. سرانجام تردیدها را کنار گذاشتم و تصمیم گرفتم اطلاعات گردآوری شده را منظم‌نمایم که کتاب حاضر حاصل این تلاش است.

در نخستین همایش زنان معمار در بهمن ماه ۱۳۷۸ مقاله‌ای با عنوان کیمیایران گمنام ایرانی در خارج از مرزهای امروز ارائه داده بودم که مقرر گردید به صورت سخنرانی در آید. جناب آقای مهندس بهشتی، ریاست محترم سازمان میراث فرهنگی که افتخار حضور در این همایش را به حضار داده بودند، نسخه نخست کتاب را ملاحظه کردند و اظهار تمایل نمودند که در سازمان میراث فرهنگی توسط کارشناسان محترم ارزیابی و در صورت پذیرش به چاپ برسد. پس از بررسی‌های مختلف کتاب در اختیار جناب آقای مهندس عادل فرهنگی قرار گرفت که پیش از چاپ در بازنگری نهایی مرا راهنمایی‌ها و پیشنهادات بسیار موثر خود بهره‌مند ساختند که بدین وسیله از ایشان تشکر می‌کنم. همچنین از جناب آقای مهندس محمد بهشتی که با وجود محدودیت‌های بسیار مجوز چاپ کتاب را به سازمان داده‌اند و نیز از معاونت محترم معرفی و آموزش جناب آقای سید احمد محیط طباطبایی که به همت ایشان این کتاب چاپ و منتشر گردید، سپاسگزارم.

زهره بزرگ‌نیا
بهمن ۱۳۸۰

(۱) موطن هیچیک در محدوده ایران امروز نیست.

(۲) احتمالاً این تردید برای ویلبر و ذکاء نیز پیش آمده بود.

دیباچه

(توضیح کتاب)

«آقای دکتر منیر یوشناکی، رئیس میراث فرهنگی مینازمان جهانی یونسکو در تابستان سال ۱۳۷۲ پس از دیداری از ایران گفت:

معماران کاشانی بزرگترین کیمیاگران تاریخند، زیرا از خاک طلا ساخته‌اند.»^۱

به راستی که این جمله درباره بقیه معماران ایرانی صدق می‌کند.

متأسفانه در میان هنرمندان ایرانی، به معماران بیش از هر گروه دیگری بی توجهی شده است. هر ایرانی با مختصر معلوماتی نام چند شاعر، نویسنده، فیلسوف، ریاضی دان، خطاط و نقاش را می‌داند، ولی بسیاری از روشنفکران، و حتی معماران ایرانی نام یک معمار قدیم ایرانی را هم نمی‌دانند. بناهای دارای ارزش معماری و تاریخی در کشور ما به نام فرمانروا، امیر، وزیر یا سفارش دهنده آن معروف هستند. سازنده شاهکارهایی که نه تنها برای ایرانیان شناخته شده‌اند، بلکه آوازه آنها به خارج از این سرزمین نیز رسیده است، بی نام و نشان هستند. در سفرنامه‌ها، کتاب‌های خطی و آثار قدیم نیز به ندرت نامی از معماران آمده است و از زندگی، اعتقادات، آثار و روش کار آنها هیچ اطلاعی در دست نیست و هیچ دست نوشته یا نقشه‌ای از آنها نمانده است. ایران‌شناسان غربی همچون پوپ، گذار، ویلبر، سیرو، کونل که عملاً آغازگر معرفی معماری ایران بوده‌اند، با کندو کاو بسیار در لابلای نقش و نگارهای گچی، طرح‌های کاشی، سنگ نوشته‌ها و تزیینات چوبی تنها به نام معمار و تاریخ ساخت بنا دست یافته‌اند: "عمل حقیر فقیر"؛ و باستان‌شناسان و محققان ایرانی همچون یحیی ذکاء، نصرت‌الله مشکوتی، محمدعلی مخلصی و ایرج افشار نیز به تکمیل این تحقیقات پرداخته‌اند، ولی هنوز معمار بناهایی چون کاخ عالی قاپو، مسجد وکیل، گنبد قابوس، بقعه شیخ زاهد گیلانی و پل خواجه برای همگان ناشناخته هستند. از این رو، برای شناسایی نام افرادی که در این مرز و بوم، بدون ادعا زندگی کرده‌اند و همه عمر با فروتنی برای ساختن سرزمین خود، ایران تلاش نموده‌اند، به معرفی نام و اثر آنها پرداخته شده است، هر چند اطلاعات درباره آنها بیش از چند عبارت نیست. در کتیبه‌هایی که حاوی نام خالقان این آثار است، از کلمات بنا، معمار، مهندس، استاد یا (عمل) استفاده شده است که معلوم نیست آیا معمار و بنا و مهندس دارای معانی متفاوتی که امروز از آن برداشت می‌شود، بوده‌اند یا تفاوتی میان آنها وجود نداشته است. کلمه بنا در فرهنگ فارسی دکتر محمد معین صفحه ۵۸۰ آمده است: آنکه بنا کند، کسی که پیشه‌اش ساختن خانه‌ها و ساختمان‌هاست، سازنده بنا و عمارت و ساختمان، بناگر؛ که کلیه این خصوصیات در مورد معمار نیز صدق می‌کند.

در همان کتاب صفحه ۲۴۴۱ معمار به این شرح توصیف شده است:

۱. کسی که طرح و نقشه ساختمانی را کشد و در بنای آن مراقبت کند. «مهندسان روشن روان و معماران کاردان طرح شهری برکشیدند». (ظفرنامه یزدی، چا. امیرکبیر ۳۸۵)

۲. بنا

۳. عمارت کننده، تعمیر کننده، آبادانی کننده.

به این ترتیب می توان دریافت که از نظر دکتر محمد معین، معمار و بنا، حتی اگر کاملاً یکی نباشند، کسانی هستند که جدا کردن وظایف آنها به آسانی ممکن نیست.

استفاده از واژه عمل در «عمل حقیر فقیر...» نیز دامنه کار را وسیع تر می کند که آیا منظور مثلاً ذکر نام کاشی کار یا گچ بر یا نجار بوده است یا معمار آن بنا؟ توجه به این نکته ضروری است که بسیاری از معماران در نازک کاری نیز استاد بوده اند، مانند: «عبدالمؤمن بن شرفشاه نقاش تبریزی» که معمار و گچ بر مسجد جامع ارومیه است، و مواردی نیز وجود دارد که در آن استاد معمار در یکی از رشته های نازک کاری به مهارت بیشتری دست یافته و در آن زمینه مشهورتر است، ولی کار معماری نیز انجام می داده است؛ گاه هم معمار پس از ساخت بنا (سفت کاری) نظارت در امر نازک کاری را نیز به عهده داشته است. به هر حال، امروزه معنای معمار یا آرشیتکت تفاوت بسیاری با تعریف معمار در گذشته، و نیز کار وی در آن هنگام دارد.

همان طور که در پیش گفتار توضیح داده شد، دو مقاله از ذکاء و ویلبر برای به انجام رساندن این تحقیق بهترین راه گشا بوده اند. در این دو مقاله بسیاری از اسامی مشترکند و شماری متعلق به دیگر استاد کاران، مانند: کاشی کار، سنگ تراش، نجار و شماری نیز اسلامی هستند، ولی ایرانی نیستند، از جمله استاد مصطفی بغدادی، استاد عبید بن صمصام المصری و استاد ابونصر محمد بن احمد بناء الترمذی.

با توجه به اینکه دانسته های ما از معماران منحصر به بنای ساخته شده توسط آنهاست، بنای ساخته شده توسط آنها معیار کار قرار گرفته است.

معماران معرفی شده در نخستین جدول ۳۳۴ نفرند. در این بخش جمعاً ۲۷ معمار به فهرست ذکاء و ویلبر افزوده شده است. پس از تنظیم کتاب که کوشیده شده است تا رده بندی آن بر اساس زمان باشد، و شامل معماران دوره اسلامی تا پایان دوره قاجاریه است، جدولی در نشریه اثر شماره ۲۸، یافته بودم که در آن ۴۶ معمار گرد یا نام اثرشان توسط حسین کریمیان معرفی شده بودند. این جدول در انتهای کتاب با عنوان ضمیمه آمده است. در بخش ضمیمه ۱۷۳ معمار معرفی شده اند که می توانند به عنوان فیش هایی برای تهیه جلد دوم مورد استفاده قرار گیرند. ۹۸ معمار از معماران معرفی شده در این بخش نیز در فهرست ذکاء و ویلبر نیامده اند و ۸ نفر از معماران را شخصاً ضمن مراجعه به محل شناسایی نموده ام.

در ضمن اخیراً کتب بسیاری منتشر شده است که در آنها شماری از بناها با نام معمارانشان معرفی شده اند. کتاب های دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران در دوره اسلامی، بناهای آرامگاهی، مساجد و بناهای عام المنفعه از این دستند.

در پی شناسایی این هنرمندان به اسامی بناهایی برخوردیم که به دست معماران ایرانی ساخته شده اند، ولی بیرون از مرزهای امروزی ایران قرار دارند. با توجه به آنکه حدود مرزهای ایران در دوران های مختلف تاریخی تغییر کرده است، بخش هایی وجود دارد که در حال حاضر جزو ایران

نیستند، ولی در زمان احداث بنا در محدوده ایران قرار داشته‌اند. مانند: بناهای موجود در سمرقند و بخارا و....

در میان سلسله‌هایی که به ایران حکومت می‌کردند، پایتخت صفاریان در زرننگ، سامانیان در بخارا، دوره‌ای از آل بویه در بغداد، غزنویان در غزنه، خوارزمشاهیان در خوارزم، تیموریان در سمرقند و هرات بوده که همگی خارج از مرزهای امروز ایران هستند و پایتخت حکومت‌های بعد از تیموریان یعنی صفویان، افشاریان، زندیان و قاجار، به ترتیب در تبریز، قزوین، اصفهان، مشهد، شیراز و تهران بوده است. بخش قابل توجهی از آذربایجان و ارمنستان، از جمله ایروان، نخجوان، اردوباد، گرجستان، باکو، دربند، شروان و کشور افغانستان، پیش از عهدنامه گلستان و ترکمنچای و معاهده پاریس جزو شهرهای ایران به شمار می‌رفته‌اند و پس از آن (۱۲۲۸-۱۲۷۳هـ.ق) از ایران منتزع گردیده‌اند.

بنابراین بناهایی که در این شهرها شناسایی شده‌اند، بناهایی ایرانی هستند که به دست معماران ایرانی ساخته شده‌اند، مانند: مقبره امیر تیمور در سمرقند که توسط محمد بن محمود اصفهانی ساخته شده است.

برخی دیگر از این آثار، توسط معمارانی ساخته شده‌اند که به هنگام حمله مغول، به اجبار و همگام با دیگر هنرمندان و فلاسفه و استادکاران به کشورهای همسایه مهاجرت کردند؛ مانند: بدرالدین تبریزی که مقبره مولانا جلال‌الدین بلخی را در سال ۶۷۳ هـ.ق مصادف با ۶۵۳ هـ.ش در قونیه ساخت.

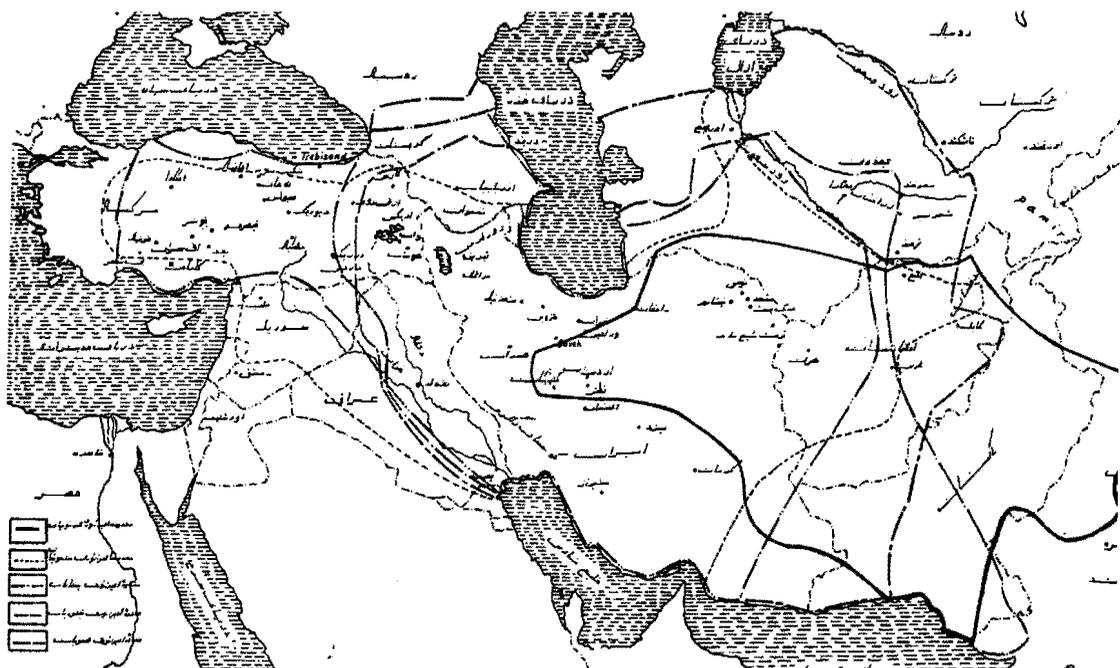
نمونه دیگری از معماران اسیرعلی یا عجم علی تبریزی است که در جنگ چالدران اسیر سپاه عثمانی شد و در اسارت توانایی‌های خود را عرضه نمود و به معماری دربار رسید و روایت است که معروف‌ترین معمار عثمانی، سینان یا صنعان شاگرد وی بوده است.

گاهی نیز پادشاهان یا فرمانروایان با توجه به اعتقادات مذهبی خود، به ویژه مذهب تشیع، در دوره صفویه و قاجاریه معماران معروف را برای ساخت یا مرمت بقاع متبرکه به جاهایی مانند بغداد، کاظمین، نجف و کربلا اعزام کرده‌اند؛ از میان آنان می‌توان ابوالحسن معمارکاشانی و استاد رستم معمار بروجردی را نام برد که آثار آنها در بقعه حضرت ابوالفضل در عراق موجود است و نیز استاد معمار صادقی معمار شیرازی که در دوره قاجاریه به کربلا اعزام شد و استاد سلطان حسین قمی که معمار آستانه امام موسی کاظم و امام محمد جواد در عراق به امر پادشاهان صفوی است. یکی از معماران ایرانی نیز توسط فرمانروایی از سرزمین دیگری برای احداث بنایی منحصر به فرد دعوت شده است. آن بنا تاج محل است که شاه جهان، پادشاه گورکانی هند بنا به درخواست زوجه خود برای ساختن آرامگاهش از عیسی شیرازی دعوت کرده است.

شاه جهان عیسی شیرازی را به عنوان معمار و طراح انتخاب کرد. وی خوشنویسی از بغداد، قلمزنی از بخارا و معماری از قندهار با بیست هزار کارگر استخدام نمود که همه زیر نظر وی کار می‌کردند و حاصل کار آنان یکی از معروف‌ترین بناهای جهان، تاج محل است که در وسط باغ زیبایی با طرح باغسازی ایرانی (چهارباغ) ساخته شده و اشعار خیام زینت بخش داخل آن است. از دیگر بناهای مهمی که توسط معماران ایرانی در خارج از ایران ساخته شده می‌توان مقبره شوجوک بیکا خواهر امیر تیمور را در شاهراه سمرقند، مدرسه شیردار را در سمرقند، مسجد خواجه احمد یسای را در ترکستان، آرامگاه سلطان سنجر در مرو، مدرسه سیرجالی را در قونیه، مسجد قلعه دیوریگی را در شرق سیواس، مناره جام را در افغانستان، مناره دولت آباد را در بلخ نام برد. در این کتاب تنها یکی از معماران قبل از اسلام به نام «پسای» دبیر معمار بنای یادبود جایگاه

نذورات در بیشاپور، و سه معمار افسانه‌ای به نام‌های سنمار، شیدا و معمار رومی سازنده طاق کسری آمده‌اند و بقیه معماران به ترتیب دوره تاریخی مربوط به پس از اسلام تا پایان عصر قاجاریه هستند.

معماران معاصر در سه گروه جای می‌گیرند: گروه اول فارغ‌التحصیلان دانشکده معماری دانشگاه‌ها هستند و اولین آنها میرزا مهدی خان شقاقی است که در دوران قاجاریه برای تحصیل به اروپا اعزام گردید و نسل بعدی آنها گروهی هستند که فروغی، سیحون، پیرنیا، و شریعت زاده از آن جمله‌اند. گروه دوم معماران سنتی کارند که به‌طور معمول با سازمان میراث فرهنگی در ارتباط هستند و به مرمت آثار و بناهای تاریخی می‌پردازند؛ مانند: استاد لرزاده، اسماعیل زهره، استاد رضا معماران بنام؛ و گروه سوم معماران سنتی هستند که به صورت پراکنده در سطح کشور زندگی می‌کنند و باقی مانده رو به انقراض معماران قدیم (معمار مهندس) هستند. حاج حسین محبوبی معمار شوشتری که در سال ۱۳۷۴ وفات یافت، حاج ابوالقاسم مهندسی معمار شیرازی متوفی در ۲۰ آبان ۱۳۵۲، معمار فرخ‌نیا معمار بیرجندی، ملا احمد و علی ملا احمد معماران بندرکنگی، استاد میرزا آقا و استاد محمد معمار خوانساری از این گروه هستند که می‌توانند خود آغازی برای جلد بعدی باشند.

جدول پایتخت‌های ایران در دوران اسلامی

نام سلسله	مرکز حکومت ^۱	آغاز هجری شمسی	پایان هجری شمسی
امویان	دمشق	۴۰	۱۲۸
عباسیان	بغداد	۱۲۸	۶۳۶
علویان طبرستان	طبرستان	۲۴۲	۳۰۶
طاهریان	خراسان	۲۰۰	۲۵۱
صفاریان	زرنج	۲۴۷	۲۹۳
سامانیان	بخارا	۲۷۱	۳۷۷
زیاریان	جرجان	۳۰۶	۴۲۲
آل بویه	بغداد-فارس-خوزستان-کرمان	۳۱۰	۴۳۵
غزنویان	غزنه	۳۴۰	۵۶۵
غوریان	افغانستان	۵۲۷	۵۹۴
سلاجقه	ترکیه	۴۵۶	۶۸۸
اتابکان	آذربایجان	۵۲۵	۶۰۷
آل کرت	افغانستان و خراسان	۶۲۴	۷۶۰
اتابکان	فارس	۵۲۷	۶۶۳
قراختانیان	کرمان	۶۰۰	۶۸۲
سلجوقیان	اصفهان	۴۱۶	۵۷۲
اسماعیلیان	قلعه الموت	۴۸۳	۶۵۳
سربداران	خراسان-سبزوار	۷۱۴	۷۶۴
خوارزمشاهیان	خوارزم	۴۷۵	۶۰۹
ایلخانیان	مراغه-تبریز-سلطانیه	۶۴۳	۷۳۳
مظفریان	کرمان-فارس-کردستان	۷۱۳	۷۸۹
تیموریان	سمرقند-هرات	۷۴۸	۸۸۴
صفویان	تبریز-قزوین-اصفهان	۸۷۸	۱۱۱۴
افشاریان	مشهد	۱۱۱۴	۱۱۸۲
زندیان	شیراز	۱۱۲۸	۱۱۷۳
قاجاریان	تهران	۱۱۶۴	۱۳۰۳
پهلوی	تهران	۱۳۰۴	۱۳۵۷
جمهوری اسلامی	تهران	۱۳۵۷	----

۱- مأخذ: پایتخت‌های ایران «محمد یوسف کیانی» که توسط آقای محمد صادق نظمی افشار تکمیل گردیده است. توضیح: حمله مغول در سال ۶۱۷ ه. ق. مصادف با ۵۹۸ ه. ش صورت گرفته است.

ردیف	تاریخ	نام معمار	نام اثر	صفحه
۱	۳۵۰ ق از ه	اپسای	بیشابور کازرون	۳۱
۲	۳۵۰ ق از ه	شیدا	کاخ افسانه ای	۳۴
۳	سده یکم ه. ق	مولی عمر	مهندس و موسیقی دان بوده است	۳۵
۴	۲۸۱ ه. ش	محمد بن ابراهیم اصفهانی	سلطنت اصفهان را محاسبه کرده است	۳۵
۵	۳۹۴ - ۳۹۸ ه. ش	احمد بن عمر	میل رادکان کردکوی	۳۵
۶	سده چهارم ه. ق	ابوطیب شواء	-	۳۵
۷	۴۰۰ ه. ش	حسن بن علی	برج لاجیم سواد کوه	۳۵
۸	۴۰۴ ه. ش	علی بن محمد	پیر علمدار دامغان	۳۷
۹	۱۴۹ ه. ش	عبدالملک نقاش مهندس	کوشک غزنوی	۳۹
۱۰	۴۲۲ ه. ش	احمد بن علی	اورتاقاپو دربند	۴۰
۱۱	۴۴۱ ه. ش	ابراهیم بن عثمان	قلاتی دربند	۴۰
۱۲	۴۴۶ ه. ش	عبدالوهاب قزوینی	برج طغرل	۴۱
۱۳	۴۴۵ ه. ش	ابوالمعالی زنجانی	آرامگاه خرقان قزوین	۴۲
۱۴	۴۵۱ ه. ش	مجید البناء	منار مسجد جامع کاشان	۴۳
۱۵	۱۱۵۸ ه. ش	استاد باقر اصفهانی	منار مسجد جامع کاشان	۴۳
۱۶	۴۵۷ ه. ش	رشید بن ابوبکر	مسجد ماکو	۴۴
۱۷	۴۶۰ ه. ش	ابوبکر	مسجد ارانانانان ترکستان	۴۴
۱۸	۴۷۰ ه. ش	محمد بن قاسم	حمام زعفرانیه	۴۴
۱۹	۴۸۶ ه. ش	عثمان بن ابوبکر	مناره دولت آباد بلخ	۴۴
۲۰	۴۸۶ ه. ش	علی محمد بن علی	مناره دولت آباد بلخ	۴۴
۲۱	۴۹۲ ه. ش	ابو منصور	رباط شرف خراسان	۴۴
۲۲	۵۳۱ ه. ش	ابوالحسن	رباط شرف خراسان	۴۵
۲۳	۵۳۲ ه. ش	عبدالحسین	رباط شرف خراسان	۴۵
۲۴	۴۹۶ ه. ش	عبدلله بن مرید	آستان قدس رضوی مشهد	۴۷
۲۵	۹۸۳ ه. ش	محمود الیزدی	آستان قدس رضوی مشهد	۴۷
۲۶	۱۰۲۶ ه. ش	استاد محمد شریف شیرازی	آستان قدس رضوی مشهد	۴۷
۲۷	سده یازدهم	استاد عرب شیرازی	آستان قدس رضوی مشهد	۴۷
۲۸	۴۹۹ ه. ش	احمد بن اسماعیل	مسجد منار غار اصفهان	۵۱
۲۹	سده پنجم ه. ق	ابوالمعمر قاسم	معمار گنجه ای	۵۱
۳۰	سده پنجم ه. ق	علی نیشابوری	مقبره شیروان	۵۱

ردیف	تاریخ	نام معمار	نام اثر	صفحه
۳۱	۵۰۶ ه. ش	محمد بن عزیز	مقبره سلطان سنجر مرو	۵۲
۳۲	سده ششم ه. ق	محسن معمار	-	۵۲
۳۳	۵۲۵ ه. ش	بکر بن محمد	گنبد سرخ مراغه	۵۲
۳۴	۵۲۵ ه. ش	محمد بن بندان	-	۵۲
۳۵	۵۳۳ ه. ش	محمد بن احمد	مقبره باباخاتم	۵۶
۳۶	۵۳۷ ه. ش	محمود بن محمد (الغازی)	مسجد جامع اردستان - مسجد جامع زواره	۵۶
۳۷	سده دهم ه. ق	حیدر علی	مسجد جامع اردستان - مسجد جامع زواره	۵۶
۳۸	۵۴۰ ه. ش	علی	مناره جام افغانستان	۵۹
۳۹	۵۵۳ ه. ش	محمد معمار	مسجد شاه شهید (بادغیس شمال افغانستان)	۶۱
۴۰	۵۵۵ ه. ش	بابویه رافعی	باروی شهر قزوین	۶۱
۴۱	۵۵۸ ه. ش	حسن بن پیروز المراغی	مسجد قلعه دیورگی سیواس ترکیه	۶۱
۴۲	۵۶۱ ه. ش	محمد بن رستم	قدمگاه امام رضا	۶۳
۴۳	۵۶۲ ه. ش	ابو منصور	سه گنبد ارومیه	۶۳
۴۴	۵۶۲ ه. ش	محمد بن الکاتب	باروی شهر دربند	۶۵
۴۵	۵۷۴ ه. ش	احمد بن محمد	گنبد کبود	۶۵
۴۶	۵۷۴ ه. ش	ابن بهرام	مقبره امیر شاهنشاه در ترکیه	۶۵
۴۷	۵۷۷ ه. ش	یوسف بن علی	مقبره خورائق یزد	۶۵
۴۸	۵۸۱ ه. ش	مسلم	کاروانسرای سنگ بست	۶۶
۴۹	۵۸۲ ه. ش	محمد ریگی	میل رادکان قوچان	۶۶
۵۰	۵۹۸ ه. ش	احمد بن بکر مرندی	مقبره کیکاووس	۶۷
۵۱	۵۹۸ ه. ش	سعید بن جعفر	برج فیروز آباد	۶۸
۵۲	۵۹۸ ه. ش	علی	مناره شهر مصریان	۶۸
۵۳	۶۱۳ ه. ش	محمد بن احمد علوی	مسجد جامع بونافت یزد	۶۸
۵۴	۶۱۳ ه. ش	زین الدین ابورشید	حصار خلیج باکو	۶۸
۵۵	۶۲۱ ه. ش	خواجه شکرالله	گنبد سبز کرمان	۶۸
۵۶	۶۲۱ ه. ش	نظام الدین اصفهانی	گنبد سبز کرمان	۶۸
۵۷	۶۲۱ ه. ش	عنایت الله اصفهانی	گنبد سبز کرمان	۶۸
۵۸	۶۲۱ ه. ش	محمد طوسی	مدرسه سیرچالی در قوتیه	۶۹
۵۹	۶۴۳ ه. ش	محمد دامغانی	امامزاده سید جعفر دامغان	۷۰
۶۰	۶۴۳ ه. ش	نظام الدین	امامزاده سید جعفر دامغان	۷۰

ردیف	تاریخ	نام معمار	نام اثر	صفحه
۶۱	۶۵۲ ه. ش.	بدرالدین تبریزی	باشیل قبه	۷۴
۶۲	۶۵۵ ه. ش.	عبدالمومن تبریزی	مسجد جامع ارومیه	۷۵
۶۳	سده هفتم ه. ق.	زین العابدین	مسجد جامع ارومیه	۷۵
۶۴	سده هفتم ه. ق.	العوردی	ستاره شناس	۷۸
۶۵	سده هفتم ه. ق.	استاد علی گچ بر	مسجد جامع فرومد خراسان	۷۸
۶۶	۶۹۸ ه. ش.	علی حاجی السنائی السمنانی	مسجد جامع فرومد خراسان	۷۸
۶۷	۶۵۹ ه. ش.	علی بن حسین (الغازی)	مقبره شیخ یوسف سروستانی	۸۰
۶۸	۶۶۰ ه. ش.	ابوالمجید مسعود	مرادیان	۸۱
۶۹	۶۷۴ ه. ش.	حسین بن علی	قدمگاه علی بن موسی الرضاع(ع)	۸۱
۷۰	۶۷۸ ه. ش.	محمد بن علی	مسجد علی نطنز	۸۱
۷۱	۶۷۸ ه. ش.	محمد بن احمد سمنانی	برج کاشانه بسطام	۸۱
۷۲	سده هفتم ه. ش.	مهندس البناء دامغانی	برج کاشانه بسطام	۸۱
۷۳	۶۷۹ ه. ش.	حسن بن احمد بابویه	محراب کاشی در موزه متروپولیتن	۸۳
۷۴	۶۷۹ ه. ش.	رییس محمد بن ابوبکر	مناره مسجد محمدباکو	۸۳
۷۵	۶۷۹ ه. ش.	میرزا البناء	برج کشمار	۸۳
۷۶	۶۸۱ ه. ش.	سراج	آرامگاه پیر بکران	۸۴
۷۷	۶۸۱ ه. ش.	محمدشاه نقاش	آرامگاه پیر بکران	۸۴
۷۸	۶۸۲ ه. ش.	سید علی شاه	گنبد سلطانیه	۸۵
۷۹	۶۸۵ ه. ش.	ابراهیم اصفهانی	مسجد جمعه نطنز و مقبره شیخ ...	۹۱
۸۰	۶۸۶ ه. ش.	حیدر	مسجد جمعه نطنز و مقبره شیخ ...	۹۱
۸۱	۸۹۳ ه. ش.	استاد حسین خراسانی	مقبره شیخ عبدالصمد اصفهانی	۹۱
۸۲	۶۸۵ ه. ش.	مسعود کرمانی	بقعه امامزاده ربیعہ خاتون اشترجان	۱۰۰
۸۳	۶۸۵ ه. ش.	میر علی کاتبی	بقعه امامزاده یحیی	۱۰۱
۸۴	۶۸۹ ه. ش.	حیدر یابدر	محراب مسجد جامع اصفهان	۱۰۳
۸۵	۶۹۳ ه. ش.	حاجی محمدقطاع تبریزی	مسجد جامع اشترجان	۱۰۴
۸۶	۶۹۳ ه. ش.	احمد بن محمد البنا	مسجد جامع اشترجان	۱۰۴
۸۷	سده هفتم ه. ق.	محمد بن جمال احمد	برج دوزال تبریز	۱۰۴
۸۸	۷۰۱ ه. ش.	ملکشاه معمار	مسجدی در هریس	۱۰۶
۸۹	۷۰۳ ه. ش.	ابوطالب دامغانی	امامزاده جعفر اصفهان	۱۰۶
۹۰	۷۰۳ ه. ش.	محمد بن عمر الشیخ	مدرسه امامی اصفهان	۱۰۷

ردیف	تاریخ	نام معمار	نام اثر	صفحه
۹۱	۷۰۴-۷۰۰ ه.ش	علی قزوینی	مسجد جامع ورامین	۱۰۸
۹۲	۷۰۷ ه.ش	علی بن ابراهیم	مسجد تچنگ یزد	۱۱۰
۹۳	۷۰۸ ه.ش	استاد آقاجان دماندی	امام زاده عبدالله دماند	۱۱۰
۹۴	۷۰۹ ه.ش	حاجی محمد ساوجی	کاروانسرای سین	۱۱۰
۹۵	۷۰۹ ه.ش	نظام البندگیر تبریزی	مسجد جامع مرند	۱۱۱
۹۶	۷۱۸ ه.ش	خواجه حسین تاج خواجه	مسجد جامع مرند	۱۱۱
۹۷	۷۱۳ ه.ش	فلکی تبریزی	ازگی علیشاه	۱۱۴
۹۸	۷۱۶ ه.ش	حسن شیرگیر	امامزاده قاسم ازنا	۱۱۶
۹۹	۷۱۸ ه.ش	سیدعلی بخاری	بقعه میر محمد خارک	۱۱۷
۱۰۰	۷۲۷ ه.ش	حاجی بیگ اصفهانی	مسجد جامع کرمان	۱۱۸
۱۰۱	۷۲۷ ه.ش	شکرالله	مسجد جامع کرمان	۱۱۸
۱۰۲	۷۳۵ ه.ش	احمد شاه تبریزی	مدرسه المر جانیای بغداد	۱۲۰
۱۰۳	۷۳۸ ه.ش	علی شجاع	مقبره خواجه اصیل الدین قم	۱۲۰
۱۰۴	۷۴۵ ه.ش	حسن بن تاج شیرازی	مسجد جامع اصفهان	۱۲۰
۱۰۵	۷۴۵ ه.ش	مرتضی زینی	مسجد جامع اصفهان	۱۲۰
۱۰۶	۷۴۵ ه.ش	حسن کارون	مسجد جامع اصفهان	۱۲۰
۱۰۷	۷۴۵ ه.ش	عزیزالنقی	مسجد جامع اصفهان	۱۲۰
۱۰۸	۷۴۵ ه.ش	علی شمس بن تاج	مسجد جامع اصفهان	۱۲۱
۱۰۹	۷۴۵ ه.ش	فخری بن عبدالوهاب	مسجد جامع اصفهان	۱۲۱
۱۱۰	۸۵۴ ه.ش	جمال خادم	مسجد جامع اصفهان	۱۲۱
۱۱۱	۸۵۴ ه.ش	علی کوهیار	مسجد جامع اصفهان	۱۲۱
۱۱۲	۹۱۰ ه.ش	یوسف بن تاج الدین	مسجد جامع اصفهان	۱۲۱
۱۱۳	سده یازدهم ق.	ابراهیم بن اسمعیل	مسجد جامع اصفهان	۱۲۱
۱۱۴	۷۴۹ ه.ش	استاد زین الدین	مقبره شو جوک بیکا	۱۳۲
۱۱۵	۴۹ ه.ش	استاد شمس الدین	مقبره شو جوک بیکا	۱۳۲
۱۱۶	۷۵۴ ه.ش	سعد بن محمد یزدی	گنبد مسجد جامع	۱۳۴
۱۱۷	۷۸۵ ه.ش	مولاء ضیاء الدین	مسجد جامع کبیر یزد	۱۳۵
۱۱۸	۹۱۹ ه.ش	صنیع الله	مسجد جامع کبیر یزد	۱۳۵
۱۱۹	۷۵۵ ه.ش	خواجه شیرازی	مقبره خواجه احمد یساوی	۱۴۰
۱۲۰	۷۶۳ ه.ش	شیرازی	کاروانسرای ده بید	۱۴۴

ردیف	تاریخ	نام معمار	نام اثر	صفحه
۱۲۱	سده هشتم ه. ق	استاد موسی	-	۱۴۴
۱۲۲	۷۶۳ ه. ش	استاد عارف	عمارت حاجی شیخله	۱۴۵
۱۲۳	۷۶۶ ه. ش	استاد گشتاسب	گرمابه شروانشاهان	۱۴۵
۱۲۴	۷۸۲ ه. ش	محمد اصفهانی	مقبره امیر تیمور	۱۴۶
۱۲۵	۷۸۵ ه. ش	سید علی آملی	برج زین العابدین	۱۴۸
۱۲۶	۷۹۶ ه. ش	قوام الدین شیرازی	مسجد مولانا تایباد	۱۵۰
۱۲۷	سده هشتم ه. ق	حسن بن علی	بقعه خدیجه خاتون قم	۱۵۱
۱۲۸	سده هشتم ه. ق	محمد بن حسن یا حسین دامغانی	مقبره بایزید بسطامی	۱۵۱
۱۲۹	سده هشتم ه. ق	حاجی	مقبره بایزید بسطامی	۱۵۱
۱۳۰	قرن ۸ و ۹ ه. ش	حسن ولد دین جعفر	امام زاده عبدالله بافق	۱۵۵
۱۳۱	۸۰۶ ه. ش	محمد بن غدیر	درب امام اصفهان	۱۵۵
۱۳۲	۸۱۴ ه. ش	بهرام بن علی	عمارت شاه بالو	۱۵۵
۱۳۳	۸۱۴ ه. ش	پاشا جمشید	عمارت شاه بالو	۱۵۵
۱۳۴	۸۱۶ ه. ش	استاد حاجی احمد	قلعه قرخلار دربند	۱۵۵
۱۳۵	۸۱۸ ه. ش	خواجه محمود شیرازی	مزار شیخ جام	۱۵۶
۱۳۶	۸۲۲ ه. ش	عبدالقادر اصفهانی	مسجد دباغ خانه آنکارا	۱۶۳
۱۳۷	۸۲۳ ه. ش	استاد حسن آملی	امامزاده تی تل کجور	۱۶۳
۱۳۸	۸۲۳ ه. ش	غیاث الدین شیرازی	مسجد خرگرد	۱۶۳
۱۳۹	۸۲۳ ه. ش	حسن بن نظام الدین	-	۱۶۶
۱۴۰	۸۲۴ ه. ش	استاد ظهیر	مقبره شیخ بدر الدین	۱۶۶
۱۴۱	۸۲۸ ه. ش	استاد نافجی	خانقاه نصر آباد اصفهان	۱۶۶
۱۴۲	۸۲۹ ه. ش	شمس الدین تبریزی	مسجد شاه مشهد	۱۶۶
۱۴۳	۸۲۹ ه. ش	احمد تبریزی	-	۱۶۹
۱۴۴	۸۳۵ ه. ش	خضر بن بابا حاجی	امامزاده کمال	۱۶۹
۱۴۵	۸۴۴ ه. ش	نعمت الله	مسجد کبود تبریز	۱۶۹
۱۴۶	۸۴۹ ه. ش	ابن حاجی احمد	دیری باباتر به سی	۱۶۹
۱۴۷	۸۴۹ ه. ش	شمس الدین مطهری	امامزاده سلطان محمد طاهر	۱۷۰
۱۴۸	۸۵۵ ه. ش	محمد بن بسطامی	مسجد سرخان بسطام	۱۷۱
۱۴۹	۸۵۶ ه. ش	حسین لاهیجانی	بقعه سماس گیلان	۱۷۲
۱۵۰	۸۶۱ ه. ش	حاج عباس قزوینی	پل دختر میانه	۱۷۲

ردیف	تاریخ	نام معمار	نام اثر	صفحه
۱۵۱	۱۸۶۱ ه. ش	محمدروان بن عثمان	پل دختر میانه	۱۷۳
۱۵۲	۱۸۶۵ ه. ش	یعقوب رویانی	پل سیم رود لاهیجان	۱۷۳
۱۵۳	۱۸۹۱ ه. ش	بایزید بن حاجی جواد	امامزاده یحیی نوا	۱۷۳
۱۵۴	۱۸۹۴ ه. ش	استاد میر احمد بن میر حاجی بناء قمی	مسجد جامع ساوه	۱۷۳
۱۵۵	۱۸۹۹ ه. ش	فارابی	مسجد بزرگ قلعه حصن کیفا	۱۷۳
۱۵۶	۱۸۹۰-۱۸۹۰ ه. ش	استاد حسین	هارون ولایت	۱۷۳
۱۵۷	سده نهم ه. ق	خواجه حافظ تبریزی	خانقاه هرات	۱۷۴
۱۵۸	سده نهم ه. ق	استاد محمد سبزه روی	-	۱۷۴
۱۵۹	سده نهم ه. ق	احمد بن شمس الدین محمد	-	۱۷۴
۱۶۰	سده نهم ه. ق	عیوض مراغی	مقبره شیخ صفی	۱۷۴
۱۶۱	سده نهم ه. ق	درویش نورالدین	بقعه امامزاده علی قزوین	۱۷۸
۱۶۲	سده نهم ه. ق	شیخ حسن بن نظام الدین	درهای مسجد افوشته	۱۷۸
۱۶۳	سده نهم ه. ق	استاد یوسف	سازنده مقبره ای در شروان	۱۷۹
۱۶۴	۱۸۹۷ ه. ش	شمس الدین اصفهانی	امامزاده حمزه بوانات	۱۸۰
۱۶۵	۱۸۹۰ ه. ش	تقی سلطان قمی	مدرسه فیضیه قم	۱۸۰
۱۶۶	۱۸۹۹ ه. ش	شاه حسین لاهیجی	بقعه آقا شیخ لاهیجان	۱۸۰
۱۶۷	۱۸۹۳ ه. ش	حیدر علی	امامزاده محروق	۱۸۱
۱۶۸	۱۸۹۷ ه. ش	میر محمود معمار	مسجد سرو شفاداران	۱۸۴
۱۶۹	۱۸۴۹-۱۸۴۱ ه. ش	میرک میر غیاث الدین	-	۱۸۴
۱۷۰	۱۸۹۷ ه. ش	سید محمد فرزند میرک	مزار همایون در هند	۱۸۴
۱۷۱	۱۸۶۴ ه. ش	اسیر علی تبریزی	مسجد شهر مانیسا	۱۸۵
۱۷۲	۱۸۷۲ ه. ش	محمد بن شمس الدین	امامزاده ابراهیم اصفهان	۱۸۵
۱۷۳	۱۸۱۷ ه. ش	محمد باقر معمار	مسجد گوهر شاد مشهد	۱۸۵
۱۷۴	۱۸۲۰ ه. ش	استاد علی بنا	مسجد گوهر شاد مشهد	۱۸۶
۱۷۵	۱۸۹۳ ه. ش	احمد سیاه	بازار قیصریه لار	۱۸۹
۱۷۶	۱۸۹۹ ه. ش	سلطان محمد یزدی	کاروانسرای گنج علیخان	۱۸۹
۱۷۷	۱۸۹۳ ه. ش	استاد حسین شماعی	مدرسه خان شیراز	۱۹۴
۱۷۸	۱۸۹۴ ه. ش	شیخ بهایی	سد قهرود کاشان	۱۹۶
۱۷۹	۱۸۹۶ ه. ش	عبدالجبار	مدرسه شیردار سمرقند	۱۹۶
۱۸۰	۱۸۹۷ ه. ش	محمد رضا بن حسین اصفهانی	مسجد شیخ لطف الله	۱۹۸

ردیف	تاریخ	نام معمار	نام اثر	صفحه
۱۸۱	سده دهم. ق	استاد حسین اصفهانی	پل الله وردیخان	۱۹۸
۱۸۲	سده دهم. ق	عبدالسلام معمار تبریزی	-	۲۰۰
۱۸۳	سده دهم. ق	مقصود تبریزی	-	۲۰۰
۱۸۴	سده دهم. ق	میرزائی	-	۲۰۰
۱۸۵	سده دهم. ق	شمس الدین محمد	مسجد قطیبه اصفهان	۲۰۰
۱۸۶	سده دهم. ق	میرزا حسین ساقی	-	۲۰۰
۱۸۷	سده دهم. ق	مظفر بن محمد	بقعه میرزیه خاتون قم	۲۰۱
۱۸۸		فتحی معمار		۲۰۱
۱۸۹	سده دهم. ق	محمد بن فتحی	آرامگاه ملا حسن	۲۰۱
۱۹۰	سده دهم. ق	میرزا شاه حسین	-	۲۰۳
۱۹۱	سده دهم. ق	سلطان قمی	چهل دختران قم	۲۰۳
۱۹۲	سده دهم. ق	استاد عرب شیرازی	تعمیر کننده آستانه رضوی	۲۰۳
۱۹۳	سده دهم. ق	شیخ محمد معمار	بقعه شیخ اسحاق هریس	۲۰۳
۱۹۴	۱۰۰۰ه. ش	شاه طاهر	مقبره شیخ جبرئیل	۲۰۴
۱۹۵	۱۰۰۳ه. ش	محمد بنا	رباط شاه عباسی بلور	۲۰۶
۱۹۶	۱۰۱۱ه. ش	حسین علی	امامزاده اسماعیل اصفهان	۲۰۶
۱۹۷	۱۰۲۰ه. ش	محمد خلیفه	مسجدی در مشهد	۲۰۷
۱۹۸	۱۰۲۳ه. ش	فریدون	حمام نو عقدا	۲۰۷
۱۹۹	۱۰۴ه. ش	محمد علی اصفهانی	مسجد حکیم اصفهان	۲۰۷
۲۰۰	۱۰۵۵ه. ش	محمد شفیع	مدرسه دو در مشهد	۲۱۰
۲۰۱	۱۰۵۸ه. ش	محمد معمار	کاروانسرای دامغان	۲۱۱
۲۰۲	۱۰۵۸ه. ش	قاسم معمار	کاروانسرای دامغان	۲۱۱
۲۰۳	۱۰۶۴ه. ش	حیدر بن حسین	مسجد جامع ورزنه اصفهان	۲۱۱
۲۰۴	۱۰۶۴ه. ش	محمد طاهر همدانی	مسجد سلطانی اسد آباد	۲۱۱
۲۰۵	۱۰۶۵ه. ش	استاد طاهر اصفهانی	کاروانسرای شیخ علیخان	۲۱۱
۲۰۶	۱۰۶۸ه. ش	مهدی الحسین	بند شامانلو یا شانزده ده	۲۱۲
۲۰۷	سده یازده. ق	علی اکبر اصفهانی	مسجد شاه اصفهان	۲۱۲
۲۰۸	سده یازده. ق	فریدون نائینی	مسجد شاه اصفهان	۲۱۳
۲۰۹	سده یازده. ق	شجاع	مسجد شاه اصفهان	۲۱۳
۲۱۰	سده یازده. ق	استاد قاسم بنای اصفهانی	-	۲۱۸

ردیف	تاریخ	نام معمار	نام اثر	صفحه
۲۱۱	سده یازدهم ق.	عیسی شیرازی	تاج محل	۲۱۸
۲۱۲	سده یازدهم ق.	محمد علی اصفهانی	-	۲۲۲
۲۱۳	سده یازدهم ق.	حیدر علی اصفهانی	-	۲۲۲
۲۱۴	سده یازدهم ق.	جلال الدین سیستانی	-	۲۲۲
۲۱۵	سده یازدهم ق.	آقا اسماعیل معمار	-	۲۲۲
۲۱۶	سده یازدهم ق.	استاد شهاب یزدی	-	۲۲۲
۲۱۷	سده یازدهم ق.	محمد صادق یزدی	عمارت چهار سوق اعظم	۲۲۲
۲۱۸	سده یازدهم ق.	محمد صالح یزدی	دارالفتح	۲۲۳
۲۱۹	سده یازدهم ق.	حیدر علی معمار	-	۲۲۳
۲۲۰	سده یازدهم ق.	نظاما	-	۲۲۳
۲۲۱	سده یازدهم ق.	نظر علی یزدی	بقعه شیخ اسماعیل	۲۲۳
۲۲۲	سده یازدهم ق.	عنایت بن علی	مزار شاه ابراهیم کهگیلویه	۲۲۳
۲۲۳	سده یازدهم ق.	خواجه علی اکبر	آب انبار شاه ابوالقاسم	۲۲۴
۲۲۴	سده یازدهم ق.	محمد مقیم	مسجد جامع دماوند	۲۲۴
۲۲۵	سده یازدهم ق.	محمد مؤمن	مدرسه کاسه گران	۲۲۴
۲۲۶	سده یازدهم ق.	استاد قاسم	-	۲۲۴
۲۲۷	سده یازدهم ق.	شجاع اصفهانی	مدرسه شاه سلیمان	۲۲۵
۲۲۸	سده یازدهم ق.	استاد علی بیک اصفهانی	-	۲۲۵
۲۲۹	سده یازدهم ق.	ملا علی نقی قمی	-	۲۲۵
۲۳۰	سده یازدهم ق.	سلطان حسین قمی	بقعه امام موسی کاظم	۲۲۵
۲۳۱	سده یازدهم ق.	استاد سلطان محمود	بقعه امام موسی کاظم	۲۲۵
۲۳۲	سده یازدهم ق.	حسین بنا یزدی	-	۲۲۶
۲۳۳	۱۱۰۲ ه. ش.	محمد هادی قزوینی	مسجد محدثین	۲۲۶
۲۳۴	۱۱۶۶ ه. ش.	استاد میرزای شیرازی	مسجد النبی قزوین	۲۲۶
۲۳۵	۱۱۷۲ ه. ش.	استاد اسکندر شیرازی	مسجد سلطانی بروجرد	۲۲۶
۲۳۶	۱۱۷۵ ه. ش.	کربلایی محمد	مسجد قاجار استرآباد	۲۲۷
۲۳۷	۱۱۸۱ ه. ش.	استاد محمد معمار قمی	آستانه مقدس حضرت معصومه	۲۲۷
۲۳۸	۱۲۶۳ ه. ش.	استاد ابراهیم بنا	آستانه مقدس حضرت معصومه	۲۲۷
۲۳۹	۱۲۶۳ ه. ش.	استاد محمد باقر قمی	آستانه مقدس حضرت معصومه	۲۲۷
۲۴۰	سده چهاردهم ق.	استاد محمد شیرازی	آستانه مقدس حضرت معصومه	۲۲۷

ردیف	تاریخ	نام معمار	نام اثر	صفحه
۲۴۱	سده چهاردهه. ق.	استاد حسن معمار قمی	آستانه مقدس حضرت معصومه	۲۲۷
۲۴۲	۱۱۹۸ ه. ش.	محمد شفیع معمار	مسجد سلطانی کاشان	۲۳۰
۲۴۳	۱۲۰۲ ه. ش.	حاج شعبانعلی	مسجد آقا بزرگ	۲۳۱
۲۴۴	۱۲۰۵ ه. ش.	صفر علی اصفهانی	مسجد سلطانی سمنان	۲۳۳
۲۴۵	۱۲۲۸ ه. ش.	استاد حسین معمار	مسجد جامع همدان	۲۳۷
۲۴۶	۱۲۲۳ ه. ش.	میرزا مهدی خان شقاقی	مدرسه سپهسالار	۲۳۷
۲۴۷	سده سیزدهه. ق.	محمود معمار	مدرسه سپهسالار	۲۳۹
۲۴۸	سده سیزدهه. ق.	اسماعیل قمی	مدرسه سپهسالار	۲۳۹
۲۴۹	۱۲۲۴ ه. ش.	محمد قلی شیرازی	مسجد حاج ربیععلی	۲۴۰
۲۵۰	۱۲۲۴ ه. ش.	کر بلائی اسحاق قاننی	تعمیر مسجد جامع قانن	۲۴۲
۲۵۱	۱۲۲۴ ه. ش.	خلیل	تعمیر مسجد جامع قانن	۲۴۲
۲۵۲	۱۲۲۷ ه. ش.	استاد باقر	امامزاده هلال بن علی	۲۴۲
۲۵۳	۱۲۲۸ ه. ش.	محمد تقی معمار باشی	مدرسه دارالفنون	۲۴۲
۲۵۴	۱۲۳۱ ه. ش.	جبار تبریزی	مدرسه اکبریه	۲۴۵
۲۵۵	۱۲۳۸ ه. ش.	محمد بنا	بقعه کاشفیه دزفول	۲۴۷
۲۵۶	۱۲۴۱ ه. ش.	علی مریم کاشانی	خانه بروجردی	۲۴۷
۲۵۷	سده دوازدهه. ق.	غلامرضا تبریزی	ارگ تهران	۲۵۲
۲۵۸	۱۲۱۵ ه. ش.	عبدالله خان معمار باشی	ارگ تهران	۲۵۲
۲۵۹	۱۲۴۳ ه. ش.	معمار نوایی	کاخ گلستان	۲۵۵
۲۶۰	۱۲۴۲ ه. ش.	زردشت خان مهندس	سازنده پل سردشت	۲۵۹
۲۶۱	۱۲۴۲ ه. ش.	میرزا عباس خان	-	۲۵۹
۲۶۲	۱۲۴۲ ه. ش.	میرزا مهدی مهندس	تعمیر سد مبارکه	۲۵۹
۲۶۳	۱۲۴۴ ه. ش.	نصرالله خان	تعمیر راه مشهد	۲۵۹
۲۶۴	۱۲۴۵ ه. ش.	میرزا عبدالله غفار	-	۲۵۹
۲۶۵	۱۲۴۵ ه. ش.	مهندس عساکر	-	۲۵۹
۲۶۶	۱۲۴۵ ه. ش.	معبیر العمالک	شمس العماره	۲۶۰
۲۶۷	۱۲۴۵ ه. ش.	استاد محمد کاشی	شمس العماره	۲۶۰
۲۶۸	۱۲۴۷ ه. ش.	حاج ولی تبریزی	خانه کوزه کنانی	۲۶۶
۲۶۹	۱۲۴۷ ه. ش.	حاج جعفر خان معمار باشی	-	۲۶۶
۲۷۰	۱۲۴۸ ه. ش.	کاستگر خان سرتیپ	-	۲۶۶

ردیف	تاریخ	نام معمار	نام اثر	صفحه
۲۷۱	۱۲۴۸ ه.ش	میرزا رضای مهندس	-	۲۶۷
۲۷۲	۱۲۴۸ ه.ش	حاج ملا حسین	تعمیر بقعه دانیال نبی	۲۶۷
۲۷۳	۱۲۵۸ ه.ش	استاد غلامرضا	امامزاده سید احمد سیاهکل	۲۶۷
۲۷۴	۱۲۵۹ ه.ش	استاد خان جان	امامزاده آقا سید حسین	۲۶۷
۲۷۵	۱۲۵۹ ه.ش	استاد تقی اشکوری	امامزاده آقا سید حسین	۲۶۷
۲۷۶	۱۲۶۰ ه.ش	عبدالغفار	-	۲۶۷
۲۷۷	۱۲۶۲ ه.ش	حسن معمار قمی	امامزاده شاهزاده حمزه قم	۲۶۸
۲۷۸	۱۲۶۱ ه.ش	محمد علی طهرانی	کلاه فرنگی مهمانخانه مهندسیه قم	۲۶۸
۲۷۹	۱۲۶۳ ه.ش	حاج حسن دامغانی	امامزاده محمد ایجدون	۲۶۸
۲۸۰	۱۲۶۵ ه.ش	صمد	تیمچه امیر بازار تبریز	۲۶۸
۲۸۱	۱۲۶۵ ه.ش	استاد آقا جونی	مسجد رحیم خان اصفهان	۲۷۰
۲۸۲	۱۲۶۹ ه.ش	استاد علی اکبر ولد استاد باقر	خانه عرب ها	۲۷۰
۲۸۳	۱۲۸۰ ه.ش	استاد حسین شریفی	تجدید بنای مسجد جامع قوچان	۲۷۲
۲۸۴	۱۲۸۵ ه.ش	جعفر خان کاشانی	سر دریاغ ملی ایران	۲۷۲
۲۸۵	۱۲۹۵ ه.ش	مشهدی محمد کاشی ساز	امامزاده آقا سید عباس و سید اسماعیل (رشت)	۲۷۳
۲۸۶	۱۲۹۶ ه.ش	محمد حسین بنا لنگرودی	امامزاده سید رضا کیا	۲۷۳
۲۸۷	سده سیزده ه.ق	هجران	-	۲۷۳
۲۸۸	سده سیزده ه.ق	رضا بنای مشهدی	شربت خانه مشهدی رضوی	۲۷۳
۲۸۹	سده سیزده ه.ق	حاج عبدالحسین معمار شوئتری	-	۲۷۳
۲۹۰	سده سیزده ه.ق	رمضانعلی	امامزاده بلال	۲۷۳
۲۹۱	سده سیزده ه.ق	حسین علی صنیع الملک	-	۲۷۴
۲۹۲	سده سیزده ه.ق	میرزا جعفر خان	-	۲۷۴
۲۹۳	سده سیزده ه.ق	استاد نصراله غفور اده گلکار	-	۲۷۴
۲۹۴	سده سیزده ه.ق	کریم بنا	آب انبار جنب بقعه چهل تان کاشان	۲۷۴
۲۹۵	سده سیزده ه.ق	استاد قنبر علی	امامزاده اسمعیل	۲۷۴
۲۹۶	سده سیزده ه.ق	محمد باقر تبریزی	شمس العماره تبریز	۲۷۴
۲۹۷	سده سیزده ه.ق	مهندس الممالک	-	۲۷۵
۲۹۸	سده سیزده ه.ق	حسینعلی مهرین	تکیه دولت	۲۷۵
۲۹۹	سده سیزده ه.ق	محمد بنا	تکیه میر چخماق	۲۷۷
۳۰۰	سده سیزده ه.ق	محمد حسین ولد باقر	تکیه میر چخماق	۲۷۷

ردیف	تاریخ	نام معمار	نام اثر	صفحه
۳۰۱	سده سیزدهم.ق	محمدحسین ولد زین العابدین	تکیه میرچخماق بازار یزد	۲۷۷
۳۰۲	سده سیزدهم.ق	استادباقر بناء	میدان و تکیه میرچخماق یزد	۲۷۸
۳۰۳	سده سیزدهم.ق	کریم یزدی	مسجد ملا اسمعیل یزد	۲۷۸
۳۰۴	سده سیزدهم.ق	مشهدی علی نقی	توحیدخانه مشهد	۲۸۳
۳۰۵	سده سیزدهم.ق	محمدابراهیم معمار باشی	تکیه سید نصرالدین	۲۸۳
۳۰۶	سده سیزدهم.ق	محمدحسن معمار	مسجدنصیرالملک شیراز	۲۸۵
۳۰۷	سده سیزدهم.ق	حسن معمار قمی	تیمچه بازار بزرگ قم	۲۸۸
۳۰۸	سده سیزدهم.ق	فرج الله خان	نمیه کننده بقعه عین علی وزین علی	۲۸۸
۳۰۹	سده سیزدهم.ق	ابراهیم مشهدی	آرامگاه حر عاملی	۲۸۸
۳۱۰	سده سیزدهم.ق	حاج رضاعشق آبادی	مقرنس کار	۲۸۸
۳۱۱	سده سیزدهم.ق	علی اکبر کاجار	-	۲۸۸
۳۱۲	سده چهاردهم.ق	محمد معمار	مسجد سپهسالار	۲۸۸
۳۱۳	سده چهاردهم.ق	حسین علی معمار	-	۲۸۸
۳۱۴	سده چهاردهم.ق	حسین معارفی	-	۲۸۹
۳۱۵	سده چهاردهم.ق	سرهنگ عباس خان	-	۲۸۹
۳۱۶	سده چهاردهم.ق	ملا محمد تقی قمی	-	۲۸۹
۳۱۷	سده چهاردهم.ق	ابوالحسن کاشانی	بقعه حضرت ابوالفضل	۲۸۹
۳۱۸	سده چهاردهم.ق	رستم بروجردی	بقعه حضرت ابوالفضل	۲۸۹
۳۱۹	سده چهاردهم.ق	ابوالقاسم	-	۲۸۹
۳۲۰	سده چهاردهم.ق	استاد علی محمد صناعی	سازنده دودکش ضرابخانه	۲۸۹
۳۲۱	سده چهاردهم.ق	نصراله کاشانی	-	۲۹۰
۳۲۲	سده چهاردهم.ق	صنیع دیوان	مسجد حاج حسن	۲۹۰
۳۲۳	سده چهاردهم.ق	صنیع لشکر	-	۲۹۰
۳۲۴	سده چهاردهم.ق	آقاخان	-	۲۹۲
۳۲۵	سده چهاردهم.ق	محمدبن سعد	مسجد ملا احمد باکو	۲۹۲
۳۲۶	سده چهاردهم.ق	تقی	حمام پیر سرای رشت	۲۹۳
۳۲۷	سده چهاردهم.ق	حاج مهدی معمار قزوینی	معروف به سنمار تعمیر مسجد جامع قزوین	۲۹۳
۳۲۸	سده چهاردهم.ق	علی بن احمد	سازنده بشیل جامع ترکیه	۲۹۶
۳۲۹	سده چهاردهم.ق	استاد شریف الدین	-	۲۹۶
۳۳۰	سده چهاردهم.ق	محمد زینتی	-	۲۹۶

ردیف	تاریخ	نام معمار	نام اثر	صفحه
۳۳۱	سده چهاردهه. ق.	اکبر اصفهانی	مؤذن	۲۹۶
۳۳۲	سده چهاردهه. ق.	بدیع الزمان تونی	-	۲۹۶
۳۳۳	سده چهاردهه. ق.	عبدالسلام تبریزی	-	۲۹۶
۳۳۴	سده چهاردهه. ق.	عمر الوادی	-	۲۹۶

فهرست معماران بخش ضمیمه

۱-۴۶		معماران کرد (۴۶ نفر)	(حسین کریمیان)	۳۰۷ تا ۳۹۸
۴۷-۵۰		معماران کرمانشاه و اسدآباد (۴ نفر)	(مسعود گلزاری)	۳۰۸
۵۱	۱۳۰۲	استاد ابوالقاسم	امامزاده بامیر نظنز	۳۰۹
۵۲		دیو حسن	امامزاده یحیی تهران	۳۰۹
۵۳	۱۳۱۱	نادر شاه انوشیروان	مهندس پارسی مقیم هند	۳۱۱
۵۴	۱۳۶-۱۲۷۵	وارطان هوانسیان	هنرستان دختران و غیره	۳۱۲
۵۵	سده چهارده	استاد حیدر سیاه	کاخ مرمر	۳۱۴
۵۶	۱۳۵۰	حسین امانت	شهیاد (برج آزادی)	۳۱۴
۵۷	۱۳۲۱	استاد علیمحمد غفاریان	تعمیر مزار شیخ احمد جامی	۳۱۶
۵۸	۱۳۱۸	حاج علی اکبر زحمتکش	حسینییه ارشاد	۳۱۷
۵۹	۱۳۵۲	ابوالقاسم مهندسی	گاراژ ایران پیمان	۳۱۷
۶۰	۱۲۷۰	حاج علی اکبر آخوند	تعمیر مدرسه ضیائییه یزد	۳۲۰
۶۱	۱۳۷۴	استاد رضا معماران بنام	مرمت مساجد و بازار تبریز	۳۲۱
۶۲	۱۲۹۹	استاد اسمعیل زهره	تعمیر مسجد شیخ لطف الله	۳۲۱
۶۳	۱۳۷۳	استاد حسین محبوبی	معمار شوشتری	۳۲۵
۶۴	۱۳۰۱	حاج محمد فرخ نیا	تعمیر ساختمان اکبرییه بیرجند	۳۲۷
۶۵	سده چهاردهم	ملا احمد	منزل خانم الیونس	۳۲۸
۶۶	سده چهاردهم	علی ملا احمد	-	۳۲۹
۶۷	سده چهاردهم	استاد میرزا آقا	منزل حاج آقا فضل الله جعفری	۳۲۹
۶۸	۱۲۸۸	استاد محمد معمار	منزل حاج حبیب خواتساری	۳۳۰

فهرست معماران مقاله سیر تحول معماری بناهای عمومی تهران (سیروس سمیعی) نشریه ابادی سال پنجم شماره ۱۹ زمستان ۷۴

ردیف	تاریخ	نام معمار	نام اثر	صفحه
۶۹	۱۲۳۰	میرزا رضای مهندس	دارالفنون	-
۷۰	۱۳۱۳	محسن فروغی	دانشگاه تهران	-

ردیف	تاریخ	نام معمار	نام اثر	صفحه
۷۱	۱۳۵۹	نادار دلان	مرکز بین المللی آموزش مدیریت	-
		محسن فروغی	مجلس سنا	-
		محسن فروغی	کتابخانه مجلس	-
		محسن فروغی	فرودگاه مهرآباد	-
۷۲	۱۲۲۸	استاد عبدالله خان	وزارت دارائی - موزه نگارستان	-
۷۳	۱۲۳۰	استاد آقاجانی	وزارت دارائی - موزه نگارستان	-
۷۴	۱۳۴۵	درویش	مجموعه ورزشی فرح آباد	-
۷۵	۱۳۵۴-۱۳۵۳-۱۳۴۰	عبدالعزیز فرمانفرمائیان	وزارت کشاورزی	-
		عبدالعزیز فرمانفرمائیان	مجموعه آزادی	-
		عبدالعزیز فرمانفرمائیان	شرکت نفت	-
۷۶	۱۳۱۶-۱۳۴۶	یوگنیا - آتاندلیان	تالار فرهنگ - تالار رودکی	-
۷۷	۱۳۵۰	سردار افخمی	تئاتر شهر	-
۷۸	۱۳۳۲	هوشنگ سیحون	بانک سپه	-
۷۹	۱۳۳۸	حیدر قیایی	بانک ایرانیان	-
		حیدر قیایی	مجلس سنا	-
۸۰	۱۳۴۰	یحیی اتحادیه	شرکت نفت	-
۸۱		سیحون - آبکار	سینما نیاگارا	-
۸۲-۸۴	۱۳۳۹	فروغی - ظفر - صادقی - قیایی - راجان	هیلتون	-
نشریه آبادی سال چهارم شماره ۱۶ بهار ۷۴ (سپهلا بسکی)				
ردیف	تاریخ (سال تحصیلی)	نام معمار	نام اثر	صفحه
۸۵	۱۳۲۱-۲۲	حسن کرمانی	-	-
۸۶	۱۳۲۱-۲۲	حسن صدر هاشمی	-	-
۸۷	۱۳۲۱-۲۲	ارسلان افخمی	-	-
۸۸	۱۳۲۲-۲۳	هوشیار اشرف	-	-
۸۹	۱۳۲۲-۲۳	عباس معین پور	-	-
۹۰	۱۳۲۲-۲۳	غلامرضا کباری	-	-
۹۱	۱۳۲۲-۲۳	ارسلان کاوسی	-	-
		هوشنگ سیحون	-	-
۹۲	۱۳۲۳-۲۴	مسعود مدبر	-	-

ردیف	تاریخ	نام معمار	نام اثر	صفحه
۹۳	۱۳۲۳-۲۴	هوشنگ صاعقی	-	-
۹۴	۱۳۲۳-۲۴	رضاصیادی	-	-
۹۵	۱۳۲۳-۲۴	غلامرضا خواجوی کرمانی	-	-
۹۶	۱۳۲۳-۲۴	حسن باهری	-	-
۹۷	۱۳۲۳-۲۴	مهدی جعفریان	-	-
۹۸	۱۳۲۳-۲۴	روبن اوآنسیان	-	-
۹۹	۱۳۲۳-۲۴	علی اصغر بنایی کاشانی	-	-
۱۰۰	۱۳۲۳-۲۴	هاملت هارطونیان	-	-
۱۰۱	۱۳۲۳-۲۴	لئون مناچکاتیان	-	-
۱۰۲	۱۳۲۳-۲۴	خسرو خسروی	-	-
۱۰۳	۱۳۲۳-۲۴	اسمعیل کوهنگ	-	-
۱۰۴	۱۳۲۳-۲۴	منوچهر شریف	-	-
۱۰۵	۱۳۲۳-۲۴	عزیزالله مخلص‌آزادمنفرد	-	-
۱۰۶	۱۳۲۴-۲۵	کیومرث ایزدی	-	-
۱۰۷	۱۳۲۴-۲۵	ناصر جامعی	-	-
۱۰۸	۱۳۲۴-۲۵	مهدی دولت آبادی	-	-
۱۰۹	۱۳۲۴-۲۵	آقای فرحبخش شیدانی	-	-
۱۱۰	۱۳۲۴-۲۵	محمد علی کریمیان	-	-
۱۱۱	۱۳۲۴-۲۵	مهدی بیرجندی	-	-
۱۱۲	۱۳۲۴-۲۵	علی اصغر نخعی	-	-
۱۱۳	۱۳۲۵-۲۶	نصرت الله مفتاح	-	-
۱۱۴	۱۳۲۵-۲۶	محسن پناهی	-	-
۱۱۵	۱۳۲۵-۲۶	آشوت مناچکاتیان	-	-
۱۱۶	۱۳۲۵-۲۶	اورنگ دانا	-	-
۱۱۷	۱۳۲۵-۲۶	ونیک نعلبندیان	-	-
۱۱۸	۱۳۲۵-۲۶	خسرو دولتخواه	-	-
۱۱۹	۱۳۲۵-۲۶	حسین روابند	-	-
۱۲۰	۱۳۲۵-۲۶	علی اصغر بنی سلیمانی	-	-
۱۲۱	۱۳۲۵-۲۶	حیدر غیائی شاملو	-	-
۱۲۲	۱۳۲۵-۲۶	هوشنگ سعید	-	-

ردیف	تاریخ	نام معمار	نام اثر	صفحه
۱۲۳	۱۳۲۵-۲۶	حسن حمزه تبریز	-	-
۱۲۴	۱۳۲۵-۲۶	عبدلله زرهی	-	-
۱۲۵	۱۳۲۵-۲۶	جواد ریاضی کرمانی	-	-
۱۲۶	۱۳۲۶-۲۷	فرهنگ معینی	-	-
۱۲۷	۱۳۲۶-۲۷	شاهپور سعید	-	-
۱۲۸	۱۳۲۶-۲۷	باقر عقیقی	-	-
۱۲۹	۱۳۲۶-۲۷	محمد شجری	-	-
۱۳۰	۱۳۲۷-۲۸	گارنیک کوچاریان	-	-
۱۳۱	۱۳۲۷-۲۸	ابوالحسن رضی	-	-
۱۳۲	۱۳۲۷-۲۸	کاظم گردنیا	-	-
۱۳۳	۱۳۲۷-۲۸	هاملت بهرامیان	-	-
۱۳۴	۱۳۲۸-۲۹	حسن حجة الاسلامی	-	-
آبادی، سال پنجم، شماره بیستم، بهار ۷۵ مقاله استادان و دانشجویان دانشکده هنرهای زیبا از سال تأسیس تا ۱۳۳۰				
۱۳۵	۱۳۳۰	محمود ماهرالنقش	-	-
۱۳۶	۱۳۳۰	صادق مکاره چی	-	-
۱۳۷	۱۳۳۰	ف. هارونی	-	-
۱۳۸	۱۳۳۰	ا. اعتصام	-	-
۱۳۹	۱۳۳۰	م. مرجان	-	-
۱۴۰	۱۳۳۰	م. مجذوب	-	-
۱۴۱	۱۳۳۰	م. طهرانی	-	-
۱۴۲	۱۳۳۰	ه. مرجان	-	-
۱۴۳	۱۳۳۰	ع. بهروزیان	-	-
۱۴۴	۱۳۳۰	ر. آطوسیان	-	-
۱۴۵	۱۳۳۰	م. چم آسمانی	-	-
۱۴۶	۱۳۳۰	دوشیزه و. اوهانجانیان	-	-
۱۴۷	۱۳۳۰	موسوی	-	-
۱۴۸	۱۳۳۰	م. یزدچی	-	-
۱۴۹	۱۳۳۰	بیت اینویا	-	-
۱۵۰	۱۳۳۰	اواتر سیانس	-	-
۱۵۱	۱۳۳۰	س. سرکیز	-	-

ردیف	تاریخ	نام معمار	نام اثر	صفحه
۱۵۲	۱۳۳۰	م. سلیمانی پور	-	-
۱۵۳	۱۳۳۰	ی. شریف زاده	-	-
۱۵۴	۱۳۳۰	ع. فروغی	-	-
۱۵۵	۱۳۳۰	م. حاتمی	-	-
۱۵۶	۱۳۳۰	ف. هیربد	-	-
۱۵۷	۱۳۳۰	م. جهان آرا	-	-
۱۵۸	۱۳۳۰	ا. آجودانی	-	-
۱۵۹	۱۳۳۰	ا. مگر دیچیان	-	-
۱۶۰	۱۳۳۰	پ. مرید عهد	-	-
۱۶۱	۱۳۳۰	ن. خاچی	-	-
۱۶۲	۱۳۳۰	م. اسلامی	-	-
۱۶۳	۱۳۳۰	ع. جذبی	-	-
۱۶۴	۱۳۳۰	ا. آودیان	-	-
۱۶۵	۱۳۳۰	ب. پاک نیا	-	-
۱۶۶	۱۳۳۰	پ. خطیب لو	-	-
کتاب شعر یاف و آثارش مهندس حسین پور نادری				
۱۶۷	۱۳۲۴ شمسی	استاد حاج عباس پیوند (پی بند)	-	-
۱۶۸	(معاصر)	حاج محمد شعر یاف	فرزند حاج پیوند	-
۱۶۹	(معاصر)	استاد اصغر شعر یاف	فرزند حاج عباس پیوند	-
۱۷۰	(معاصر)	استاد حسین برهانی	کاشی تراش	-
۱۷۱	(معاصر)	استاد محمد معمار کاشانی	-	-
۱۷۲	(معاصر)	استاد ابوالقاسم غلمانی	مسجد امام حسین	-
۱۷۳	(معاصر)	استاد حسین لرزاده	مسجد لرزاده	-
			مسجد سجاده (ع) تهران	-
			مسجد امام حسین (ع)	-

۱- نام معمار: «اپسای» دوره ساسانی ۲۷۱ میلادی

(۳۵۰ سال قبل از هجرت)^۱

نام اثر: جایگاه نذورات در شهر بیشاپور

ویرانه‌های شهر بیشاپور در ۲۵ کیلومتری غرب کازرون و در مسیر جاده شیراز به اهواز قرار دارد. این شهر توسط شاپور اول (۲۷۱-۲۴۱ میلادی) فرمانروای ساسانی ساخته شده و در ایالتی که تولد یافته بود، یعنی در ناحیه پارس، شهر و کاخی برای خود بنا نمود. این شهر بیشاپور یا به‌شاپور (شهر خوب شاپور) نامیده شد. نقشه شهر شامل یک چهار ضلعی بود که از سویی به دیوار، برج‌ها و باروها محصور می‌شد و یک قلعه محکم و استوار نظامی یا شبکه کاملی از دیوارها و خطوط دفاعی آن را محافظت و تقویت می‌نمود. در شمال این شهر دره معروف به تنگ چوگان قرار دارد که رودخانه شاپور در وسط آن جاری است.

بیشاپور به مثابه موزه گران‌بهایی است که آثار متعدد و ارزنده‌ای از تاریخ فرهنگ عهد ساسانی را در بردارد. بنائی در این شهر توسط شخصی بنام اپسای ساخته شده و بر روی یکی از دو ستون کتیبه‌ای که دو خط اشکانی و ساسانی منقور است که معلوم می‌دارد این شهر در بیست و پنجمین سال سلطنت شاپور در سال ۲۶۶ میلادی ایجاد شده است. بیشاپور از لحاظ اقتصادی دارای اهمیت و اعتبار خاص بود و یکی از مهم‌ترین ضرابخانه‌های ساسانی در آن قرار داشت که تا واپسین ایام فرمانروائی آخرین شهریار ساسانی یزد گرد سوم به ضرب سکه در آن اقدام نموده‌اند. یکی از قدیمی‌ترین مدارک مستند بعد از کتیبه اپسای که نام بیشاپور در آن برده شده سکه‌ای است متعلق به بهرام چهارم (۳۹۹-۳۸۸ میلادی).

از آنجا که اکثر آثار بر جای مانده و کشف شده در ویرانه‌های این شهر در کتب و نشریات تاریخی و گزارشات باستان‌شناسی معرفی شده‌اند، فهرست وار به ذکر مهم‌ترین آنها اکتفا می‌شود.

۱- بنای یاد بود یا جایگاه نذورات: که توسط ایسای دبیر ساخته شده او دبیری از اهالی شهر حران بود و اقدامات او مورد توجه فرمانروای ساسانی قرار گرفت.

۲- کاخ شاپور و تالار تشریفات: تالار عظیم پذیرائی شاپور در این کاخ به مساحت ۷۸۱ مترمربع به وجود آمده است، شاید بتوان آن را در ردیف اولین و بزرگترین آثار معماری گنبددار زمان ساسانی محسوب داشت.

۳- معبد آناهیتا: کاخ شاپور از سوی شمال به بنای عظیم و سردابه‌ای شکل منتهی می‌شود که دارای ۲۴ پله است. این بنا به صورت مکعبی است که هر یک از اضلاع آن ۱۴ متر است و از سنگ‌های مجاری قالبی به ابعاد مختلف و بدون ملاط ساخته شده است. این بنا دارای چهار مدخل در چهار طرف به ارتفاع ۳/۵۷ و پهنای ۱/۶۰ سانتی متر می‌باشد. بر روی بدنه شمالی این بنا چهار مجسمه گاو به شکل سر ستون‌های هخامنشی حجاری و به صورت دو پشته و معکوس نصب بوده که هم اکنون بر روی بدنه شمالی، دو عدد آنها موجود است. نصب این مجسمه‌ها بر روی سطح جانبی پرستش‌گاه علاوه بر جنبه تزئینی سمبل، نشانه و نماد اختصاصی معبد است که متعلق به فرشته پاسدار و نگهبان آب یعنی آناهیتا است.

۴- بنای مشهور به کاخ سنگی در نزدیکی کاخ شاپور

۵- برج و باروی شهر

۶- بنائی منفرد در خارج از حصار شهر شامل یک ایوان مرکزی و دو راهرو در طرفین

آن

۷- قلعه نظامی مشرف بر شهر

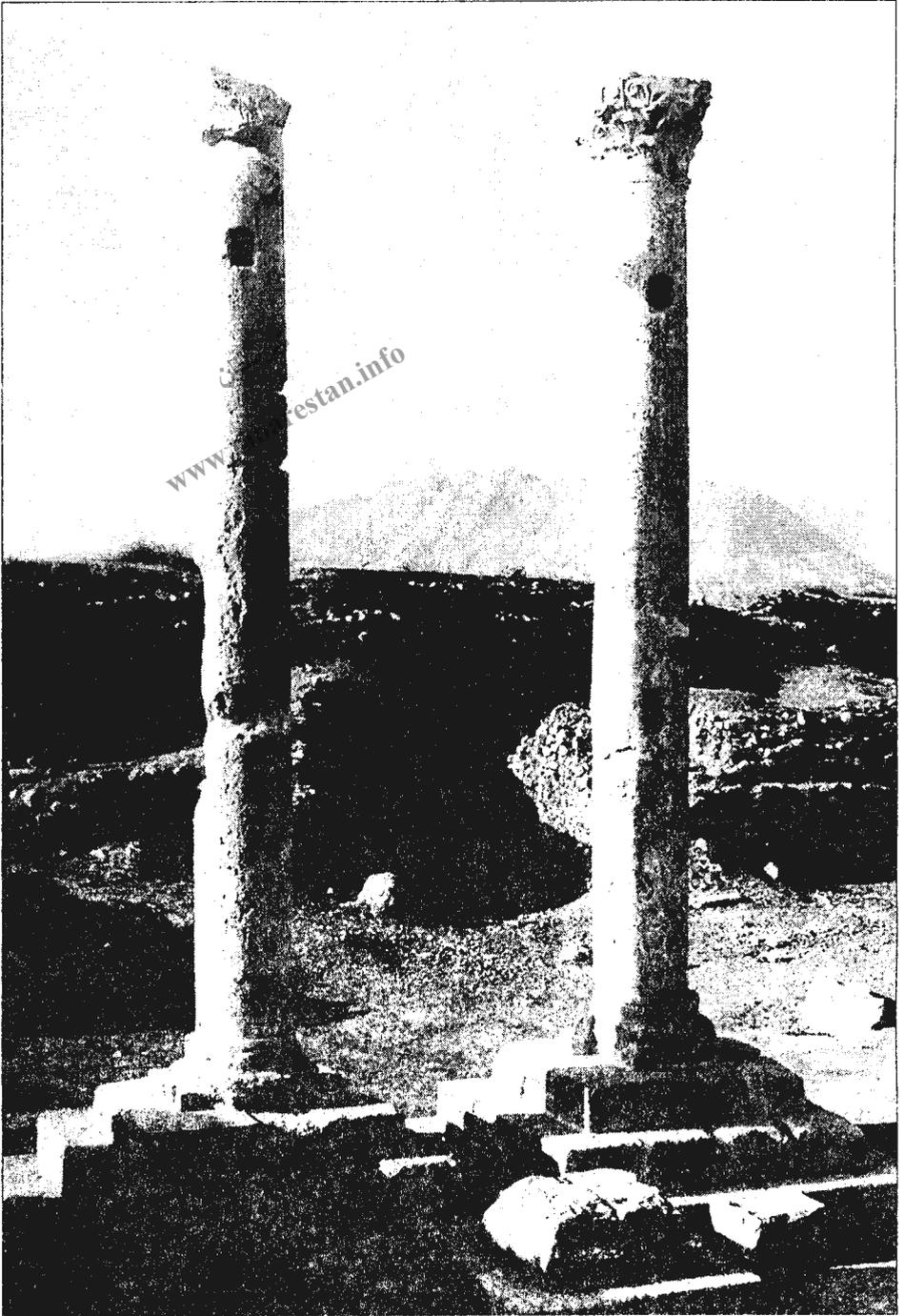
۸- موزاییک‌های متنوع و استثنایی کاخ شاپور

۹- مجسمه شاپور اول که در ارتفاع ۸۰۰ متری زمین در دهانه غاری طبیعی در جبهه شمال غربی در محدوده شهر قرار دارد. این اثر مهم هنری بزرگترین مجسمه سنگی دوران تاریخی است که تاکنون در ایران نظیر نداشته است. مجسمه‌ای که دارای ۶ متر ارتفاع و نزدیک به ۲ متر و ۴۰ سانتی متر پهنای شانه این مجسمه است و فقط کفش‌هایش از یک متر افزون است.

۱۰- شش نقش برجسته مهم در دره شمالی شهر معروف به تنگ چوگان

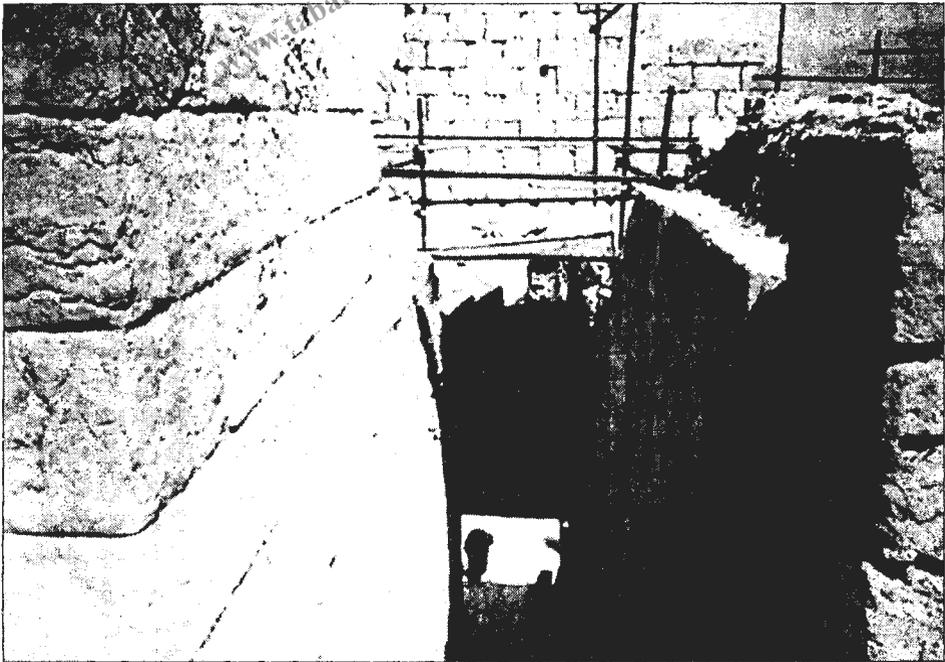
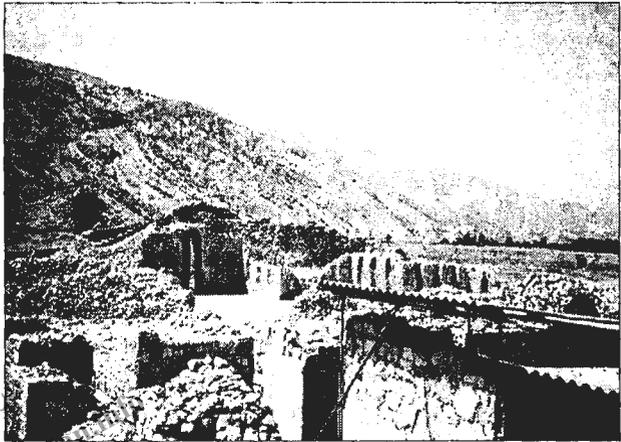
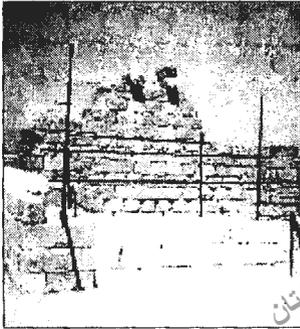

عکس:
گیرشمن
بیشاپور:
موزاییک‌های کشف شده

▲ ستون نذورات بیشاپور
تصویر از سازمان میراث فرهنگی

- ▶ بیشاپور:
- ▼ معبد آناهیتا (الله آب)
- ▼ تصاویر از نگارنده

۲- نام معمار: شیدا

در صفحه ۵۱ کتاب معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانی اثر دونالد ویلبر از معماری افسانه ای

به نام شیدا به این شرح یاد کرده است:

نظامی شاعر معروف قرن ۱۲ میلادی استعداد و لیاقت یک معمار افسانه ای به نام شیدا را که کاخ افسانه ای هفت گنبد بهرام گور را طرح ریخته و بنا نموده، شرح داده است. شیدا از فامیل نجیب و استاد ترسیم و هندسه دان و طراح مشهور در هنر ساختمان، استاد کامل در حجاری و نقاشی و صنعتگری استاد و ماهر بوده است.

۳- نام معمار: مولی عمرو بن عثمان بن عفان

سده یکم ه. ق^۱

«این مرد مهندس و موسیقی دان و نخستین خنیاگر وادی القراء بوده و او را «جامع اللذات» خوانده اند»^۱

۴- نام معمار: محمد بن ابراهیم مشهور به محمد بن لده اصفهانی

۲۹۰ ه. ق (۲۸۱ ه. ش)^۱

«بنا به نوشته ابن رسته در ۲۹۰ ه. ق این معمار مساحت شهر اصفهان را اندازه گرفته است که شرح آن در کتاب الاعلاق النفیسه آمده است»^۱

۵- نام معمار: احمد بن عمر

۴۰۷ - ۴۱۱ ه. ق (۳۹۴ - ۳۹۸ ه. ش)^۱

نام اثر: میل رادکان.

در ناحیه کرد کوی گرگان برجی به نام رادکان واقع شده که بدنه مدور آجری و گنبد مخروطی دارد. در فهرست مشکوتی صفحه ۱۹۰ آمده است که این برج به یکی از اسپهبدان طبرستان تعلق دارد که سال ۴۰۷ هجری بنا شده است.

۶- نام معمار: ابوطیب شواء

سده چهارم ه. ق^۱

این معمار و بناجد مادری مقدسی مولف احسن التقاسیم است.^۱

۷- نام معمار: حسن بن علی

۴۱۳ ه. ق (۴۰۰ ه. ش)^۲

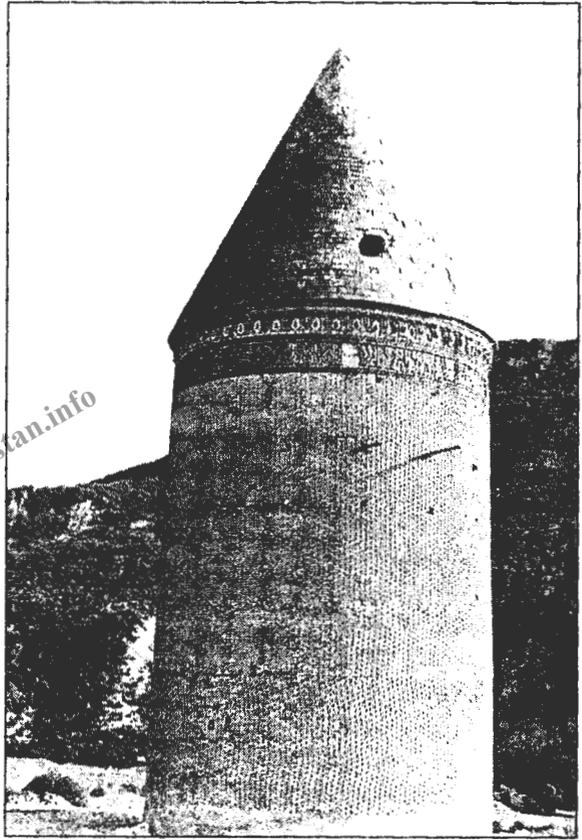
نام اثر: برج لاجیم.

لاجیم در سوادکوه و شرق جاده فیروزکوه به قائم شهر قرار دارد. این برج که مقبره می باشد عمارتی است مدور که از داخل سقفی گنبدی و از خارج بامی به شکل مخروط دارد یعنی به گونه معماری بسیار رایج که در صفحات شمالی ایران مدت های مدید

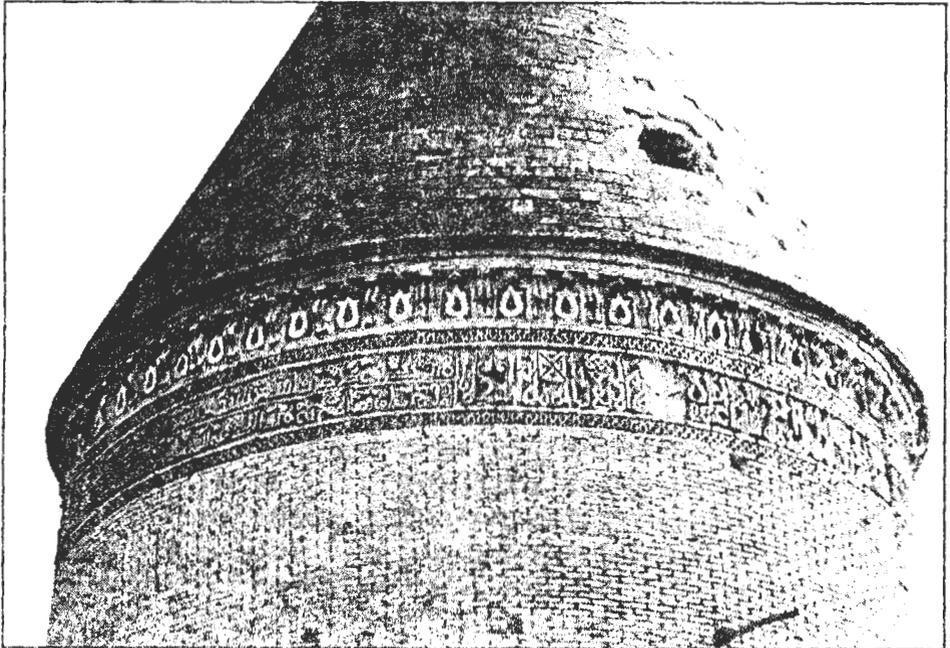
۱- فهرست ذکاء

۲- فهرست ویلبر

تبرستان
www.tabarestan.info

- ▶ کرد کوی - گرگان
- ▼ میل رادکان
- تصاویر از نگارنده

معمول بوده است. برج با آجرهای تراشیده ساخته شده و کتیبه‌ای به خط پهلوی و کوفی در آن مشاهده می‌گردد. این بنا به دوره‌ای تعلق دارد که در حد فاصل میان سقوط اولین سلسله و ظهور دومین سلسله سلاطین باوندی می‌باشد.

در کتیبه بازسازی شده آمده است.

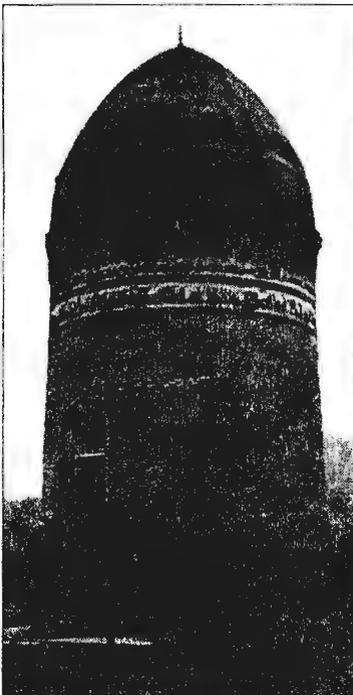
«... فی سنه ثلاث عشره واربعمائه عمل الحسن بن علی»^۱

۸- نام معمار: (عمل) علی بن محمد بن حسین بن شاه البناء

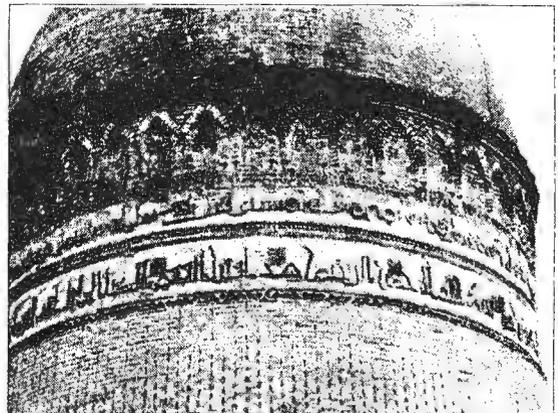
۴۱۷ ه. ق (۴۰۴ ه. ش) ۲^۲

نام اثر: پیر علمدار دامغان ثبت تاریخی ۷۹

آرامگاه پیر علمدار به صورت برج مدور و گنبد داری است که بر طبق کتیبه تاریخ ساختمان آن سال ۴۱۷ ه. ق است. شهرت این بنای قرن پنجم بیشتر به علت دارا بودن تزیینات آجری و کتیبه کوفی آن است. این برج مقبره‌ای شکل به علت داشتن کتیبه زیبای کوفی در داخل برج بسیار مشهور است. در نزدیکی این بنا مسجدی از دوره ایلخان مسلمان مغول (اولجایتو) ساخته شده است.^۳

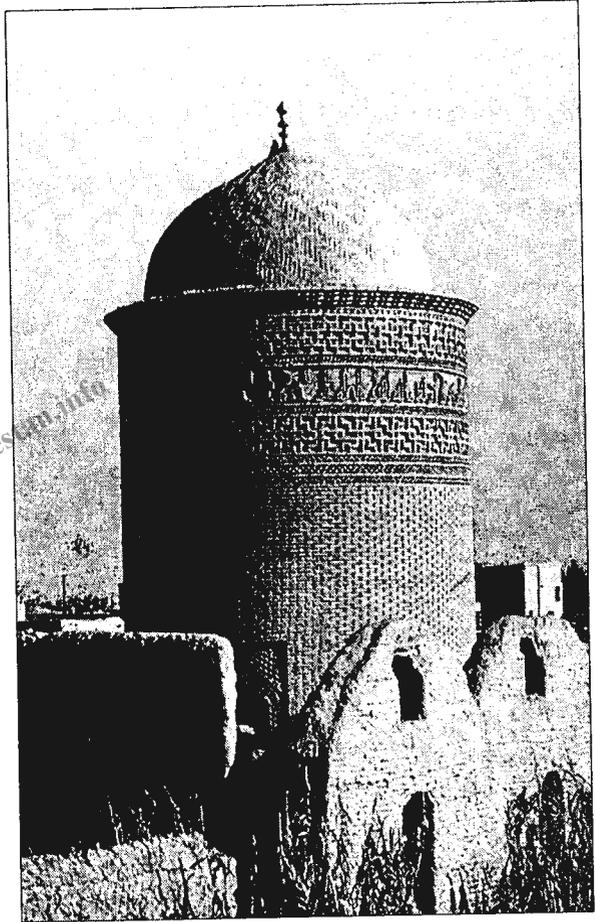
سوادکوه: ◀
برج لاجیم ▼
۲۱۳ هجری ◀▼
تصاویر از: نگارنده

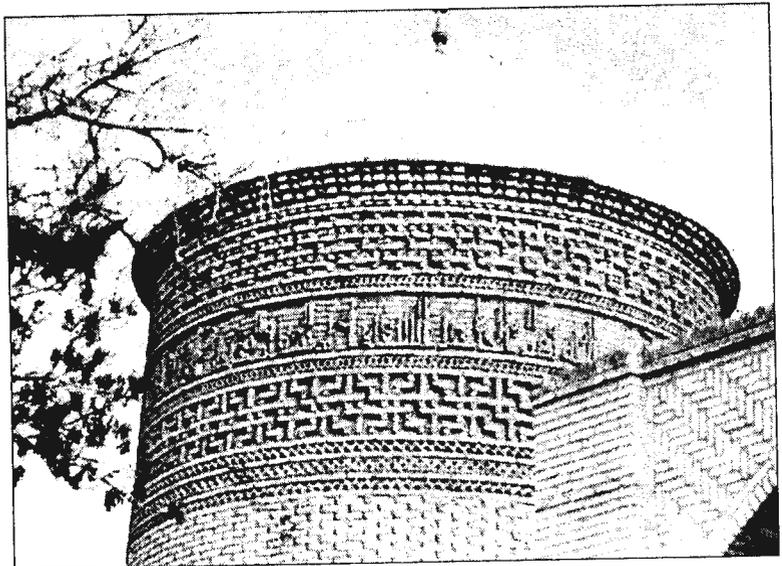
۱- آثار ایران اثر آندره گدار جلد ۳

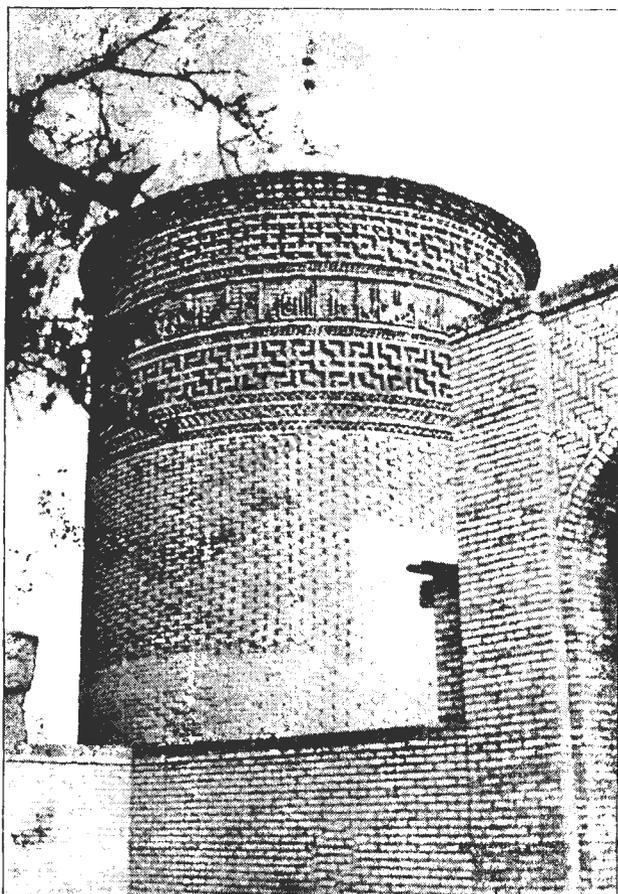
۲- فهرست ذکاء

۳- فهرست ویلیز

▶ دامغان:
پیر علمدار
۴۱۷ هجری قمری (۱۰۲۴ ه. ش)
تصاویر از: سازمان میراث فرهنگی کشور

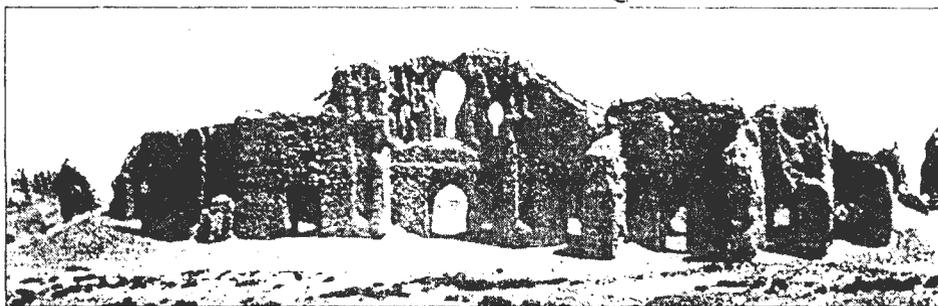
دامغان:
پیر علمدار
۴۱۷ هجری قمری
تصاویر از نگارنده

۹- نام معمار: عبدالملک نقاش مهندس

۴۲۷ ه. ق (۴۱۴ ه. ش)

نام اثر: کوشک نوسلطان مسعود غزنوی (تاریخ بیهقی)^۱

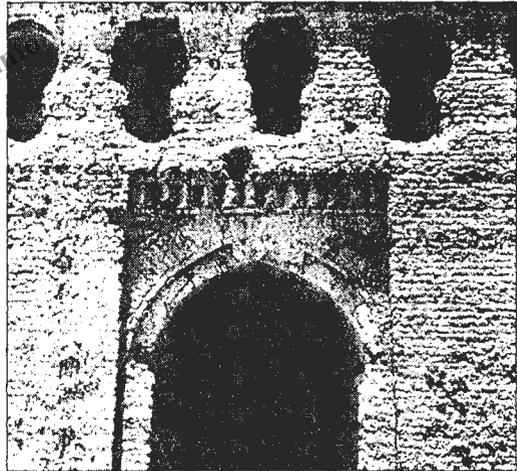
بیهقی درباره مهندسی و معماری سلطان مسعود غزنوی در وقایع سال ۴۲۷ ه. ق می‌نویسد:
چنانچه دانستی درباها که هیچ مهندسی را بکس نشمردی و اینک سرای نوکه به غزنین می‌بیند

مرا گواه بسنده است و به نیشابور شادیاخ را در گاه و میدان نبود هم او کشید به خط خویش، سرای بدان نیکویی و چندان سرای‌ها و میدان‌ها تا چنان است که هست به بست، دشت چکان، لشکرگاه و (کوشک عبدالاعلی) و باز می‌نویسد: و چنین کوشک (کوشک نو یا کوشک مسعودی در غزنه) نشان ندهند، هیچ جای و هیچ پادشاه چنین بنا نقرموده و همه به دانش و هندسه خویش ساخت و خط‌های او کشید بدست عالی خویش که در چنین ادوات خصوصاً در هندسه آیتی بود رضی‌الله عنه.^۱

در فهرست ویلبر از عبدالملک نقاش مهندس به عنوان رئیس معماران او نام برده شده است.

تبرستان
www.tabarestan.ir

- بست
- خرابه های قصر غزنوی در
- لشکری بازار
- فرن پنجم هجری
- ▶ تصویر صفحه قبل
- ▶ جزئیات ورودی کاخ

۱۰- نام معمار: احمد بن ابی علی بن یونس

(۴۲۲ ه. ش)^۱

نام اثر: بنای اورتا قاپو در دربند

از معماران بنای اورتا قاپو در دربند در سال ۴۳۵ ه. ق می باشد. در فهرست یحیی ذکاء "قاسم بن یونس" و یمن بن نعمان نیز به عنوان معمار این بنا معرفی شده‌اند.

۱۱- نام معمار: (عمل) ابراهیم بن عثمان بن عبدویه الحداد

۴۵۵ ه. ق (۴۴۱ ه. ش)^۲

نام اثر: درب چوبی (قلاتی در بند)

۱- فهرست ذکاء

۲- فهرست ویلبر

۱۲- نام معمار: (عمل) عبدالوهاب القزوينی بن فخر آور

۴۴۶ هـ . ق ۱

نام اثر: برج طغرل (در چوبی)

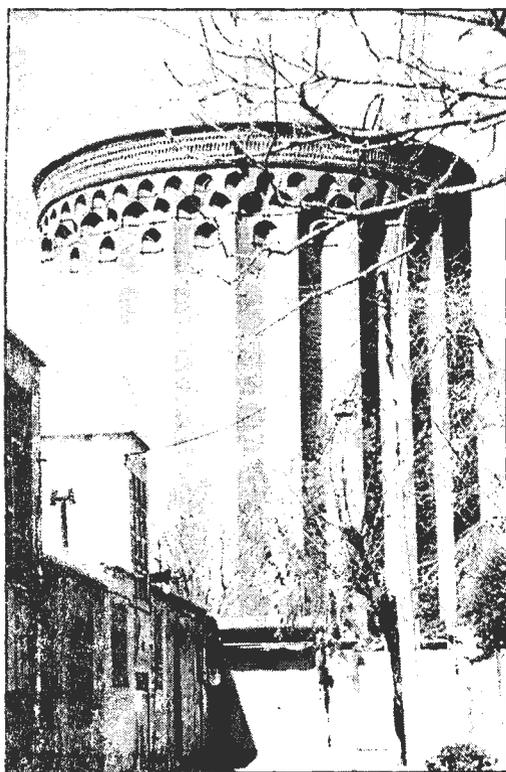
ثبت تاریخی ۱۴۷

برج طغرل (مقابل ابن بابویه) شهرری بنای آجری عظیمی است که بلندی آن در حدود ۲۰ متر می باشد. بدنه این برج ترک ترک است.

این برج که در وسط محوطه ای قرار گرفته باید مدفن طغرل اول پادشاه سلجوقی باشد. ضمن تعمیری که در سال ۱۳۰۰ هجری قمری در این برج عمل آمده است کلیه آثار و علائم تاریخی و معماری سلجوقی آنرا (از قبیل کتیبه کوفی و نقش و نگار آجری سبک سلجوقی) از بین برده اند و اکنون این برج تاریخی که در عداد بناهای نیمه اول قرن پنجم هجری قمری بشمار می رود بصورت بنای تازه ای در آمده است.

لوح سنگ مرمری بیادگار مرمت بنا بر سر در برج نصب می باشد.^۲

استاد حاجی ابوالحسن معمارباشی این برج را تعمیر کرده است.

شهرری

خرابه برج طغرل در چوبی

مقابل ابن بابویه

۱- فهرست و بلیز

۲- فهرست مشکوتی صفحه ۲۱۵

۱۳- نام معمار: ابوالمعالی محمدبن بکر الزنجانی

۴۶۰ ه. ق (۴۴۵ ه. ش) او^۲

نام اثر: آرامگاه خرقان (بین قزوین و همدان)

این بنا به صورت برج هشت گوش آجری است که بر روی هر کدام از اضلاع و جرزها و داخل طاقنماهای آن نقوش خاصی به کار رفته، در عداد آرامگاه‌های دوران سلجوقی به شمار می‌رود. این تزینات آجری که شامل نقش و نگار متنوعی می‌باشد جلوه و زینت فراوانی به بنای برج داده است. این برج دارای گنبد آجری دو پوشه می‌باشد و در داخل برج دو پلکان مارپیچ که منتهی به گنبد می‌شود به نظر می‌رسد، درون برج مزین به نقوش فراوان و گچبری‌های زیبا است، ارتفاع آرامگاه در حدود ۱۵ متر و قطر بنا ۱۱ متر است. طبق متن کتیبه کوفی، این برج مورخ سال ۴۶۰ هجری قمری می‌باشد و با برج دوم قریب سی متر فاصله دارد.

برج دوم که در کنار برج اول قرار گرفته است، از لحاظ ساختمانی و شکل بنا و تزینات شباهت کلی به ساختمان آرامگاه مورخ ۴۶۰ هجری قمری دارد، از مطالعه کتیبه کوفی آجری آن برمی‌آید که این بنا در تاریخ سال ۴۸۶ هجری قمری ساخته شده، در داخل آن یک پلکان مارپیچ که به فضای خالی بین دو گنبد (گنبد آجری آن دو پوشه است) منتهی می‌شود باقیمانده است. متن کتیبه این دو بنا حاکی است که معمار ساختمان این دو آرامگاه از اهالی زنجان بوده (احتمالاً یک نفر است) در آرامگاه اولی نام معمار محمد ... زنجانی و در دومی ابولمعالی محمدبن زنجانی ثبت شده است.^۳

قزوین:
برج های خرقان
۴۶۰ - ۴۸۶ هجری
عکس:
دکتر گستر
هوشنگ عظیم‌زاده

۱- فهرست ذکاء

۲- فهرست ویلبر

۳- فهرست مشکوتی صفحه ۲۲۹ و ۲۳۰

۱۴- نام معمار: القاضي الجليل مجيد البناء
 ۴۶۶ هـ. ق (۴۵۱ هـ. ش) ۱

۱۵- نام معمار: استاد باقر اصفهانی
 ۱۱۹۴ هـ. ق (۱۱۵۸ هـ. ش) ۲

نام اثر: منار مسجد جامع کاشان

از ساختمان مسجد جامع سلجوقی منحصرأ چند قطعه گچبری در محراب آن باقی مانده است. مناره آجری مسجد که در شمال شرقی آن ساخته شده دارای سه سطر کتیبه کوفی آجری و تاریخ سال ۴۶۶ هجری قمری است. از تعمیرات مفصلی که در این مسجد به عمل آمده یکی مرمتی است که در سال ۱۲۰۷ هجری قمری توسط عبدالرزاق خان حاکم کاشان انجام شده، در بالای محراب و گچبری زیر گنبد چنین نوشته شده:

بعد از خرابی زلزله باعث و بانی تعمیر عبدالرزاق خان کتیبه عبدالکریم ۱۲۰۷ دیگر تاریخ سال ۱۱۹۴ هجری قمری است که در زیر شبستان مسجد ثبت شده نام کاتب و سازنده آن چنین خوانده می شود:

کتبه ابن محمد حسین محمد کاظم اصفهانی فی ۱۱۹۴ عمل استاد باقر اصفهانی ۲.

کاشان:
 منار مسجد جامع کاشان
 ۴۶۶ هجری

۱- فهرست ویلبر

۱۶- نام معمار: الاستاد الرشید بن ابوبکر

(۴۵۷ ه. ش)^۱

نام اثر: مسجد ماکو ۴۷۱ ه. ق (ستون سنگی مسجد)

۱۷- نام معمار: ابوبکر

(۴۶۰ ه. ش)^۱

نام اثر: مسجد راناناتان ترکستان ۴۷۵ ه. ق

تبرستان
www.tabarestan.info

۱۸- نام معمار: محمد بن قاسم

(۴۷۰ ه. ش)^۱

نام اثر: حمام زعفرانیه ۴۸۵ ه. ق

۱۹- نام معمار: جصاص عثمان ابن ابوبکر بن عبد القاسم

(۵۰۲ ه. ق (۴۸۶ ه. ش)^۱

۲۰- نام معمار: (عمل) محمد بن علی

(۵۰۲ ه. ق (۴۸۶ ه. ش)^۱

نام اثر: مناره دولت آباد

در مقاله دونالد ویلبر نام این دو معمار برای مناره دولت آباد آمده است. مناره دولت آباد در نزدیکی بلخ افغانستان است. شهر بلخ (باکتريا) از لحاظ بناهای باقی مانده یکی از فقیرترین شهرهاست و تنها دو اثر از دوره تیموری یکی حرم خواجه عکاش و دیگری حرم خواجه ابونصر پارسا که دارای تزیینات عالی می باشد در این شهر برپاست.^۲
عبدالله بن الرحمن النجار در سال ۵۰۲ ه. ق نجار این بنا بوده است.

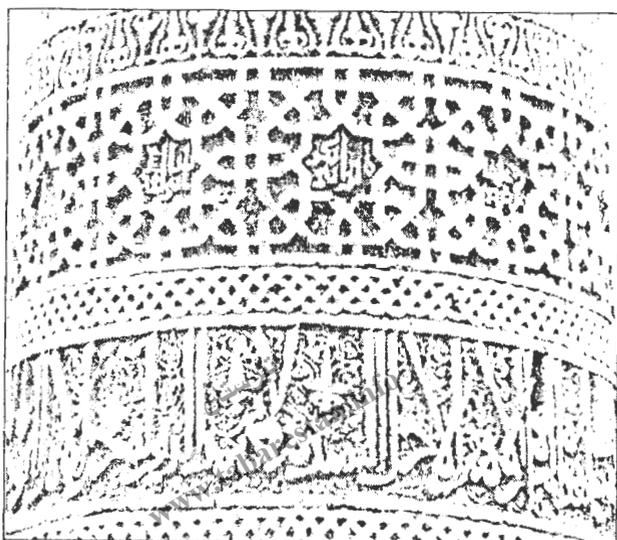
۲۱- نام معمار: ابو منصور اسعد بن محمد الطرفی السرخی

(۵۰۸ ه. ق (۴۹۲ ه. ش)^۳

۱- نهرست ویلبر

۲- معماری و تزیینات اسلامی «درک هیل / اولگ گرابر» صفحه ۷۵ تصاویر صفحه ۱۶۷ و ۱۶۸

۳- فهرست ذکاء

نزدیک بلخ
مناره دولت آباد
جزئیات مناره دولت آباد
عکس ها:
ژوزفین پاول

۲۲- نام معمار: ابوالحسن

۵۴۹ هـ . ق (۵۳۱ هـ . ش) ۲

۲۳- نام معمار: (عمل) عبدالحسین یا حسن

۵۴۹ هـ . ق (۵۳۱ هـ . ش) ۳

نام اثر: کاروانسرا یا رباط شرف خراسان

ثبت آثار تاریخی: ۳۵۹

یکی از زیباترین بناهای به یادگار مانده از دوره سلجوقی کاروانسرا یا رباط شرف است که در جاده مشهد سرخس ویرانه‌هایش به چشم می‌خورد. کاروانسرا شامل دو محوطه چهار ایوانی است که در اطراف، اطاق‌های متعددی برای اقامت مسافران ساخته شده است. محوطه چهار ایوانی دوم بهتر و زیباتر از چهار ایوانی حیاط اول ساخته شده و دلیل آن شاید این بوده که حیاط دوم محل اقامت بزرگان و شاهان سلجوقی بوده است. کاروانسرای شرف در سال ۵۴۹ هجری توسط شرف‌الدین ظاهر حکمران ناحیه خراسان که بعدها به صدارت سلطان سنجر رسیده ساخته شده است.^۴

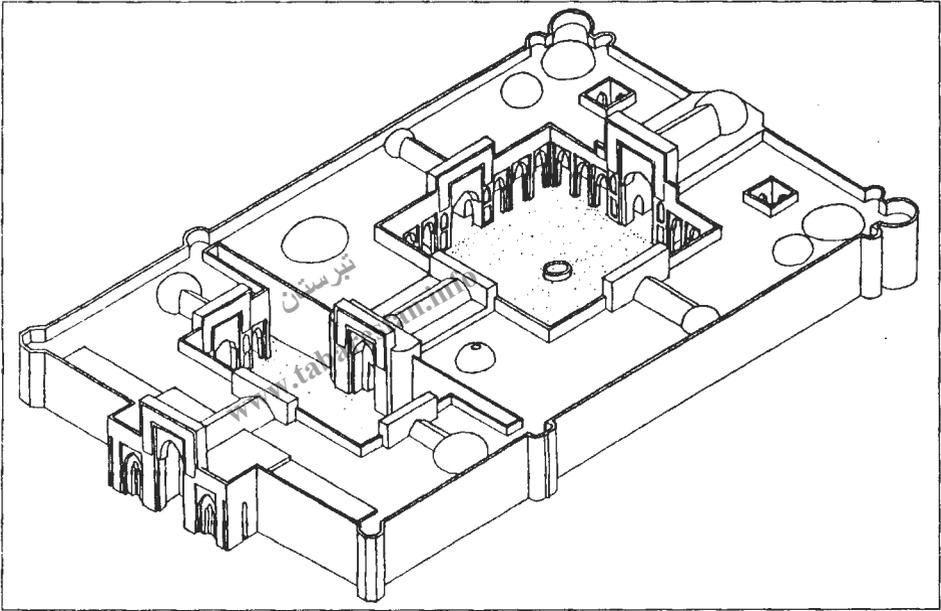
۱- فهرست ویلبر

۲- فهرست ذکاء

۳- کورنامه بزرگان ایران - سید محمد تقی مصطفوی صفحه ۵۵

۴- کاروانسراهای ایران- دکتر محمد بوسف کیانی

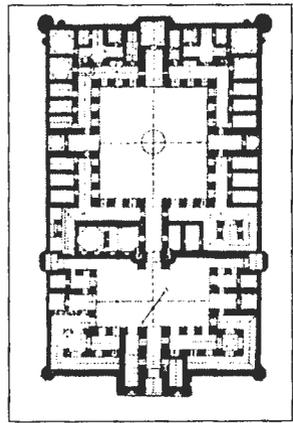
کاروانسرای شرف گنجینه ای از هنر آجر کاری - گچبری دوره سلجوقی است.^۱
این کاروانسرا توسط آندره گدار کشف شد.

خراسان
رباط شرف
منظر سه بعدی
مأخذ: معماری اسلامی پروفیسور
رابرت هیلن براند. صفحه ۴۱۲ ▲

خراسان
رباط شرف
دوره سلجوقی ▲

خراسان
رباط شرف
دوره سلجوقی ▲

۲۴- نام معمار: عبدالله بن احمد مرید

۵۱۲ ه. ق (۴۹۶ ه. ش) ۲

۲۵- نام معمار: محمود الیزدی

۱۰۱۵ ه. ق (۹۸۳ ه. ش) ۲

۲۶- نام معمار: استاد محمد شریف ولد استاد عرب معمار شیرازی

۱۰۵۹ ه. ق (۱۰۲۶ ه. ش) ۲

۲۷- نام معمار: استاد عرب معمار شیرازی (پدر محمد شریف)

نام اثر: آستان قدس رضوی^۳

آستان قدس رضوی که با شکوه‌ترین ابنیه مقدس و تاریخی ایران و محل زیارت کلیه شیعیان جهان است شامل بناهای زیر است:

- ۱- حرم مطهر که در زیر گنبد زرین عظیمی قرار دارد ۲- صحن عتیق ۳- صحن جدید
- ۴- مسجد گوهر شاد ۵- مدرسه پریراد ۶- مدرسه بالاسر ۷- مدرسه دو در ۸- موزه و کتابخانه
- ۹- آرامگاه شیخ بهائی ۱۰- دارالحفاظ ۱۱- دارالسیاده ۱۲- توحیدخانه ۱۳- مسجد بالاسر ۱۴- گنبد
- الله وردیخان ۱۵- گنبد حاتم خانی ۱۶- دارالضیافه ۱۷- دارالسلام ۱۸- دارلسرور ۱۹- مدرسه میرزا
- جعفر ۲۰- مدرسه مستشار ۲۱- سقاخانه زرین.

صندوق چوبی و قدیمی قبرمطهر بر طبق کتیبه‌ای که به خط علیرضای عباسی در روی آن

حک شده است:

کلب آستان شاه ولایت عباس الحسینی الموسوی الصفوی تقدیم نمود سنه ۱۰۲۲.

تقدیم شاه عباس اول صفوی است. صندوق کنونی از سنگ مرمر می‌باشد. گنبد زرین حرم حضرت رضاع) دوپوشه است، پوشش خارجی آن طلاکاری است، این گنبد دارای کتیبه‌ای به خط علیرضا عباسی است، در این کتیبه نام شاه‌عباس اول صفوی و تاریخ آغاز و پایان تزیین گنبد نوشته شده است (۱۰۱۰-۱۰۱۶ ه. ق) (۹۷۸-۹۸۴ ه. ش).

کتیبه دیگری که بر بدنه گنبد در چهار لوح ثبت شده است، این کتیبه متعلق به زمان شاه سلیمان

صفوی و دارای تاریخ ۱۰۸۶ هجری قمری و به خط محمد رضا امامی اصفهانی است.^۳

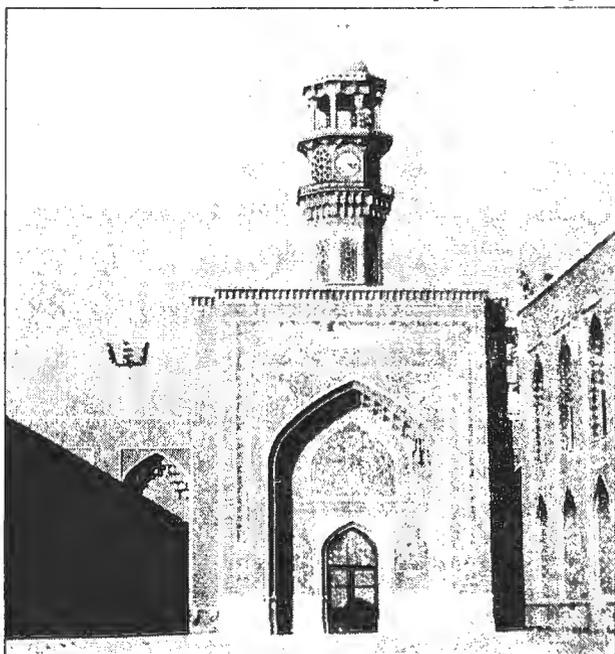
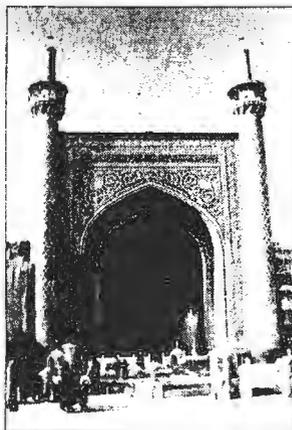
۱- فهرست ویلبر

۲- فهرست ذکاء

۳- فهرست مشکونی صفحه ۹۶-۹۷

"حرم، بنای چهار گوشه است که هر ضلع آن تقریباً ده متر است. ازاره آن با کاشی‌های خشتی ممتاز مرین شده است. این خشت‌های کاشی با نقش و نگار بدیع و طلاکاری در زمره نفیس‌ترین انواع کاشی است، در روی برخی از این کاشی‌ها تاریخ ۶۱۲ و ۷۲۰ هجری خوانده می‌شود. صحن عتیق که به شکل مربع مستطیلی است دارای چهار ایوان بزرگ می‌باشد، ایوان شرقی و غربی دارای سردر بسیار زیبا و مزین به کاشی‌کاری ممتاز می‌باشند، قسمتی از این صحن را امیر علی شیرنوائی وزیر دانشمند سلطان حسین بایقرا در سال ۸۷۲ هجری قمری بنیان نهاده است. قسمت دیگر این صحن، بنا به فرمان شاه عباس اول صفوی (ایوان‌های شمالی و شرقی و غربی) ساخته شده است.

گلدسته‌های طلا که بر روی ایوان عباسی و ایوان جنوبی قرار دارند. از آثار شاه طهماسب صفوی (۹۲۰ هجری قمری) و نادر شاه افشار (۱۱۴۵ هجری قمری) است. همچنین طلاکاری ایوان در سال ۱۱۴۵ هجری قمری به فرمان نادر شاه افشار انجام شده است، از این رو است که ایوان به ایوان نادری شهرت دارد.

مشهد

صحن نو

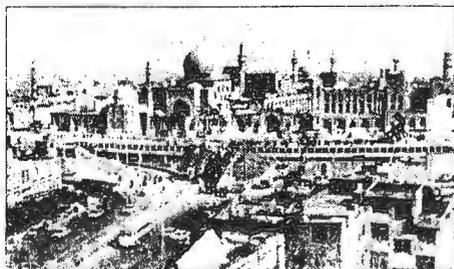
- ▶ تصویر از طرح و اجرای نقش در کاشی‌کاری ایران محمود ماهرالنقش

خراسان

- ▶ مجموعه بناهای حرم حضرت رضا (ع)

مسجد گوهرشاد

- ▶ تصاویر از سازمان میراث فرهنگی

دراویان جنوبی (ایوان طلا) چهار در نقره وجود دارد، این ایوان شامل تزیینات گوناگون و کتیبه‌های متعددی است، از جمله کتیبه‌ای که به خط محمد رضای امامی.

گنبد حاتم‌خانی که داخل آن با سنگهای مرمر ممتاز و کاشی‌کاری معرق زینت یافته است به نام بانی آن حاتم بیک که از وزرای شاه عباس اول صفوی است شهرت دارد. این بنای زیبا در سال ۱۰۱۰ هجری قمری پایان یافته است.

گنبد الله‌وردیخان که از نظر معماری و کاشی‌کاری قابل توجه است به دستور الله‌وردیخان، والی فارس در زمان شاه عباس اول صفوی بنا شده است.

رواق دارالضیافه دارای کتیبه‌ای بنام شاه عباس اول صفوی و مورخ به سال ۱۰۲۲ هجری قمری است.

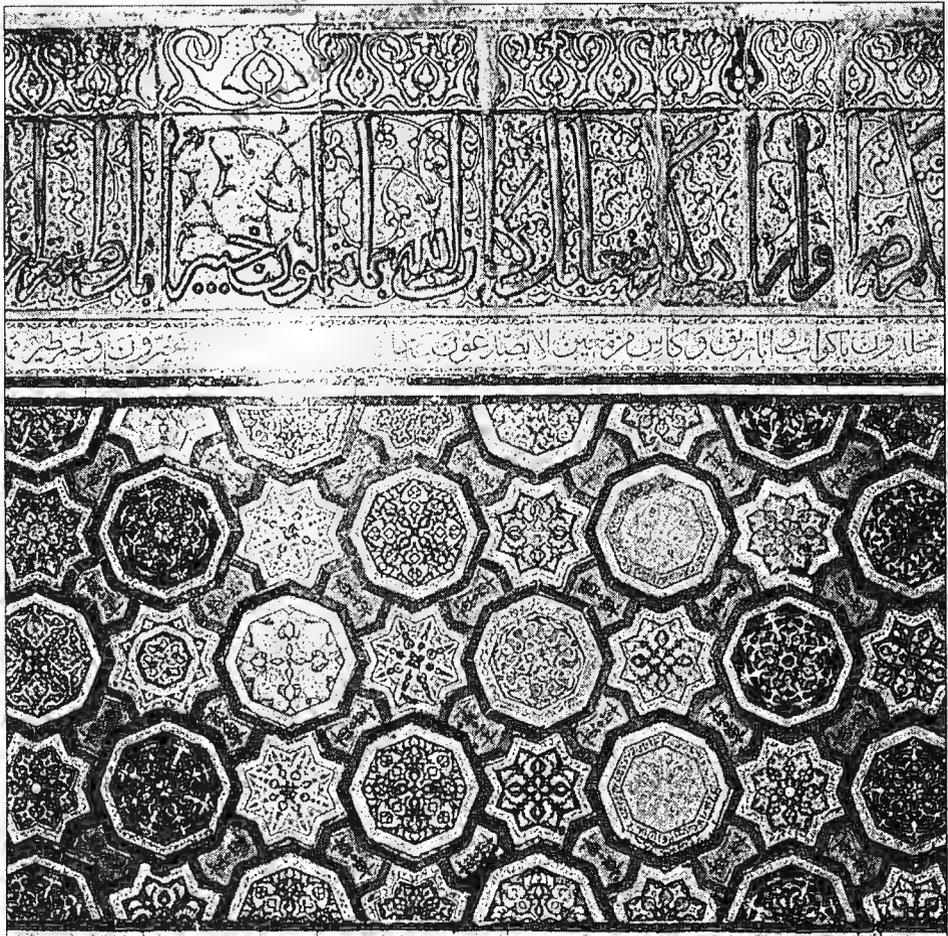
رواق دارالحفاظ از بناهای گوهر شاد آغا بانی مسجد گوهر شاد است. صحن جدید در زمان سلطنت فتحعلیشاه قاجار بنا نهاده شده است، سپس در زمان محمد شاه قاجار با کاشی‌کاری تزیین یافته است. در این صحن تاریخ سال ۱۲۶۲ و ۱۲۷۱ هجری قمری ثبت شده است.

ساختمان کتابخانه و موزه آستان قدس در سال ۱۳۲۴ شمسی اتمام یافته است. کتیبه‌های مهم چندی در گلدسته ایوان طلا، صحن عتیق و سایر متعلقات بنا موجود است. به طور کلی مجموعه بناهای آستان قدس رضوی (ع) را می‌توان از لحاظ معماری، تزیینات کاشی‌کاری، گچبری، و هنر کتابت و خطاطی، رنگ‌آمیزی، آینه‌کاری، نقاشی، حجاری، فلزکاری، نقره و طلاکاری و سایر رشته‌های هنری گنجینه‌ای از هنرهای ظریفه دوران اسلامی در ایران دانست. از زمان سلطنت پهلوی اول و همچنین در دوران سلطنت پهلوی دوم تکمیل بناهای تاریخی و حفظ تزیینات گران‌بها و تجدید برخی از قسمت‌های قدیمی آثار آستان قدس و احداث بناهای مورد احتیاج این بارگاه مقدس همچنان ادامه دارد.^۱

استاد محمد شریف ایوان صحن کهنه آستانه رضوی را در مشهد به سال ۱۰۵۹ تعمیر کرده است.^۲ کمال‌الدین محمود الیزدی، سازنده یا طلاکار گنبد طلای صحن کهنه آستانه رضوی در مشهد

۱۰۱۵ ه. ق. ۲

در کارنامه بزرگان ایران صفحه ۷۲ از ابوزید کاشانی بدین شرح نام برده شده و آمده است: از هنرمندان کاشی کار نیمه دوم قرن ششم و نیمه اول قرن هفتم هجری از آثار هنری وی، کاشی‌های زیبایی کتیبه‌ها و محراب حرم مطهر امام رضا در مشهد موجود است که تاریخ ۶۰۱ دارد و نیز در موزه اسلامی قاهره یک مجموعه کاشی ازاره که تاریخ ۶۰۹ دارد و کاشی طلایی ستاره شکل تصویردار با تاریخ ۶۰۰ از آثار این هنرمند نگاهداری می‌شود.

- ▲ مشهد
- ▲ حرم مطهر امام رضا (ع)
- ▲ حرم مطهر امام رضا (ع)
- ▲ تصویر از طرح و اجرای نقش در کاشی کاری ایران

۲۸- نام معمار: احمد بن اسماعیل

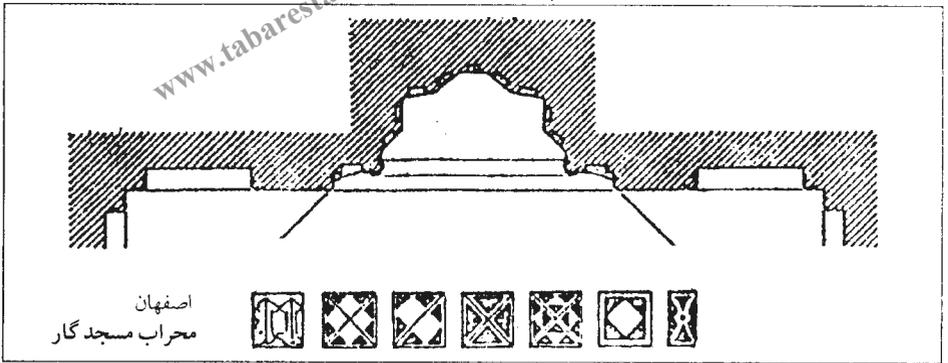
۵۱۵ ه. ق (۴۹۹ ه. ش) ۱

نام اثر: مسجد و مناره گار (غار)

ثبت تاریخی ۲۷۰

این مسجد و مناره از ساختمان‌های دوره سلجوقی به شمار می‌رود، در ۲۴ کیلومتری شرق اصفهان قرار دارد دارای کتیبه‌ای به خط کوفی است که شامل نام بانی بنا سید الروسا قاسم بن احمد است، و در پایان کتیبه سال بنا ۵۱۵ هجری قمری ثبت شده است.^۲

احمد بن اسماعیل معمار سده ششم، معمار این بنا بوده است.

۲۹- نام معمار: ابوالمعر قاسم

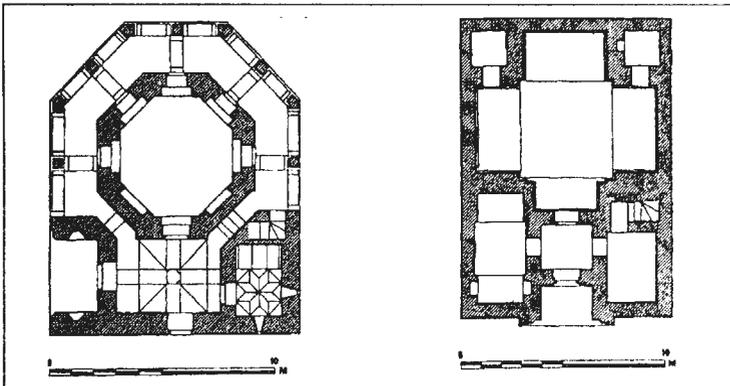
سده پنجم ه. ق ۱

نام اثر: معمار گنجه‌ای ممدوح قطران

۳۰- نام معمار: علی بن عثمان بن احمد نیشابوری

سده پنجم ه. ق ۳

نام اثر: مقبره شیروان ۱

باکو
مجموعه شیروان شاهیان
دیوان خانه
آرامگاه شیروان شاهیان

۱- فهرست ذکاء
۲- فهرست مشکوتی صفحه ۲۹
۳- فهرست ویلیر

۳۱- نام معمار: محمد بن عزیز

۵۲۲ ه. ق (۵۰۶ ه. ش) ^۱

نام اثر: آرامگاه سلطان سنجر سلجوقی

این بنا بین سال‌های ۵۱۱ تا ۵۵۲ ه. ق در سلطان قلعه مرو ساخته شده است. گنبد این بناها (بیشتر در خراسان) از گوشه‌های دیوار به صورت طبقات خشتی هلالی شکل بالا می‌آید. در مرو یکی از شهرهای سلجوقیان، مقبره با شکوه سلطان سنجر که به سال ۱۱۵۷ میلادی وفات یافته، در بین خرابه‌ها دیده می‌شود. ^۲

تبرستان

www.tabarestan.info

۳۲- نام معمار: محسن معمار ^۱

۳۳- نام معمار: بکر بن محمد بن بدان البناء ابن المحسن

۵۴۲ ه. ق (۵۲۵ ه. ش) ^۳

نام اثر: گنبد سرخ مراغه

ثبت تاریخی ۱۳۴

محسن معمار نیای بنی بکر محمد بن بدان البناء سازنده گنبد سرخ مراغه است. گنبد سرخ قدیمترین بنای تاریخی مراغه است. ساختمان برج آجری مربع آن دارای گنبد هرمی شکل بوده است. در قسمت زیرین بنا سردابه محل قبر ساخته شده است. جلوخان و در گنبد در طرف شمال واقع و با هفت پله بدرون گنبد منتهی می‌شود. نمای خارجی مرکب از طاق نماهایی است که در هر طرف آن دو طاق نما که از سنگ و آجر سرخ رنگ ساخته شده نمودار است. سر در گنبد از لحاظ تزئین باکاشی کاری آبی رنگ و آجر کاری و گچبری ظریف و کتیبه کوفی آجری و نقش و نگارهای گوناگون جذابیت خاصی به این بنا داده است. از امتیازات مهم تزئینی این بنا اختلاط کاشی فیروزه‌ای و آبی در زمینه آجری و همچنین گچبری و نقوش هندسی آن است، بر طبق مفاد کتیبه‌ای که در سر در بنا قرار دارد در سال ۵۴۲ هجری ساخته شده است. این بنا که جزء مزارات مراغه است به امر و دستور عبدالعزیز بن محمود بن سعد ساخته شده است. ^۴

مراغه
گنبد سرخ

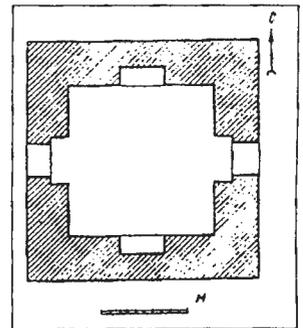
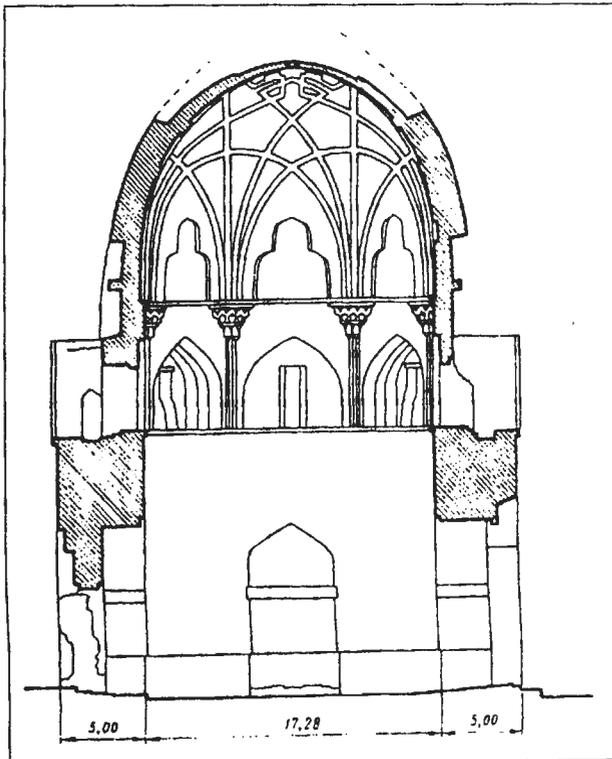
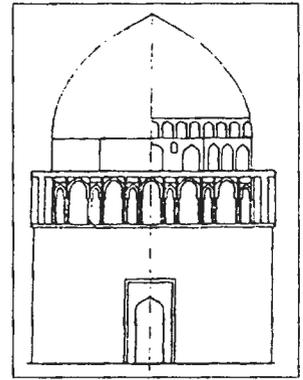
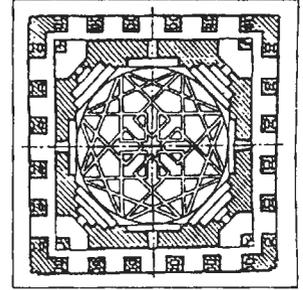
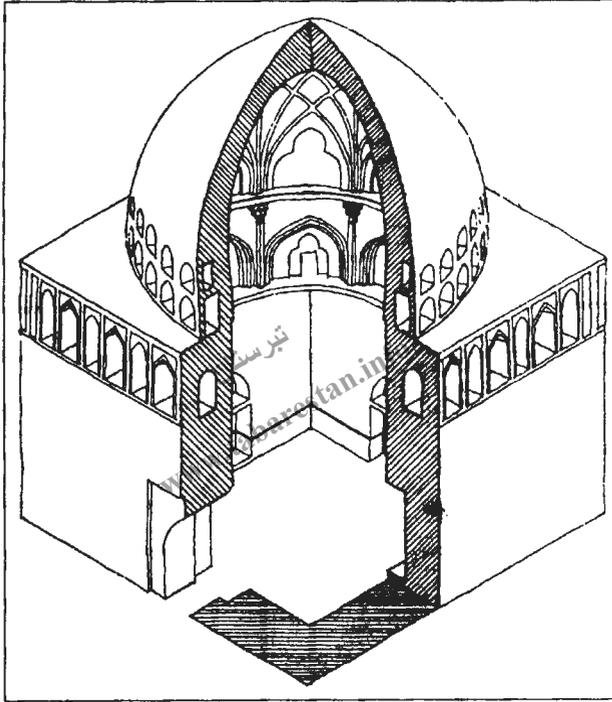
دوره سلجوقی - ۵۴۲ ه. ق

۱- فهرست ویلبر و دکاء

۲- هنر اسلامی ارنتست کونل صفحه ۷۵

۳- فهرست بناهای تاریخی آذربایجان شرقی محمد علی مخلصی صفحه ۱۵۳

۴- فهرست مشکوتی صفحه ۹

مرو
 آرامگاه سلطان سنجر
 برش منظر سه بعدی.
 تصویر از کتاب معماری اسلامی
 هیلین براند صفحه ۳۴۰
 نقشه از کتاب، معماری ترکستان

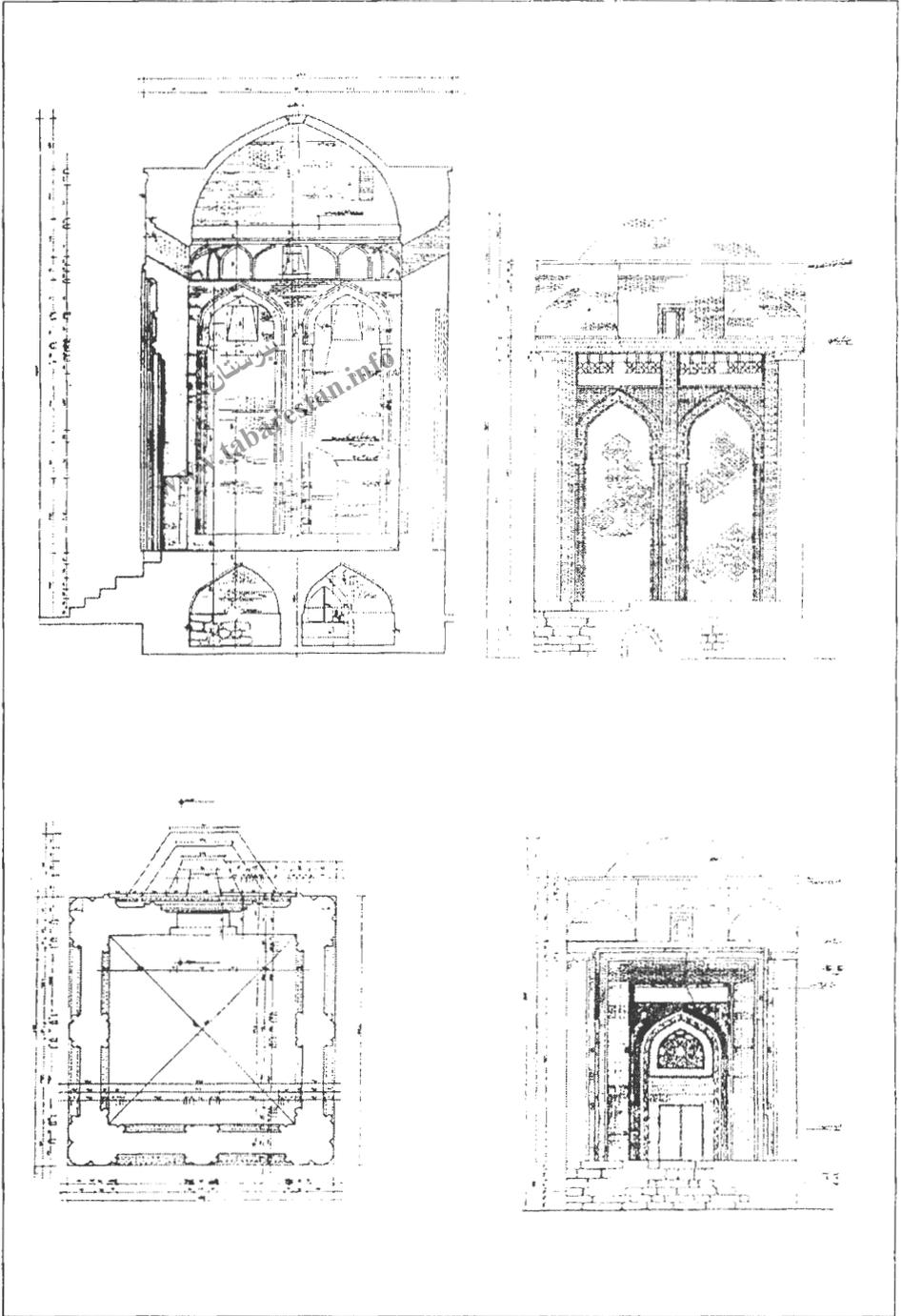
مراغه

گنبد سرخ

دوره سلجوقی - ۵۴۲ ه.ق

بانی: عبدالعزیز ابن محمود

▲ عکس: سازمان میراث فرهنگی

مراغه
گنبد سرخ
دوره سلجوقی - ۵۴۲ هـ ق
طرح: عباس دانشوری

۳۵- نام معمار: (عمل) محمد بن احمد بن محمود

۵۵۰ ه. ق (۵۳۳ ه. ش)^۱

نام اثر: مقبره بابا خاتم

۳۶- نام معمار: محمود بن محمد بناء اصفهانی (الغازی)

۵۵۵ ه. ق (۵۳۷ ه. ش)^۲

۳۷- نام معمار: حیدر علی

سده دهم ه. ق

نام اثر: مسجد جامع اردستان

محمود بن محمد بن بنا اصفهانی معروف به الغازی معمار یا تعمیر کار مسجد جامع اردستان

است که در کتیبه داخل گنبد مسجد چنین آمده است:

علی یدی الاستاد محمود اصفهانی المعروف بالغازی فی سنه ثلث و خمسين و خمسمایه ۵۵۳

و ۵۵۵ ه. ق

مسجد جامع اردستان از مساجد بسیار زیبای دوران سلجوقی به شمار می رود. این مسجد دارای

شبستان و گنبد آجری و ایوان بزرگی است، در طرفین شبستان های بزرگ شبستانهای کوچکتری

ساخته شده و صحن آن دارای ایوان و غرفاتی است.

در این مسجد که بناهای آن از اواخر قرن چهارم هجری ساخته شده و سپس در قرن بعد تکمیل

گردیده کتیبه های کوفی و ثلث متعددی که گچبری شده وجود دارد.

مرمت و تزیین شبستان بزرگ و ایوان و صفا های طرفین آن به همت ابو طاهر حسین فرزند

غالی فرزند احمد در سالهای ۵۵۳ تا ۵۵۵ هجری و به سرپرستی استاد محمود اصفهانی انجام یافته

است. گذشته از ایوان جنوبی این مسجد دارای سه ایوان دیگر به شرح زیر می باشد:

۱- ایوان شمالی بنام (صفا صفا). ۲- ایوان غربی بنام (صفا امام حسن). ۳- ایوان شرقی بنام

(صفا امیر جمله). در ایوان جنوبی مسجد بر لوح سنگی فرمانی از زمان شاه عباس کبیر مورخ بسال

۱۰۲۴ هجری قمری در باب تخفیف مالیات شیعیان اردستان نقش شده است. در قسمت شمال

غربی مسجد مناره آجری کوتاهی دیده می شود. در ایوان شمالی که بنام صفا خوانده می شود

طبق کتیبه مورخ بسال ۹۴۶ هجری قمری در زمان شاه طهماسب صفوی تجدید و تعمیر شده

است. کاربرد ایوان های با شکوه در نمای اصلی بناهای دوران بعد از اسلام نمودار چشمگیر دیگری

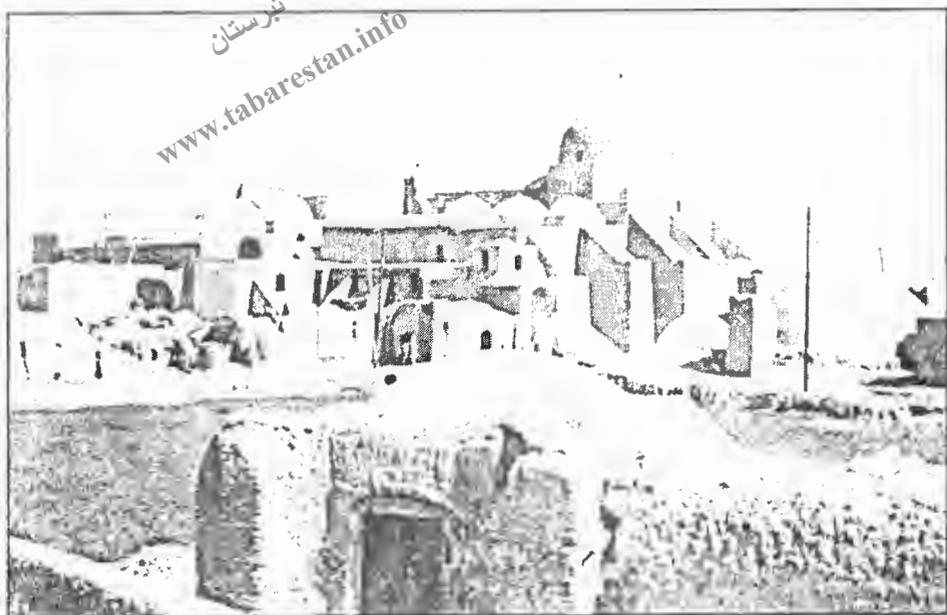
۱- فهرست ویلبر

۲- فهرست ذکاء

از ادامه پدیده های معماری پیش از اسلام ایران است که معماران آن را از درون قصرها بیرون کشیده و در جلوه بخشیدن به سایر بناها به خدمت گرفته اند.^{۱۰}

در فهرست یحیی ذکاء حیدر علی بن ذوالفقار الاردستانی سده دهم ه. ق به عنوان تعمیرکار این مسجد معرفی شده است.

در کتاب دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران در دوره اسلامی ۲/ مساجد صفحه ۷۰ استاد محمودین محمد اصفهانی معروف به غازی [الغازی] را به احتمال زیاد معمار مسجد جامع زواره نیز معرفی نموده است.

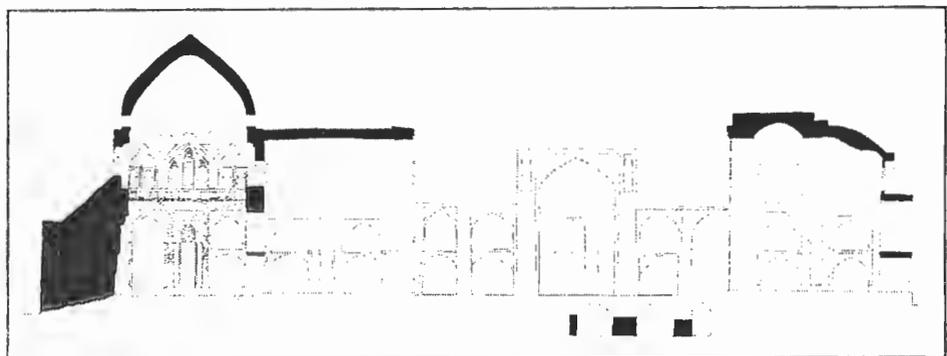

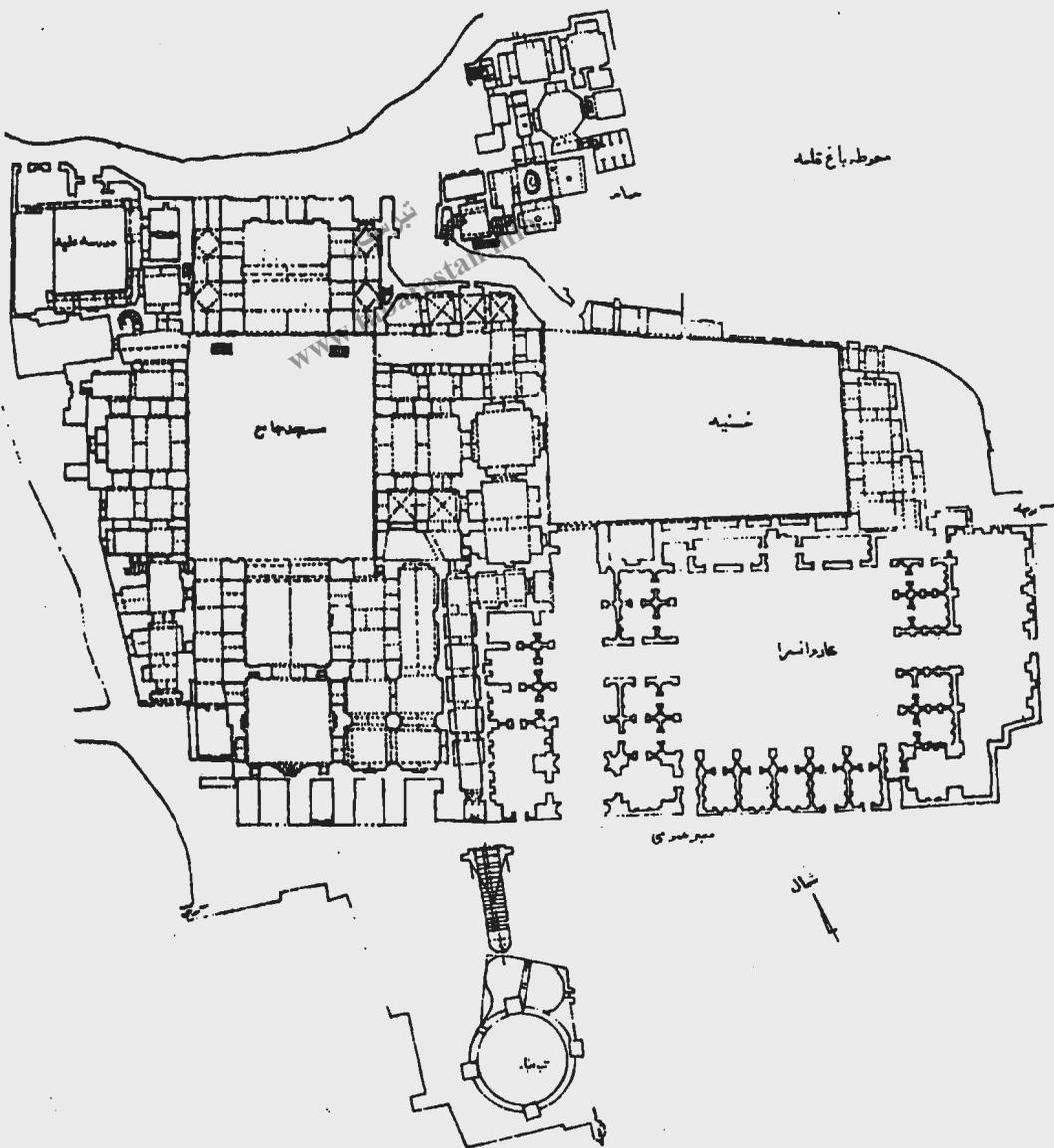
اردستان

مسجد جامع اردستان

تصویر از نگارنده

نقشه سازمان میراث فرهنگی اصفهان

اردستان

مجموعه بناهای تاریخی

نقشه سازمان میراث فرهنگی اصفهان

مأخذ: بناهای تاریخی - محمد یوسف کیانی ▲

۳۸- نام معمار: (عمل) علی

بن ...

۵۵۸ ه. ق (۵۴۰ ه. ش) ۱

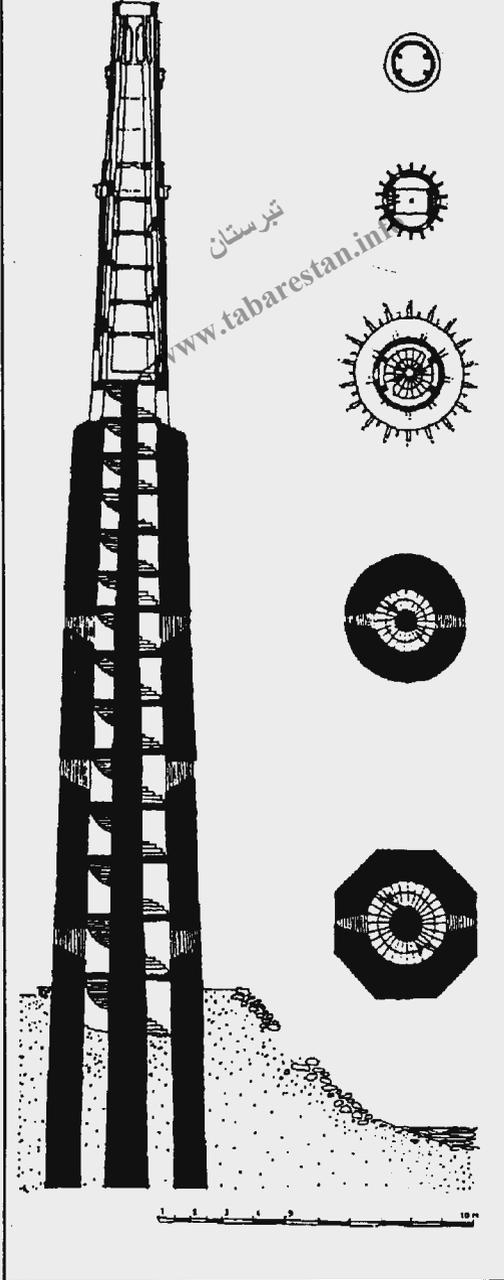
نام اثر: مناره جام یا جم افغانستان

کشف پایتخت غوریان توسط ا. ماریک

در سال ۱۹۷۵ یکی از رویدادهای مهم بوده است. این شهر که در دره‌ای دور افتاده در افغانستان واقع شده مرکب از خرابه‌های بسیار است و مناره‌های ۶۰ متری در آن وجود دارد که طبق کتیبه آن در فاصله سالهای ۱۱۵۳ - ۱۲۰۳ میلادی ساخته شده است.

گرچه هنوز کارکرد دقیق این مناره و هدف از ساختمان آن مورد مطالعه قرار نگرفته از فحواي کتیبه‌ها و آیات قرآنی چنین بر می‌آید که این بنا و مناره نوعی بنای یاد بود بوده است. مانند مناره قطب الدین در دهلی و احتمالاً بیشتر برجهای مرتفع شرق ایران را می‌توان بنای یاد بود دانست.^۲

در مقاله یحیی ذکاء آمده است: منار جام به ارتفاع ۶۳/۳ متر در غور که به امر سلطان عنایت الله بن محمد بن سام غوری در سال ۵۹۰ ه. ق به اتمام رسیده است.

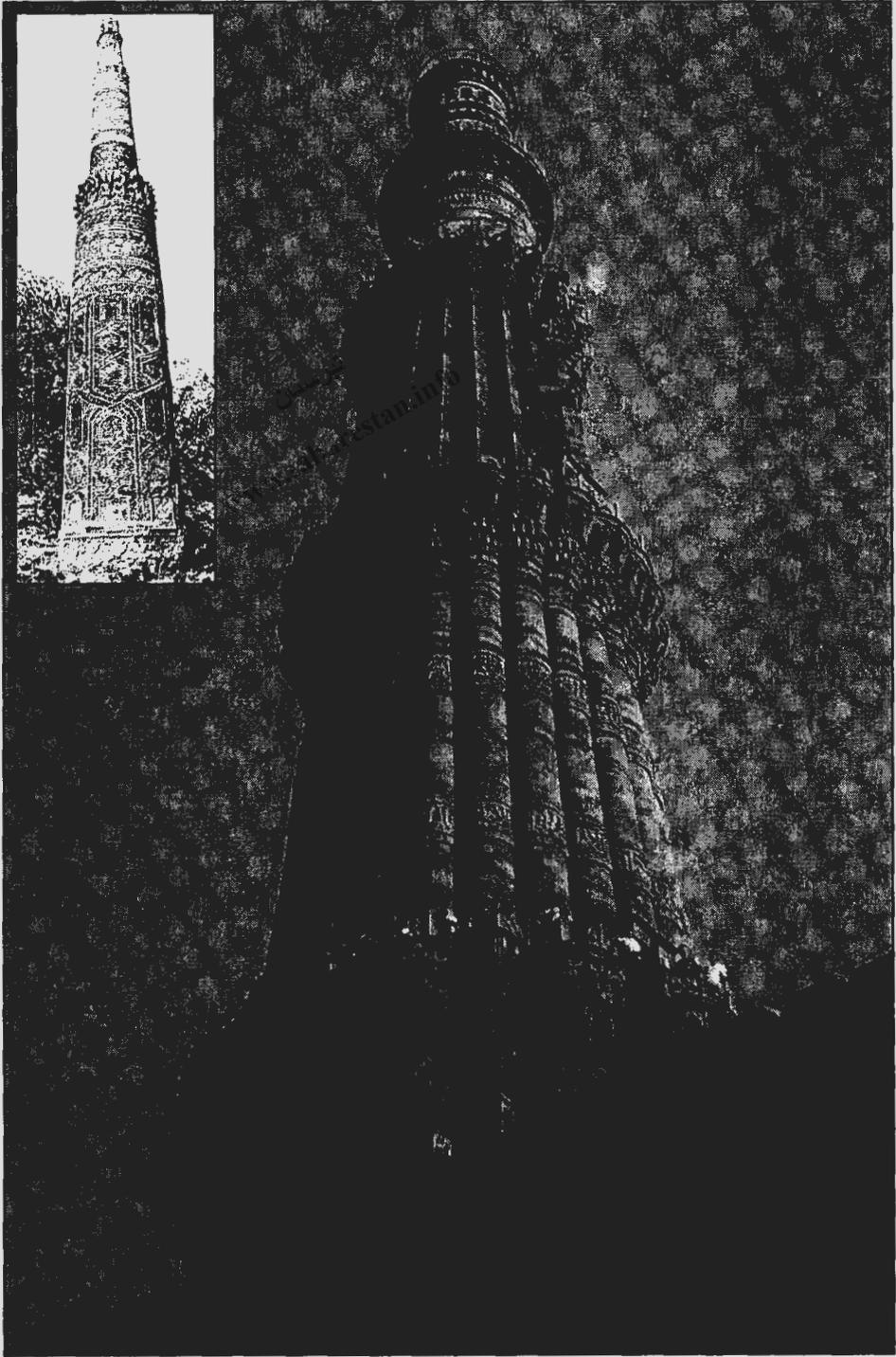

افغانستان - جام

مناره جام

نقشه از کتاب معماری اسلامی «هیلن»

براند» صفحه ۲۱۳

▲ جام
مناره جام

دهلی
منار قطب الدین

۳۹- نام معمار: محمد معمار

۵۷۱ ه. ق (۵۵۳ ه. ش)^۱

نام اثر: مدرسه شاه مشهد (بادغیس)

این مدرسه در رمضان ۵۷۱ ه. ق در عصر سلطان غیاث الدین غوری ساخته شده است.^۱ در کتاب معماری اسلامی "هیلن براند آمده است که: "شاه مشهد در شمال افغانستان است این بنا با آنکه مخروبه است، اطلاعات مفید بسیاری را به دست می‌دهد. تزئینات باشکوه آن گواهی است بر اینکه بنای مذکور، یک بنای بسیار با اهمیت بوده است. بانی آن بر طبق شواهد و شجره‌نامه‌ها، بانویی بلند مرتبه است. از نظر پلان دارای طرح دو ایوانی و شاید چهار ایوانی با دو تالار گنبددار در اندازه نابرابر در سمت شرق ورودی است."

۴۰- نام معمار: بابویه رافعی (امام جمال الدین) معروف به معمار

۵۷۲ ه. ق (۵۵۵ ه. ش)^۱

نام اثر: باروی شهر قزوین

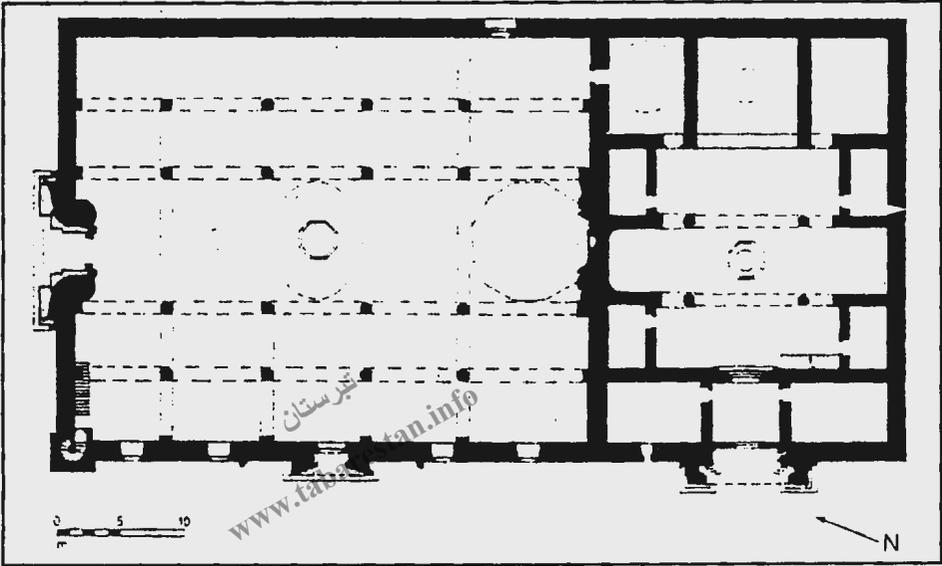
در فهرست ویلبر نام این معمار جمال الدین بابویه رفیع معمار آمده است.

۴۱- نام معمار: حسن بن پیروز المراغی

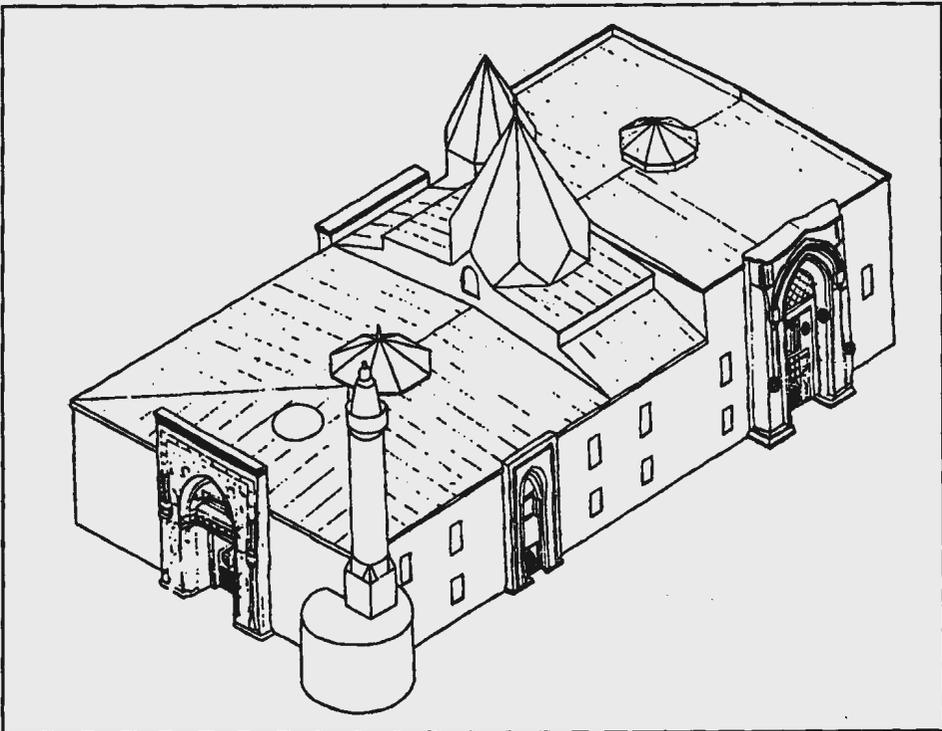
۵۷۶ ه. ق (۵۵۸ ه. ش)^۱

نام اثر: مسجد قلعه دیوریگی

«دیوریگی شهری در ترکیه است که در شمال مالاتیا و شرق سیواس قرار دارد در این شهر آثار زیبایی از دوران سلجوقی وجود دارد که مسجد قلعه دیوریگی یکی از آنها است.»
در فصلنامه هنر شماره ۳۳ مقاله مساجد آناتولیا و میراث عثمانی، «گرونسی یوگلو» صفحه ۱۶۲ آمده است: این مسجد با سالن‌های دراز و مستطیل شکل، مسجد جامع شهر دیوریجی (دیوریگی) است که طی سالهای (۹-۱۲۲۸م) احداث گردید. این مسجد با مناره‌های بازسازی شده اش و مهمانخانه متصل به آن نوعی احساس نوع دوستی و جوانمردی را القا می‌کند. برفراز بارگاه موسسان آن گنبدی مخروطی شکل تعبیه شده است. شهرت این مسجد به خاطر کثرت استفاده از سنگ‌های حجاری شده غیر معمول و نیز به خاطر طاق قوس‌های سنگی راه راه و رنگارنگی است که در فضای بین دو ستون واقع شده اند.^۲ فضای تاریک و بی‌روغن داخل مسجد با طاق‌های قوس دار و کماتی شکل بر پایه ردیفی از ستونهای سنگی رو به قبل استوارند تجمل و زیبایی فضای محراب رادو چندان می‌کنند. و این در حالی است که باقی دیوارها هیچ نقش و نگار و زیوری به خود ندارند. تزئینات گل و گیاهی که خیلی با احساس در فضای این محراب سنگی انجام شده است به مانند گچ بری‌های سبک با روک به کار رفته در گنبد علویان همدان می‌باشد که از بناهای به جای مانده از اواخر دوره سلجوقی است.^۳

دیوربکی
▲ نمایی از مسجد جامع شهر دیوربکی

دیوربکی
▲ نمایی از مسجد بزرگ و مریضخانه
معماری اسلامی « هیلن برانده » صفحه ۱۳۵

۴۲- نام معمار: محمد بن رستم بن علی بن محمد بن الحسین

بن الحسین

۵۷۹ ه. ق (۵۶۱ ه. ش)^۱

نام اثر: قدمگاه موسی الرضا در فراسه تفت.

۴۳- نام معمار: ابو منصور

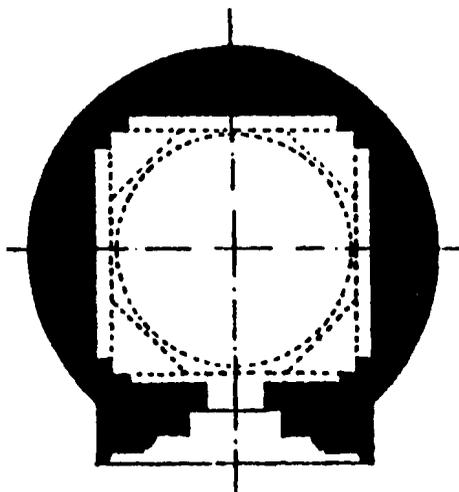
۵۸۰ ه. ق (۵۶۲ ه. ش)^۱

نام اثر: سه گنبد شهر ارومیه

مقبره یا برج آجری و استوانه ای شکل سه گنبد، متعلق به قرن ششم هجری است. در زیر آن دخمه ای ساخته شده و دارای سردری مزین به نقش و نگارهای بدیع و زیبا است. در مدخل این بنای مشهور سه کتیبه بخط کوفی که نقش و خطوط آنرا با سنگ تراشیده و نصب کرده اند باقی مانده است. در پایان این کتیبه تاریخ ماه محرم سال ۵۸۰ هجری خوانده می شود. نکته مهم هنری این بنا رنگ آمیزی و تزیینات سنگی آن است که جلوه خاصی به این بنا داده است. این بنا با برج علاء الدین و رامین شباهت کلی دارد. در داخل این برج دو طاق مجزی از یکدیگر ساخته شده است.

برخی از باستان شناسان معتقدند که دو بنای گنبددار دیگری در اطراف این گنبد وجود داشته که مجموعاً این سه بنا را در قدیم، سه گنبد می نامیده اند.^۲

در مقاله دو نالد ویلبر سه گنبد رضائیه بسال ۵۸۰ ه. ق عمل منصور بن موسی معرفی شده است.

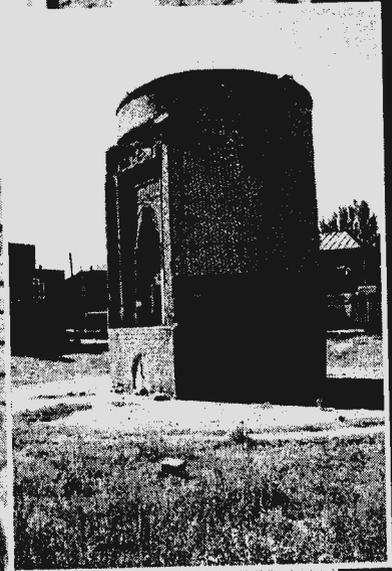

ارومیه
سه گنبد

۵۸۰ هجری قمری ←

۱- فهرست ذکاء

۲- فهرست مشکوتی صفحه ۱۷

تاریخ و جغرافیة
تاریخ و جغرافیة

۴۴- نام معمار: محمد بن الکاتب الگیلانی

(۵۶۲ ه. ش)^۱

نام اثر: باروی شهر دربند ۵۸۰ ه. ق

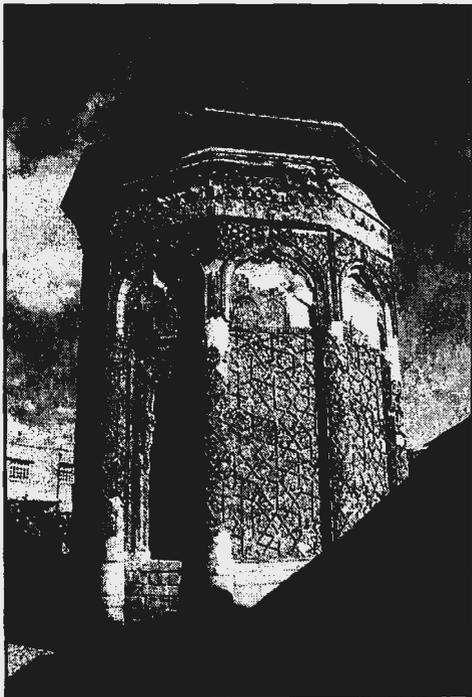
۴۵- نام معمار: احمد بن محمد

۵۹۲ ه. ق (۵۷۴ ه. ش)^۲

نام اثر: گنبد کبود یا قبر مادر هلاکو (مراغه)

ثبت تاریخی: ۱۳۵

گنبد کبود برج هشت گوش آجری است، که بر روی قاعده سنگی استوار شده، و در هر ضلع آن طاقنمای آجری که توام با مقرنس کاری است دیده می شود، در زیر بنا دخمه ای قرار دارد. به طور کلی سه طبقه قطار دور گردنه گنبد. و حاشیه کتیبه کوفی و گچبر یهای ظریف و طاق نماهای متناسب و نقوش فراوان به این بنا زیبایی و جلوه فراوانی بخشیده است. ساختمان این بنا را به اواخر دوره سلجوقی و قرن ششم هجری نسبت می دهند. انتساب این بنا به قبر مادر هلاکو با وجود شهرتی که دارد مورد تأیید واقع نشده است. برخی از باستان شناسان تاریخ این برج را سال ۵۹۳ هجری میدانند و بعضی دیگر بین سالهای ۵۸۲ و ۶۵۶ هجری ثبت کرده اند.^۲

۴۶- نام معمار: ابن بهرام

۵۹۲ ه. ق (۵۷۴ ه. ش)^۳

نام اثر: مقبره امیر شاهنشاه در ترکیه

۴۷- نام معمار: (کتب) یوسف

بن علی بن محمد

۵۹۵ ه. ق (۵۷۷ ه. ش)^۱

نام اثر: مقبره خورائق یزد

مراغه
گنبد کبود

تصویر: سازمان میراث فرهنگی

۱- فهرست ویلبر

۲- فهرست مشکوتی صفحه ۱۰

۳- فهرست ذکاه

۴۸- نام معمار: مسلم

۰۶۰۰ ق (۵۸۱ ه. ش)^۱

نام اثر: کاروانسرای سنگ بست

کاروانسرای سنگ بست در جاده خراسان قرار داشته، پلان آن دو ایوانی و تزیینات آن برجهای تزیینی و مصالح آن آجر و سنگ و معمار آن مسلم بوده و در سال ۰۶۰۰ ق احداث شده است^۲ در فهرست ذکاء آمده است: این معمار حدود سال ۰۶۰۰ ق رباطی را در سنگ بست بنا نهاده است. از این رباط در حال حاضر بصورت زندان استفاده می شود.

۴۹- نام معمار: محمد ریگی

۰۶۰۰ ق (۵۸۲ ه. ش)

نام اثر: میل رادکان قوچان.

"با به روی کار آمدن سلجوقیان، علاوه بر مسجد، ساختن مقابر نیز در خاورمیانه به عنوان مهم ترین بنای مذهبی، اهمیت پیدا می کند.

مقبره‌ای که به شکل برج ساخته شده‌اند، ظاهراً با بناهایی از این گونه مربوط می شوند که در دوران قبل از اسلام وجود داشت و در نتیجه عوامل خاصی، دوران عباسیان را پشت سر گذاشته و به صورت ابنیه خشتی عظیم درآمد است.

هنوز معلوم نیست که آیا شکل مدور و یا چند پهلوئی آن دارای قدمت بیشتری است، بهر حال معروف ترین بنای یادبود چند پهلوئی که باقی مانده بنای گنبد قابوس در گرگان است که به سال ۹۸۵ میلادی بر پایه ستاره ماندی ساخته شده و در بالا به سقف مخروطی شکل منتهی می شود.

بعدها در غرب ایران، انواع چند پهلوئی آن (چهار - شش و ده پهلوئی) رواج یافت، زیباترین نوع این گونه مقابر که هنوز پای برجاست، مقبره "مومنه خاتون" در نخبجان است که در سال ۱۱۸۶ میلادی ساخته شده است. برج های مدور با سقف مخروطی در ایران محبوبیت خاصی داشته است.

در حقیقت هم نوع صاف آن و هم نوع پهلودار آن با ستون های مدور و قبه های داخلی که به بنا شکل یک خیمه مجللی را می دهد، ساخته می شده، این امر کاملاً بدیهی است که امراء ترک بیشتر در این فکر بودند که مقابر خویش را به شکل خیمه که تمام عمر در آن می زیستند در آورند.^۳

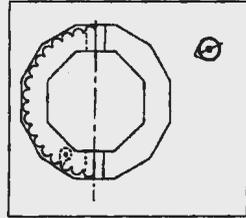
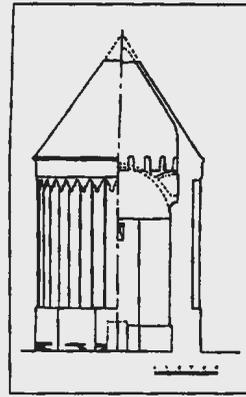
در فهرست ذکاء از دو معمار نام برده شده است. با توجه به تاریخ ساخت محمد ریگی معمار این بنا است. در کتاب فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران نصرت الله مشکوتی در صفحه ۹۰ آمده است که "این میل را به نام میل رادکان غربی هم می نامند که در قوچان در استان خراسان قرار دارد. بنای آن آجری ترک ترک و بشکل مدور ساخته شده، دارای گنبد هرمی است. ارتفاع آن در حدود ۲۵ متر

۱- فهرست ویلبر

۲- کاروانسراهای ایران، محمد یوسف کیانی.

۳- هنر اسلامی. تألیف پروفسور ارنست کونل. ترجمه مهندس هوشنگ طاهری صفحه ۷۴

است. در زیر قاعده گنبد میل آثار کتیبه‌ای مخلوط از آجر و کاشی دیده می‌شود. در عداد آرامگاه‌های اواخر عهد سلجوقی بوده، و متعلق بقرن ششم هجری قمری است.^۱

▲ فوچان
▲ میل رادکان
◀ قرن ۷ و ۸ هجری

۵۰- نام معمار: (عمل) احمد بن بکر مرنندی

۶۱۷ ه. ق (۵۹۸ ه. ش)^۱

نام اثر: مقبره کیکاوس مقبره کرک کزله در توکات

در مقبره کیکاوس، که در سال ۶۱۷ (۱۲۲۰ م) جنب بیمارستان شفاییه سیواس ساخته شده، آثار تزئینی اصلی باقی مانده نشان می‌دهد که کاشی کاری تقریباً در همان مرحله تکامل که در نیمه دوم قرن ۱۲ در ایران وجود داشت، در آن ساختمان بکار برده شده است. در آنجا طرح‌هایی با کاشیهای بیرنگ، آبی روشن و سیاه ساخته شده و نیز کتیبه ای وجود دارد که بعضی از قسمتهای آن از سفال است و حروف سفید در زمینه آبی دارد. روی مقبره جمله عمل احمد بن بکر مرنندی خوانده می‌شود. در مقبره و برج مرسوم به کرک کزله در توکات، طرح هندسی آسیب دیده‌ای وجود دارد که علایم آجرهای آبی رنگ روی آن معلوم است و در روی کتیبه‌ای که اکنون معلوم شده، زمانی در قسمتی از، این عبارت دیده می‌شد. (عمل احمد بن ابوبکر) و احتمال می‌رود که این شخص همان احمد بن بکر مرنندی و تاریخ ساختمان ۱۲۲۰ باشد.^۱

۵۱- نام معمار: (عمل) سعید بن جعفر البناء

قرن ششم ه. ق ۱ و ۲
نام اثر: برج فیروزآباد فارس

۵۲- نام معمار: (عمل) علی

۶۱۷ ه. ق (۵۹۸ ه. ش) ۱
نام اثر: مناره شهر مصریان

۵۳- نام معمار: محمد بن احمد بن محمد بن احمد العلوی

۶۳۲ ه. ق (۶۱۳ ه. ش) ۱
نام اثر: مسجد جامع بونافت یزد

۵۴- نام معمار: (عمل) استاد زین الدین ابورشید

۶۱۳ ه. ق (ش) ۱
نام اثر: حصار خلیج باکو ۶۳۲ ه. ق

۵۵- نام معمار: استاد خواجه شکرالله بن نظام الدین معمار اصفهانی

۶۴۰ ه. ق (۶۲۱ ه. ش) ۱ و ۲

۵۶- نام معمار: استاد نظام الدین معمار اصفهانی ۲

۵۷- نام معمار: استاد عنایت الله بن نظام الدین معمار اصفهانی

۶۴۰ ه. ق (۶۲۱ ه. ش) ۱ و ۲

نام اثر: گنبد سبز کرمان

معمار شکرالله و عنایت الله فرزندان استاد نظام الدین هستند که گنبد سبز کرمان را در سال

۶۴۰ ه. ق ساخته‌اند و در کتیبه دیوار این بنا نام این استاد و فرزندانش آمده است. ۲

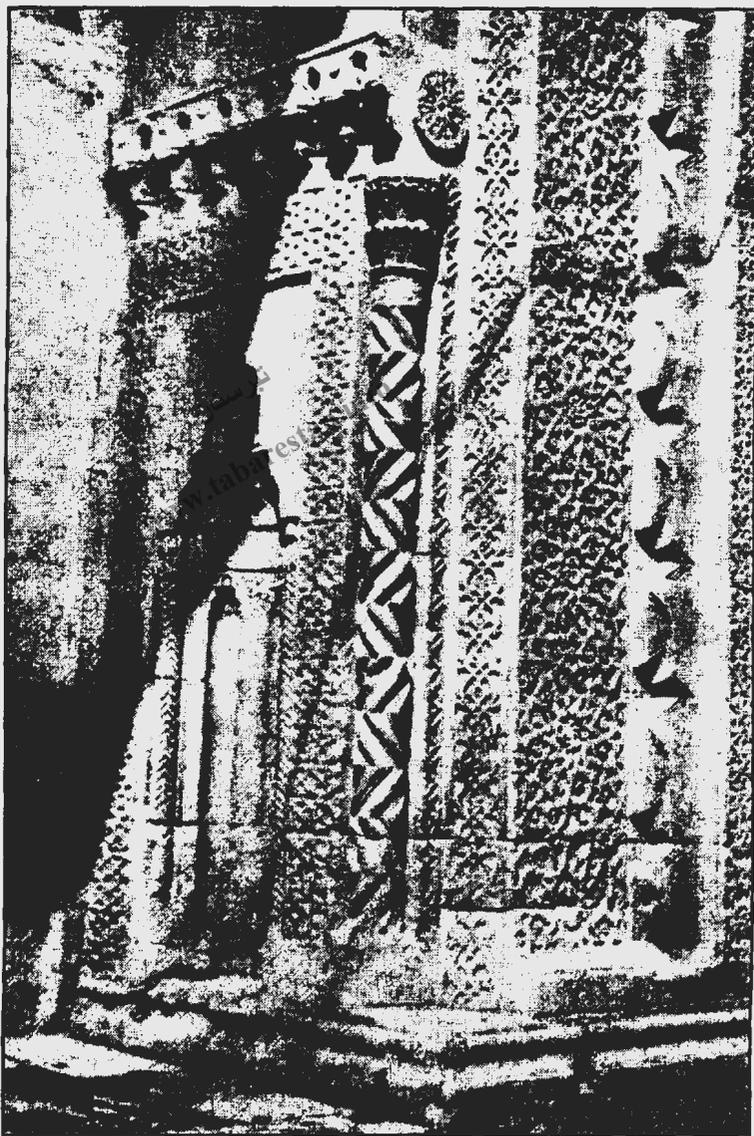
گنبد یا قبه سبز که به نام آرامگاه قراختانیان هم نامیده میشود از ابنیه مهم کرمان به شمار می‌رفته است. اکنون از این بنا سر در بزرگی باقی مانده که درون آن با کاشیهای معرق زینت شده است.

تاریخ ساختمان اصلی گنبد را به اواسط قرن نهم هجری قمری نسبت می‌دهند. ۳

۱- فهرست ویلبر

۲- فهرست ذکاء

۳- فهرست مشکوتی صفحه ۱۵۷

قونیه

مدرسه سیرچالی

سال تاریخ ساخت ۱۲۴۲ میلادی

جزئیات دالان ورودی اصلی حجاری شده

۵۸- نام معمار: محمد بن محمد بن عثمان البنا الطوسی

۶۴۰ ه. ق (۶۲۱ ه. ش) ۱ و ۲

نام اثر: مدرسه سیرچالی در قونیه

معمار و سازنده مدرسه سیر جالی [سیر جالی] در قونیه از دوره سلجوقیان آسیای صغیر در زمان سلطان کیخسرو در سال ۶۴۰ ه. ق می باشد.^۱

در کتاب معماری و تزئینات اسلامی اثر «درک هیل و اولگ گرابر» صفحه ۹۶ آمده است که مدرسه سیر کالی (قونیه) (سال ساخت ۱۲۴۲ میلادی) که یک بنای سلطانی است از آن لحاظ جالب است که یکی از سازندگان آن اهل توس در شرق ایران بود و طرحهای آن به ایران مرتبط بوده است. «در قرن سیزدهم در آسیای صغیر موزائیک سفال لعابی مرسوم می گردد و ابتدا در سال ۱۲۲۰ میلادی در محراب و گنبد مسجد قلعه و سپس در صحن مدرسه صیر جلی (سیر جالی) و مقبره مدرسه قره طای (۱۲۵۱ میلادی) که متأسفانه پوشش دیوار آن از بین رفته بکار رفت. در اینجا تمام گنبد با طرحها اشکال ستارگان پوشانده شده و با کتیبههای قرآن که به خط زیبا و تزئین کوفی نوشته شده، احاطه گردیده است.»^۲

۵۹- نام معمار: استاد محمد بن ... صفار دامغانی

۶۶۴ ه. ق (۶۴۳ ه. ش)^۳

۶۰- نام معمار: نظام الدین بن استاد علی بن علی نجار

۶۶۴ ه. ق (۶۴۳ ه. ش)^۳

نام اثر: امام زاده سید جعفر دامغان

ویلبر در کتاب معماری دوره اسلامی بنای مقبره امام زاده جعفر را شامل ساختمانی از دوره سلجوقی دانسته است. در عین حال صنایع الدوله بر کاشیهای جلا دار تاریخ این ساختمان را ۶۶۵ و در دوره ایلخانی دیده است.^۴

در کتاب فهرست مشکوتی آمده است که:

بقعه آجری امامزاده جعفر که دارای چهار دیوار طاق نما دار و هشت طاق مقرنس و گنبد است از ابنیه دوره سلجوقی به شمار می رود که در ادوار بعد مرمت شده است. در داخل ایوان بنا در روی چند قطعه کاشی و الواح سنگی تاریخ سال ۶۶۵-۸۱۶-۸۱۵ هجری نوشته و نقر شده است. در پایان کتیبه زیر گنبد نام نجار و معمار آن بدین ترتیب ثبت گردیده:

استاد نظام الدین بن استاد علی بن علی نجار، صاحب و ساعی این خیرات استاد محمد بن صفار دامغانی تحریراً فی شهر ... سال اربع و ستین و ...

۱- فهرست دکاه

۲- هنر اسلامی «ارنست کونل»، صفحه ۸۶

۳- فهرست ویلبر

۴- بناهای شهر دامغان «نشر فضا» دکتر احمد موسوی صفحه ۴۵

در داخل بقعه صندوق چوبی منبت کاری شده قرار دارد و در زیر این صندوق و بر روی مرقد سنگ قبری مکعب شکل نصب شده است که در اطراف آن تزیینات گچبری جالبی مزین به خط کوفی مشاهده می شود.

در صحن مقابل بنای امامزاده جعفر بقعه ای است، بنام امامزاده محمد که در زمان شاهرخ تیموری بنا شده است.^۱

دامغان

امامزاده سید جعفر

۰۶۶۴ ق (۰۶۴۳ هـ ش)

▲ تصاویر: سازمان میراث فرهنگی

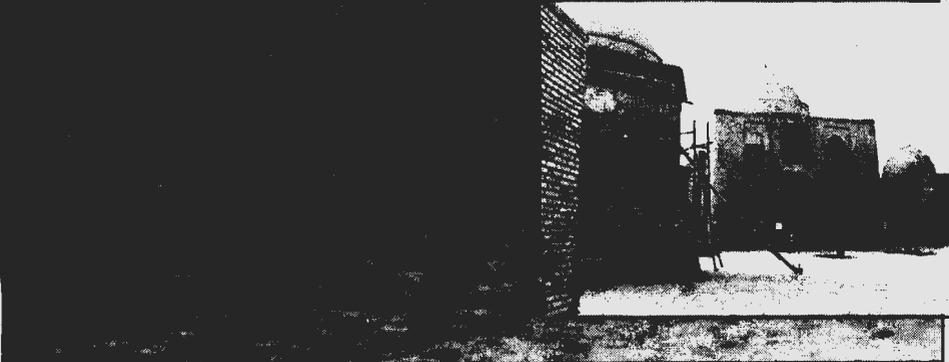
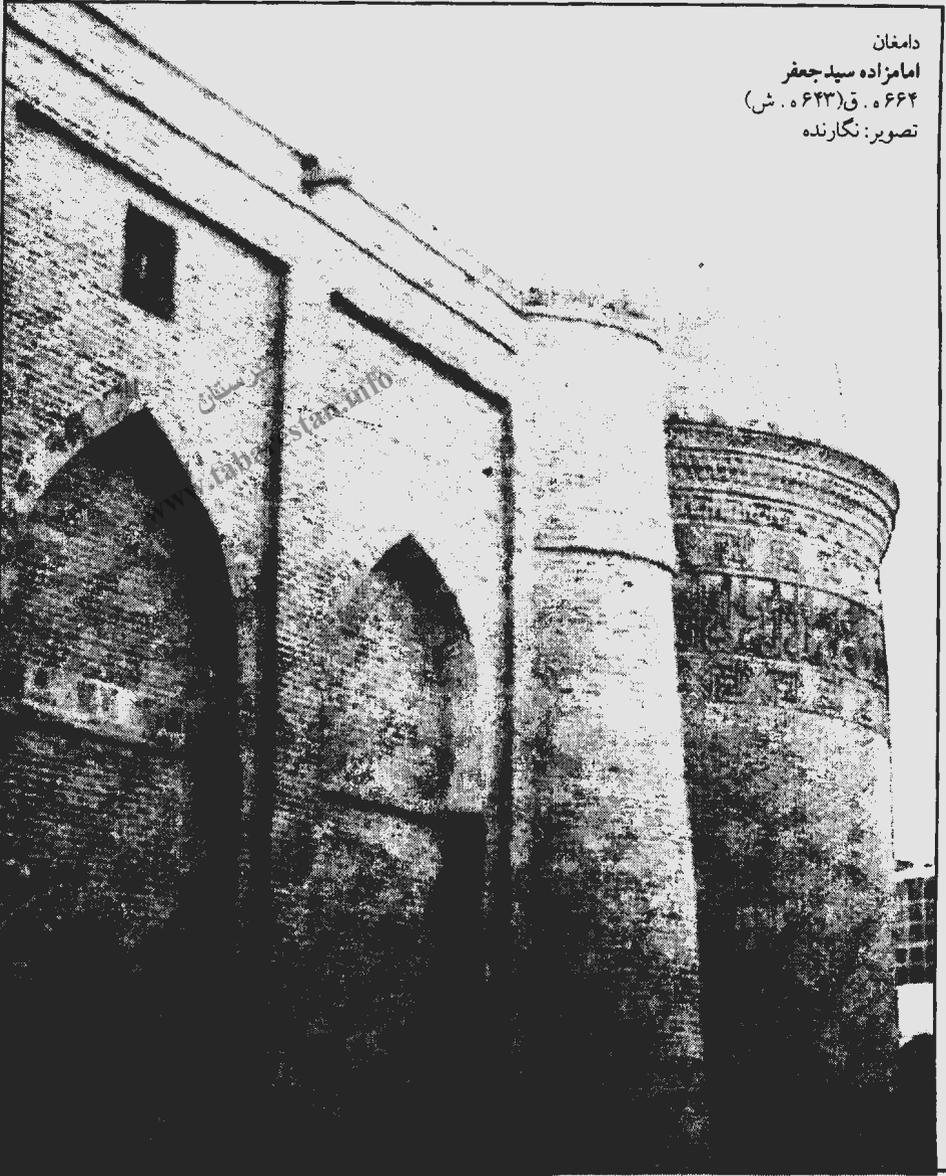
۱- فهرست مشکوتی صفحه ۲۸۴

دامغان
امامزاده سید جعفر
۰۶۶۴.ق (۰۶۴۳.ش)
تصویر: نگارنده

تبرستان
www.tabarestan.ir

دامغان
امامزاده سید جعفر
۶۶۴ هـ. ق (۶۴۳ هـ. ش)
تصویر: نگارنده

۶۱- نام معمار: بدرالدین تبریزی

۶۷۳ ه. ق. (۶۵۲ ه. ش) ۱

نام اثر: باشیل قبه (قبه کبود)

باشیل قبه یا قبه کبود مقبره مولانا جلال الدین رومی در قونیه ترکیه است که در سال ۶۵۲ ه. ش

بدست استاد بدرالدین تبریزی ساخته شده است.

۶۲- نام معمار: (عمل) عبدالمومن بن شرفشاه النقاش التبریزی
 ۶۷۶ ه. ق (۶۵۵ ه. ش) ۱

۶۳- نام معمار: زین العابدین معمار^۱

سده هفتم

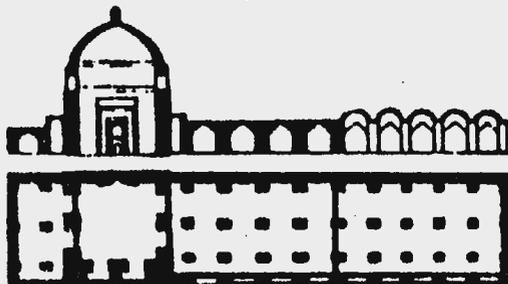
نام اثر: مسجد جامع ارومیه

مسجد جامع رضائیه از بناهای نیمه دوم قرن هفتم هجری است. بنای طاق گنبد و شبستان بزرگ آجری آن از لحاظ معماری و ساختمان طاق و قطری بنا و استحکام بدنه سنگی قابل توجه است. منظره خارجی گنبد شامل پایه آجری شانزده ترک است که منتهی به نوک گنبد می گردد. محراب مسجد از نظر گچبری و خطوط د رعداد زیباترین آثار هنری دوران مغول است. در قسمت پایین دو ستون گچبری دارد. در وسط، کتیبه ای به خط رقا ع خوانده می شود. که معرف نام نقاش محراب و تاریخ سال ۶۷۶ هجری است. گذشته از این کتیبه، کتیبه دیگری در روی بدنه داخلی دیوار و گنبد ساخته شده، که حاکی از ساختمان مسجد و تعمیرات بعدی آن است. در کتیبه محراب نام گچ بر و تاریخ بنا چنین خوانده می شود:

«عمل عبدالمومن بن شرفشاه النقاش التبریزی فی شهر ربیع الاول سنه سته و سبعین و ستمانه».

مسجد جامع رضائیه شامل زیباترین گچبری محراب مغولی و چند چشمه طاق بسیار جالب و گنبد متناسبی است.^۳

در مقاله یحیی ذکاء معمار دیگری نیز به عنوان سازنده مسجد بنام زین العابدین معرفی شده است.

ارومیه

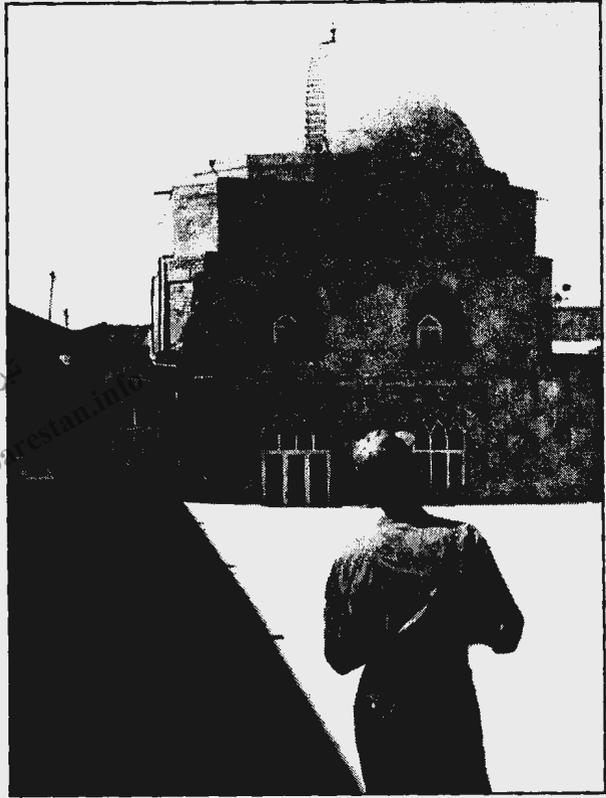
نمای مسجد جامع ارومیه

۶۷۶ ه. ق (۶۵۵ ه. ش)

۱- فهرست ویلبر

۲- فهرست ذکاء

۳- فهرست مشکوتی صفحه ۱۸

ارومیه
نمای مسجد جامع ارومیه
۰۶۷۶ ق (۰۶۵۵ ش)
تصویر از: نادر عاصمی فاخر

▶

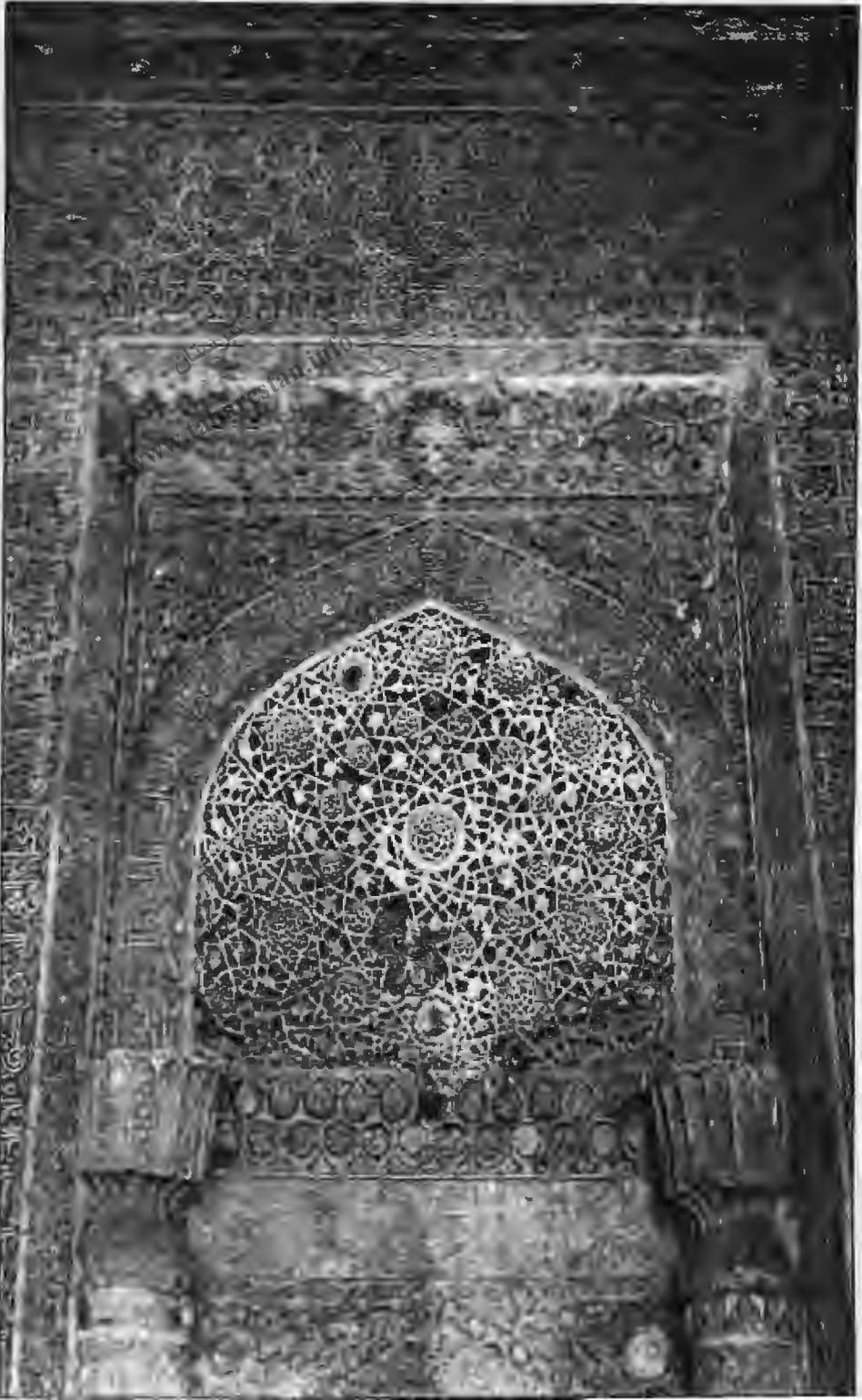

ارومیه
نمای مسجد جامع ارومیه
۰۶۷۶ ق (۰۶۵۵ ش)
تصویر از: نادر عاصمی فاخر

▶

ارومیه
محراب مسجد جامع
۰۶۷۶ ق (۰۶۵۵ ش)
تصویر از: سازمان میراث فرهنگی

◀◀

۶۴- نام معمار: العوردی

۶۵۷ ه. ش^۱

العوردی معمار و مهندس و ستاره شناس از اعضای مهم رصدخانه مراغه است.

۶۵- نام معمار: استاد علی گچ بر

قرن هفتم ه. ق^۲

۶۶- نام معمار: استاد علی حاجی السنائی السمنانی

۷۲۰ ه. ق (۶۹۸ ه. ش)

نام اثر: مسجد فرومد خراسان

مسجد فرومد در ناحیه جاجرم خراسان از ابنیه تاریخی قرن هفتم دارای گچبری و آجرکاری های متنوع و عالی است از آثار زیبای این هنرمند است.^۳

در فهرست ویلبر نام معمار این بنا علی، نام سازنده محراب آن استاد علی حاجی السنائی السمنانی و تاریخ ساخت بنا ۷۲۰ ه. ق مصادف با ۶۹۸ ه. ش اعلام شده است.

نام معمار یا استاد تزئین این بنا در دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران در دوره اسلامی/ ۲ مساجد صفحه ۱۶۲ آمده است:

«علی بن ابوالحسن بن محمود الجامی [الحاجی] الشهرستانی نام معمار یا استادکار تزئین

بنا ...»

جاجرم خراسان

مسجد فرومد

۷۲۰ ه. ق (۶۹۸ ه. ش)

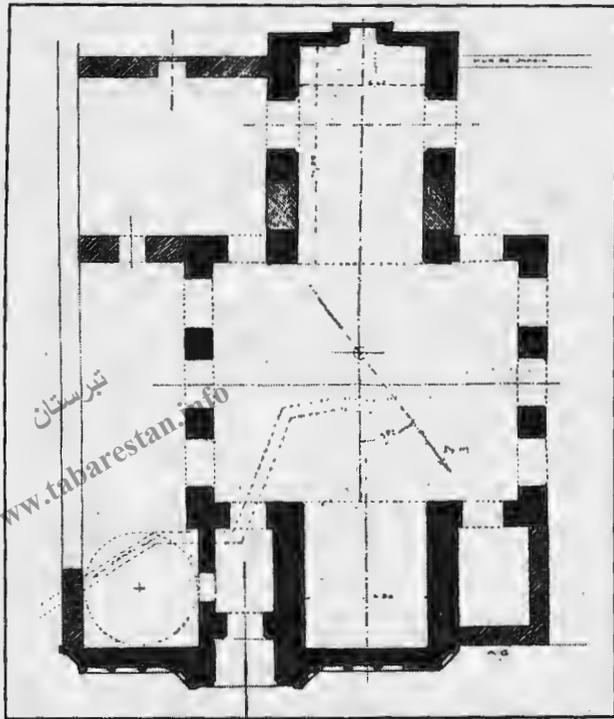
تصاویر از: معماری ایران در دوره اسلامی

دکتر یوسف کیانی

۱- معماری دوره ایلخانی «دونالد ویلبر» صفحه ۱۱

۲- کارنامه بزرگان ایران نشریه : اداره کل انتشارات و رادیو تدوین دکتر مهدی بیانی (سیدمحمد مصطفوی) صفحه ۳۳

۳- آثار ایران جلد ۲

جایرم خراسان
مسجد فرومد
▲ ق. ۰۶۹۸ (ش. ۰۷۲۰)

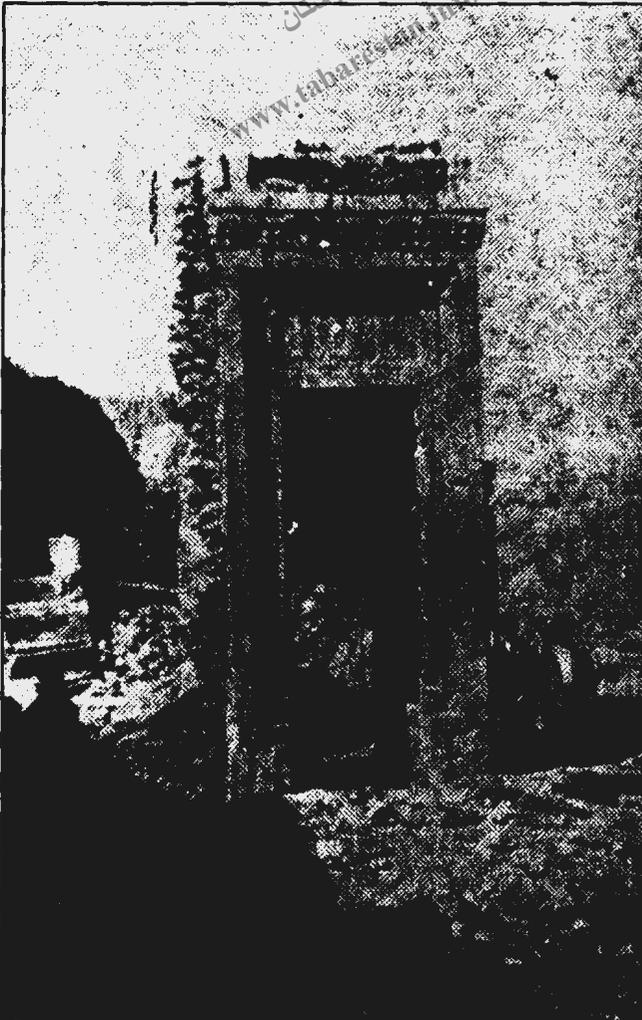
مسجد فرومد
ق. ۰۶۹۸ (ش. ۰۷۲۰)
نقشه از: معماری ایران دوره اسلامی «دکتر محمد یوسف کیانی» ▲

۶۷- نام معمار: استاد علی بن حسین علی القاضی (الغازی)

۱۳۸۰ ه. ق (۱۹۵۹ م. ش) ۲

نام اثر: مقبره شیخ یوسف سروستانی

نام این استاد بر سر در جنوبی مزار شیخ یوسف سروستانی در سروستان فارس آمده است. این بنای شیوا و تاریخی مشتمل بر دو چهار طاقی با ستونهای سنگی و رومیهایی از سنگ تراش است که با ظرافت و استادی کامل تراشیده و استوار ساخته اند اصول معماری عهد ساسانی و شیوه سنگ تراشی خدای خانه شیراز در آن مشهود است. بر سنگ قبر بقعه اصلی نام شیخ و تاریخ آن خوانده می شود. ۳

۱- فهرست ویلبر

۲- فهرست ذکاء

۳- اقلیم پارس (سید محمد تقی مصطفوی)

۶۸- نام معمار: ابولمجید مسعود

۶۸۱ ه. ق (۶۶۰ ه. ش)^۱

نام اثر: مردیان

۶۹- نام معمار: حسین بن علی بن الرضی الطیب

۶۹۵ ه. ق (۶۷۴ ه. ش)^۱

نام اثر: قدمگاه علی بن موسی الرضا فراشا

تبرستان
www.tabarestan.info

۷۰- نام معمار: محمد بن علی بن حبیب الله

۷۰۰ ه. ق (۶۷۸ ه. ش)^۱

نام اثر: درب چوبی مسجد علی نظنز

۷۱- نام معمار: استاد محمد بن احمد ... سمنانی

۷۰۰ ه. ق (۶۷۸ ه. ش)^۱

۷۲- نام معمار: محمد الحسین ... المهندس البنا دامغانی^۲

نام اثر: برج کاشانه بسطام

"برج کاشانه دارای اسلوب معماری خاصی است. بدنه برج دارای ترکهای آجری تیز و دو کتیبه به خط کوفی آجری برجسته می باشد و بر فراز برج گنبد آجری قرار گرفته است. در کتیبه گچبری درون آن نام اولجایتو و تاریخ سال ۷۲۳ هجری قمری ثبت شده است. بر طبق کتیبه سر در برج که به خط ثلث گچبری شده، معمار این بنا محمدالحسین المهندس البنا دامغانی است. در اطراف سر در و کنار در نام محمد بن احمد سمنانی و تاریخ نیمه شوال سال ۷۰۰ هجری قمری باقی مانده که به دشواری خوانده می شود.

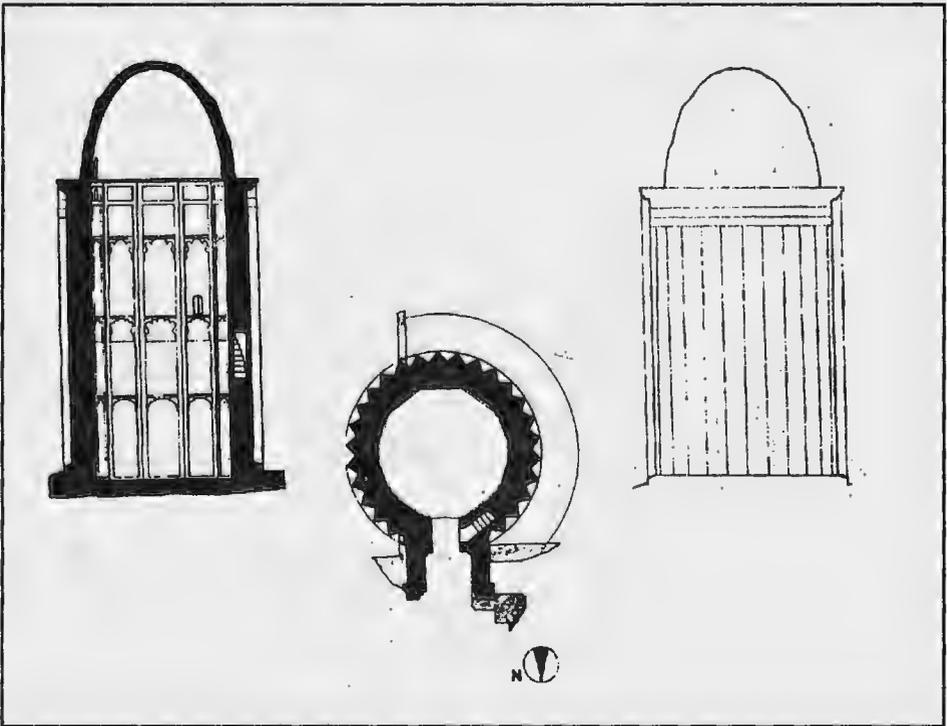
در کتیبه آجری با خط کوفی نام سلطان محمد اولجایتو باقی است. در کلیه این بنا گچبری های ممتاز با خطوط خوش بیادگار مانده است.

در پشت برج کاشانه محوطه روبازی قرار دارد که بنام مصلی خوانده می شود. در این بنا محراب

گچبری بسیار زیبایی مربوط به سال ۷۰۶ هجری قمری باقی مانده است.^۲

۱- فهرست ویلبر

۲- فهرست مشکوتی صفحه ۲۸۷

بسطام - شاهرود
برج کاشانه بسطام

۷۲۳ هجری

تصاویر از: نگارنده

▲

▲

۷۳- نام معمار: (عمل) حسن بن احمد بابویه البناء

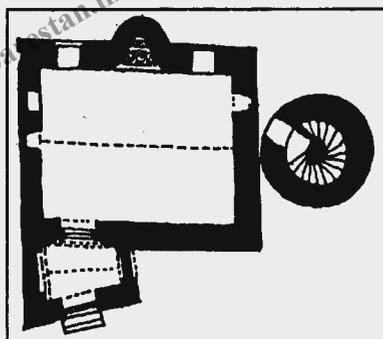
۵۷۰۰ ق (۵۶۷۹ ش) ۱

نام اثر: محراب کاشی در موزه متر و پولیتن

۷۴- نام معمار: استاد رییس محمد بن ابوبکر

۵۶۷۹ ق (۵۶۷۹ ش) ۱

نام اثر: منار مسجد محمد باکو ۵۷۰۰ ق

باکو
مسجد محمد
۵۷۰۰ ق

۷۵- نام معمار: میرزا البناء

۵۷۰۰ ق (۵۶۷۹ ش) ۱

نام اثر: برج کشمار

ثبت تاریخی: ۱۲۷

در علی آباد کاشمر بنائی است که بر روی قلعه ای بنام کوشک ساخته شده است، معماری این مناره آجری به شیوه برج رادکان قوچان می باشد، شکل مناره ها مانند برجی است که منظره خارجی آنرا چهل و هشت ترک آجری تشکیل می دهد و دارای دوازده قاب آجری مزین با شکل لوزی است.

در حد فاصل ستونهای بدنه برج و گنبد آن تزیینات قطار سازی بکاشی هایی به رنگ فیروزه ای دیده می شود، گنبد آجری آن مخروطی شکل و دو پوسته است: پوشش اول دارای روزنی است که نور را بداخل بنا هدایت می کند، پوشش دوم بسیار بلندتر از پوشش نخستین است، در بالای گوشواره های مقرنس کاری زیر گنبد شیارهای ناودانی شکلی قرار دارد که قسمت پایین آنها باریک و قسمت بالا پهن تر است.

این شیارها تا زیر نوک گنبد کشیده شده اند. تعداد این شیارها بیست و چهار عدد است. ارتفاع

گنبد آن ۱۸ متر می باشد. شکل داخلی بنا هشت گوش است، محیط داخل آن ۲۲ متر و محیط خارجی آن ۴۲ متر است. ساختمان این مناره را بامقایسه بامیل رادکان در حدود قرن هفتم هجری قمری می دانند.

سر در برج بشکل ایوان طاقداری است که در اصل دارای کتیبه ای بوده است، در سطح فوقانی میان حجرات طبقه دوم آثار گچ بری وجود دارد که اکنون قسمت مختصری از آن به نظر می رسد.^۱

۷۶- نام معمار: (عمل) سراج

۵۷۰۳. ق (۵۶۸۱. ش)

۷۷- نام معمار: محمد شاه نقاش استاد هنرمند گچ

۵۷۰۳. ق (۵۶۸۱. ش)

نام اثر: آرامگاه پیر بکران (اصفهان)

این آرامگاه در ۳۰ کیلومتری جنوب اصفهان و در قریه پیربکران که مرکز بلوک لنجان است قرار دارد و محل قبر شیخ محمد بن بکران است که در سال ۵۷۰۳. ق وفات یافته است. نامبرده معاصر با سلطان محمد خدابنده (اولجایتو) بوده است.

بنای آرامگاه شامل سه قسمت است:

یکم، رواق بقعه که از کوچه مجاور آن به صحن بقعه منتهی می شود.

دوم، صحن بقعه که دارای سقف بلندی است و در اطراف آن، ایوانچه‌ها و غلام گردش‌هایی واقع شده و دیوارهای هر چهار جانب آن و نیز پوشش طاق ایوان با خطوط کوفی و بنایی و شاخ و برگ و گل و بوته گچ بری شده است.

سوم، مقبره پیربکران که در ضلع شمالی بقعه و متصل به طاق محفوظی که ظاهراً محل تدریس محمد بن بکران بوده، قرار دارد و اطراف و جوانب آن با گچ بری تزیین شده است.^۲

در مقاله ویلبر آمده است: کتیبه گچی پیربکران، عمل سراج، کتیبه گچی غربی پیر بکران محمد شاه نقاش، استاد هنرمند گچ.

۱- فهرست مشکوتی صفحه ۹۱ و ۹۲

۲- دایرة المعارف بناهای تاریخی ایران دوره اسلامی بناهای آرامگاهی صفحه ۲۶

۷۸- نام معمار: سید علی شاه

قرن هشتم ه. ق (۶۸۲ ه. ش) ۱

نام اثر: گنبد سلطانیه

"بنای عظیم تاریخی گنبد سلطانیه در زمان سلطان محمد خدابنده و در فاصله سالهای ۷۱۳-۷۰۴ هجری قمری بنیان نهاده شده است. سلطانیه در زمان سلطان محمد خدابنده در عداد یکی از مهمترین شهرهای تجاری و آباد ایران به شمار می رفت که در آن مساجد و مدارس و بیمارستان‌های معتبر و یک سلسله ابنیه خیریه و خانقاه و اماکن دیگر ساخته شده بود. ارتفاع بنا از سطح زمین قریب ۵۱/۵۴ متر و قطر آن در حدود ۲۴/۴۰ متر است. گنبد بزرگ آن از لحاظ معماری و عظمت ساختمان و هنرهای تزیینی و کاشیکاری بی نهایت قابل توجه و مطالعه است.

بدنه اصلی گنبد و تمام ساختمان با آجر محکم ساخته شده که سپس روی گنبد را با روکش کاشیهای فیروزه ای و آبی به شیوه معرق کاری تزیین نمودند. در جهت جنوبی گنبد آثار ساختمان مسجدی که محراب آن دارای حاشیه گچبری است دیده می شود.

با ملاحظه دقیق این بنای عظیم به نظر می رسد که علاوه بر محل آرامگاه اصلی که شامل ساختمان مرکزی گنبد است و بنام تربت خانه شهرت دارد. بناهای معظم و عالی دیگری در جنب آرامگاه ساخته شده بود، کاشیهای طلائی رنگ و منقش و هشت گوش تربت خانه و ازاره های آن از لحاظ هنرکاشی بزی فوق العاده ممتاز و کم نظیر است.^۲

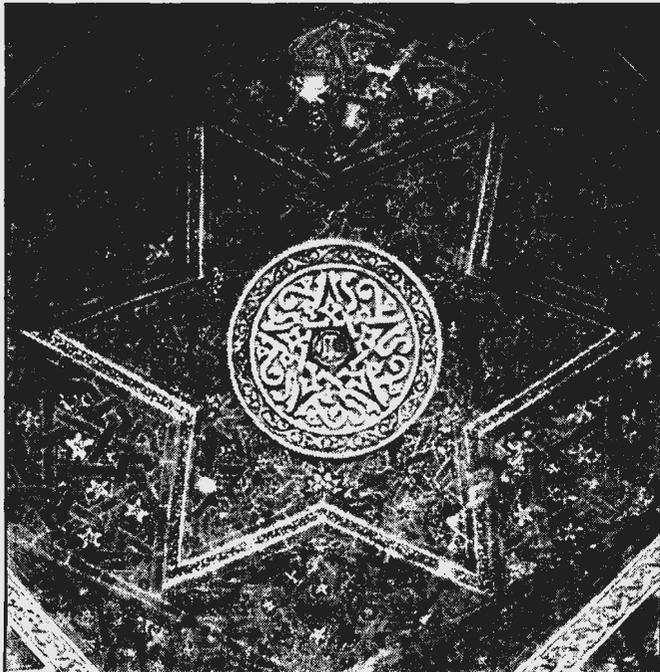
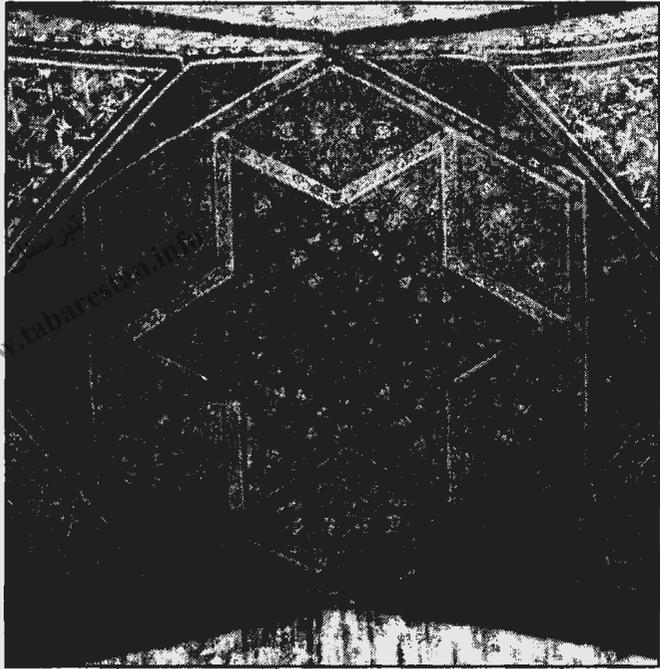
در کتاب جغرافیای تاریخی سلطانیه تألیف محمدعلی مخلصی معمار این بنا سید علی شاه معرفی شده است.

تزیینات این بنا مربوط به ۲ دوره می باشد که به صورت کتیبه کاشی معرق، آجر و کاشی، گچ بری و خط کوفی و معقلی اجرا گردیده است.

سلطانیه - استان زنجان
برج گنبد سلطانیه

۷۱۳ - ۷۰۴ هجری قمری ▲

گچ‌بری‌های بی‌نظیر با نقش‌های متنوع و دست‌اندازهای منقوش سنگی و گچی در بیرون و چوبی در داخل زینت‌بخش این بنا هستند. در حد فاصل دو آجرنقش‌های متنوع به چشم می‌خورند. نمای بیرونی در حال حاضر تزئینی ندارند ولی در آثار باقی‌مانده مقرنس‌های آبی و کاشی‌کاری

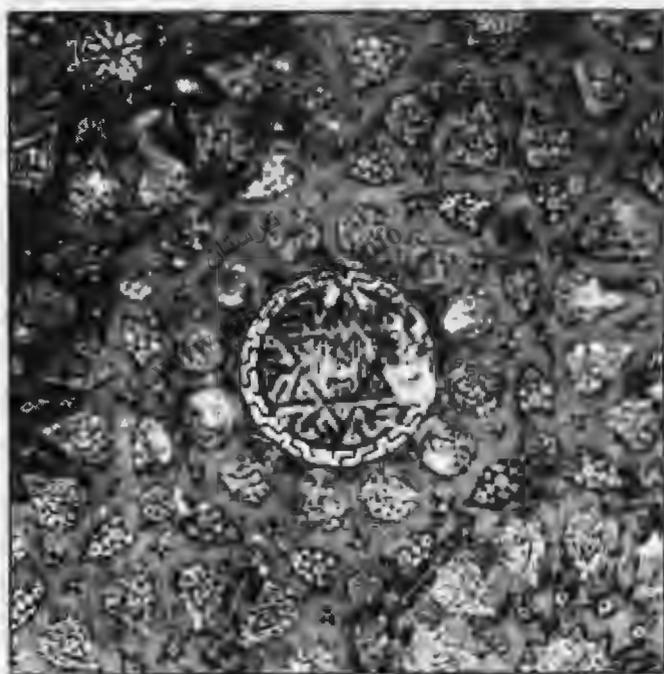
سلطانیه - استان زنجان

گنبد سلطانیه

▲ ۷۱۳ - ۷۰۴ هجری قمری

▲ تصاویر از: نگارنده

آبی مشاهده می‌شود. ۸ منار با ستون آجری گرد پلکان‌های مجموعه هستند. تزئینات گچی داخلی به رنگ‌های سفید و قرمز و سبز و آجری است که غالب‌تر است.

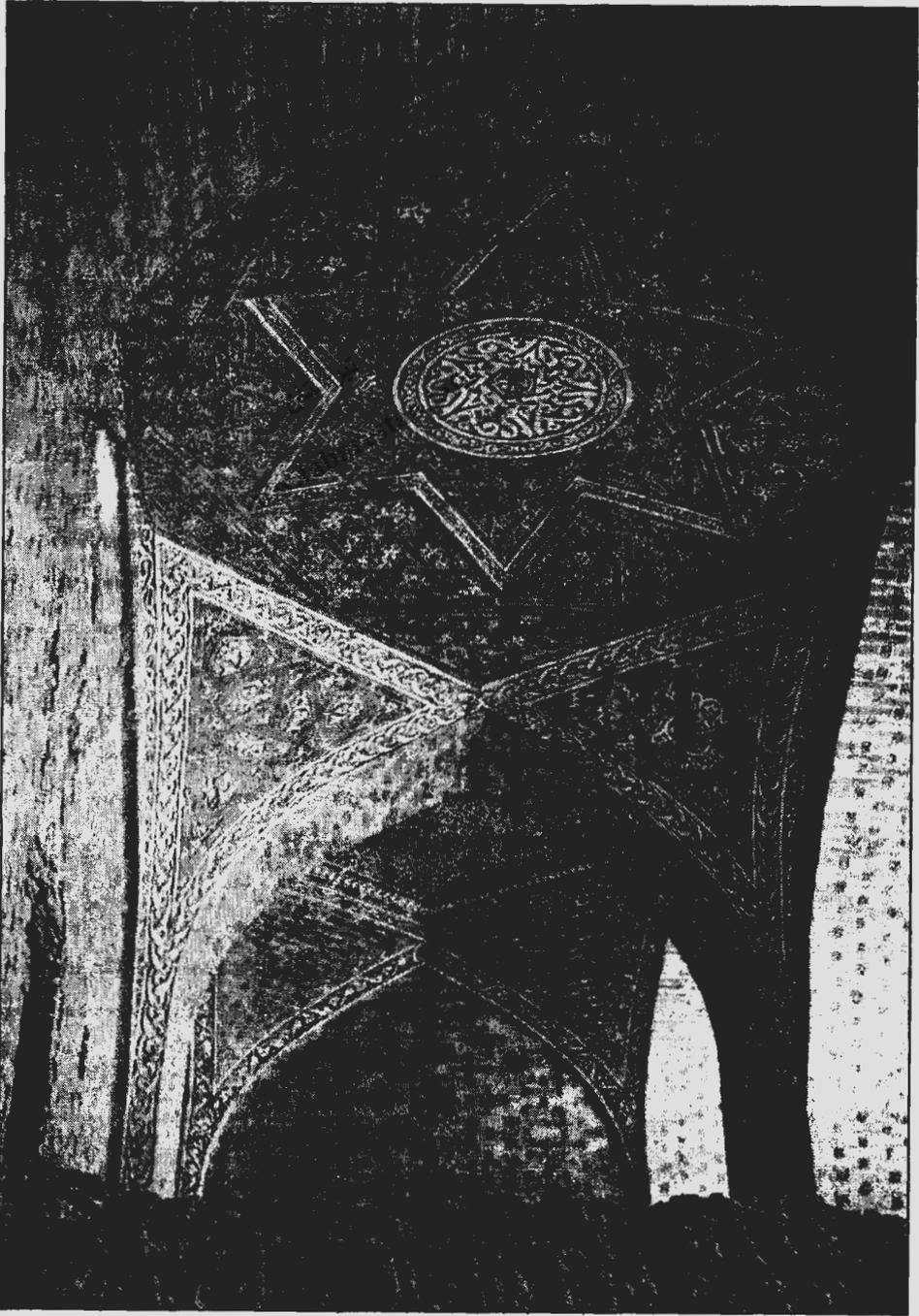

سلطانیه - استان زنجان

گنبد سلطانیه

▲ ۷۱۳ - ۷۰۴ هجری قمری

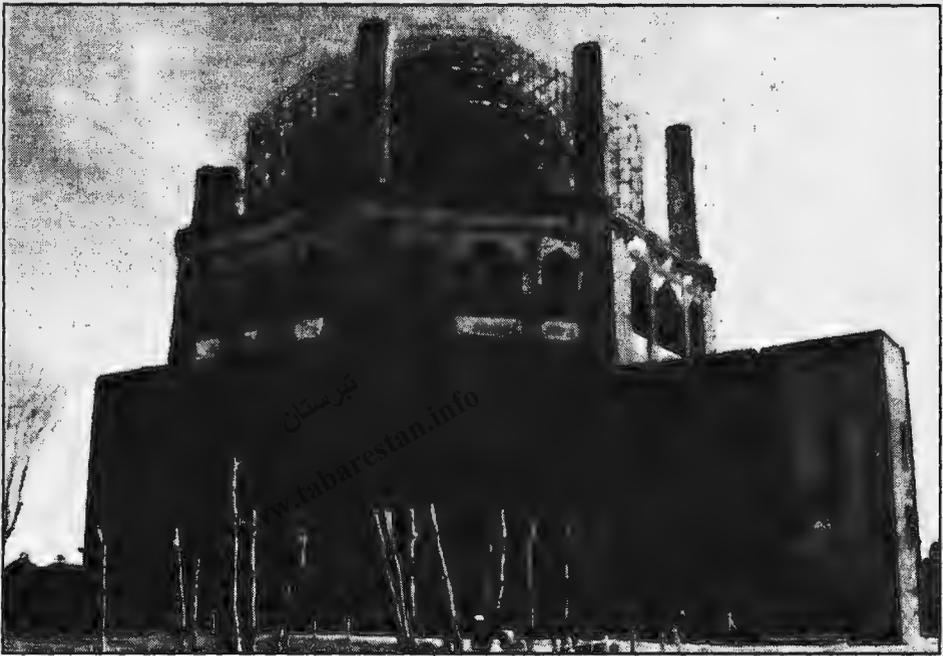
▲ نساویر از: نگارنده

سلطانیه - استان زنجان
گنبد سلطانیه
۷۱۳ - ۷۰۴ هجری قمری
تزیینات مقبره

سلطانیه - استان زنجان
گنبد سلطانیه
۷۱۳ - ۷۰۴ هجری قمری
تصاویر از: نگارنده

سلطانه - استان زنجان

گنبد سلطانه

۷۱۳ - ۷۰۴ هجری قمری

تصاویر از: نگارنده

۷۹- نام معمار: ابراهیم بن اسماعیل بناء اصفهانی

۷۰۷ ه. ق (۶۸۵ ه. ش) ۱ و ۲

۸۰- نام معمار: حیدر

۷۰۷ ه. ق (۶۸۶ ه. ش) ۱

۸۱- نام معمار: استاد حسین خراسانی

۹۲۱ ه. ق (۸۹۳ ه. ش) ۲

نام اثر: مسجد جمعه نظنز و مقبره شیخ عبدالصمد اصفهانی

این مجموعه شامل مسجدی است که ساختمان بخش‌های مختلف آن میان سال‌های ۷۰۴ و ۷۰۹ هجری (۱۳۰۴-۵ و ۱۳۰۹-۱۰ م) به پایان رسیده است، به اضافه مقبره شیخ عبدالصمد اصفهانی، مورخ ۷۰۷ هجری (۱۳۰۷ م)، ایوان مدخل یک خانقاه ویران شده که ظاهراً به سال ۷۱۶ یا ۷۱۷ هجری (۱۳۱۶-۱۷ یا ۱۳۱۷ م) ساخته شده و یک مناره رفیع مورخ ۷۲۵ هجری (۱۳۲۴-۲۵ م). مسجد که سالم مانده در اصل شامل یک شبستان هشت گوشه است که نماز خانه ای است گنبدی، این شبستان به صحنی چهار ایوانه باز می‌شود که ایوانهای آن توسط سرسراها و رواقهای مختلف به هم متصل شده‌اند، صحن از سوی شمال، مشرق و جنوب به کوچه باریکی محدود می‌شود. این کوچه هنگامی که به جلو مدخل اصلی صحن یعنی مناره و سر در خانقاه میرسد وسیع می‌شود و به صورت میدانی در می‌آید. در سمت غرب خرابه‌های خانقاه که نیز به یک جاده محدود می‌شود خود نمایی می‌کند. در این بنا سه محل ورود وجود دارد. یکی در جنوب و دو دیگر در شمال. درهای شمالی هم سطح با صحن هستند ولی در، جنوبی توسط یک راهرو وسیع و ۱۲ پله بلند به صحن راه دارد. بنابر این ارتفاع این ۱۲ پله نشانگر اختلاف سطحی است که میان کف صحن و کف کوچه جلو مدخل جنوبی وجود دارد. نتیجه می‌گیریم که بخشی از شبستان هشت گوشه، پایین‌تر از سطح زمین قرار گرفته است.^۳

در کتاب فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران صفحه ۶۸ و ۶۹ آمده است که: "مسجد جمعه دارای امتیازات خاصی از نظر معماری و کاشیکاری می‌باشد. متعلق به قرن ششم ه. ق است کتیبه ای بر در آن مورخ بسال ۷۰۴ هجری می‌باشد. ساختمان ایوان شمالی و طاق مرتفع و تزیینات گچبری داخل ایوان جالب است. این مسجد دارای درهای قدیمی است، در روی دو در آن تاریخ

۱- فهرست ویلبر

۲- فهرست ذکاء

۳- آثار ایران جلد ۳، آندره گدار، صفحه ۵۲

سال ۸۲۵ و ۹۷۲ و ۱۰۱۲ ه. ق حک شده است. هم چنین سه لوح سنگی در ایوان مسجد نصب شده که کلاً دال بر تعمیرات و فهرست موقوفات این جامع می باشد. خانقاه شیخ عبدالصمد اصفهانی بنای گنبدار هرمی شکلی است، که از نظر ساختمان و معماری و دارا بودن تزیینات گچبری و محراب کاشی و ضریح چوبی شهرت خاصی دارد، این محراب مورخ بسال ۷۰۷ هجری قمری

می باشد، کتیبه کاشی سر در خانقاه به خط ثلث مورخ بسال ۷۲۵ هجری قمری است، لوح سنگ مرمر سر در دارای تاریخ ۹۲۱ هجری قمری است. مناره خانقاه دارای کاشیکاری زیبا و کتیبه ای که در پایان آن سال ۷۲۵ هجری قمری خوانده می شود.

در فهرست ویلبر، معمار مقبره شیخ عبدالصمد ابراهیم بن اسماعیل بناء اصفهانی و معماران ایوان شمالی مسجد جامع نطنز (کتب) محمدرضا الامامی و حیدر و تاریخ ساخت ۷۰۷ ه. ق قید شده است.

نطنز

نقشه مسجد جمعه

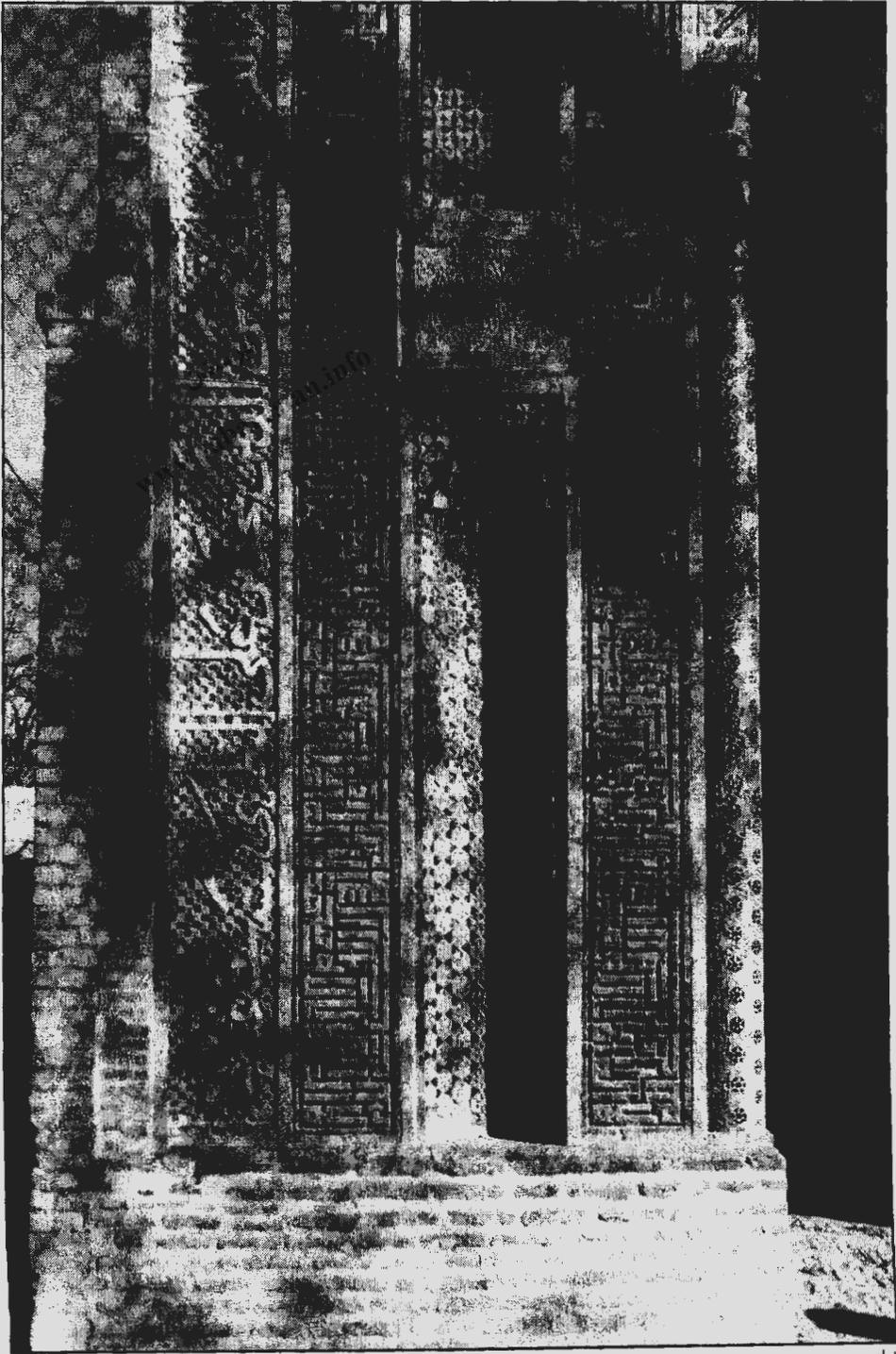
۷۰۴ - ۷۰۹ ه. ق (۶۸۲-۶۸۷ ه. ش)

آثار ایران جلد ۳ صفحه ۲۵۳

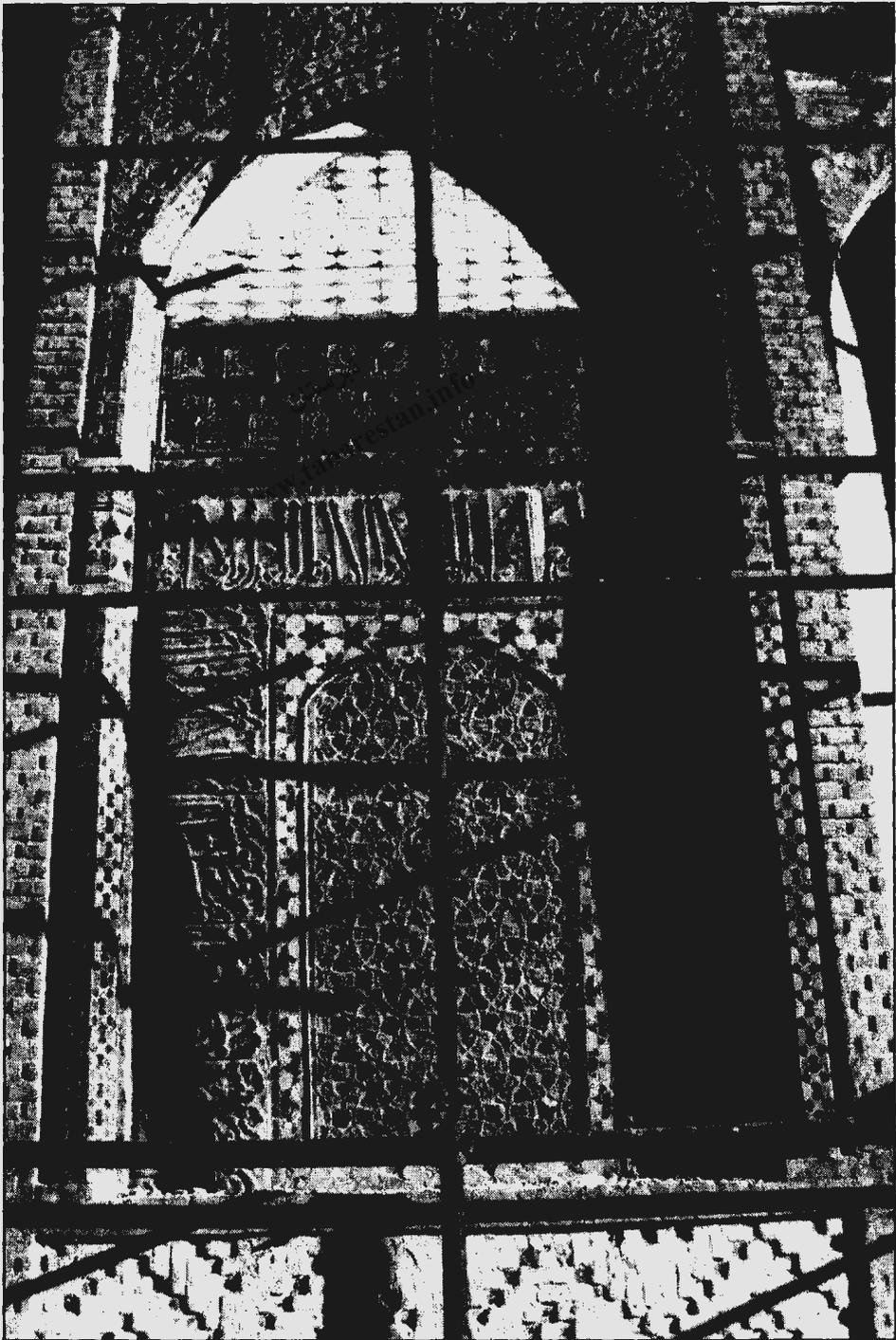
نطنز

مقبره شیخ عبدالصمد اصفهانی

۷۰۴ - ۷۰۹ ه. ق (۶۸۲-۶۸۷ ه. ش)

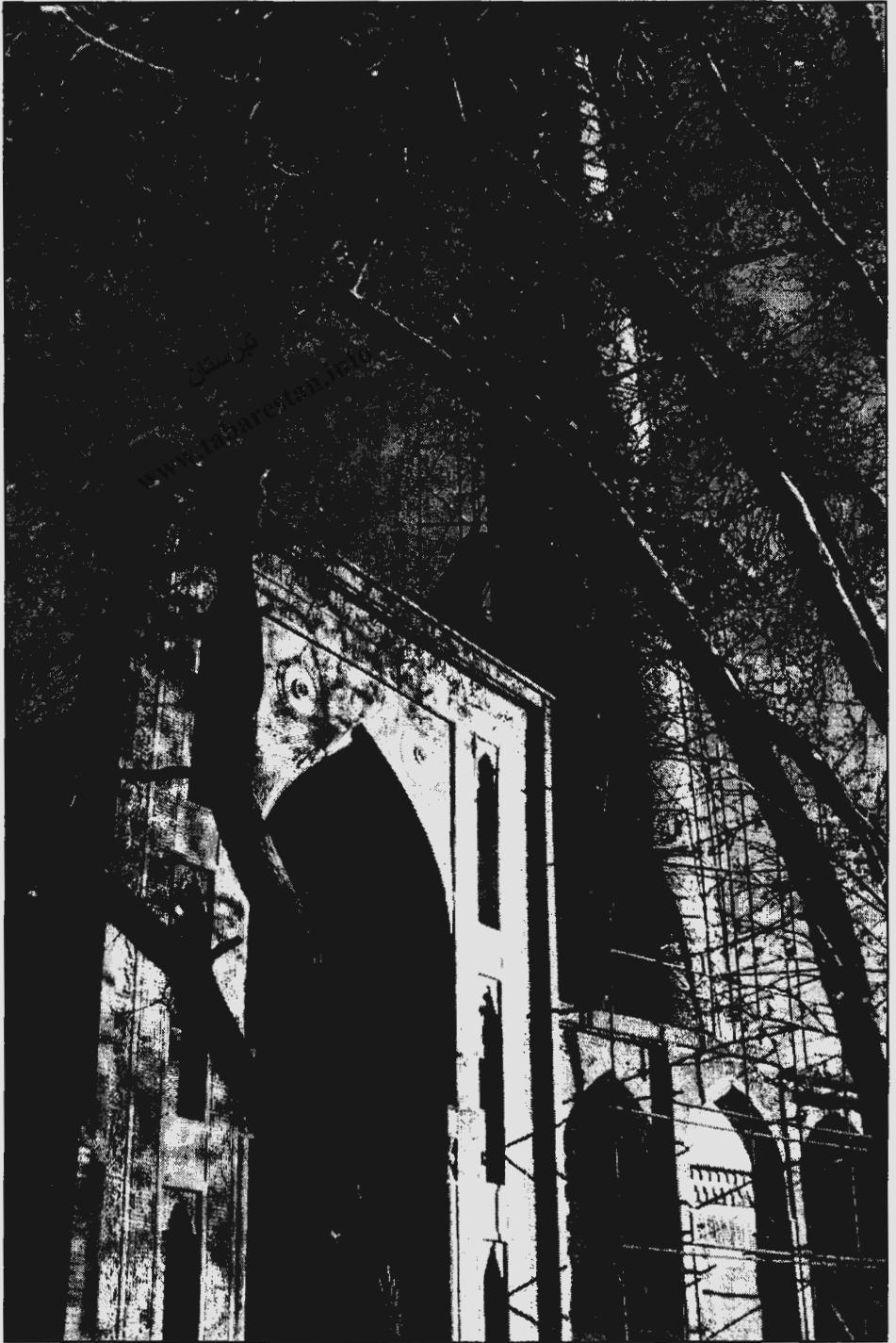

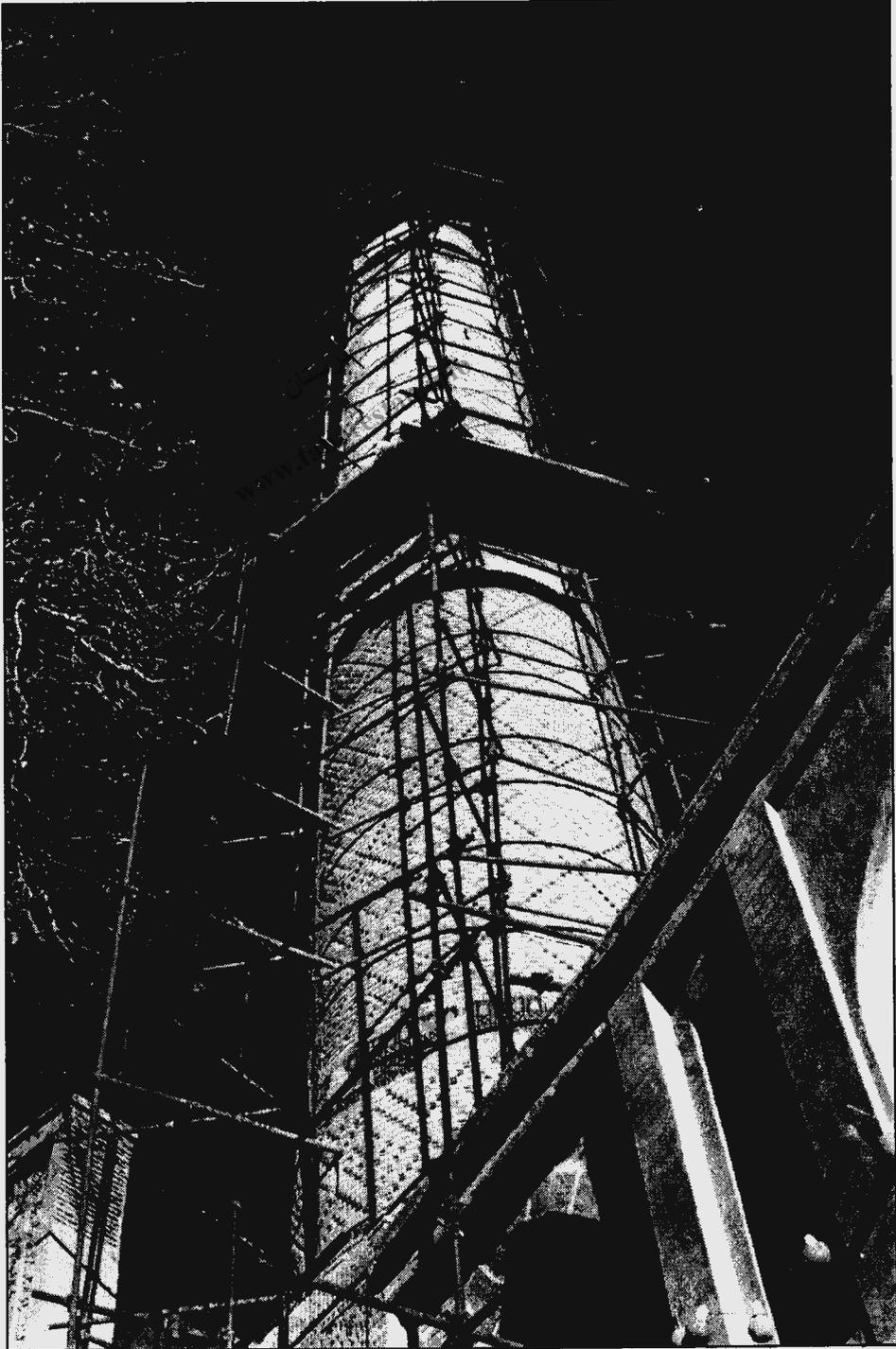
نظری
 مقبره شیخ عبدالصمد اصفهانی
 ۷۰۴-۷۰۹ ق. (۶۸۲-۶۸۷ ه. ش) ▲
 تصویر از ناد، عاصم فاخر

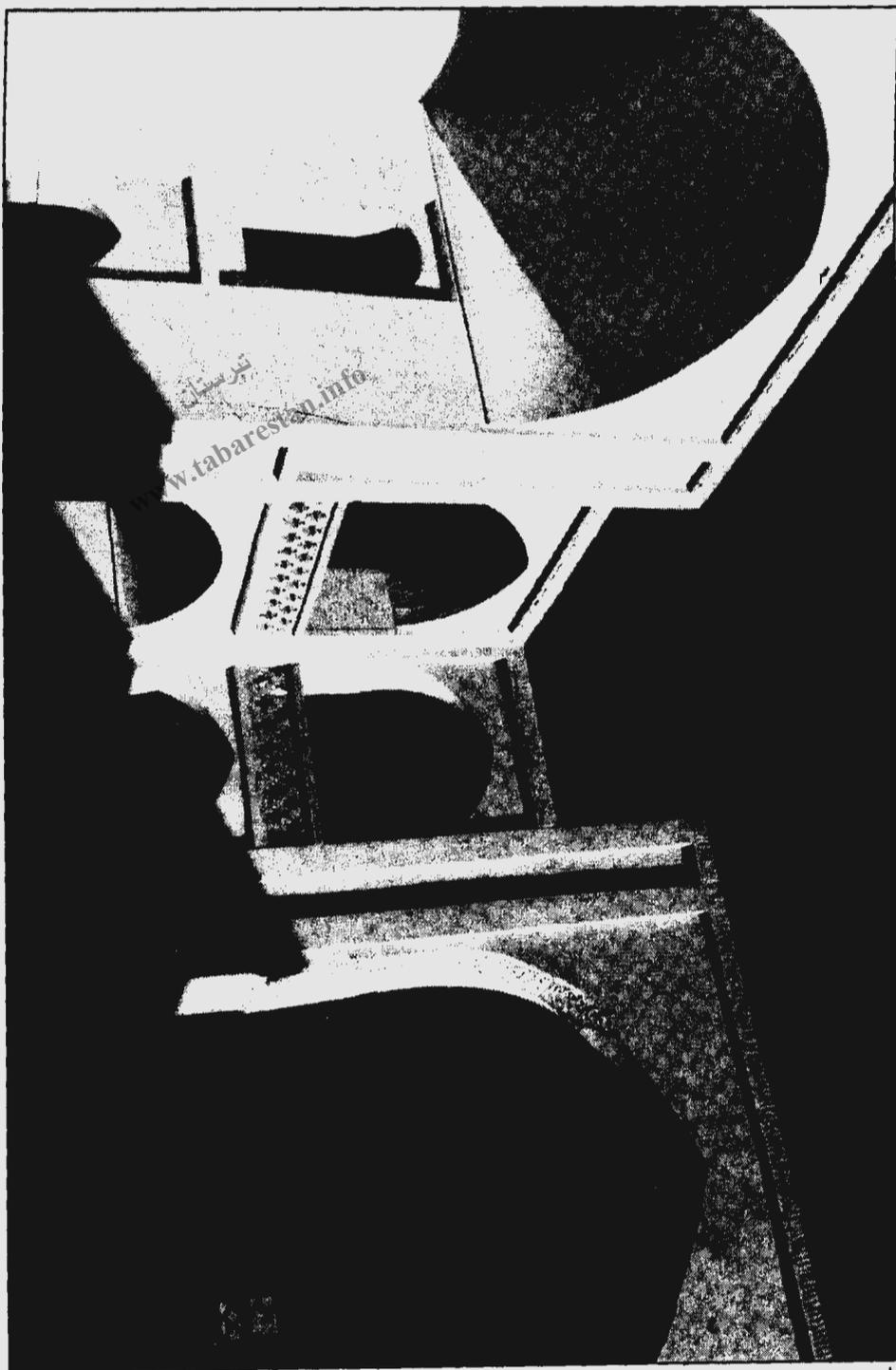
نظرنز

◀ مقبره شیخ عبدالصمد اصفهانی
۷۰۴-۷۰۹ ه. ق (۶۸۲-۶۸۷ ه. ش)
▲ تصویر از نادر عاصمی فاخر

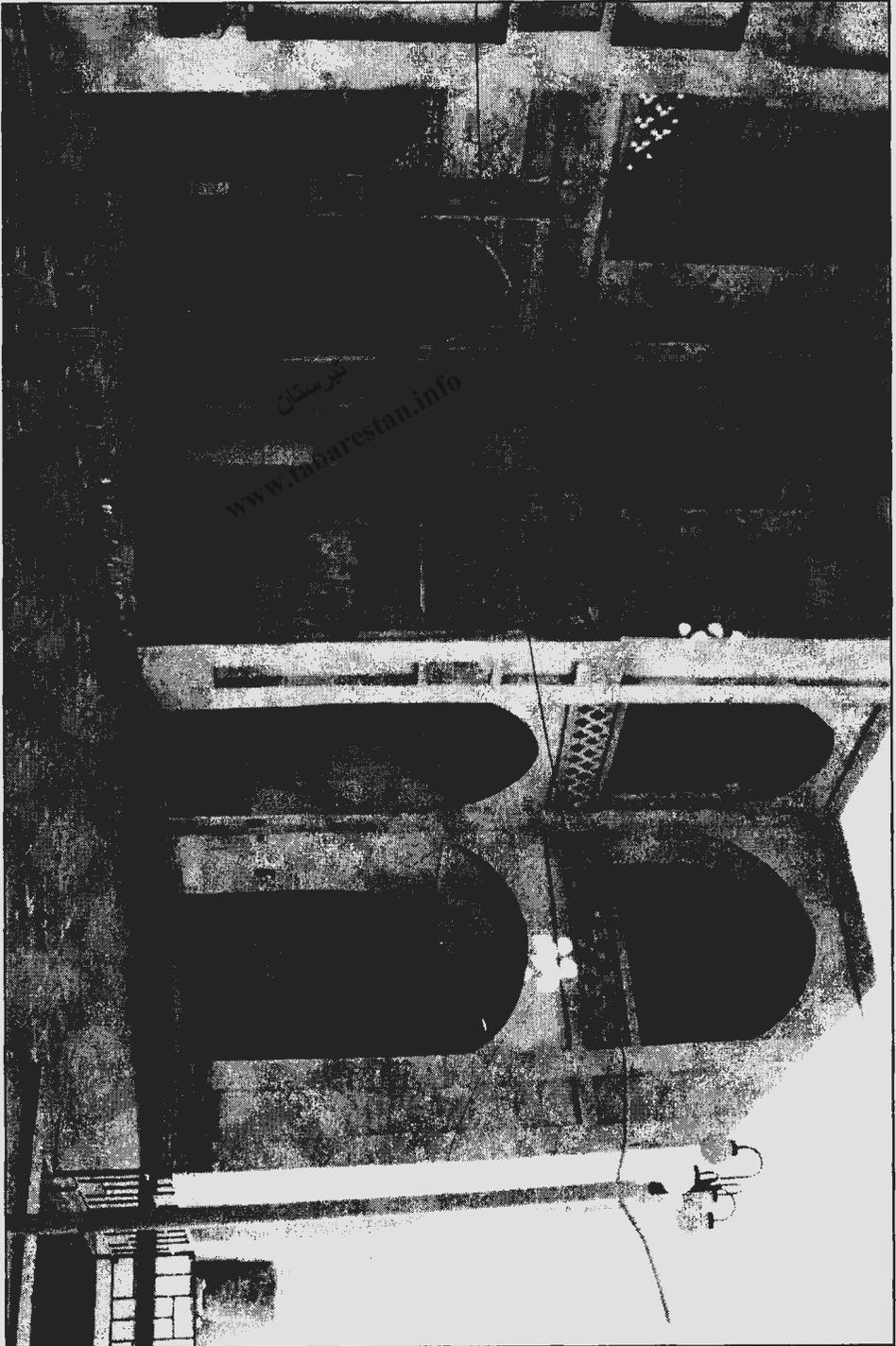

نطنز
مقبره شیخ عبدالصمد اصفهانی
۷۰۴-۷۰۹ ه. ق (۶۸۲-۶۸۷ ه. ش)
تصویر از نادر عاصمی فاخر

نطنز
 مسجد جامع نطنز
 ۷۰۴-۷۰۹ ق.م (۶۸۲-۶۸۷ ه.ش)
 تصویر از نادر عاصمی فاخر

نطنز

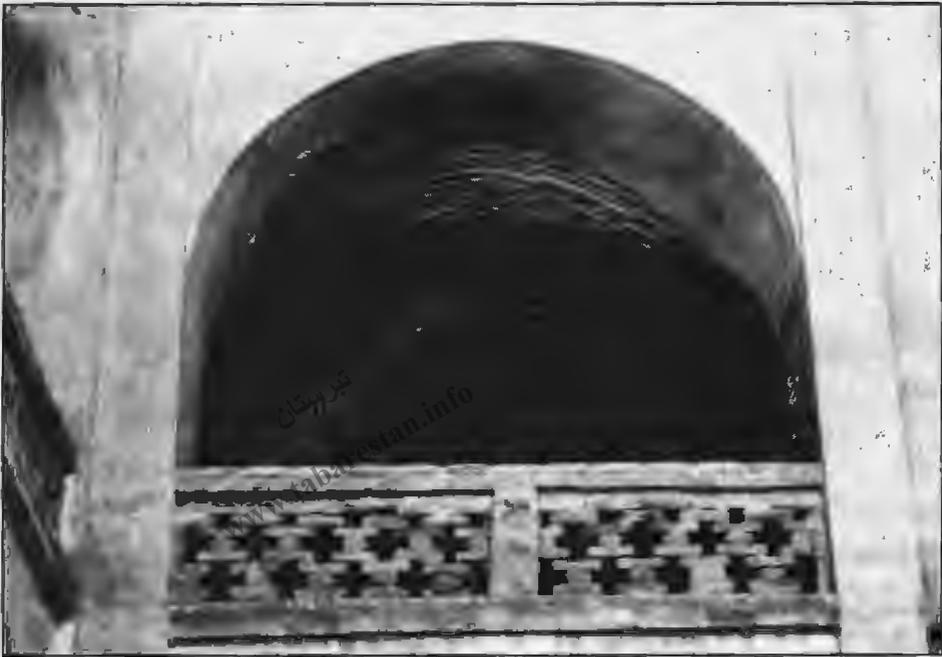
مسجد جامع نطنز

۷۰۴-۷۰۹.ق (۶۸۲-۶۸۷.ه ش)

تصویر از نادر جماصمی فاختر

نطنز
 مسجد جامع نطنز
 ۷۰۴-۷۰۹ ه. ق (۶۸۲-۶۸۷ م. ش)
 تصویر از نادر عاصم فاخر

نطنز

مسجد جامع نطنز

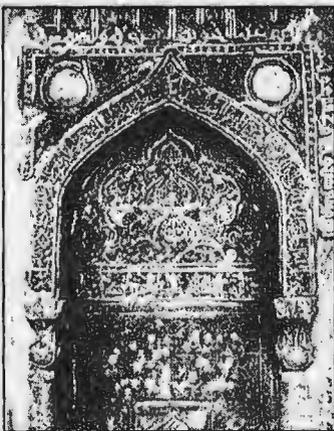
۷۰۴-۷۰۹ ه. ق (۶۸۲-۶۸۷ ه. ش)

▲ تصویر از نادر عاصمی فائخر

۸۲- نام معمار : مسعود کرمانی

۷۰۸ ه. ق (۶۸۵ ه. ش) ۱

نام اثر: محراب امام زاده ربیعہ خاتون اشترجان ۷۰۷ ه. ق.
اشترجان دهکده کوچکی در منطقه اصطهبانات است. بنای
امام زاده ربیعہ خاتون در چند صد متری مسجد جامع واقع و
دارای شبستان گنبددار مربعی است که دیوارهای آن از خشت
مخلوط با سنگریز و کاه ساخته و با گل بند کش شده است.
این بنا از نظر مصالح ساختمانی و جزئیات تزئینی مشابه
مسجد جامع اشترجان است. محراب عالی گچبری آن مورخ
۷۰۸ ه. ق به موزه باستان شناسی تهران (ایران باستان) منتقل
شده است. کتیبه موجود نشان می‌دهد که ساختمان امام زاده
هفت سال قبل از مسجد تکمیل شده است. ۲

۱- فهرست ویلبر

۲- دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران در دوره اسلامی (بناهای آرامگاهی) صفحه ۱۲۱

۸۳- نام معمار: میر علی کاتبی

(۶۸۵ ه. ش)

علی بن احمد بن علی بن حسین کاتبی، از هنرمندان کاشی کار نیمه دوم قرن ششم و نیمه اول قرن هفتم و از آثار باقی مانده وی کتیبه نفیسی است که تاریخ ۷۰۵ دارد و متعلق به امام زاده یحیی در ورامین بوده است که اکنون در موزه ارمیتاژ لنین گراد نگهداری می شود.^۱

نام اثر: بقعه امام زاده یحیی ورامین

بقعه تاریخی و مذهبی امام زاده یحیی باگنبد زیبای آجری آن در محوطه گورستان محصوره ساخته شده است، اهمیت تاریخی و صنعتی این امام زاده مرهون تزیینات گچبری و کتیبه برجسته آن به خط ثلث و محراب کاشی گرانها و یک قطعه کاشی روی مرقد بوده است، که امروزه جز کتیبه گچ بری اثری از سایر نفایس تاریخی آن در محل دیده نمی شود.

کتیبه گچ بری که اطراف حاشیه داخلی بقعه را فرا گرفته به طرز برجسته ای در زمینه گل و بوته زیبایی جلب توجه می نماید، بانی این بنا ابو محمد ابن زید است. تاریخ ساختمان بقعه ماه محرم سال ۷۰۷ هجری قمری است.^۲

ورامین - تهران

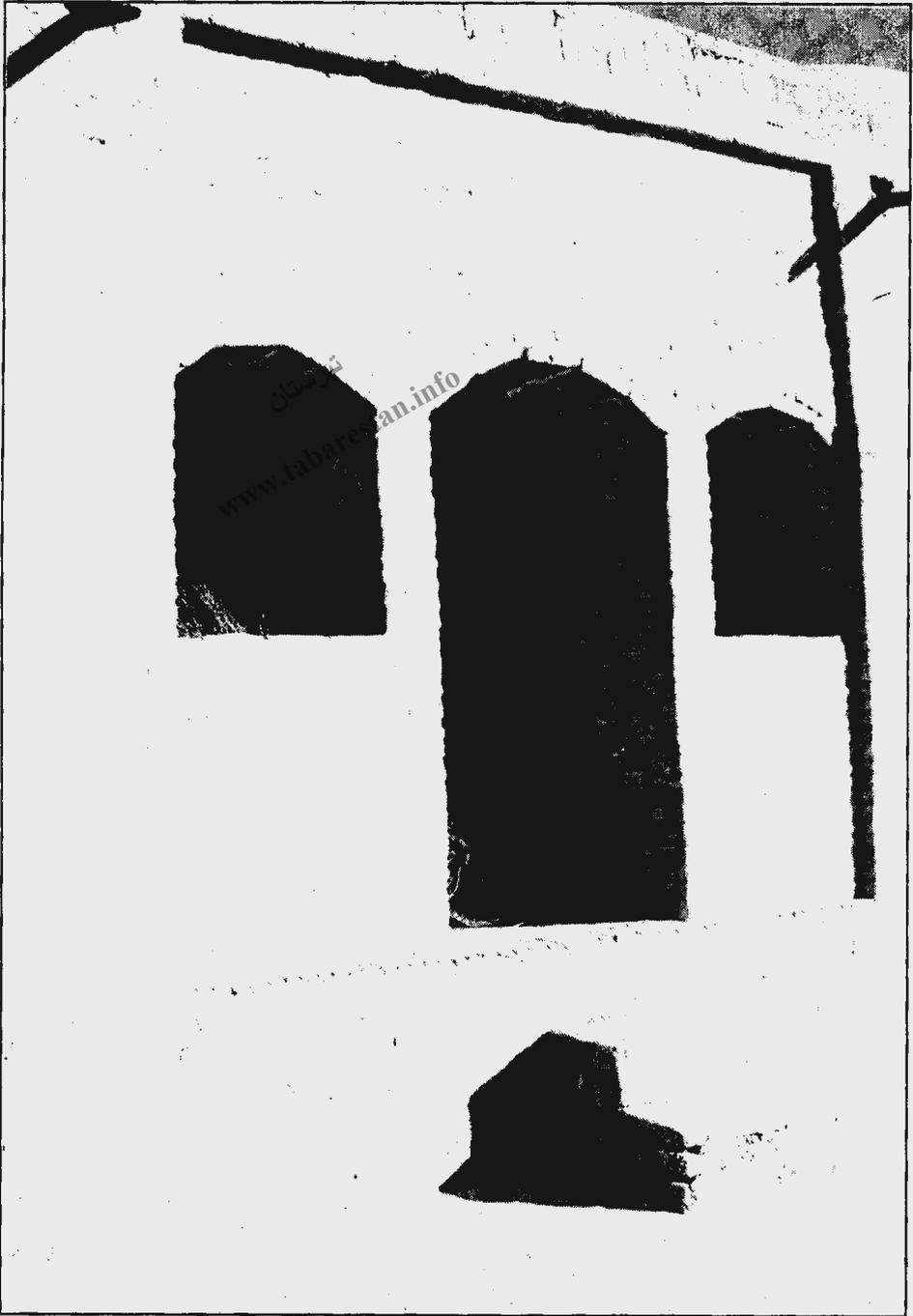
مسجد امامزاده یحیی ورامین

۷۰۷ ه. ق. (۶۸۴ ه. ش)

تصویر از: نگارنده

۱- کارنامه بزرگان ایران سید محمدتقی مصطفوی صفحه ۹۴

۲- فهرست مشکوتی صفحه ۲۷۳

ورامین - تهران
مسجد امامزاده یحیی ورامین
۱۳۰۷ ق. (۱۳۸۴ ه. ش)
تصویر از: نگارنده

۸۴- نام معمار: حیدر یابدر

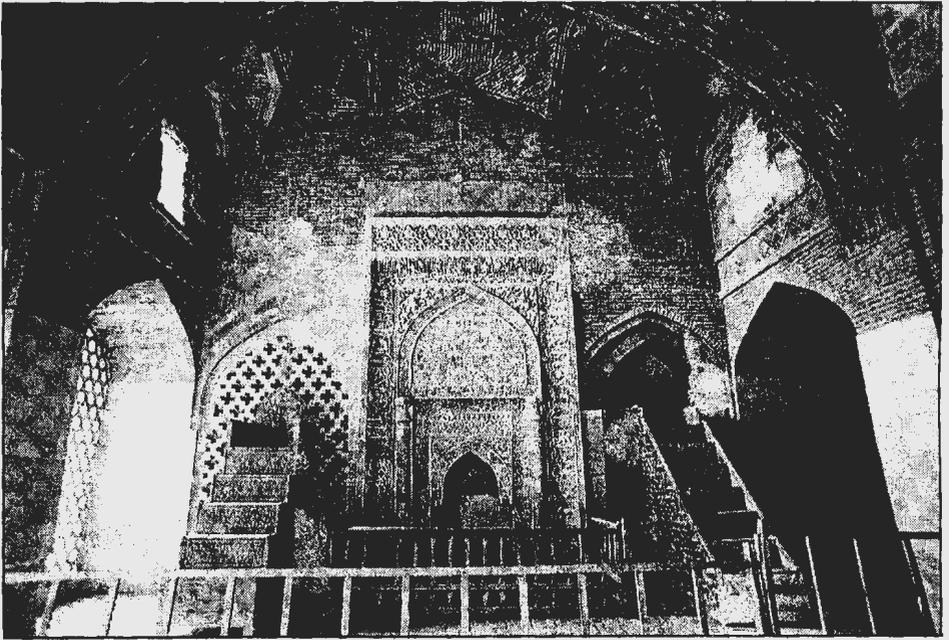
۷۱۰ ه. ق (۶۸۹ ه. ش)

نام اثر: محراب مسجد جامع اصفهان

محراب گچی مسجد جامع اصفهان که بنام محراب الجایتو معروف است یکی از زیباترین آثار دوره مغول است، معمار و گچ بر این محراب حیدر یابدر است که در قرن هشتم ه. ق می زیسته است.

در فهرست معماران استادکاران دونالد ویلبر نام معمار مسجد جامع نطنز نیز که مربوط به همین زمان است حیدر معرفی شده است.

در فهرست یحیی ذکاء نام سازنده محراب بدر است.

اصفهان

محراب مسجد جامع اصفهان

۷۱۰ ه. ق (۶۸۹ ه. ش)

محراب گچی مسجد جامع که به محراب

الجایتو معروف است.

تصویر از: کسرائیان ▲

۸۵- نام معمار: حاجی محمد قطاع تبریزی ۵۷۱۵ ه. ق (۶۹۳ ه. ش)

۸۶- نام معمار: احمد بن محمد البنا ۵۷۱۵ ه. ق (۶۹۳ ه. ش)

نام اثر: مسجد جامع اشترجان اصفهان

در فهرست ویلبر آمده است که نام این دو معمار در ورودی مسجد می باشد. در فهرست بناهای تاریخی مشکوتی صفحه ۳۳ و ۳۴ آمده است: «مسجد جامع اشترجان از ابنیه بسیار با شکوه قرن هشتم هجری است، که بانی آن بر طبق کتیبه گچبری مسجد فخرالدین نام بوده، سال اتمام بنا ۷۱۵ ه. ق است، این مسجد دارای مناره هایی است که قسمت اعظم آن از بین رفته و منهدم گردیده، در سردر کاشیکاری نام خلفاء راشدین ثبت شده، لوح تاریخی از زمان ابوالنصر حسن بهادرخان به تاریخ سال ۸۸۱ هجری در سردر شرقی مسجد نصب می باشد. در این جامع و محراب و ایوان شمالی آن کتیبه های متعدد خوانده می شود. سنگاب های تاریخی مسجد ارزنده و قابل توجه است.

کتیبه اصلی گنبد مسجد به خط کوفی برجسته بر زمینه گچ می باشد. تاریخ این کتیبه در بالای محراب آن نوشته شده است (سال ۷۱۵ هجری قمری) در داخل مقرنس های کاشی سردر نام خلفای راشدین خوانده می شود. و همچنین نام استاد کاشیکار سردر مسجد به خط ثلث در دو لوحه باقی مانده است: عمل استاد احمد و حاجی محمد قطاع تبریزی.

۸۷- نام معمار: استاد محمد بن جمال احمد (اواخر قرن هفتم ه. ق)

نام اثر: برج دوزال

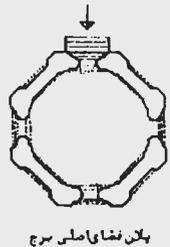
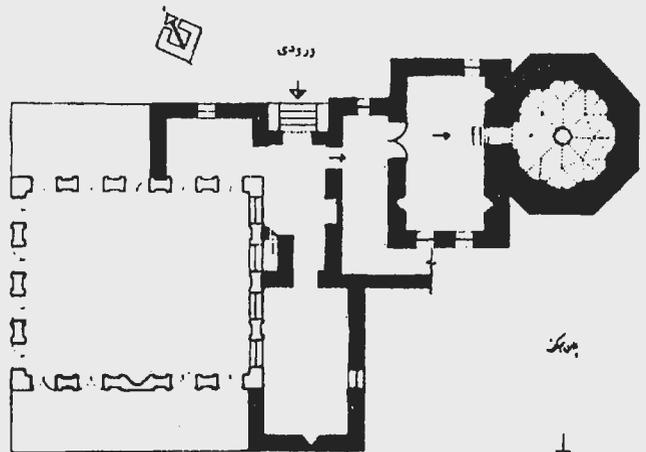
ثبت تاریخی: ۳/۱۶۵۴

آمامزاده شعیب در روستای دوزال واقع در ۴۷ کیلومتری راه قدیمی تبریز- اهر و ۲۰ کیلومتری شمال خروائق، بر فراز کوهی قرار گرفته که مشرف بر رود ارس و مرز روسیه است. با توجه به شیوه معماری و کتیبه های نیمه ویران بنا می توان آن را به اواخر قرن هفتم یعنی دوره ایلخانی نسبت داد.

بقعه به صورت برج هشت ضلعی آجری بلند است که بر روی یک قاعده سنگی استوار شده

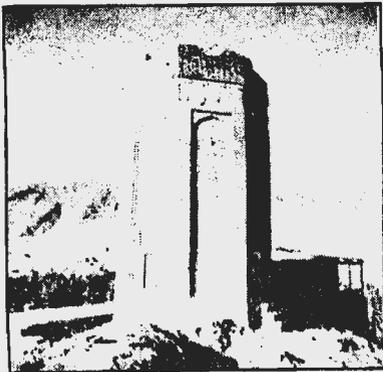
است. در هر ضلع طاقنمایی بلند با طاقی جناغی به چشم می خورد که از یکنواختی نمای خارجی برج می کاهد.

در قسمت فوقانی برج حاشیه ای از تزیینات معرق با کاشی های لاجوردی و فیروزه ای به عرض ۱۱۰ سانتی متر دور تا دور بنا به چشم می خورد که متأسفانه قسمت زیادی از آن فرو ریخته و آنچه به جای مانده نشانگر ذوق و سلیقه هنرمندان آن است. در قسمت غربی نیز کتیبه ای از کاشی فیروزه ای نصب شده که بر روی آن عبارت (عمل استاد محمدبن جمال احمد) خوانده می شود. این کتیبه بر اثر مرور زمان آسیب دیده است. برج دارای گنبدی دو پوش است. طبقه همکف برج دارای سه در ورودی با کتیبه های ویرانی است و ورودی غربی توسط اتاقی الحاقی به مسجد قدیمی دوزال متصل می شود. از همین اتاق می توان وارد زیر زمین و محل اصلی مقبره شد. در وسط سردابه ستون هشت پر آجری است و سقف آجری سردابه که به طرز ماهرانه ای تقسیم بندی شده بر روی آن و جرزهای اطراف قرار گرفته است. در سمت راست سردابه قبر موسوم به امامزاده شعیب قرار دارد. الحاقات جنبی آن که بعد از برج ساخته شده شامل مهمانسرای و مسجد و قهوه خانه است.^۱

مجموعه دوزال

0 1 2 3 4 5m

دوزال - ۴۷ کیلومتری جاده تبریز و اهر
 کلیبر - برج دوزال
 ▲ اواخر قرن هفتم هجری
 ▼ امامزاده شعیب

۸۸- نام معمار: ملک‌شاه (معمار و سنگ تراش)

۷۲۳ ه. ق (۷۰۱ ه. ش)^۱

"معمار و سنگ تراش و سازنده مسجد روستای بزرگ اسنق از دهستان الان براغوش بخش هریس تبریز با تاریخ ۷۲۳ ه. ق بانی آن فخرالدین محمد بن رستم و معمار آن ملک‌شاه است که نام او بدین صورت در بنا ثبت شده است:

این مسجدی است اعظم از سنگ کنده کار

استاد عمل، ملک‌شاه نامدار

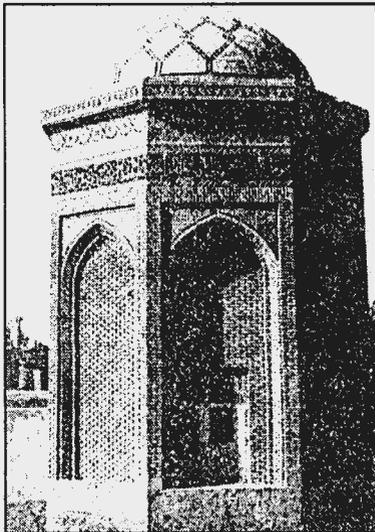
از دم تیشه این همه نقاشیش بگرد دستش درست باد، خدایش نگاهدار"^۱

۸۹- نام معمار: ابوطالب دامغانی

۷۲۵ ه. ق (۷۰۳ ه. ش)

نام اثر: امام زاده جعفر اصفهان

"این امام زاده در عداد بناهای زیبای اوایل قرن هشتم هجری قمری است که به نام بقعه جعفریه هم

خوانده می‌شود و آرامگاه جعفر بن مرتضی از مشاهیر آن عهد است. دو کتیبه در نمای خارجی برج جعفریه نقش شده است. گنبد اصلی بقعه جعفریه هر می شکل بوده است. قسمت پایین گنبد مرکب از هشت ضلع است. کتیبه خارج برج زوجی است. کتیبه اول آن به خط کوفی و دومین بخط ثلث سفید بر روی کاشی معرق موجود است. در داخل برج سنگ آرامگاه که حاوی کتیبه و نام و نشان صاحب قبر است باقی مانده است. کتیبه گیلوئی گنبد تاریخ سال ۷۲۵ هجری قمری به خط ثلث ثبت شده است. هم چنین در روی کتیبه سنگ آرامگاه پس از ذکر القاب و مقامات معنوی صاحب قبر تاریخی به شرح زیر نقر است:

"توفی منتصف محرم من سنه خمس و عشرين
وسبعمائنه" ۷۲۵ هجری.^۲

در مقاله دونالد ویلبر معمار این بنا ابوطالب دامغانی

۷۲۵ ه. ق معرفی شده است.

اصفهان

برج امامزاده جعفر

۷۲۵ ه. ق (۷۰۳ ه. ش)

تصویر از: معماری ایران دوره اسلامی ▲

«محمد یوسف کیانی» صفحه ۴۹

۹۰- نام معمار: (عمل) محمد بن عمر الشیخ

۷۲۵ هـ. ق (۷۰۳ هـ. ش) او ۲

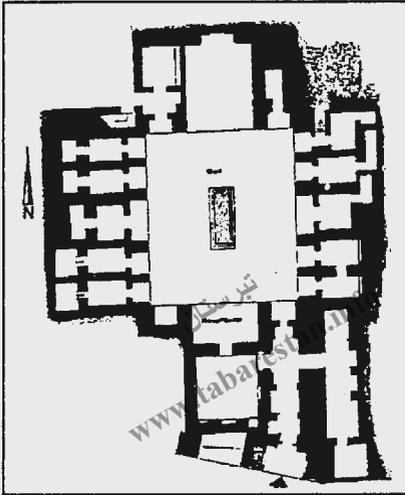
نام این معمار در ایوان شمالی مدرسه امامی اصفهان آمده است.

نام اثر: ایوان شمالی مدرسه امامی

در کتاب معماری اسلامی «رابرت هیلن براند» صفحه ۲۱۸ و ۲۱۹ آمده است:

مدرسه امامی در سال ۷۲۵ هـ. ق (۱۳۳۴ م) در شهر اصفهان ساخته شده است این بنای کم حجم (که عرض‌ترین ابعاد آن حدود ۲۷×۲۹ متر است) طرح چهار ایوانی ایرانی را معیار قرار میدهد، اما تغییرات در طرح سنتی، در این میان درخور توجه‌اند. یکی این

که، ایوان خیلی بالاتر از طاقگان‌های کناری بر پانمی‌گردد، و خط بام تنها اندکی شکسته می‌شود. این تغییر ساده به کلی الگوی سنتی را که در آن ایوان مشخصه‌ای نمایان محسوب می‌شد و طاقگان‌های کناری را کوچک جلوه می‌داد کنار می‌نهد.

اصفهان

مدرسه امامی

۷۲۵ هـ. ق (۷۰۳ هـ. ش)

نقشه بنا

اصفهان

مدرسه امامی

۷۲۵ هـ. ق (۷۰۳ هـ. ش)

حیاط

تصویر از: معماری

اسلامی، رابرت هیلن

براند

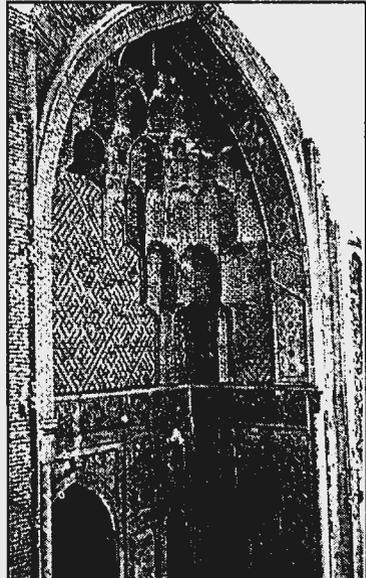
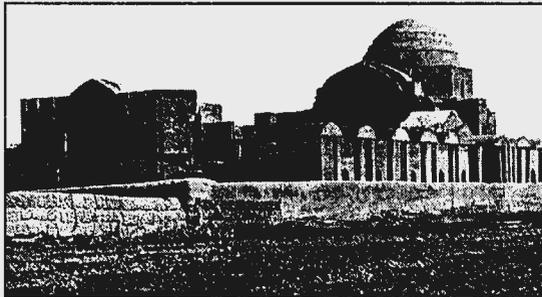
۹۱- نام معمار: علی قزوینی

۷۲۶ - ۷۲۲ ه. ق (۷۰۴ - ۷۰۰ ه. ش) ۱

نام اثر: مسجد جامع ورامین

"مسجد جامع ورامین سومین بنای مهم تاریخی آن حوزه متعلق به دوره ایلخانی ابو سعید است. این مسجد از نمونه‌های کامل مساجد چهار ایوانی بوده که نه تنها از لحاظ ساختمان عظیم و گنبد عالی آجری دارای مقام و منزلت صنعتی مهمی است بلکه بواسطه داشتن تزیینات فراوان کاشیکاری معرق و گچبری و کتیبه‌های تاریخی و انواع خطوط مختلف جزء آثار مهم هنری ایران به شمار می‌رود، ساختمان مسجد در حال حاضر شامل بقایای سردر، طاقنمای اطراف، دو رواق شمال و جنوبی، شبستان و ایوان و گنبد عظیم آجری و بناهای جنبین شبستان است. برجسته‌ترین قسمت تاریخی و تزیینی این جامع کتیبه کاشی معرق سر در است که به خط ثلث ممتاز سیاه رنگ در متن لاجوردی نصب شده، بانی ساختمان مسجد ابو سعید بهادر خان، ایلخان مسلمان مغول است. که در سال ۷۲۲ هجری قمری به ساختمان این جامع همت نموده است. در شبستان مسجد ایوان رفیع آن تزیینات جالبی از زمان ساختمان آن باقی مانده که از لحاظ اشکال هندسی و ریزه کاری و ظرافت نقش و نگار کم نظیر است.

در داخل شبستان و در درون دو قاب آجری، لوحی از زمان شاهرخ بهادر تیموری نصب شده، که مورخ به سال ۸۲۱ هجری قمری است. تکمیل و تعمیر جامع ورامین به شیوه اصلی و قدیم آن با نظارت فنی اداره کل باستان شناسی و فرهنگ عامه انجام شده است. ۲

ورامین - تهران

مسجد جامع ورامین

۷۲۶ ه. ق (۷۲۲ ه. ش)

نمای کلی و ورودی

تصویر از: معماری دوره اسلامی،

دکتر یوسف کیانی

۱- فهرست ویلبر

۲- فهرست مشکونی صفحه ۲۷۳ و ۲۷۴.

۹۲- نام معمار: علی بن ابراهیم

۷۲۹ ه. ق (۷۰۷ ه. ش) ۱

نام اثر: مسجد تجنگ یزد

۹۳- نام معمار: استاد آقاجان ابن دماوندی

۷۳۰ ه. ق (۷۰۸ ه. ش) ۱

نام اثر: امامزاده عبدالله دماوند

۹۴- نام معمار: (عمل) حاجی محمد البناء ساوجی

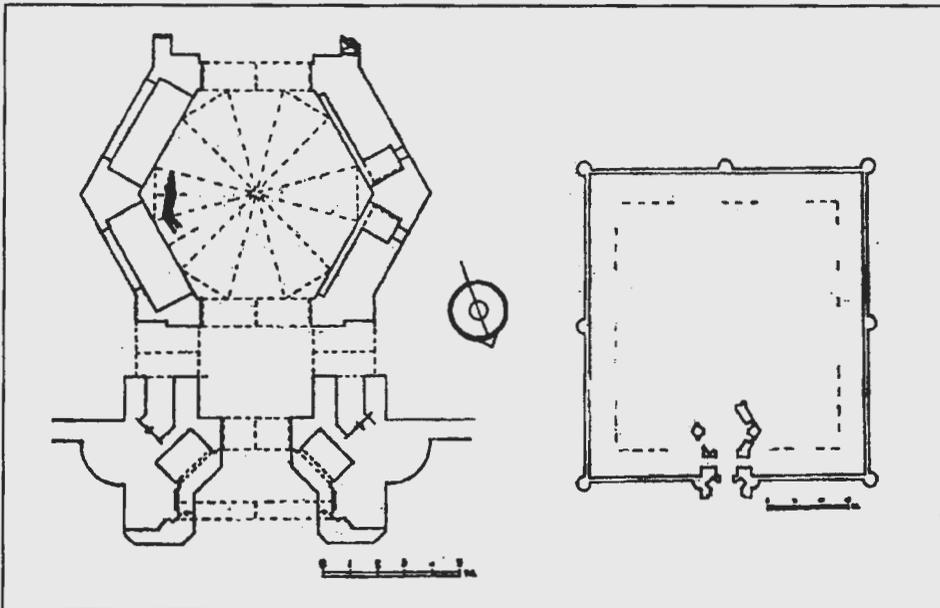
۷۳۱ ه. ق (۷۰۹ ه. ش) ۱

- نام این معمار در ورودی بنا آمده است.

نام اثر: کاروانسرای سین اصفهان

این کاروانسرای چهار ایوانی که در ۲۱ کیلومتری شمال اصفهان قرار دارد، متعلق به دوره ایلخانی

است که از آجر و سنگ ساخته شده و دارای تزئینات آجری است. ۲

اصفهان

کاروانسرای سین

۷۳۱ ه. ق (۷۰۹ ه. ش)

۱- فهرست ویلبر

۲- کاروانسراهای ایران «محمد یوسف کیانی»

۹۵- نام معمار: (عمل) نظام البندگیر تبریزی

۷۳۱ ه. ق (۷۰۹ ه. ش) ۱

در فهرست دونالدویلبر نامبرده محراب مسجد جامع مرند را ساخته است.

۹۶- نام معمار: خواجه حسین بن سیف الدین محمود بن تاج خواجه

۷۴۰ ه. ق (۷۱۸ ه. ش) ۲

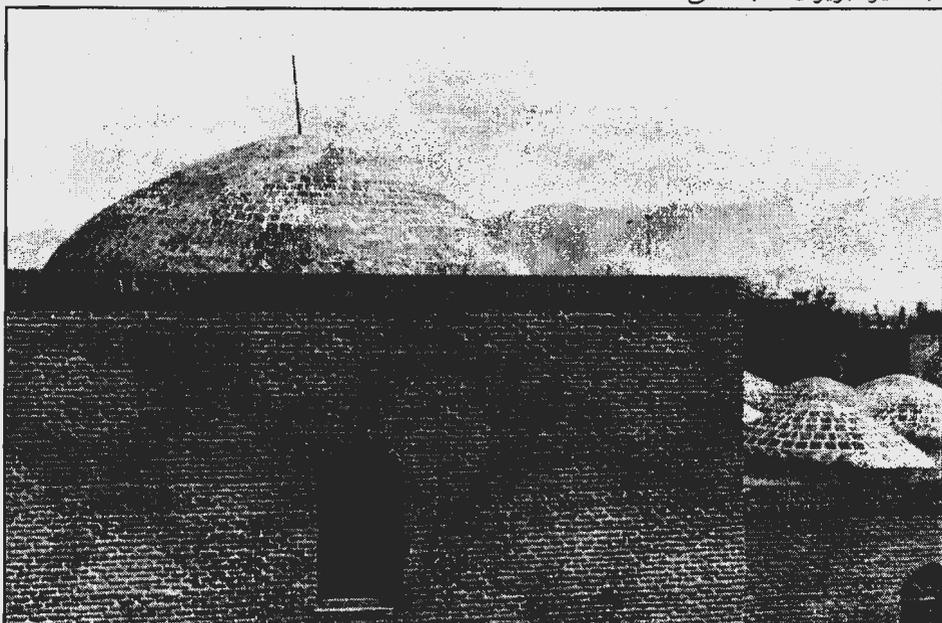
نام اثر: مسجد جامع مرند

"مسجد جامع مرند که بنام بانی آن ابوسعید بهادرخان شهرت دارد، به سال ۷۳۱ هجری قمری ساخته شده از مجموعه بنای قرن هشتم تنها محراب آن به صورت اصلی در شبستان مسجد باقی مانده است. این محراب از لحاظ گچ بری و شکل ساختمان ستونهای مدور با خاشیه های مکرر و کتیبه های کوفی و رقاع و تناسب اندازه و نقوش ظریف و ریزه کاری های دقیقی که در آن به کار رفته در عداد آثار بسیار ارزنده دوران مغول است.

در لوحه سنگی سر در شبستان زمستانی، تاریخ سال ۷۴۰ ه. ق به نظر می رسد که از مرمت مسجد حکایت می کند.

مضمون کتیبه روی محراب زمان ساخت آن را به زمان ابوسعید و معماری آن را به نظام

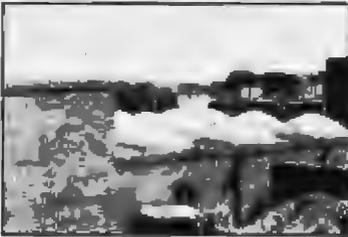
البندگیر تبریزی نسبت می دهد.^۱

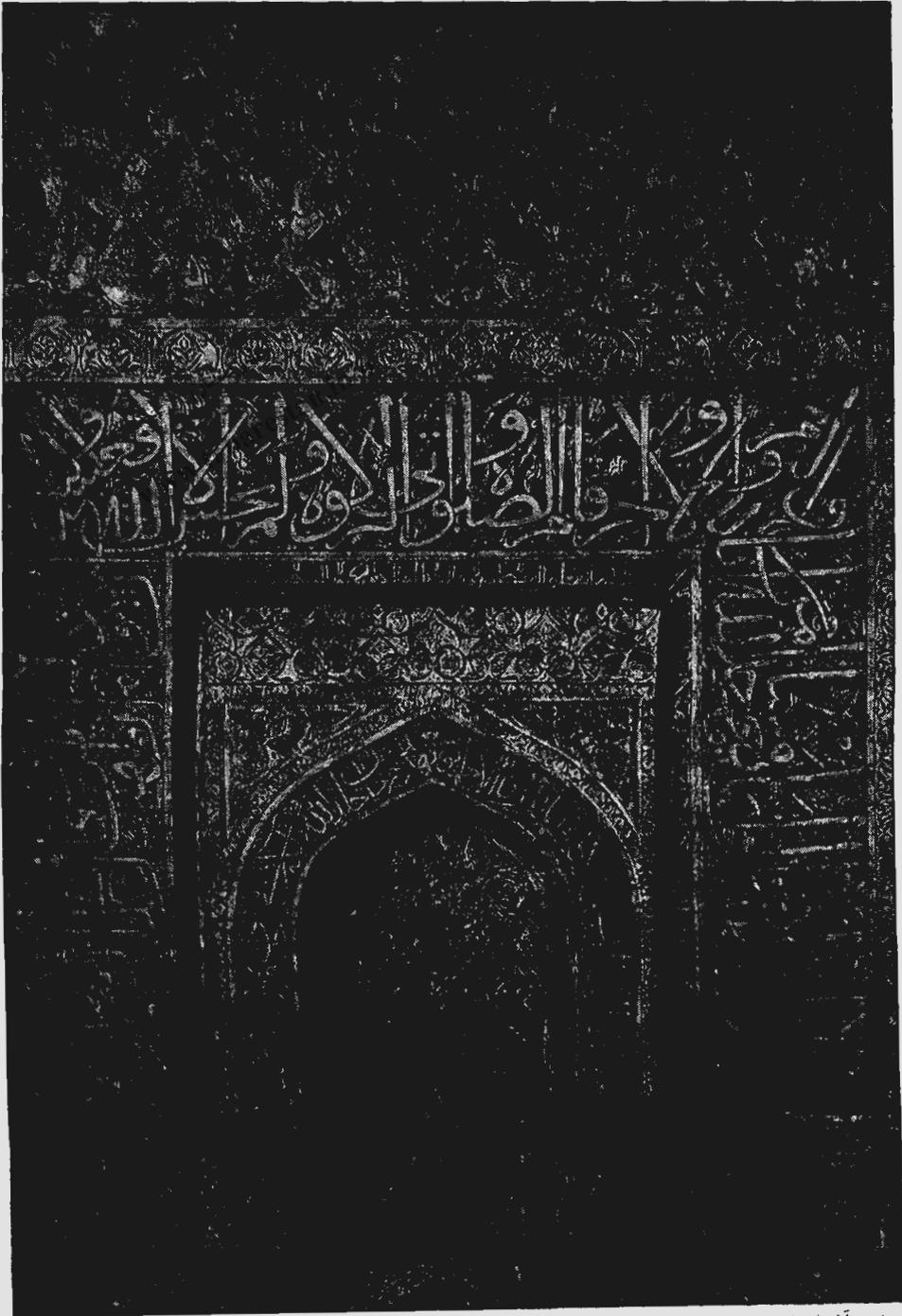
۱- فهرست مشکوتی صفحه ۱۴

۲- فهرست مخلصی صفحه ۱۸۶ و ۱۸۷

در کتاب فهرست بناهای تاریخی آذربایجان شرقی "محمد علی مخلصی" آمده است که خواجه حسین بن سیف‌الدین محمود بن تاج خواجه در سال ۷۴۰ که بیش از ۹ سال از عمر مسجد جامع مرند نمی‌گذشت آن را مرمت کرده است.

مرند - آذربایجان شرقی
مسجد جامع مرند
۷۴۰ ه. ق (۷۱۸ ه. ش)
تصاویر از: سید احمد صالحی مرند

مرند - آذربایجان شرقی
 محراب مسجد جامع مرند
 ۷۴۰ هـ. ق. (۷۱۸ هـ. ش)
 دوره ایلخانی
 ▲ تصویر از: ناصر میزبانی

۹۷- نام معمار: فلکی التوریزی (تبریزی)

سده هشتم ه. ق (۷۱۳ ه. ش)

نام اثر: ارگ علیشاه

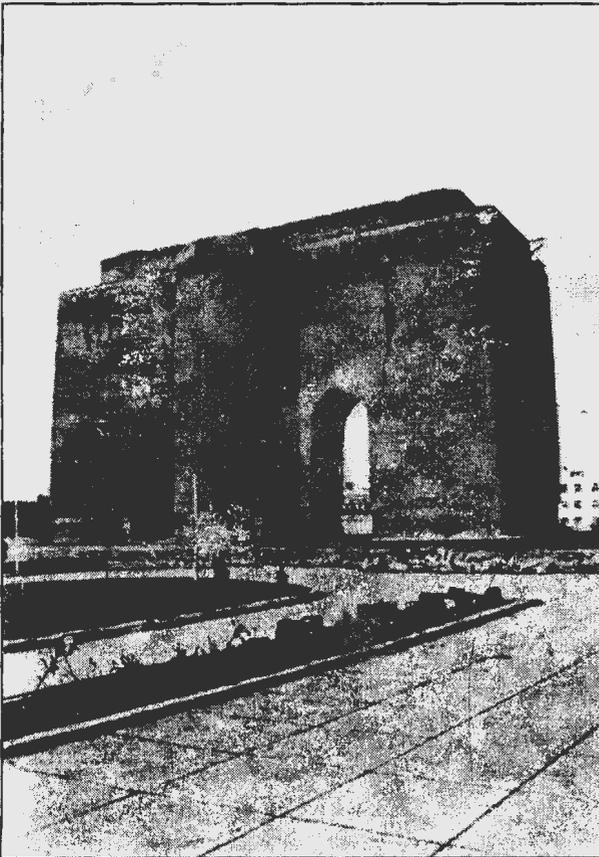
ثبت تاریخی ۱۷۰

"این استاد، معمار مسجد علیشاه جیلانی (ارگ) در تبریز است. او نایب وزیر ابو سعید، علیشاه جیلانی بود، فرزندش امیر جلال الدین بن فلکی موکل ساختن بنای معظمی مانند طاق کسری در شیراز بود که به امر شیخ ابواسحق در این شهر ساخته شده بود.^۱

"ارگ علیشاه یا مسجد علیشاه معرف بنای عظیم و باشکوهی از قرن هشتم هجری در تبریز است. ساختمان این بنا و منارهای مرتفع آن از آثار تاج الدین علیشاه تبریزی وزیر غازان خان ایلخان مغول بوده است. اکنون از آن بنای عظیم و مشهور فقط قسمتی از دیوارهای آجری محکم و قطور آن باقی مانده، و بقیه بنا به تدریج خراب و منهدم شده است. تاریخ ساختمان این بنای مشهور باید بین سالهای ۷۱۶-

۷۳۶ هجری قمری باشد."^۲

در کتاب معماری اسلامی ایران دوره ایلخانی اثر ویلبر آمده که نقشه مسجد علی شاه که مقبره او نیز در آنجا واقع می باشد توسط خود وی طراحی شده داشت.

تبریز - آذربایجان شرقی
ارگ علیشاه

۷۱۶ تا ۷۳۶ ه. ق

۱- فهرست ذکاء

۲- فهرست مشکوتی صفحه ۶

تبرستان
www.tabarestan.info

تبریز - آذربایجان شرقی

ارگ علیشاه

۷۱۶ تا ۷۳۶ م. ق.

نقشه از سازمان میراث فرهنگی

۹۸- نام معمار: مفاخر النجار و نقاش استاد حسن بن جمال احمد شیرگیر

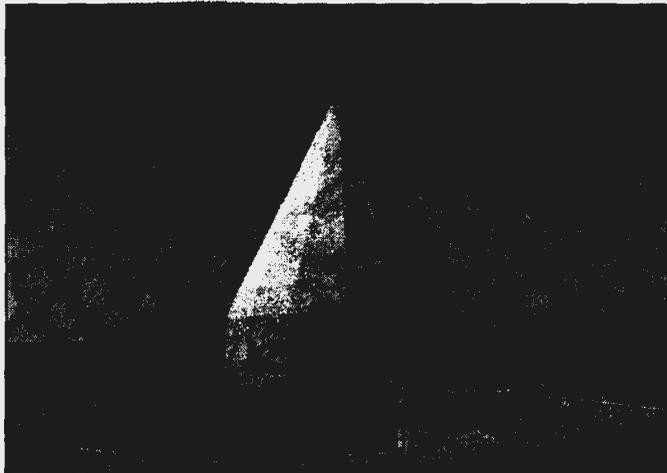
۷۳۸ ه. ق (۷۱۶ ه. ش) ۱

نام اثر: امام زاده قاسم ازنا ۲

"نام بقعه ای متبرک است که به فاصله ۳۰ کیلومتری شمال ازنا بر سر راه خاکی این شهر به شازند در دشتی حاصلخیز واقع شده و در کنار قریه ای به همین نام قرار گرفته است.

تاریخ ساخت در نفیس چوبی گنبدخانه که با شیوه گره کاری ساخته شده و دارای کتیبه آیات قرآنی (سوره اخلاص) است، سال ۷۳۸ ه. ق، ولی تاریخ ساخت صندوق چوبی مدفن (جعبه) سال ۸۵۰ ه. ق ذکر شده است. صندوق و در چوبی بقعه، دارای ارزش هنری فرهنگی است.

سبب انتساب نام امام زاده قاسم به این بنای تاریخی، تدفین دو امام زاده بزرگوار قاسم و زید طاب ثراه در آن است. برابر مفاد وقف نامه ای که به سال ۵۹۸ ه. ق تنظیم و در سال ۱۳۳۷ ه. ق باز نویسی شده است سه مزرعه آبی با شرب و مشارب و قنوات و ممر و ممار بایر و دایر و تمامی ما يتعلق و در آمد سالانه حاصله از این مزارع از سوی حضرت سید احمد الممدنی ملقب به میر نظام الدین، جدّ اعلاّی سادات جلیل القدر شفیعی، به ساخت بنا و حفظ و نگهداری آن الی غیر النهایه وقف موبد و مخلد شرعی شده است. از این به بعد مرقد سید جلیل القدر احمد الممدنی ملقب به میر نظام الدین را نیز در آن قرار داده اند، اما تنها بنام امام زاده قاسم ازنا مشهور شده است. سر در ورودی و رفیع بنا دارای مقرنس کاری و زیر طاق ورودی دارای کار بندیهای زیبایی با اشکال هندسی است. دو ستون نمای موزون در طرفین ورودی به چشم می خورد. حیاط بقعه به شکل هندسی است که در چهار جهت اصلی این هشت ضلعی، چهار رواق قرینه هم قرار گرفته و بر روی چهار ضلع اصلی آن چهار ایوان دیده می شود." ۲

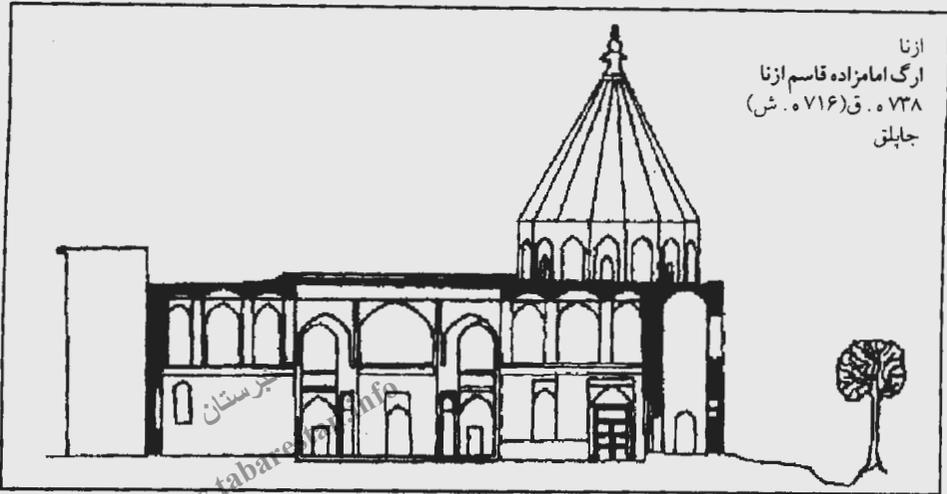

ازنا

امامزاده قاسم ازنا
۷۳۸ ه. ق (۷۱۶ ه. ش)
جایلق

۱- فهرست ویلبر

۲- لرستان در گذر تاریخ به کوشش علیرضا فرزین

ازنا
ارگ امامزاده قاسم ازنا
۷۳۸ ه. ق (۷۱۶ ه. ش)
جایلق

۹۹- نام معمار: (عمل) سید علی امیر حسین البخاری

۷۴۰ ه. ق (۷۱۸ ه. ش) ۲۱

نام اثر: مقبره ای در جزیره خارک (بقعه میر محمد)

"این مقبره دارای گنبد هرمی شکل مضرّس و گنبد کوچک مدوّری است. درون فضای آن مزین به ازاره ای از کاشی های ستاره ای و هشت ضلعی عهد مغول می باشد که قسمت اعظم آنها از بین رفته و به روی یک عده از آنچه باقی مانده است سال تاریخ ۷۳۸ هجری خوانده می شود.

نام این بقعه امام زاده میر محمد بود به عقیده

مردم مدفن محمد حنفی فرزند حضرت امیر

المومنین (ع) است در کتیبه موجود در آنجا

چنین خوانده می شود:

"هذه المشهد امیر المومنین محمد بن

امیر المومنین علی - کتب حسین

البخاری" ۳

جزیره خارک
بقعه میر محمد
۷۴۰ ه. ق (۷۱۸ ه. ش)
مقبره ای در جزیره خارک
تصویر از: کتاب اقلیم پارس

۱- فهرست ویلبر

۲- فهرست دکاه

۳- اقلیم پارس سیدمحمد تقی مصطفوی

۱۰۰- نام معمار: حاجی بیگ بن عنایت الله بن نظام الدین معمار اصفهانی
 ۷۵۰ ه. ق (۷۲۷ ه. ش)

۱۰۱- نام معمار: شکر الله
 (۷۲۷ ه. ش)

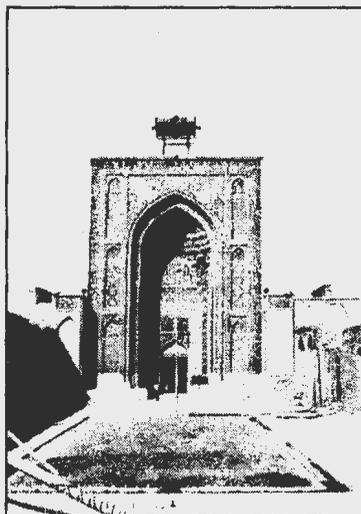
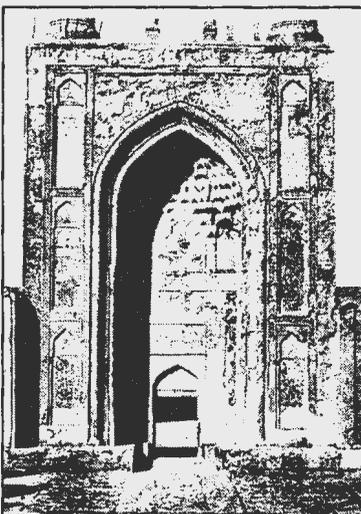
نام اثر: مسجد جامع کرمان

ثبت تاریخی ۲۷۶

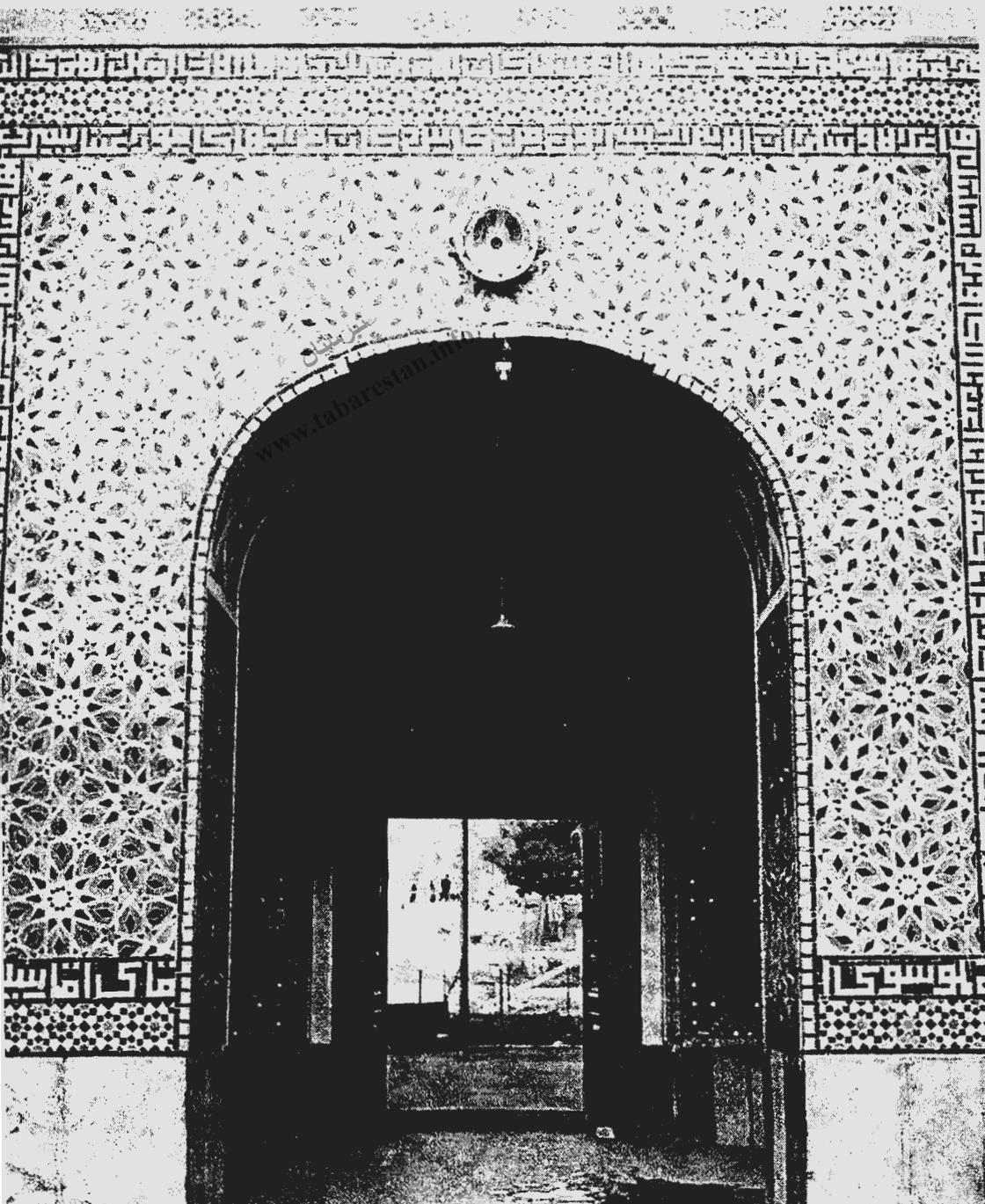
"مسجد جامع یا مظفری از ابنیه تاریخی قرن هشتم ه. ق است. این بنا از لحاظ دارا بودن سر در عالی، محراب، کاشیکاری معرق و کتیبه تاریخی در عداد آثار تاریخی مشهور کرمان است. تاریخ پایان کتیبه آن به سال ۷۵۰ هجری قمری می باشد.

در قسمت غربی مسجد ایوانی است، که بنای اصلی آن متعلق به آل مظفر است، سپس در ادوار بعد بنای مسجد تعمیر شده، از جمله تعمیرات و الحاقاتی که در دوره صفوی و در زمان شاه عباس دوم انجام یافته قسمتی از بدنه محراب آن است. همچنین سر در جنوب غربی از آثار صفوی می باشد. مناره و گلدسته مسجد در زمان کریمخان زند ۱۱۷۶ هجری قمری مرمت یافته، محراب آن در زمره اجزاء بسیار نفیس این جامع تاریخی است. قسمتی از تعمیرات اساسی و تزئینی و کاشیکاری معرق جامع مذکور در سال ۱۳۱۹ خورشیدی به پایان رسیده است.^۱

در فهرست ویلبر نام این معمار به عنوان سازنده محراب مسجد جامع کرمان آمده است. و در فهرست ذکاء به عنوان کار مشترک آن با شکرالله معرفی شده است.

کرمان
 مسجد جامع کرمان
 ۷۵۰ ه. ق
 تصویر از: نشریه اثر

در دایرة المعارف بناهای تاریخی ایران در دوره اسلامی / مساجد
معمار این بنا حاج محمد یزدی و در حاشیه بالای محراب عمل
حجاری آن به خواجه نمکین ... معمار اصفهانی نسبت داده شده
است. (صفحه ۲۰۰)

کرمان
مسجد جامع کرمان
۷۵۰ ه. ق.
تصویر از: طرح و اجرای نقش در
کاشیکاری ایران ▲

۱۰۲- نام معمار: احمد شاه النقاش التبریزی

۷۵۸ ه. ق (۷۳۵ ه. ش) ۱

در فهرست ویلبر کاتب مدرسه المرچانیا در بغداد این معمار می‌باشد.

۱۰۳- نام معمار: علی بن محمد بن ابی شجاع

(۷۳۸ ه. ش) ۲

نام آثار: مقبره خواجه اصیل الدین (مورخ ۷۶۱ ه. ق) مزار سید بخش و مقبره شاه محمد

قاسم و امام زاده علی بن علی ابی معالی بن صفی در قم

۱۰۴- نام معمار: حسن بن تاج بن فخر بن عبد الوهاب شیرازی

۷۶۸ ه. ق (۷۴۵ ه. ش) ۲

نام حسن بن تاج بن فخر بن عبد الوهاب در کتیبه بالای محراب شبستان معروف به صفه عمر

در گوشه چپ طاق محراب مسجد جامع اصفهان آمده است.

۱۰۵- نام معمار: مرتضی بن الحسن العباسی الزینبی

۷۶۸ ه. ق (۷۴۵ ه. ش) ۱

نام این معمار در مدرسه مسجد جامع اصفهان آمده است.

۱۰۶- نام معمار: (عمل) العبد حسن کارون

۷۶۸ ه. ق (۷۴۵ ه. ش) ۱

نام این معمار در ایوان جنوبی مسجد جامع اصفهان آمده است.

۱۰۷- نام معمار: عزیزالتقی الحارثی

۷۶۸ ه. ق (۷۴۵ ه. ش) ۱

نام این معمار در ایوان جنوبی مسجد جامع اصفهان آمده است.

۱۰۸- نام معمار: علی شمس بن تاج

۷۶۸ ه. ق (۷۴۵ ه. ش) ۱

نام این معمار در گوشه راست طاق محراب مسجد جامع اصفهان آمده است.

۱۰۹- نام معمار: فخری بن عبد الوهاب شیرازی البنا

۷۶۸ ه. ق (۷۴۵ ه. ش) ۱ و ۲

نام این معمار در گوشه چپ طاق محراب مسجد جامع اصفهان آمده است.

۱۱۰- نام معمار: جمال خادم الشیخ محمد بن یوسف البنا

۸۸۰ ه. ق (۸۵۴ ه. ش) ۲

نام این معمار در کتیبه صفه صاحب مسجد جامع اصفهان با تاریخ ۸۸۰ ه. ق (۸۵۴ ه. ش) آمده است.

۱۱۱- نام معمار: (کتب) علی کوهیار البرقوهی^۱

محراب مسجد جامع اصفهان ایوان جنوبی

۱۱۲- نام معمار: یوسف بن تاج الدین بنا اصفهانی

۹۳۸ ه. ق (۹۱۰ ه. ش) ۱ و ۳

این استاد که معروف به شیخ یوسف بوده به سال ۹۳۸ ه. ق مسجد جمعه اصفهان را تعمیر کرده و در آخر کتیبه هلالی داخل صفه صاحب به خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی لاجوردی این عبارت را گذاشته است. آنها که خاک را به نظر کیمیا کنند آیا بود که گوشه چشمی به ما کنند به عمل الفقیر یوسف بن تاج الدین بنای اصفهانی^۳

۱۱۳- نام معمار: ابراهیم بن استاد اسماعیل بنا اصفهانی

سده یازدهم^۲

نام اثر: مسجد جامع اصفهان

نام این استاد در ایوان جنوبی مسجد جامع اصفهان آمده است.

۱- فهرست ویلبر

۲- فهرست ذکاء

۳- کارنامه بزرگان ایران

«مسجد جمعه عتیق اصفهان دارای مجموعه ای از آثار و ابنیه تزئینات هنری دوران اسلامی است. مسجد جامع مذکور شامل ابنیه تاریخی زیر است:

شبستانی با ستون‌های ضخیم مدور و مزین به گچبری که ساختمان آن به دوره دیلمیان نسبت داده می‌شود. گنبد خواجه نظام الملک وزیر که از ابنیه دوران سلجوقی است، و در ضلع جنوبی صحن واقع شده است. (۴۶۵-۴۸۵ هجری)

چهلستون‌های اطراف این گنبد نیز از دوره سلجوقی است.

گنبد تاج الملک در شمال مسجد واقع شده است که به گنبد خاگی نیز شهرت دارد.

سال ساختمان آن در کتیبه کوفی گنبد ۴۸۱ هجری ثبت شده و از ابنیه دوره سلجوقی است.

سر در مسجد قدیمی که مورخ به سال ۵۱۵ هجری است.

ایوان یا صَفَه شاکرد متعلق به دوران سلجوقی است، این صَفَه دارای تزئیناتی از قرن هشتم هجری بوده و در زمان شاه سلیمان صفوی مرمت شده است.

صَفَه صاحب بنای اصلی آن از قرن ششم هجری است. سپس در قرون بعد الحاقات و تزئیناتی در آن به عمل آمده. دو مناره آن متعلق به زمان آق قویونلو و بزیینت کاشیکاری آن از دوران صفوی است. ساختمان صَفَه استاد (ایوان غربی) متعلق به قرن ششم هجری است، که سپس در عهد صفوی تزئین و کاشیکاری شده است.

صَفَه عمرو بن عبد العزیز از ابنیه آل مظفر است. که در قرن دهم هجری تزئین یافته و کتیبه‌ای در ایوان آن نصب شده است، مسجد اولجایتو که در غرب صحن عتیق واقع شده دارای محراب گچ‌بری از دوران مغول و مورخ به سال ۷۱۰ هجری است، که از لحاظ هنر گچ‌بری و دارا بودن خطوط کوفی شاهکاری به شمار می‌رود.

در جنب این مسجد شبستان بزرگی است که در سال ۸۵۱ هجری ساخته شده است.

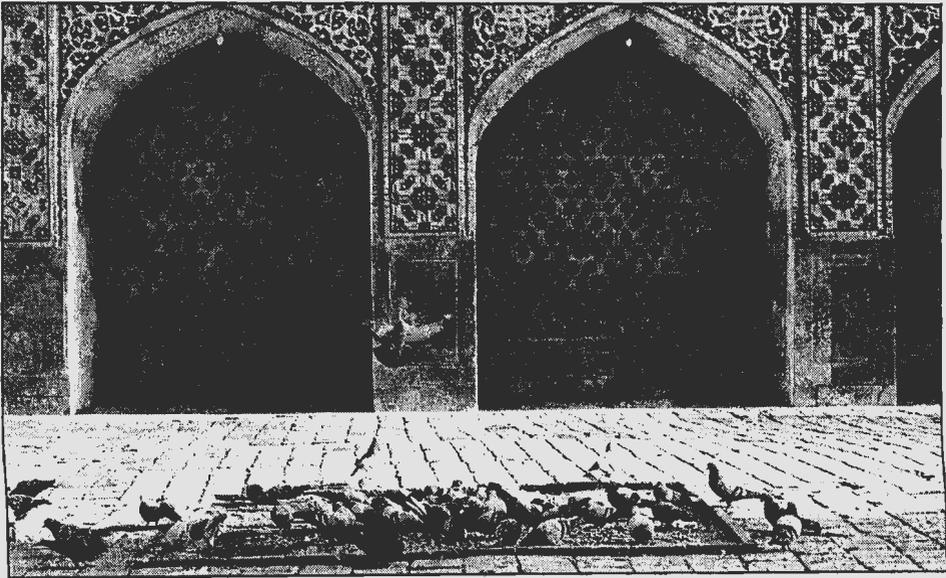
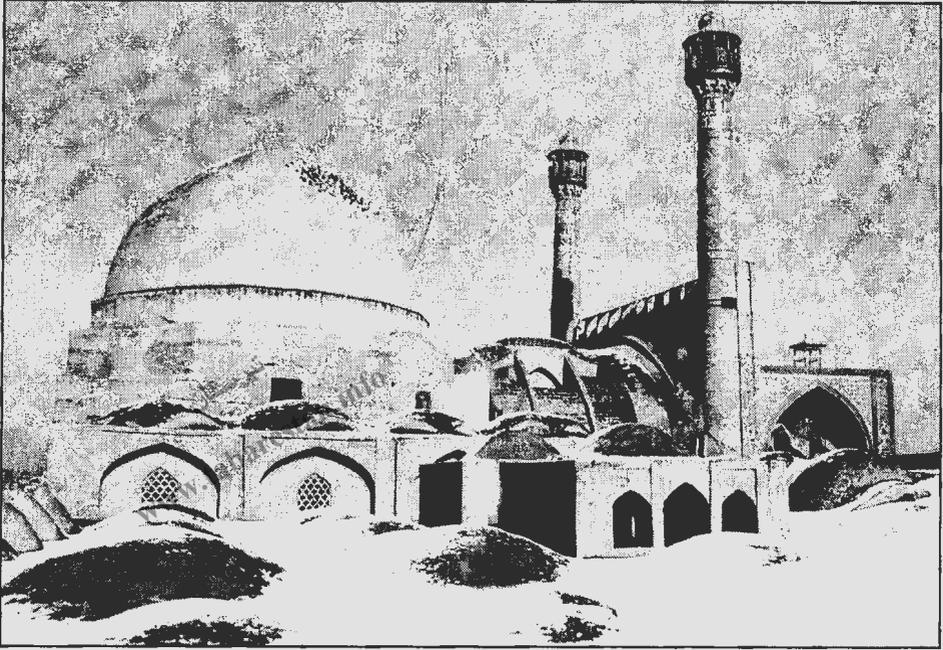
ساختمان صَفَه درویش (ایوان شمالی) و چهلستون آن از ابنیه قرن ششم هجری است که بعداً در زمان شاه سلیمان صفوی تعمیر و تزئین یافته است.

ساختمان روی حوض در وسط صحن مسجد جامع از ابنیه زمان شاه عباس اول صفوی است.

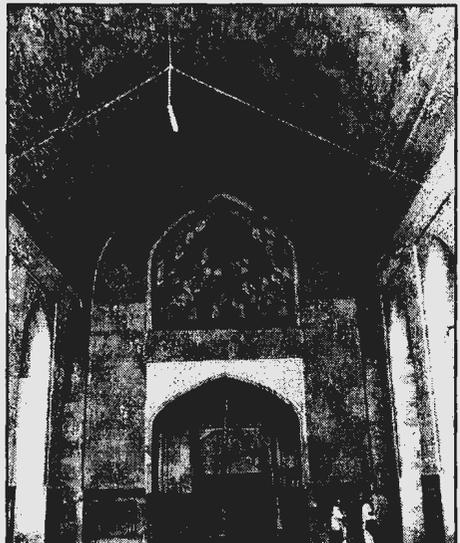
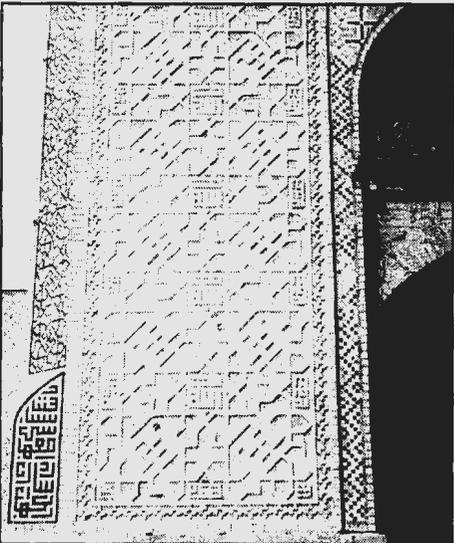
آرامگاه مجلسی در جنب مسجد واقع شده است.

مسجد جمعه اصفهان معرف شیوه‌های مختلف معماری و هنرهای تزئینی ده قرن تاریخ آثار اسلامی ایران است. در مجموعه ساختمانهای این مسجد نمونه مکتب خاص معماری ایران از عصر سلجوقی تا حال حاضر مشاهده می‌شود.^۱

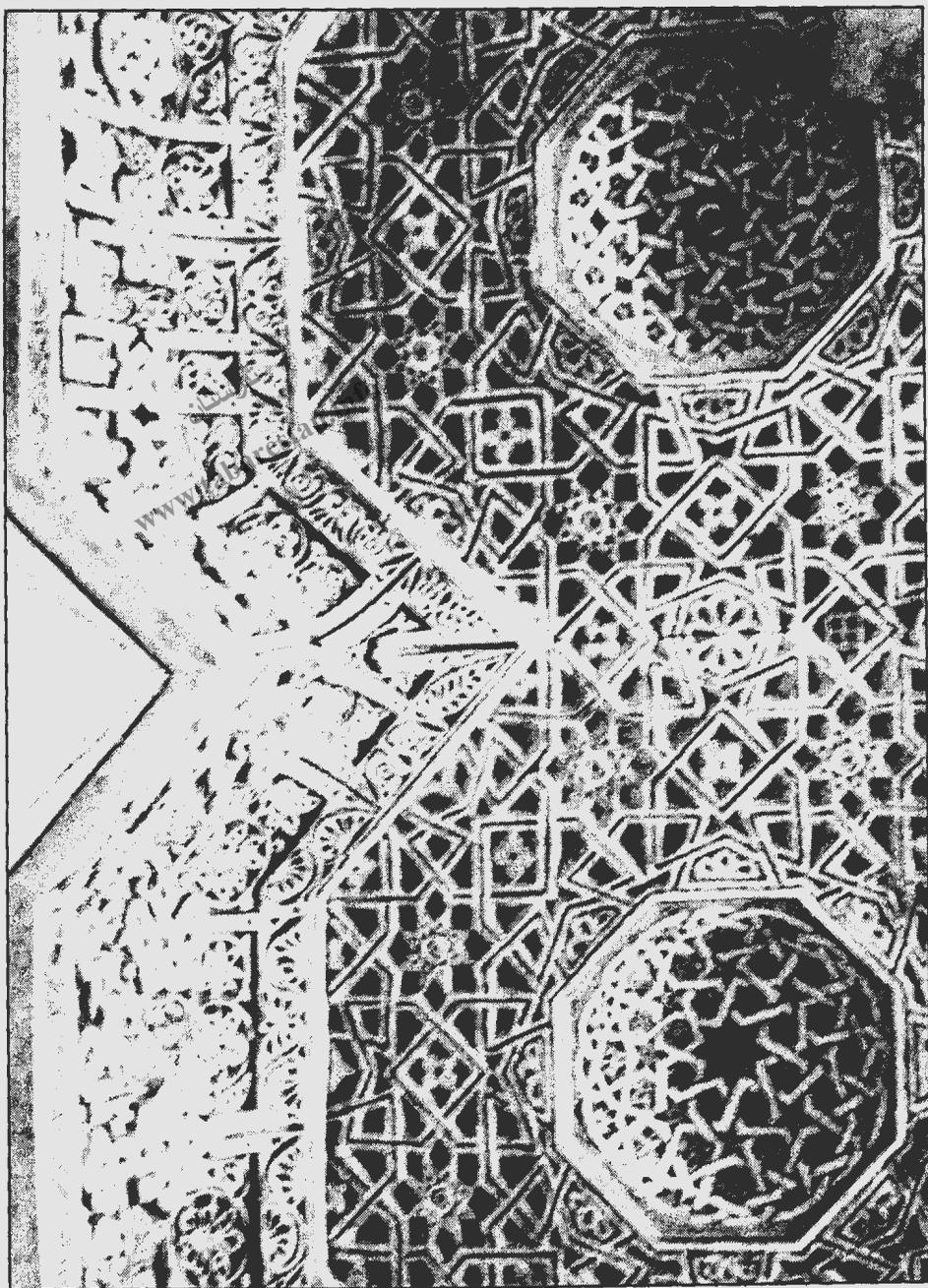
در کارنامه بزرگان ایران آمده است: استاد شمس الدین کاشی تراش قرن دهم هجری است و از آثار وی تزئینات ایوان جبهه جنوبی مسجد جامع اصفهان می‌باشد که در زمان شاه طهماسب اول صفوی و به اهتمام بانوی نیکوکار آغا سلطان به دست این هنرمند انجام شده است.

اصفهان
 ▲ مسجد جامع اصفهان
 ۹۳۸ هـ. ق. (۹۱۰ هـ. ش)
 ▲ تصاویر از کسرتانیان
 ▲

▲ تصویر ایوان شمالی تصاویر از: نگارنده ▲

اصفهان

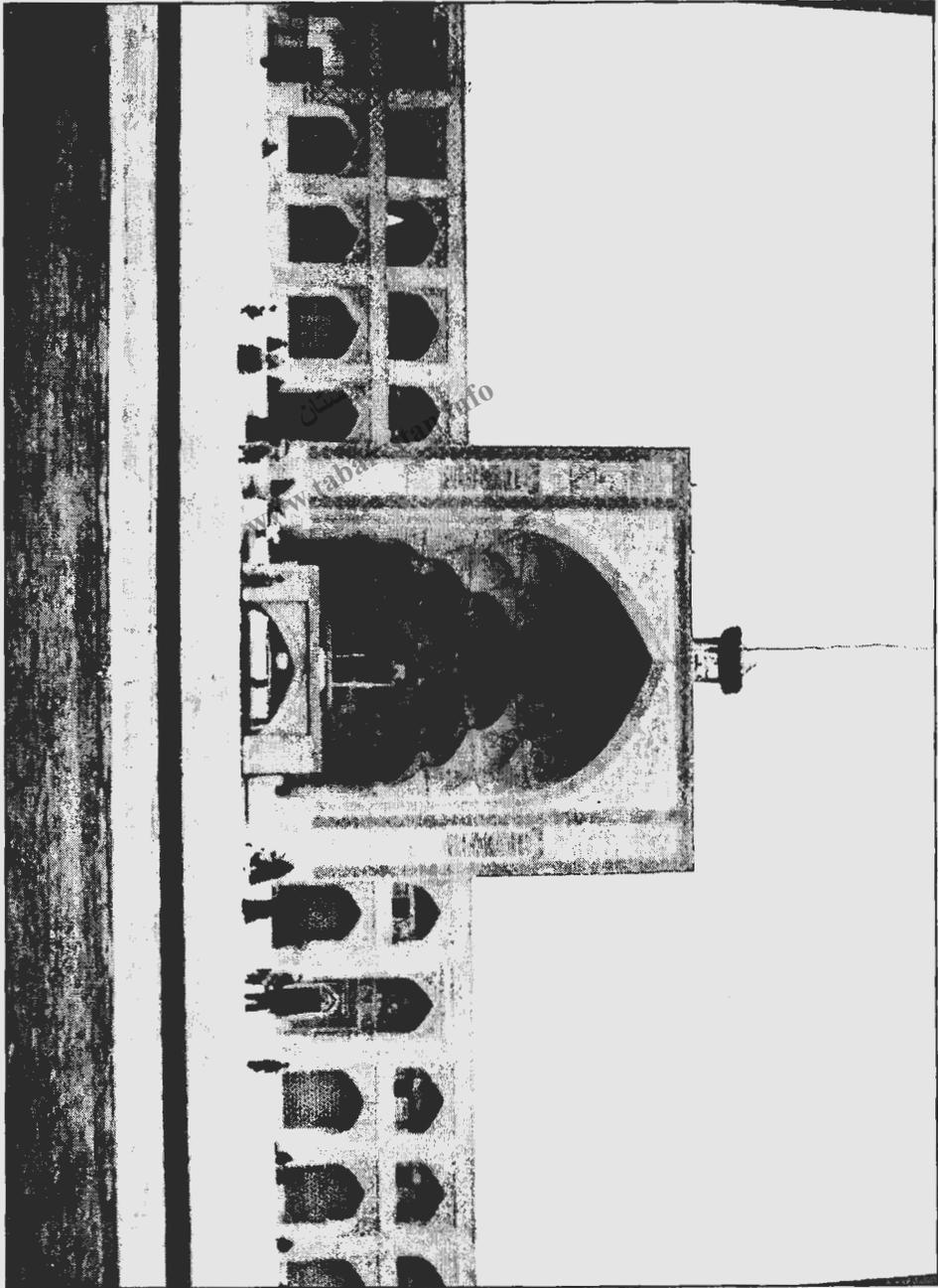
مسجد جامع اصفهان

۹۳۸ هـ. ق. (۹۱۰ هـ. ش)

کتابخانه گنج بری به خط ثلث

تصویر از: نگارنده

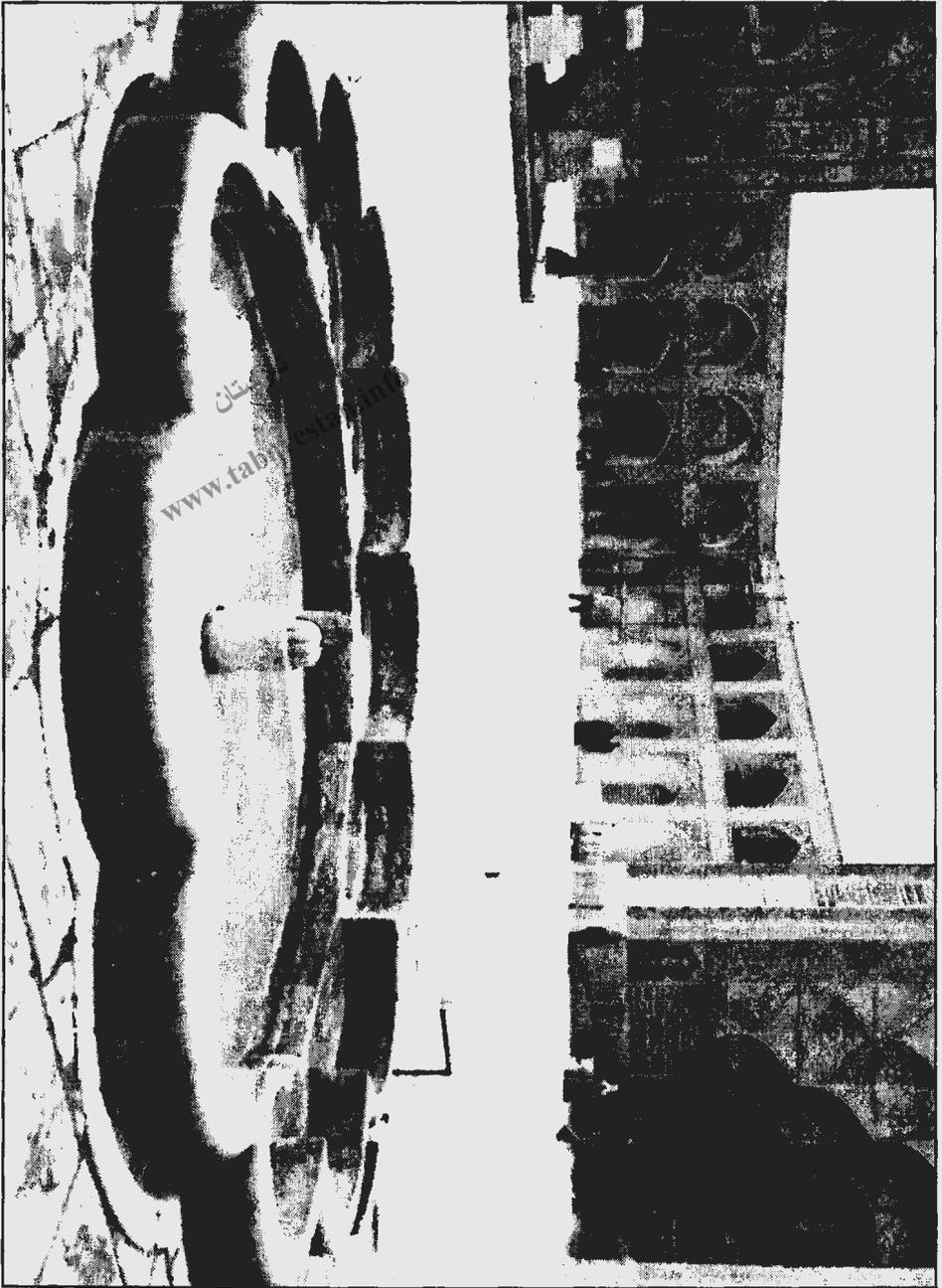

اصفهان

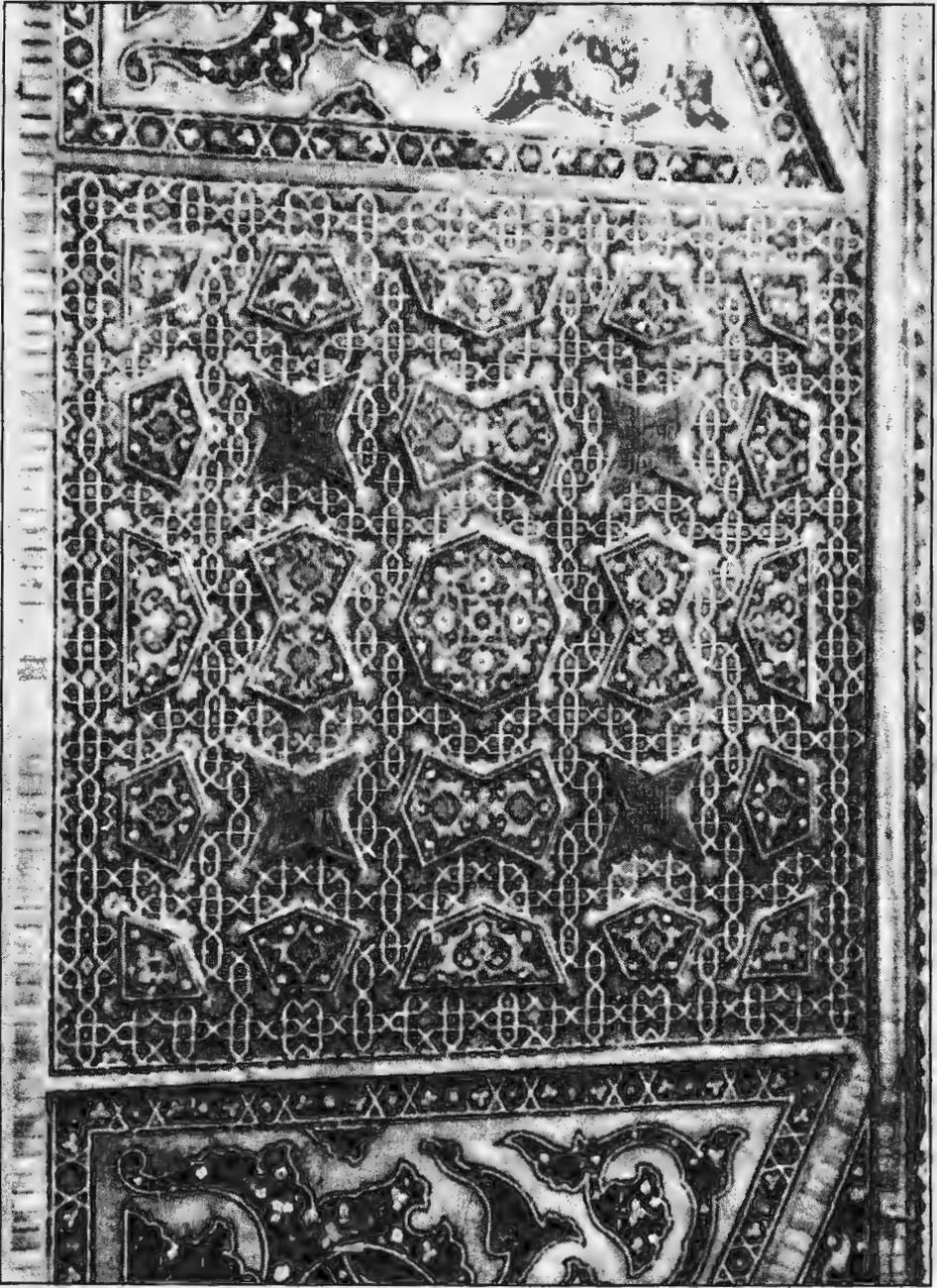
ایوان غربی مسجد جامع اصفهان

۹۳۸ ه. ق. (۹۱۰ ه. ش)

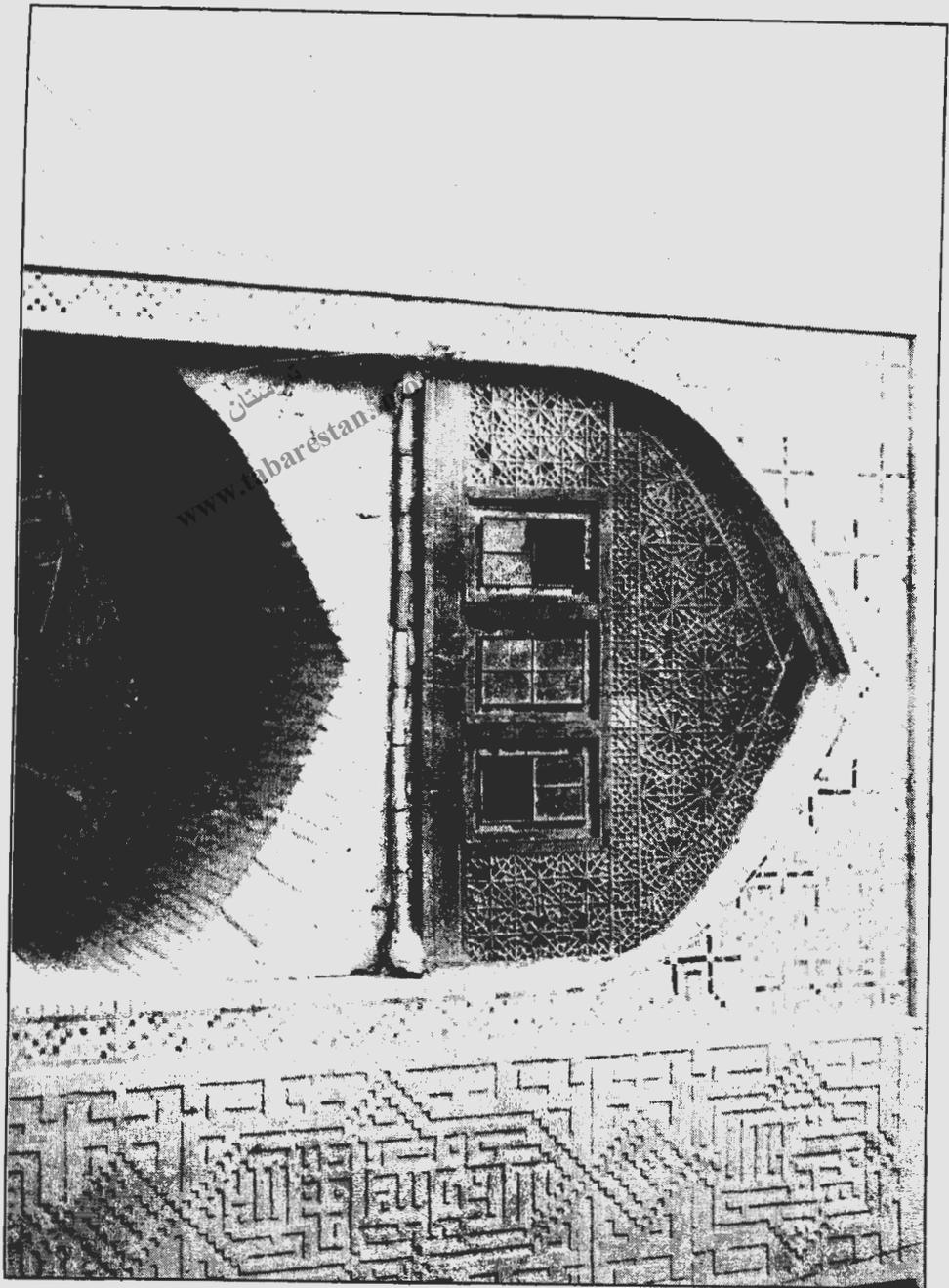
تصویر از نادر عاصمی فاختر

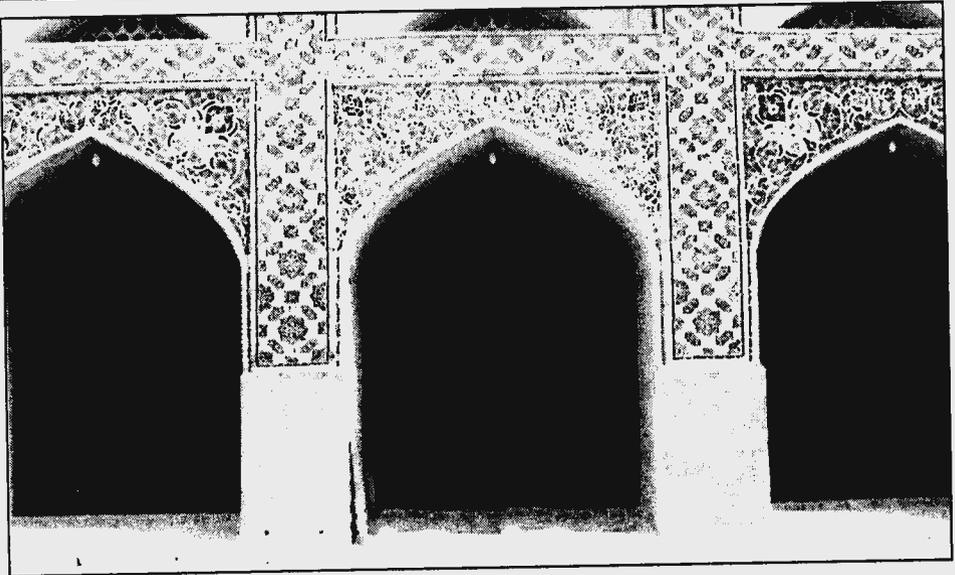
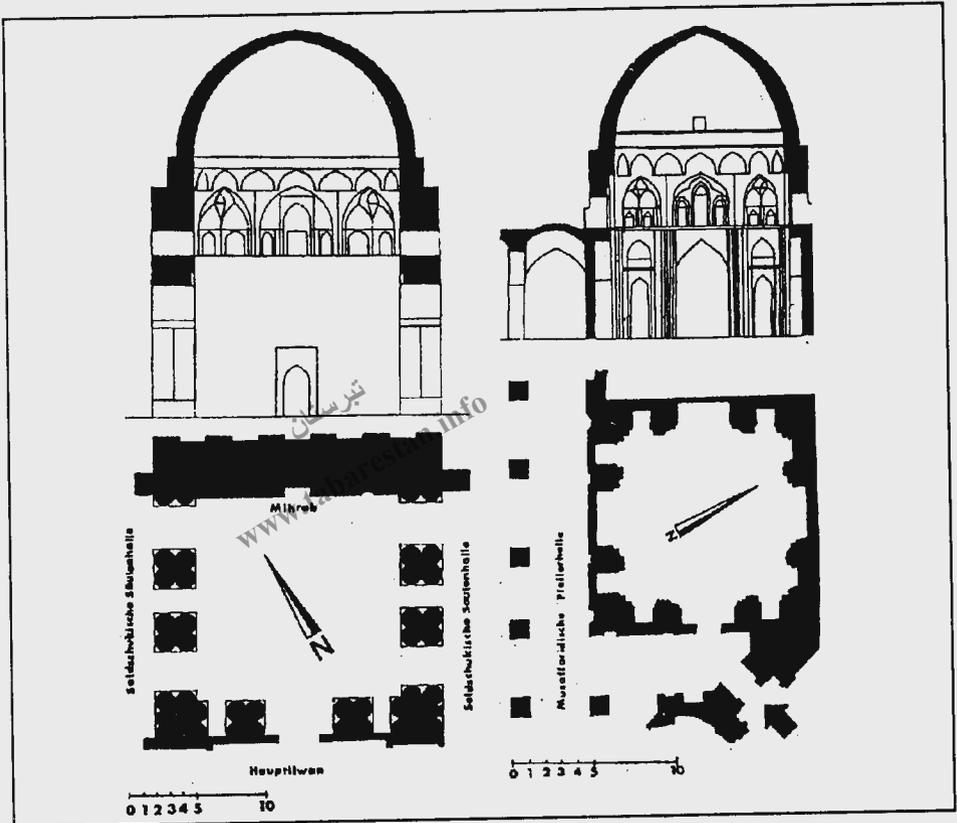
اصفهان
ایوان غربی مسجد جامع اصفهان
۹۳۸ هـ. ق (۹۱۰ هـ. ش)
تصویر از نادر عاصمی فاخر

اصفهان
مسجد جامع اصفهان
۹۳۸ ق. (۹۱۰ ه. ش)
تصویر از نادر عاصمی فاخر

اصفهان
مسجد جامع اصفهان
۰۹۳۸ ق (۰۹۱۰ ش)
تصویر از نادر عاصمی فاخر

اصفهان

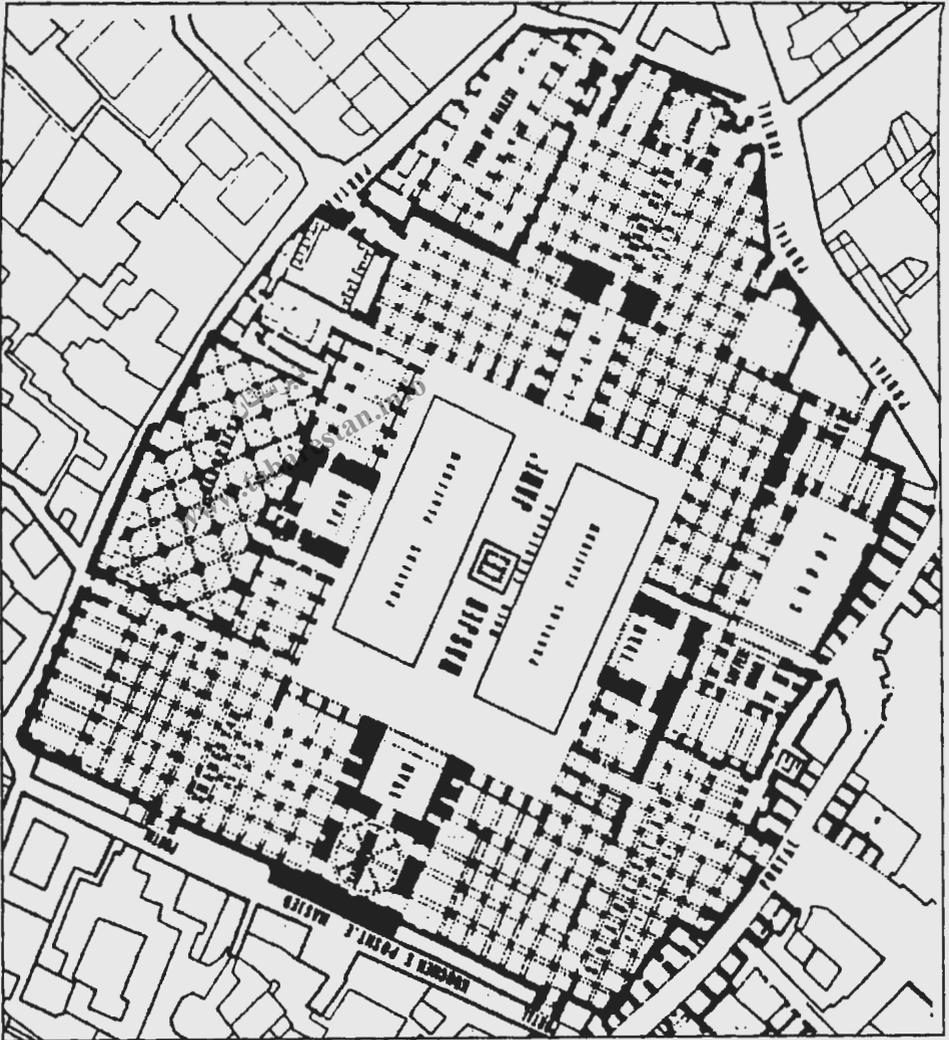
مسجد جامع اصفهان
۹۳۸ ه. ق. (۹۱۰ ه. ش.)

▲ طرح از کتاب اصفهان «هنری استرلین» ▲

اصفهان

مسجد جامع اصفهان
۹۳۸ ه. ق. (۹۱۰ ه. ش.)

▲ تصویر از نادر عاصمی فاخر ▲

اصفهان

مسجد جامع اصفهان

نقشه مسجد جامع اصفهان

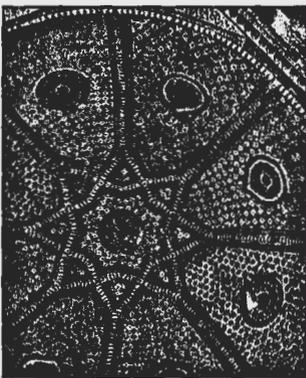
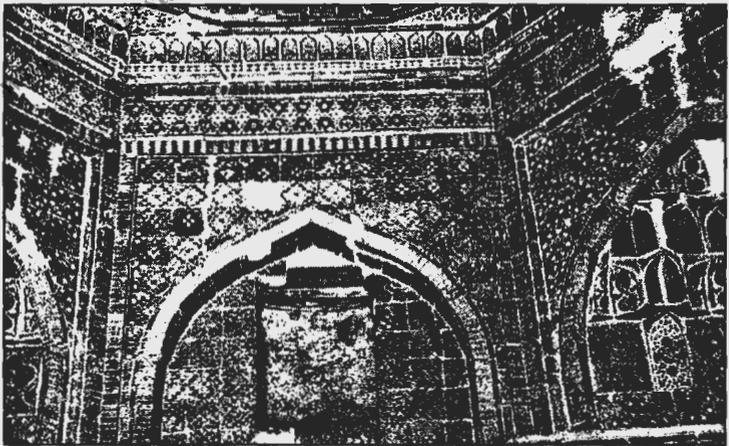
۹۳۸ ه. ق (۱۹۱۰ م. ش)

طرح از: فصلنامه اثر شماره ۲۴ ▲

۱۱۴- نام معمار: استاد زین الدین
 ۷۷۳ ه. ق (۷۴۹ ه. ش) ۱

۱۱۵- نام معمار: (عمل) استاد شمس الدین
 ۷۷۳ ه. ق (۷۴۹ ه. ش)

نام اثر: مقبره شو جوک بیگا یا چیوک خواهر امیر تیمور در سمرقند شاه زند
 در کتب مختلف نام خواهر امیر تیمور به گونه های متفاوتی آورده شده است. چیوک بیگا،
 شو جوک بیگا، شیرین بیگا، جوجوق بیگ و ...

سمرقند

شاه زند

۷۳۳ ه. ق (۷۴۹ ه. ش)

نمای داخلی

تصویر از: معماری اسلامی «رابرت

هیلن براند»

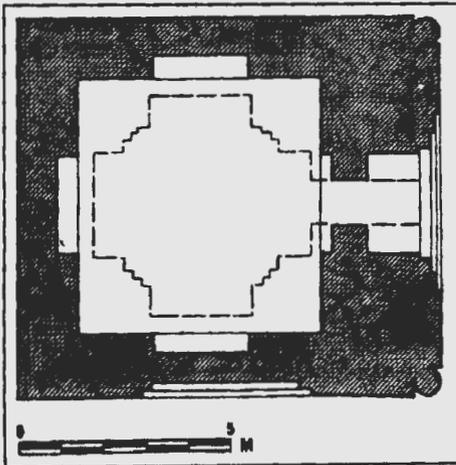
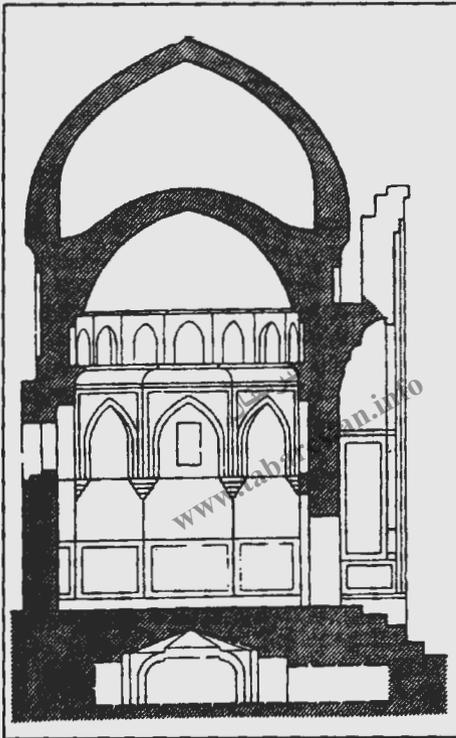
سمرقند

شاه زند

۷۳۳ ه. ق (۷۴۹ ه. ش)

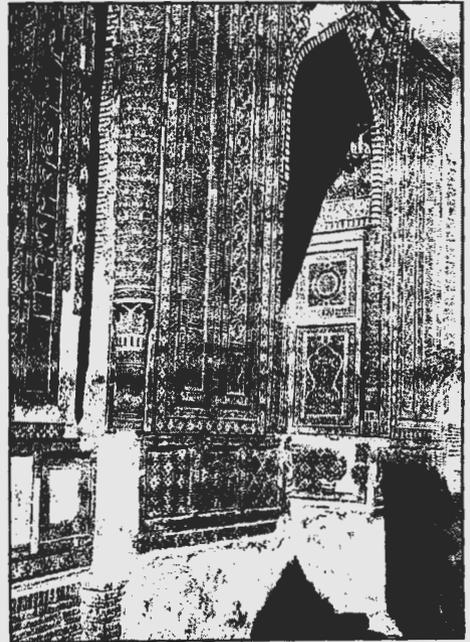
قبر چیوک بیگا

تصویر از: معماری اسلامی «رابرت هیلن براند» صفحه ۳۶۳ ▲

سمرقند
مسجد جو جوق بیکا
۷۳۳ هـ. ق. (۷۴۹ هـ. ش)
سردر مقبره

تصویر از: معماری اسلامی «هیلن برانده» صفحه ۲۲۷

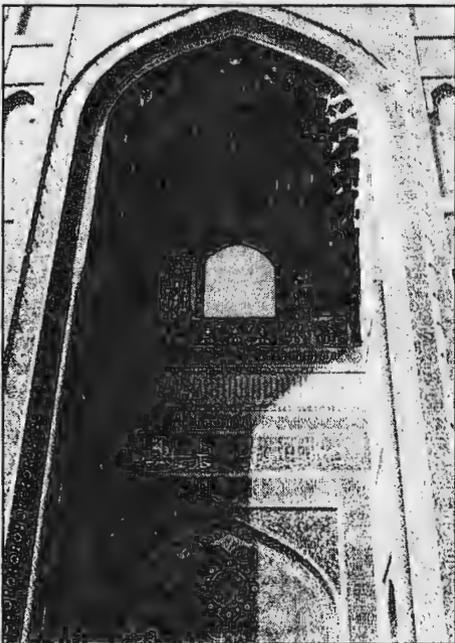

سمرقند
مسجد جو جوق بیکا
۷۳۳ هـ. ق. (۷۴۹ هـ. ش)
آرامگاه شیرین بیقا آقا (نقشه و برش)
تصویر از: معماری و تزئینات اسلامی.

۱۱۶- نام معمار: سعد بن محمد کدوک البناء یزدی

۷۷۷ ه. ق. (۷۵۴ ه. ش) ۱

سعد بن محمد کدوک البناء یزدی معمار گنبد مسجد جامع یزد در سال ۷۷۷ ه. ق بوده است.

۱۱۷- نام معمار: مولا ضیاء‌الدین محمد معمار

۸۰۹ ه. ق (۷۸۵ ه. ش) ۱

۱۱۸- نام معمار: صنیع الله معمار یزدی

۹۴۷ ه. ق (۹۱۸ ه. ش) ۲

نام این معمار با تاریخ ۹۴۷ ه. ق در مسجد جامع یزد آمده است.

نام اثر: مسجد جامع کبیر یزد

ثبت تاریخی ۲۰۶

ساختمان اصلی مسجد جامع را متعلق به قرن ششم هجری قمری می‌دانند، لیکن جامع کنونی مربوط به زمان آل مظفر و قرن هشتم و نهم هجری قمری است. از امتیازات معماری و هنری این مسجد در مرحله اول ساختمان و کاشیکاری سردر بلند و با شکوه و دو مناره زیبا و تزئینات کاشیکاری و دو کتیبه نفیس آن یکی به خط کوفی آجری و دیگری به خط ثلث سفید بر روی کاشی لاجوردی معرق است، در متن کتیبه‌های سردر نام شاهرخ تیموری و سلطان جهانشاه و تاریخ سال ۸۶۸ ه. ق خوانده می‌شود، تزئینات کاشی معرق و گره‌کاری داخل و خارج گنبد بی‌نهایت ارزنده و جاذب است. نمای خارجی و داخلی ایوان اصلی مزین به کاشیکاری زیبا و کتیبه‌ای به خط ثلث بر روی کاشی معرق است. مهم‌ترین اثر تزئینی این جامع محراب زیبا و گرانبهای آن است که با نقوش کاشی معرق آرایش شده، قطار مقرنس محراب آن جالب است، لوحه سنگ مرمری که در دهلیز مسجد نصب است، مورخ به سال ۷۷۷ ه. ق است. ۱۳ قطعه لوح سنگی و کاشی در داخل هشت مسجد نصب شده است و هر کدام مورخ به سال معین (۷۷۳ تا ۱۱۷۹ هجری) و شامل وقفنامه و امور دیوانی و مالیاتی است.

نکته قابل توجه در ساختمان مسجد جامع یزد مسئله ایجاد روشنایی غیر مستقیم به وسیله انعکاس نور از گچ سفید گنبد و دیوارها است که معمار و سازندگان بنا در قرن هشتم هجری به این مطلب پی برده‌اند.

جامع کبیر یزد یکی از آثار گرانبهای ایران و در حقیقت گنجینه‌ای از معماری است که در عین عظمت بسیار زیبا ساخته شده و هر قسمت آن معرف ذوق و هنر سازندگان آن است.^۳

۱- دائرة المعارف بناهای تاریخی (آرامگاهی)

۲- فهرست ذکاء

۳- فهرست مشکوتی صفحه ۷۲

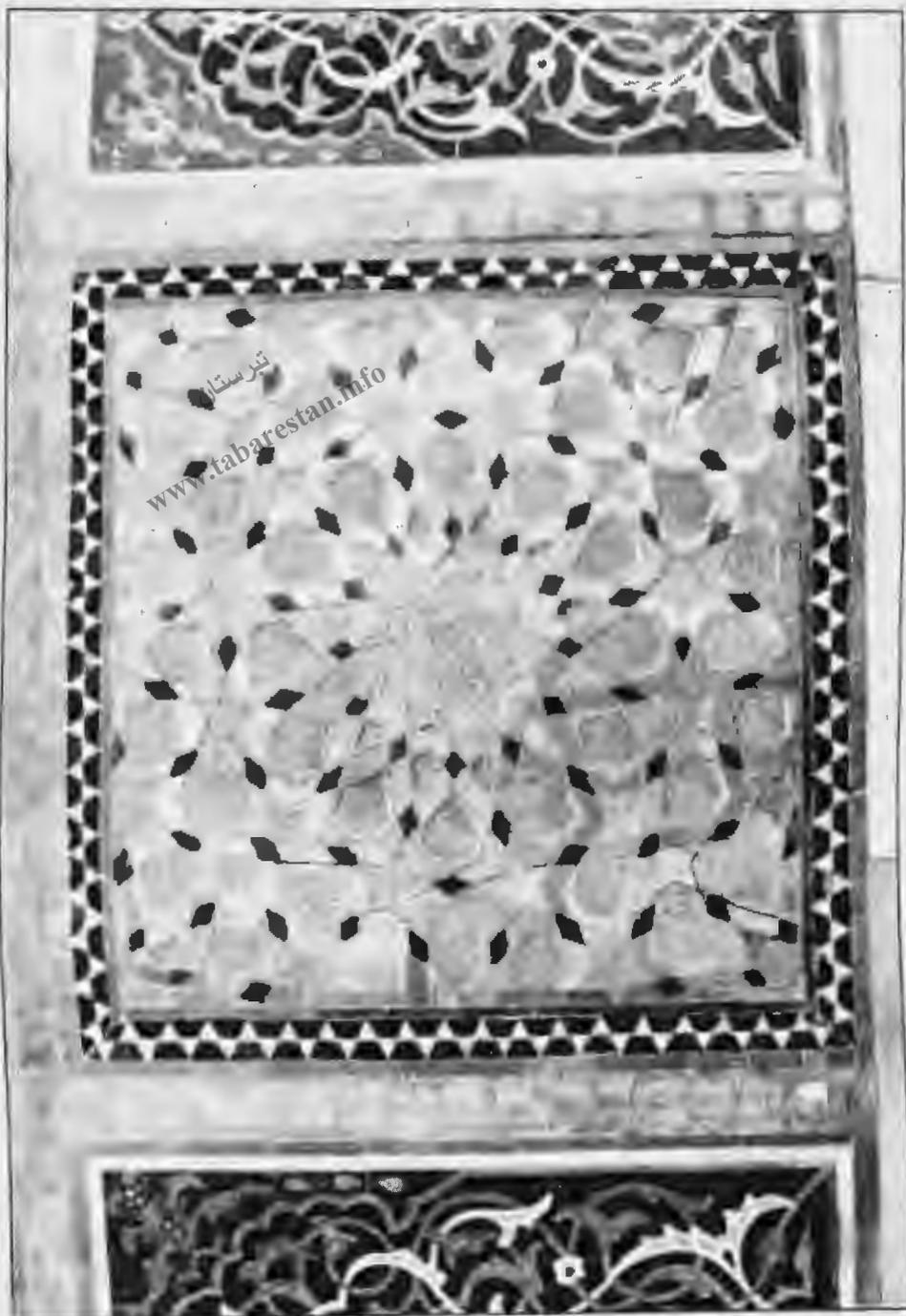
یزد

مسجد جامع یزد

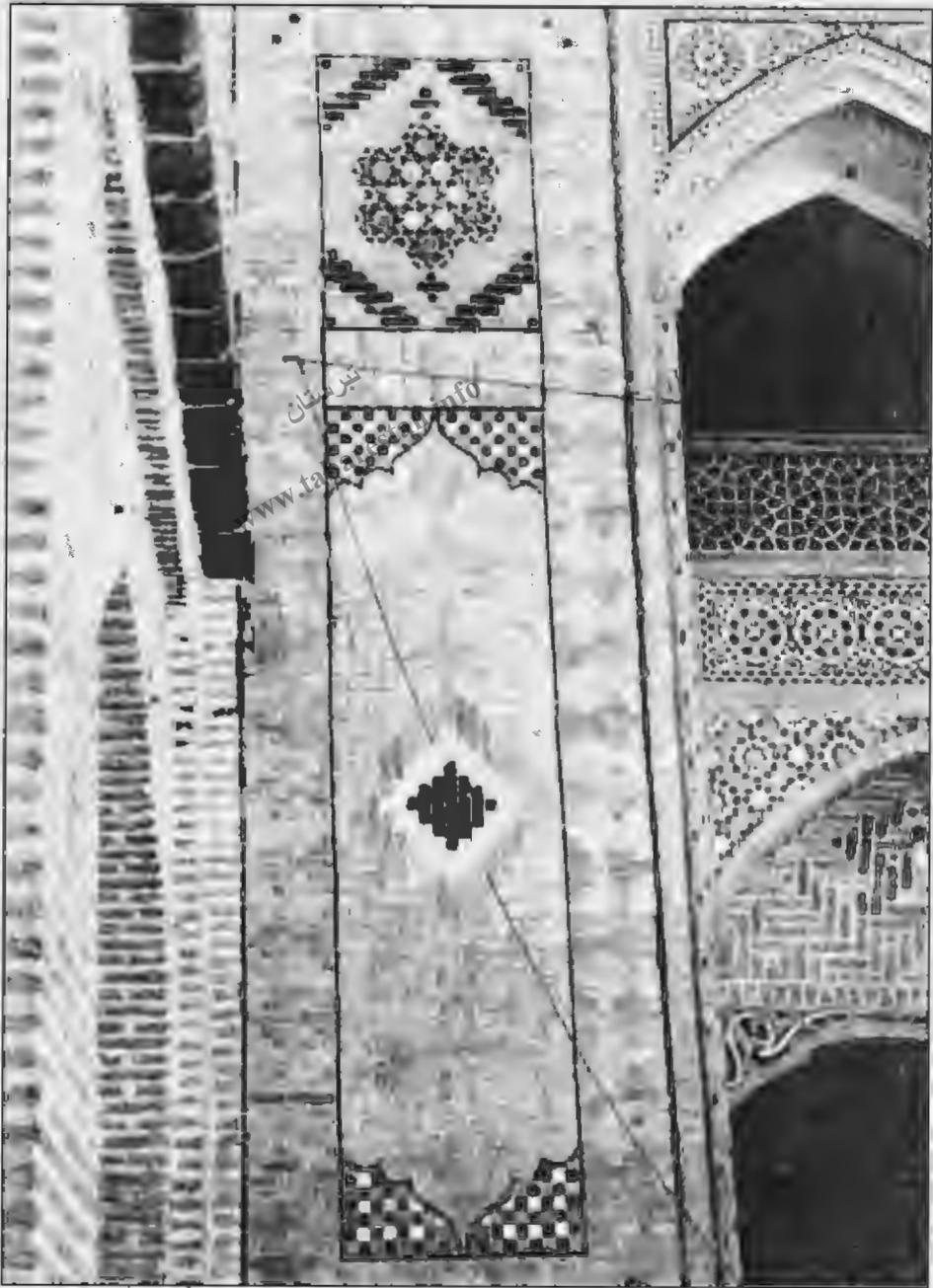
۷۷۷ ه. ق (۷۵۴ ه. ش)

▲ ▲ سردر ورودی و محراب و شبستان

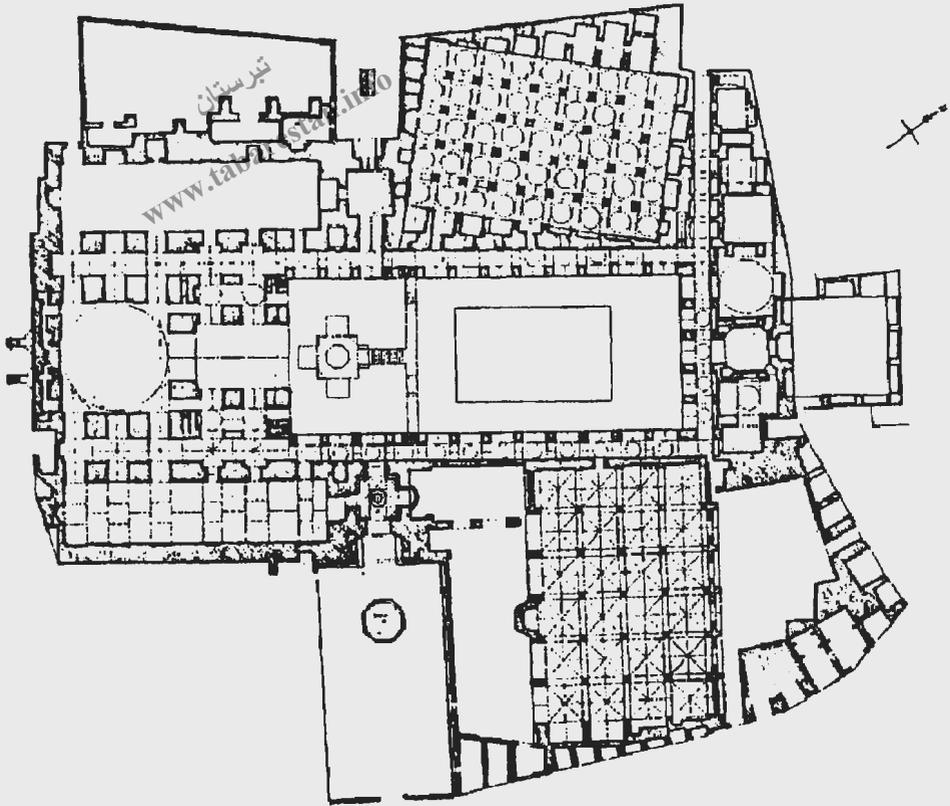
تصاویر از: نگارنده

یزد
مسجد جامع یزد
۰۷۷۷.ق (۰۷۵۴.ش)
تصویری از کاشیکاری
تصاویر از: نگارنده

یزد
مسجد جامع یزد
۷۷۷ ه. ق. (۷۵۴ ه. ش)
تصویری از کاشیکاری
تصویر از: نگارنده

یزد

مسجد جامع یزد

۰۹۴۷ ق (۰۹۱۹ ش)

نقشه از: فصلنامه اثر شماره ۲۴ ▲

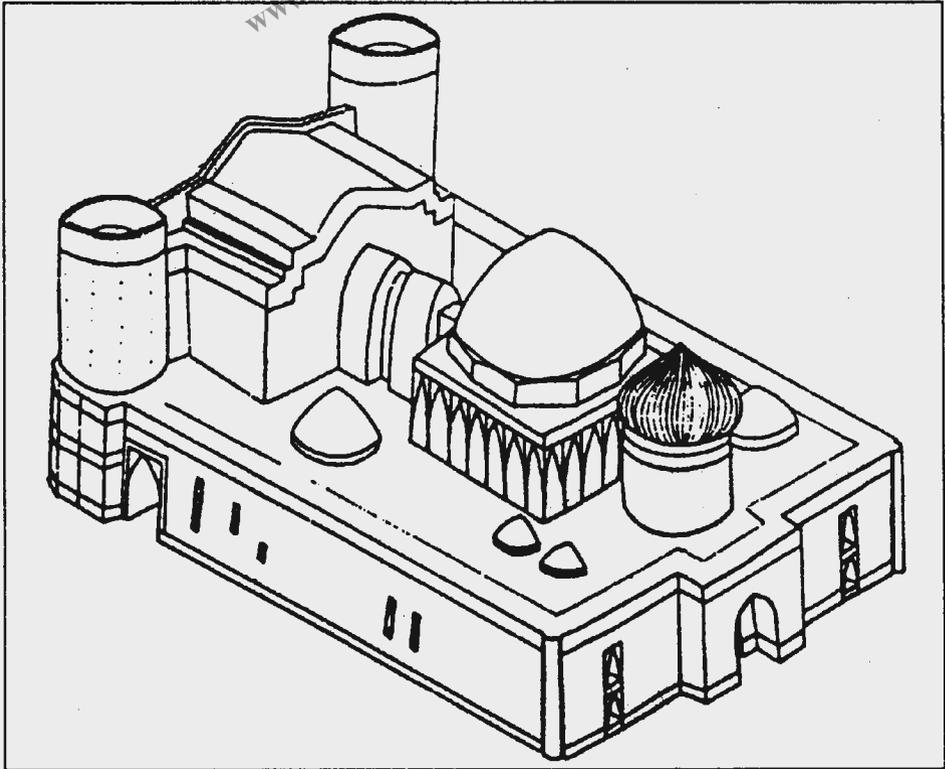
۱۱۹- نام معمار: خواجه یا حاجی حسین شیرازی

۷۹۹ ه. ق (۷۷۵ ه. ش) ۱

نام اثر: مسجد خواجه احمد یساوی در ترکستان

شهر ترکستان (به دلیل) مجموعه بناهای آن که در سال ۱۳۹۷ میلادی برای یکی از روحانیون قرن دوازدهم به نام خواجه احمد یساوی ساخته شده شهرت دارد و به طرز قابل توجهی حفظ شده است.

این مجموعه از یک مسجد، مقبره، خانقاه و یک کتابخانه تشکیل شده است. این بنا تشکیل مجموعه‌ای را می‌دهد که به طرز حیرت‌انگیزی (مشحوم) بوده دارای تزیینات کاشیکاری و آجرهای لعابدار است. ۲

ترکستان

مسجد و مقبره خواجه احمد یساوی

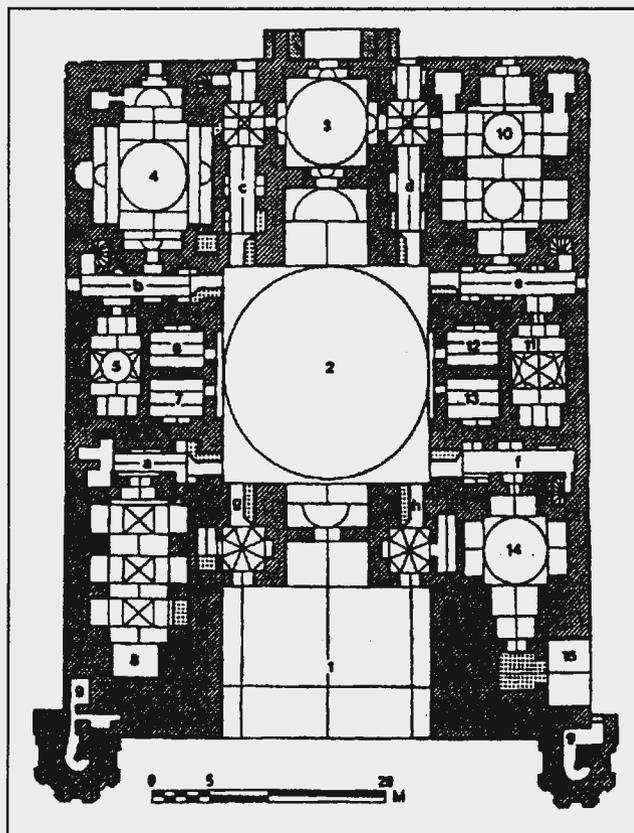
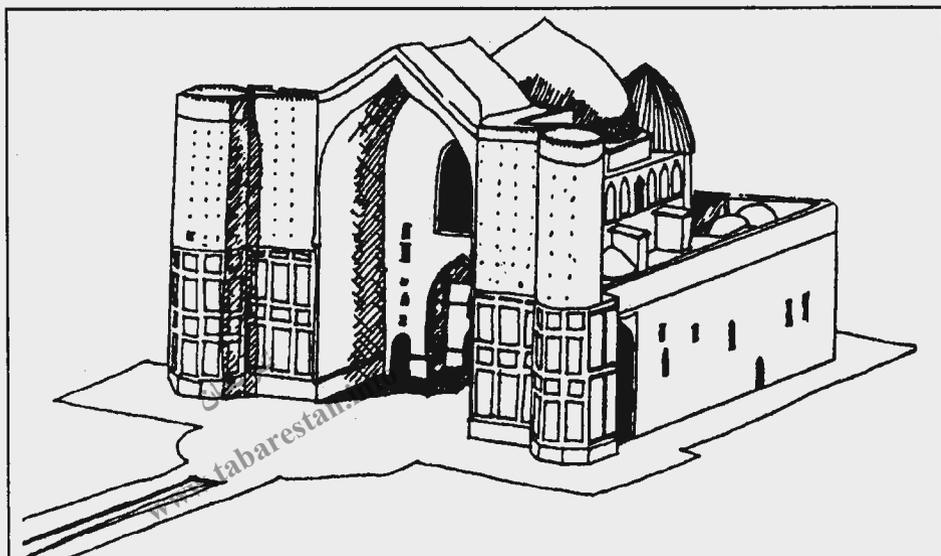
۱۳۹۷ میلادی

منظره سه‌بعدی از شمال غربی و جنوب شرقی

تصویر از: معماری اسلامی «رابرت هیلن براند» ▲

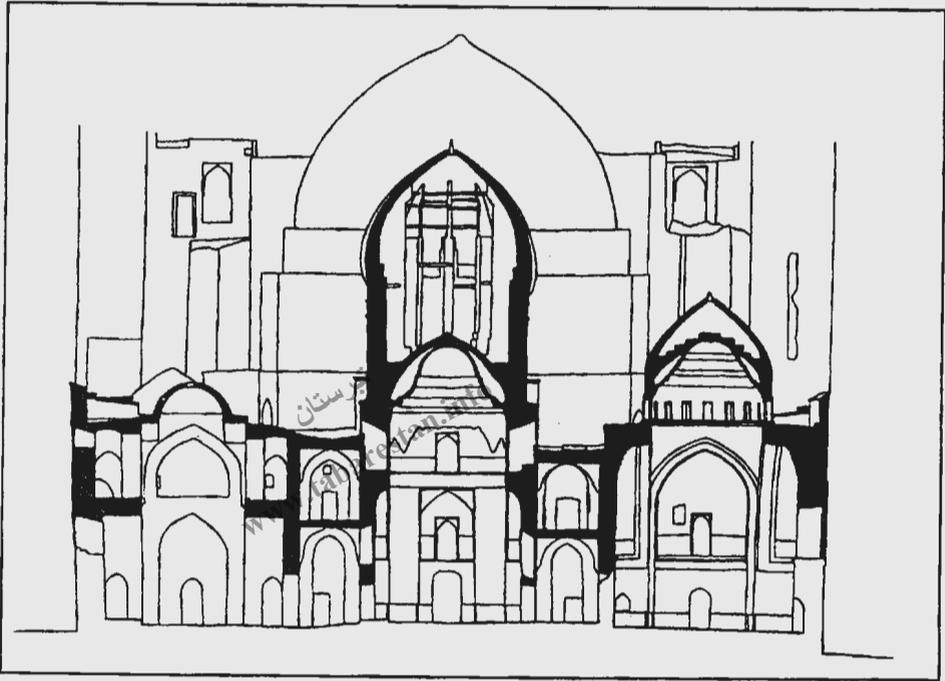
۱- فهرست ذکاء

۲- معماری و تزیینات اسلامی درک هیل اولک گرابر صفحه ۷۱

ترکستان
مسجد و مقبره خواجه احمد یسوی
۱۳۹۷ میلادی
منظره سه بعدی از شمال غربی و
جنوب شرقی
تصویر از: معماری اسلامی «رایت»
هیلن برانده ▲

ترکستان
مسجد و مقبره خواجه احمد یسوی
۱۳۹۷ میلادی
نقشه
نقشه از: معماری تیموری در ایران
و توران «دونالد ویلبر - لیزا گلمبک» ▲

ترکستان

مسجد و مقبره خواجه احمد یساری

۱۳۹۷ میلادی

نقشه

▲ مأخذ: معماری تیموری در ایران و توران

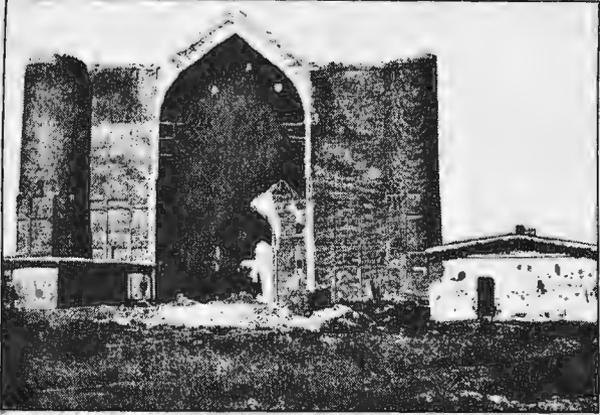
▲ «دونالد ویلبر - لیزا گلمبک»

ترکستان

مسجد و مقبره خواجه احمد یسای
۱۳۹۷ میلادی

درگاه

تصویر از: معماری اسلامی «رابرت هیلن»
براند» صفحه ۳۶۸

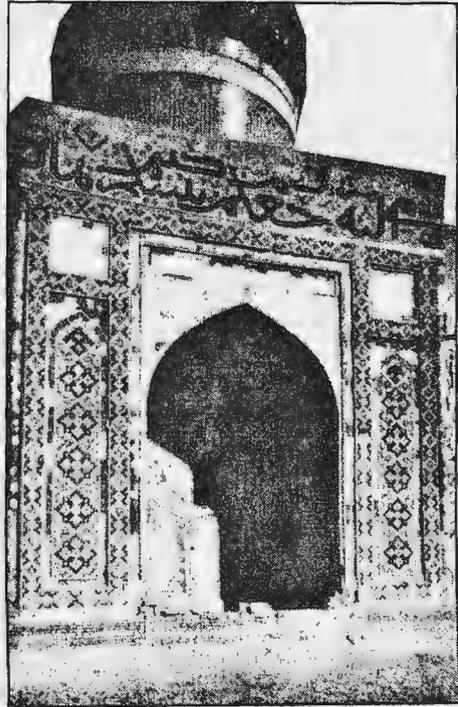
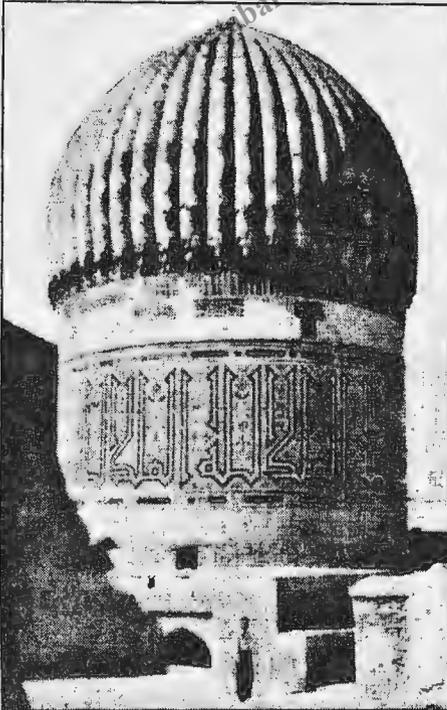

ترکستان

مسجد و مقبره خواجه احمد یسای
۱۳۹۷ میلادی

گنبد روی مقبره

تصویر از: معماری اسلامی «درک هیل -
اولک گرابر» تصاویر ۱۱۰ و ۱۱۱

ترکستان

مسجد و مقبره خواجه احمد یسای
۱۳۹۷ میلادی

ورودی مقبره در مجتمع خواجه احمد یسای
تصویر از: معماری اسلامی «درک هیلن»
اولک گرابر» تصاویر ۱۱۰ و ۱۱۱

ترکستان

مسجد و مقبره خواجه احمد یسای
۱۳۹۷ میلادی

منظره جانبی

تصویر از: معماری اسلامی «رابرت هیلن»
براند»

۱۲۰- نام معمار: (عمل) شیرازی معمار

۵۷۸۶ ه. ق (۷۶۳ ه. ش) ۱

نام اثر: کاروانسرای ده بید

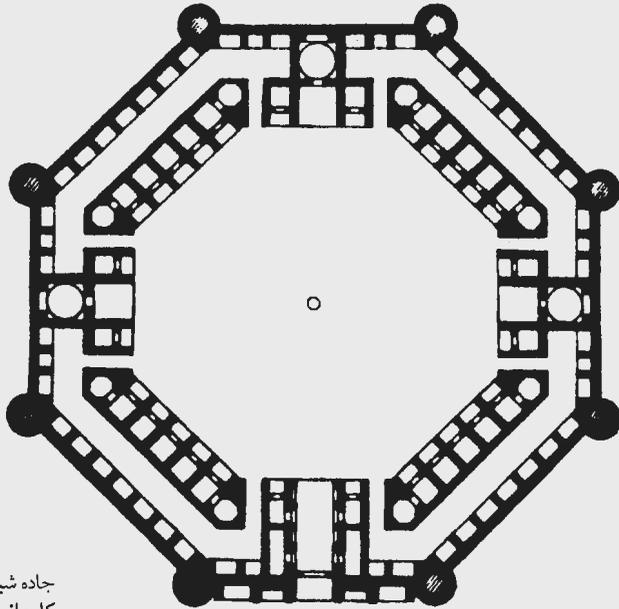
این کاروانسرا که در جاده شیراز و نزدیک پاسارگاد قرار دارد مربوط به دوره صفوی است و مصالح آن سنگ و آجر و دارای تزئینات آجری است.

کاروانسرای ده بین همانند کاروانسرای امین آباد و خان خوره با پلان ۸ ضلعی بنا شده است. متأسفانه این بنای زیبا ویران شده ولی طرح جالبی از آن در کتاب تکسیر *texier* به جای مانده

است. اندازه کاروانسرا ۶۷/۶۰ × ۶۶/۶۰ متر و دارای ۸ برج در ۸ کنج بنا است.

در اطراف حیاط ۸ ضلعی داخلی ۲۶ اطاق برای مسافران ساخته شده و از طرفین ایوان‌ها راه‌های

ورودی ۴ اصطبل سراسری تعبیه شده است. اندازه حیاط داخلی ۴۲/۴۵ × ۴۲ متر است. ۲

جاده شیراز - نزدیک پاسارگاد

کاروانسرای ده بید

۱۳۹۷ ه. ش (۷۸۶ ه. ق) (۷۶۳ ه. ش) ۱

۱۲۱- نام معمار: استاد موسی

سده هشتم ۳

پدر دو معمار به نام‌های عارف و گشتاسف است که آثار تاریخی داری از آنان در شروان قفقاز

باز مانده است.

۱- فهرست ویلبر و ذکاء

۲- کاروانسراهای ایران محمد یوسف کیانی

۳- فهرست ذکاء

۱۲۲- نام معمار: استاد عارف بن استاد موسی جبال

۷۸۷ ه. ق (۷۶۳ ه. ش) ۱

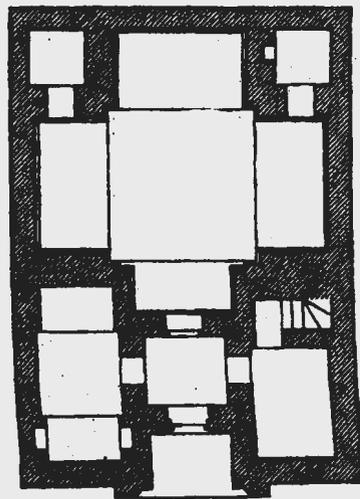
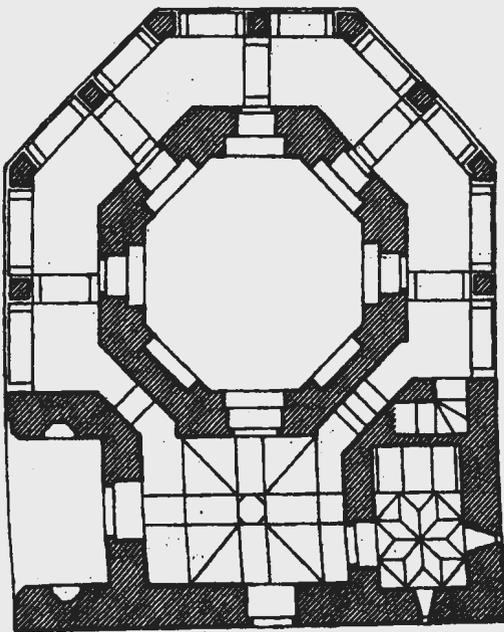
نام اثر: عمارت حاجی شیخله

معمار گنبد عمارت حاجی شیخله بن شاکر بن مصطفی کوشکی در ده بالا خانی شروان. گمان می رود این استاد برادر استاد گشتاسف بن موسی باشد. ۱

۱۲۳- نام معمار: استاد گشتاسف بن موسی

۷۹۰ ه. ق (۷۶۶ ه. ش) ۱

نام اثر: گرمابه حاجی زین الدین بن مولانا شهاب الدین دامغانی در شر وانشاهان
 نام معمار بر روی کتیبه ای از سنگ چنین خوانده می شود: عمل استاد گشتاسف بن موسی
 فی شهر المبارک محرم الحرام من شهر سنه تسعین و سبعمائه (۷۹۰ ه. ق)

باکو

مجموعه شیروان شاهیان

۷۹۰ ه. ق (۷۶۶ ه. ش)

▲ (چپ) دیوان خلته (راست) آرامگاه شیروان شاهیان
 مأخذ: معماری تیموری در ایران و توران (گلمبک - ویلبر)

۱۲۴- نام معمار: محمد بن محمود الاصفهانی البناء

۸۰۷ ه. ق (۷۸۲ ه. ش) ۱

نام اثر: بنای گور امیر (مقبره تیمور) در سمرقند

در شاهراه شازند سمرقند، یکی از عجیب ترین گورستان های عالم ساخته شده است. چند نفر از اعضای خانواده فاتح عالم در این مکان به خاک سپرده شده اند، خود او کمی دورتر در بزرگترین این مقابر، در مقبره معروف "گور امیر" که بین سال های (۱۵۰۹-۱۵۰۴ میلادی) بنا گردیده، واقع شده است. این مقبره دارای یک برج با پایه هشت ضلعی و گردنی استوانه شکل است. برج آن تا اندازه ای خیمه مانند است و ترک های باشکوهی در آن ایجاد گردیده که با برآمدگی های مقرنس پوشانده شده، به صورت صلیب در آمده است.

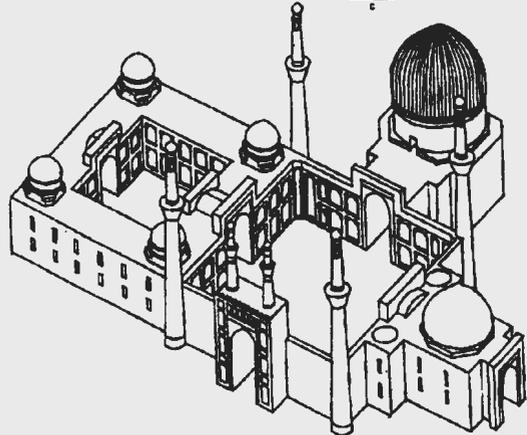
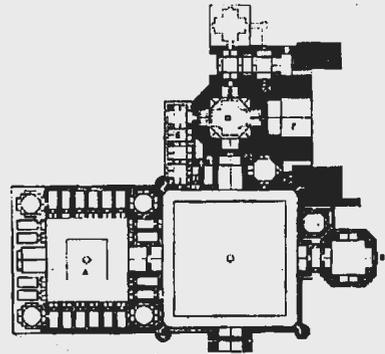
ایجاد هشت گوشه به وسیله گوشوار پیش آمده صورت هلالی نوک دار آن بر روی پایه شانزده گوشه ای که بر روی زیر بنا قرار گرفته، ساخته شده و در زیر آن دخمه ای با طاق مسطح قرار دارد. بدون شک این بنا با نمای مجلل داخل و خارجش جزو برجسته ترین کارهای معماری اسلامی

محسوب می شود.^۲

(الف) مدرسه
(ب) خانقاه
(ج) ورودی حیاط
(د) گورخانه
(ه) گالری الغ بیک
(و) بنای مفاخر

سمرقند
گور امیر
۷۸۲ ه. ش
مقبره تیمور

نقشه از: معماری تیموری در
ایران و توران «ویلیبر- گلمبک»

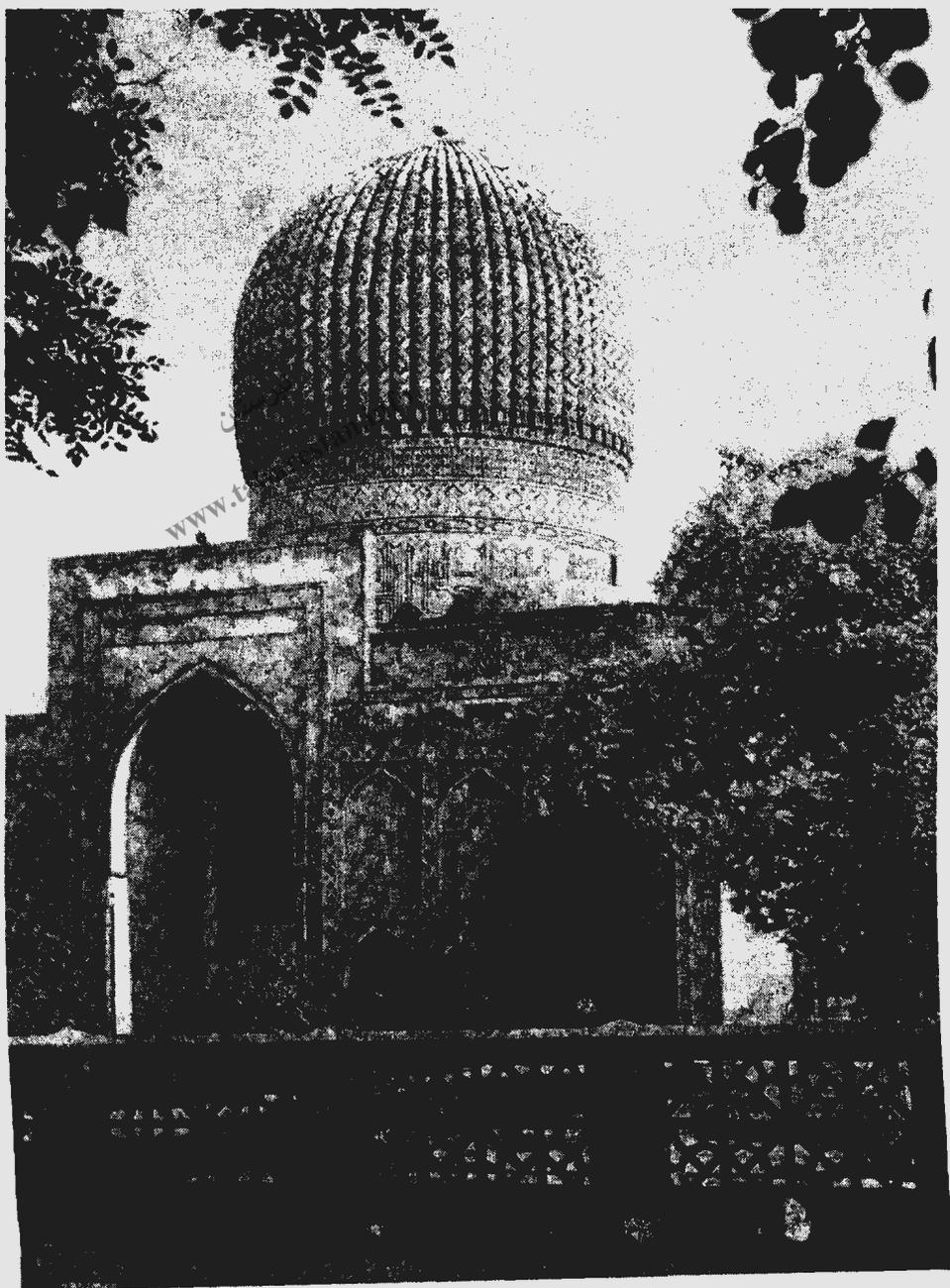
سمرقند
گور امیر

۱۳۹۷-۱۵۰۹-۱۵۰۴ میلادی

مقبره تیمور / منظره سه بعدی

تصویر از: معماری اسلامی «هیلن براند»

صفحه ۳۶۴

سمرقند

گور امیر

۱۳۹۷ ۱۵۰۹-۱۵۰۴ میلادی

مقبره تیمور / منظره

تصویر از: هنر در آسیای مرکزی

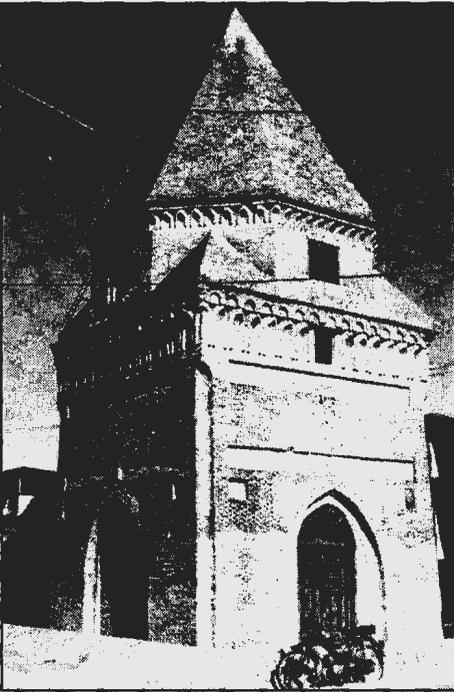
« گالینا پوکا خیکوا - آلبر خاکیموف » ▶

۱۲۵- نام معمار: سید علی بن سید کمال الدین بنا آملی

۵۸۰۹ هـ. ق (۷۸۵ هـ. ش) ۱

نام اثر: برج سلطان زین العابدین ساری

«برج سلطان زین العابدین با گنبد هرمی هشت ترک آن از لحاظ ساختمانی و تزیینات کاشیکاری و صندوق و در نفیس چوبی جزء مهمترین ابنیه تاریخی ساری به شمار می آید. در بالای در ورودی کتیبه ای بر روی کاشی نقش شده است. این کتیبه که به خط رفاع است چنین خوانده می شود عمل سید علی بن سید کمال الدین بنا آملی صندوق چوبین و مرقد دیگری در داخل این برج بنام سلطان امیر شمس الدین که در روی صندوق آن کتیبه ای به خط ثلث در نهایت ظرافت حکاکی شده است. این صندوق منبت شاهکاری از هنر های دستی به شمار می آید خوشبختانه کتیبه چهار طرف آن محفوظ مانده است در کتیبه این صندوق دو تاریخ حکاکی شده است که نشان دهنده تاریخ ۸۰۹ هجری قمری است.»^۱ در مجاور این بنا ساختمان امام زاده یحیی که مربوط به سال ۸۴۹ هجری قمری است مشاهده می شود. برج سلطان زین العابدین به رغم پلان مربع شکل شباهت زیادی به ساختمان مقبره درویش فخرالدین در شهر بابل دارد.

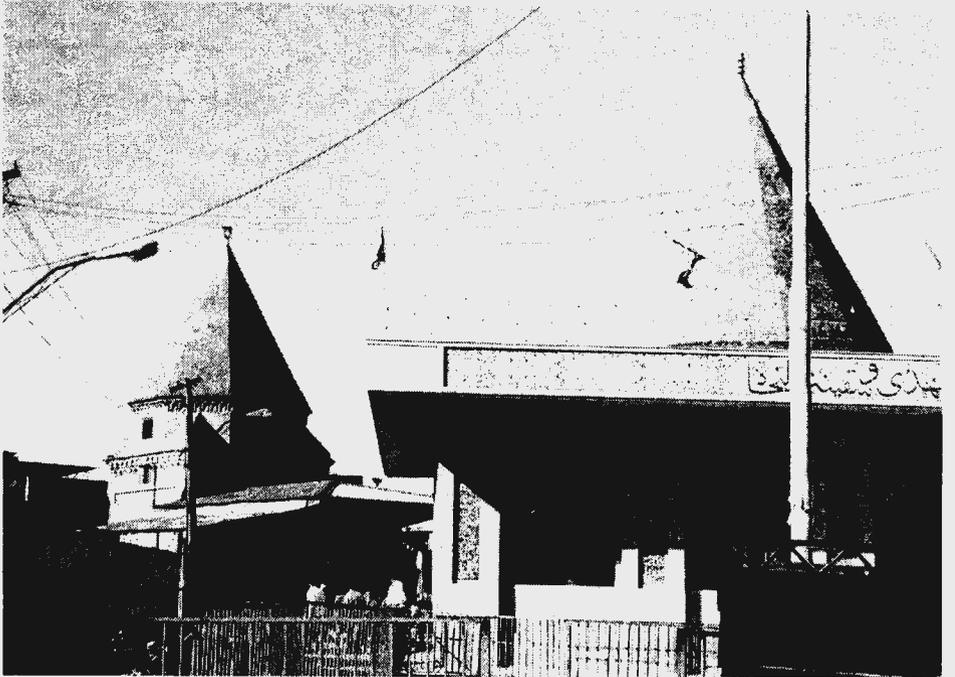
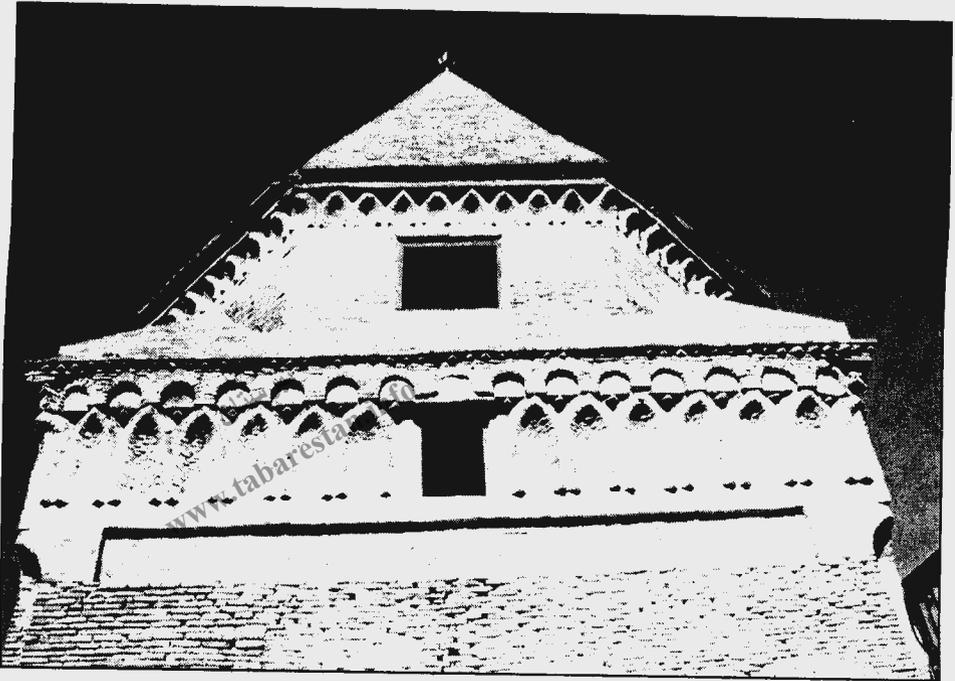

ساری - مازندران

برج سلطان زین العابدین
۵۸۰۹ هـ. ق (۷۸۵ هـ. ش)
▲ تصویر از: نگارنده

بابل - مازندران

مقبره درویش فخرالدین
▲ تصویر از: نگارنده

ساری - مازندران
 برج سلطان زین العابدین
 ۸۰۹ هـ . ق (۷۸۵ . ش)
 تصاویر از: نگارنده

۱۲۶- نام معمار: قوام الدین شیرازی

۸۲۱ ه. ق (۷۹۶ ه. ش) ۲۱

قوام الدین زین الدین شیرازی اَظیانِ تعمیر بزرگ و مشهور دوران شاهرخ تیموری طراح و معمار مسجد گوهر شاد مورخ ۸۲۱ ه. ق و معمار مصلاى هرات که به سال ۱۳۰۳ ه. ق به امر عبدالرحمن خان ویران شد و خانقاه مدرسه هرات و آغاز ساختمان مسجد خردگرد که به سال ۸۴۸ ه. ق. توسط غیاث الدین شیرازی به انجام رسید.^۲

نام اثر: مسجد مولانا تایباد (طیبات)

در قریه تایباد نزدیک مرز کنونی ایران و افغانستان بنای زیبایی از دوره تیموری بنام مسجد مزار مولانا شیخ زین الدین واقع شده است. بانی این مسجد پیر احمد خوافی وزیر شاهرخ بهادر تیموری است، که در سال ۸۴۸ هجری قمری به دستور وی ساخته شده است.

اهمیت این بنا بیشتر از لحاظ دارا بودن کتیبه های زیبای سردر، کاشیکاری معرق و حواشی آن است، که از هر جهت شامل نکات ظریف هنری و مشخصات دوره تیموری است، در کتیبه کاشی معرق تاریخی مسجد نام شاهرخ و پیر احمد خوافی خوانده می شود. گذشته از کتیبه تاریخی ایوان، و حواشی آن، کتیبه ای بر روی سنگ نقر شده و در بالای سرفر قرار دارد. این کتیبه منظوم که به خط نستعلیق نوشته شده حاکی از این که محجر مشبکی از سنگ رخام در سال ۱۰۳۰ ه. ق از طرف خواجه درویش نامی برای قبر شیخ زین الدین علی ساخته شده است که اینک در خارج مسجد و جلو ایوان نصب است.^۳

در کتاب کارنامه بزرگان ایران نشریه اداره کل انتشارات و رادیو نیز آمده است که استاد قوام الدین شیرازی (معمار قرن نهم هجری) معمار مسجد گوهر شاد و مدرسه غیاثیه خرگرد که در سال ۸۴۴ وفات یافته احتمالاً معمار این بنا نیز بوده است.

در جلد یک آثار ایران استاد غیاث الدین شیرازی شاگرد استاد قوام الدین معرفی شده است. در دایرة المعارف بناهای ایران در دوره اسلامی ۲/ - مساجد صفحه ۱۳۸ آمده است: « معمار این بنا غیاث الدین شیرازی - شاگرد قوام الدین شیرازی - می باشد که بنای مسجد غیاثیه خرگرد را به انجام رسانیده است.

۱- فهرست ویلبر

۲- فهرست ذکاء

۳- فهرست مشکوتی صفحه ۸۲ و ۸۳

۱۲۷- نام معمار: حسن بن علی البناء

سده هشتم هجری قمری^۱

«نام این معمار در مقبره خواجه اصیل الدین در قم و بقعه خدیجه خاتون در خلجستان قم به تاریخ ۷۶۱ ه. ق دیده می‌شود.»

۱۲۸- نام معمار: محمد حسین بن ایطالب دامغانی

۷۰۹ ه. ق (۶۹۵ ه. ش)^۱

معمار برج مقبره‌ای در بسطام، نام این استاد را محمد بن حسین بن ایطاب هم نوشته اند.^۱

۱۲۹- نام معمار: حاجی

سده هشتم ه. ق

نام اثر: مقبره با یزید بسطامی و مسجد جامع بسطام

ثبت تاریخی ۶۹

صومعه با یزید بسطامی شامل بنای آجری گنبدار مخروطی شکل، ایوان بلند، مناره سنگی، مقبره با یزید و آرامگاه امیر افغانی متعلق به قرن هشتم و سیزدهم هجری قمری است. بیشتر این ابنیه در زمان اولجایتو ایلخان مسلمان مغول ساخته شده است.

در بالای محراب کتیبه ای به خط ثلث گچبری شده علاوه بر صفه قبر با یزید و قبور متعدد دیگر در جنب صفه چهار طاقی بنا شده است که متعلق به آرامگاه امیر افغانی و تاریخ سال ۱۲۸۶ هجری قمری است. بر روی سنگ قبر امیر افغانی اشعاری به خط نستعلیق نقر شده و در پایان آن نام نویسنده و سنگتراش بدین ترتیب ثبت شده است: محمد رحیم هراتی، سید حسن مشهدی.

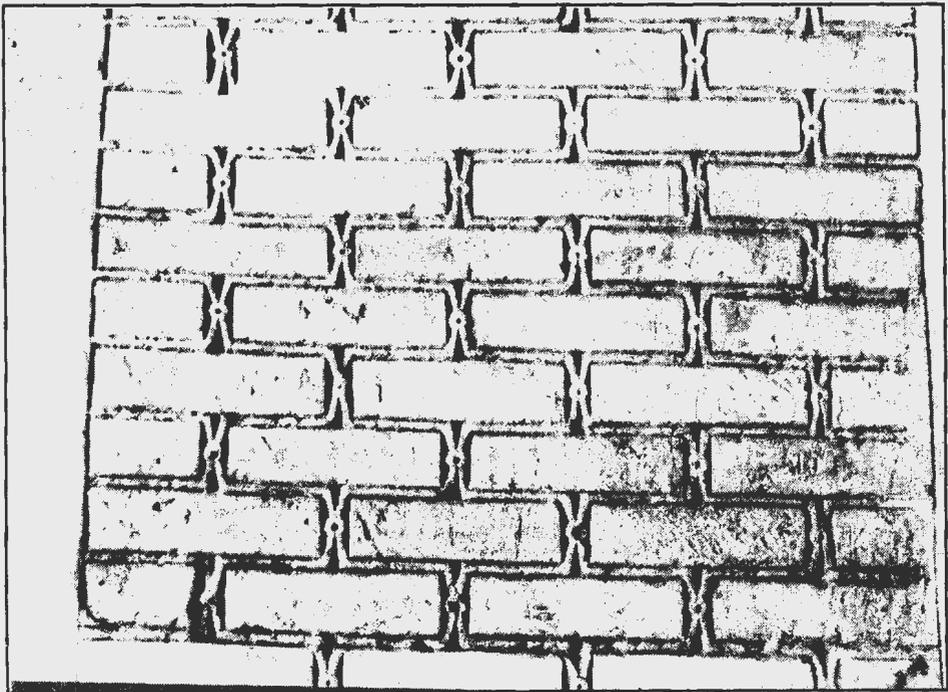
مسجد جامع در جنوب شرقی آرامگاه واقع شده و به برج بلند ترک داری بنام کاشانه تکیه دارد. مجموع این بناها متعلق به قرن هشتم هجری است.^۲

در فهرست دونالد ویلبر مسجد جامع بسطام (عمل) محمد بن الحسین دامغانی سال ۷۰۰ ه. ق و (عمل) محمد بن الحسین بن ابوطالب المهندس البنا دامغانی و اخویه حاجی و محراب مسجد جامع (عمل) محمد بن الحسین جصاص دامغانی سال ۷۰۲ ه. ق و محمد بن الحسین (المهندس

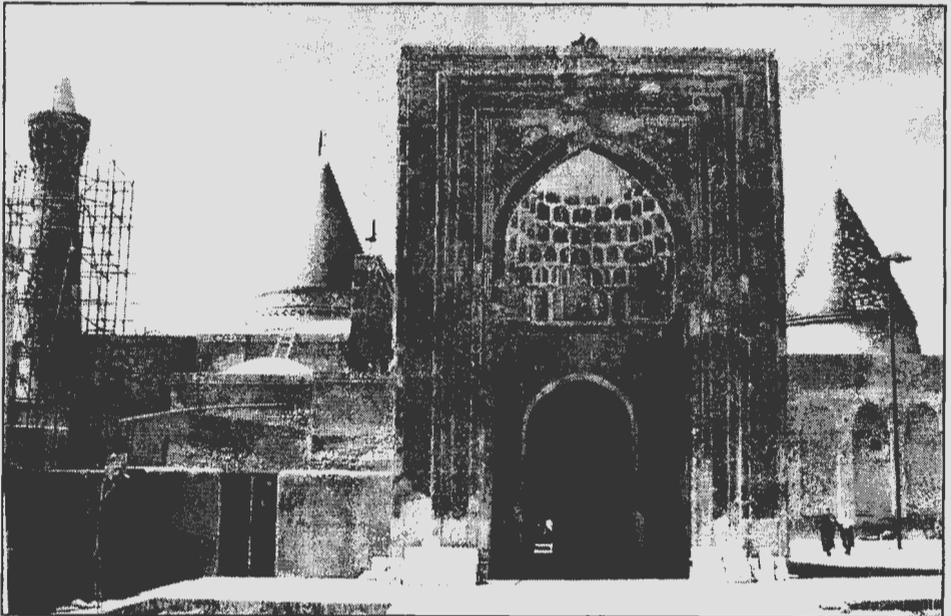
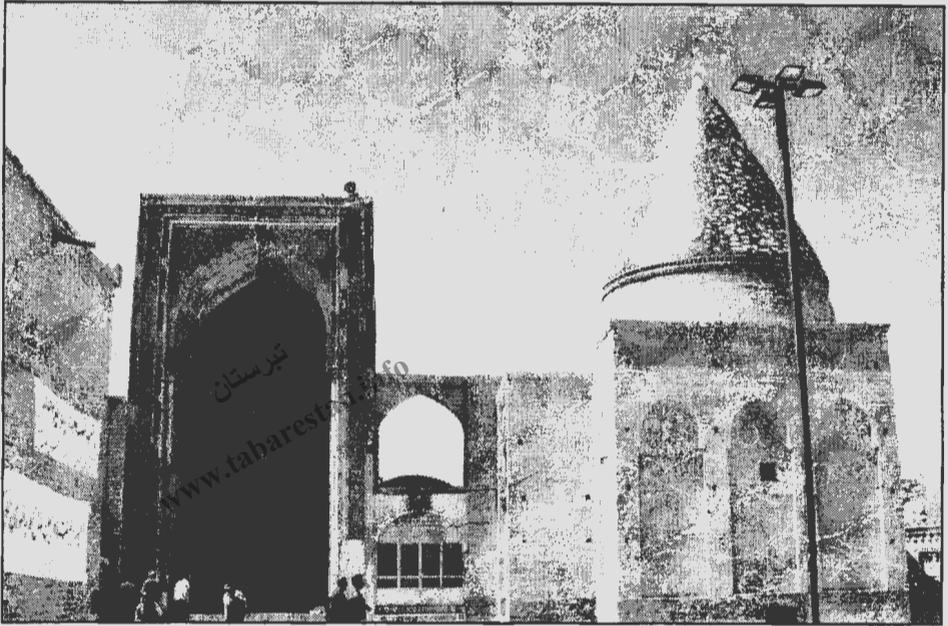
البنّا الدامغانی سال ۷۱۳ هـ . ق و ایوان مسجد جامع (عمل) محمدبن الحسین بن ابوطالب المهندس البنا الدامغانی سال ۷۱۷ هـ . ق و کتیبه گچی مسجد (عمل) حاجی بن الحسین البنا الدامغانی سال ۷۰۲ هـ . ق معرفی شده است.

در فهرست یحیی ذکا معمار سازنده و گچ بر مقبره با یزید بسطامی در بسطام مورخ ۷۲۳ هـ . ق محمد بن حسن بن ابیطالب المهندس بنا الدامغانی و برادرش حاجی و در جای دیگر حاجی الحسین البنا الدامغانی (سده هشتم) معرفی شده اند. نام این معمار در برج کاشانه نیز آمده است.

تبرستان
www.tabarestan.info

بسطام
مقبره با یزید بسطامی
قرن هشتم و سیزدهم هـ . ق
تصویر از: نگارنده

بسطام
مقبره بايزيد بسطامي
قرن هشتم و سيزدهم ه. ق
تصاوير از: نگارنده

بسطام

مقبره بایزید بسطامی

قرن هشتم و سیزدهم ه. ق

تصاویر از: سازمان میراث فرهنگی

۱۳۰- نام معمار: حسن ولدین جعفر استاد معمار باشی

قرن ۸ و ۹ ه. ق^۱

نام اثر: امام زاده عبدالله بافق

۱۳۱- نام معمار: محمد بن غدیر معروف به آجر تراش

۵۸۳۱ ه. ق (۵۸۰۶ ه. ش)^۲

- نام اثر: درب امام اصفهان

محمد بن غدیر معروف به آجر تراش از معماران چیره دست و از آثار وی بنای (درب امام) اصفهان است که از زیباترین آثار هنری قرن نهم می باشد ولی در زمان شاه سلطان حسین صفوی تعمیرات بسیاری در آن شده است. کتیبه‌های این بنا به خط (محمد رضا امامی) و (علی نقی امامی) و (عبدالرحیم) است.^۲ بر طبق کتیبه درون گنبد این بنا در سال ۸۵۷ هجری و زمان جهانشاه آق قویونلو بنا شده است. درب امام دارای دو گنبد کاشیکاری و سه صحن و دو سر در و رواق دهلیز و مدفن، دو امامزاده و آرامگاه مادر جهانشاه قراقویونلو نیز است، این بنا از لحاظ معماری و کاشی کاری معرق و کتیبه‌های گچبری و خطوط عالی از ابنیه بسیار مشهور تاریخی است. در دوران پادشاهان صفوی تعمیرات کلی در آن به عمل آمده است.^۳

۱۳۲- نام معمار: بهرام بن علی ۵۸۴۰ ه. ق (۵۸۱۴ ه. ش)^۱

نام اثر: عمارت شاه بالو

در دهکده آهو دشت ناتل رستاق که به سال ۵۸۴۰ ه. ق به دستور ملک کیومرث ساخته شد.^۱

۱۳۳- نام معمار: پاشا بن ابن بکشاہ جمشید

۵۸۴۰ ه. ق (۵۸۱۴ ه. ش)^۱

«معمار، پیشکار، بنای شاه بالو در دهکده آهو دشت ناتل رستاق»^۱

۱۳۴- نام معمار: استاد حاجی احمد

۵۸۱۶ ه. ش)^۲

نام اثر: قلعه قرخلار در دربند

۱- فهرست دکاء

۲- کارنامه بزرگان ایران سید محمد تقی مصطفوی

۳- فهرست مشکوتی صفحه ۳۹

معمار دوران شروانشاهان که قلعه قر خلار را در دربند بنام سلطان خلیل شروانشاه بسال ۸۴۲ ه. ق ساخته است.^۱

۱۳۵- نام معمار: خواجه محمود حاج زین جامع شیرازی

۸۴۴ ه. ق (۸۱۸ ه. ش)^۲

نام اثر: مجموعه تاریخی مزار جام (تربت جام)^۲

«این مجموعه در فهرست آثار تاریخی ایران به شماره ۱۷۴ به ثبت رسیده است. قسمت اصلی و قدیمی مجموعه خانقاه شیخ الاسلام احمد جامی عارف مشهور است که از قرن هشتم ه. ق باقی مانده است لیکن ابنیه کنونی و الحاقیات آن متعلق به قرن نهم تا یازدهم ه. ق است. بناهای متعلق به مزار و مسجد جامع و عمارات پیوسته بر روی هم دو هزار و پنجاه متر مربع از مساحت را به خود اختصاص داده است. در هر قسمت از این مجموعه آثار هنری نفیسی اعم از کاشی کاری ها گچ بری ها، منبت کاری ها، انواع خطوط زیبا و تزیینات گوناگون با اسلوب های متفاوت دیده می شود.

قسمتهای مختلف این آرامگاه عبارتند از:

یک- درخت کاج کنهسال

دو- آب انبار شاه عباسی

در میان باغ و متصل به صحن آرامگاه، آب انباری وقف مزار شیخ است، این آب انبار با آجر و ساروج و گچ در عهد شاه عباس بزرگ صفوی در سال ۱۰۱۰ ه. ق ساخته شده است. در سه ضلع ایوان واقع در جنب راه پله آب انبار، کتیبه ای منظوم به خط نستعلیق برجسته بر روی گچ است که نام بانی آب انبار و تاریخ بنا را نشان می دهد.

سه- حجره های مسافران

در دو طرف آب انبار شاه عباسی، غرفه هایی آجری برای بار اندازی و توقف و بیتوته مسافران و در شمال آب انبار به فاصله کمی یک بنای دو طبقه آجری وجود داشته که در گذشته اقامتگاه مسافران و درویشان بوده است.

چهار- محوطه آرامگاه

پنج - مزار شیخ جام

پس از ورود به محوطه صحن مجموعه در گوشه جنوب غربی، قبر شیخ جام دیده می شود. این قبر در فضای باز و جلوی ایوان بلند و باشکوهی واقع است، بر روی قبر عمارت و گنبدی وجود ندارد، بدنه قبر از آجر و ساروج و گچ به طول پنج متر و بیست سانتی متر و عرض دو متر

۱- فهرست ذکاء

۲- مبحث بناهای تاریخی طرح جامع تربت جام مهندسین مشاور زیستا (محمد صادق نظمی افشار)

وارتفاع بیش از یک متر از زمین است. مجاور قبر درخت کهنسالی است که می گویند پسته کوهی است و مردم برگ و میوه آنرا برای تیمن و تبرک می برند. در بعضی از منابع از این درخت بانام انجیر کوهی یاد شده است.^۱

یک نرده سنگی به درازای ۸ متر و ارتفاع نیم متر در چهار طرف قبر کشیده شده و ۱۸ ستون با پایه های مرمر قطعات سنگی دیوار را از هم جدا می کند. تعداد زیادی کتیبه های مختلف از بازدیدکنندگان مزار شیخ در اطراف مقبره به چشم می خورد. از آن جمله کتیبه ای است از طرف جلال الدین اکبر پادشاه هند به تاریخ ۱۰۱۲ ه. ق و تعداد بسیاری اشعار مختلف که بعضی از آنها بسیار استادانه سروده شده است. چند لوحه سنگی حجاری شده نیز در بالای سر قبر شیخ وجود دارد. در طرف پایین پای قبر شیخ نیز لوحه سفید رنگی دیده می شود که تاریخ نصب آن در سال ۱۳۰۰ ه. ق است و بر روی آن هم اشعاری در مدح شیخ حجاری شده است. محمد همایون پادشاه گورکانی هند نیز یک رباعی یادگاری در مزار شیخ نصب کرده که به تاریخ ۹۵۱ ه. ق نوشته شده است. همچنین محمد شاه قاجار در زیارتی که از مزار شیخ کرده چند بیت شعر در میان گنبد بقعه شیخ به خط خود نوشته است.

شش- ایوان بزرگ مزار

در صحن مزار مقابل قبر شیخ احمد و روبه جنوب شرقی، ایوان مرتفع و با شکوهی نظر هر بیننده ای را جلب می کند. این مقصوره به طول ۲۰ متر، عرض ۹ متر و ارتفاع ۳۰ متر توسط ملک غیاث الدین کرت پادشاه هرات ساخته شده است، ایوان در زمان ساخته شدن تزییناتی نداشته، لیکن شاه عباس صفوی در اوایل قرن یازده ه. ق آن را با کاشی معرق بسیار زیبا تزیین کرده است. در بالای دیوار سر در دو گلدسته کوتاه برای اذان بنا کرده اند. از داخل پایه ها راهی به سوی گلدسته ها تعبیه شده است که می توان باطی صد پله به بالای گلدسته ها رسید. در داخل ایوان سه در، یکی به سمت راست، یکی به سمت چپ و یکی به سمت مقابل باز می شود. از در، روبه رو می توان به صفه ایوان مزار وارد شد. کاشی کاری ها و کتیبه ایوان بزرگ در طول قرون و اعصار نواقص و شکستگی های زیادی پیدا کرده و بارها از سوی امرا، متصدیان و مسئولان در ادوار مختلف مورد مرمت قرار گرفته است.

هفت- قبر ملک غیاث الدین محمد کرت

هشت- مسجد قالی ها

رواق بزرگی که از در وسط ایوان به آن وارد می شوند به مسجد قالی ها معروف است، این قسمت دارای چند غرفه فوقانی است که در تزیین قسمت تحتانی آن کاشی های زیبایی به کار رفته است. این رواق دارای سه در است در جنوبی به گنبد مسجد کرمانی ها، در شمالی به گنبد مسجد سفید و در روبرو به صفه ایوان باز می شود.

نه - مسجد گنبد سفید

ده - مسجد کرمانی

یازده - در قدیمی و فضای زیر گنبد

دوازده - گنبد سبز یا گنبد فیروز شاهی

سیزده - مسجد جامع قدیم و مسجد جامع جدید

چهارده - موزه مزار شیخ جام

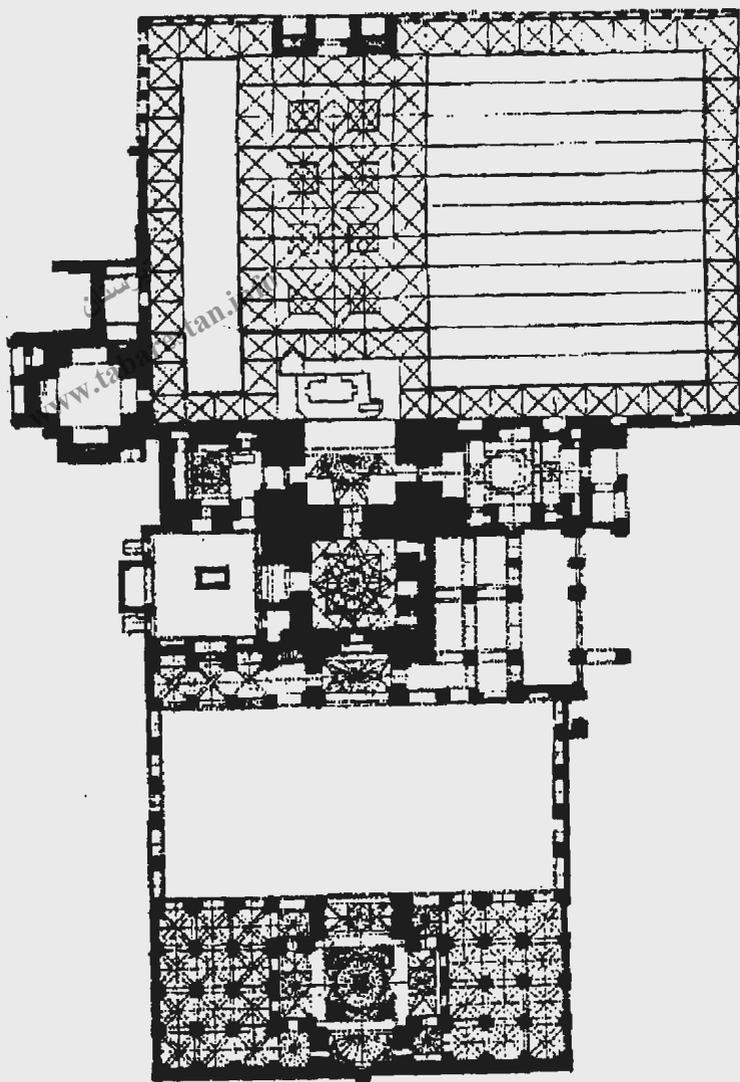
در مسجد رواق شیخ احمد (خانه قالی) بعضی اشیاء نفیس قدیمی را قرار داده اند و بدین ترتیب موزه کوچکی تشکیل شده است. غالب این اشیاء توسط زائران، مسافران و معتقدان شیخ به مزار وی هدیه شده است. این اشیاء شامل تعدادی قرآن و کتابهای دیگر و یک دست آفتابه لگن فولادی، ساعت های دیواری، قالیچه های نفیس و بعضی منسوجات رنگارنگ است.

در یکی از نماهای صحن بر روی کاشی معرق نام معمار حاج زین جامع شیرازی و سال احداث بنا ۸۴۴ آورده شده است.^۱

در فهرست یحیی ذکاء آمده است: نام این استاد در کتیبه ای در نمای دیوار بقعه شیخ احمد ژنده پیل در خراسان بدین صورت آمده است: عمل العبد الضعیف استاد حاجی زین جامع شیرازی غفر الله له فی سنه اربع و اربعین ثمانمائه. ۸۴۴ ق.

تربت جام - خراسان
مجموعه مزار شیخ احمد جام
۰۱۰۱۰ ق.
تصاویر از: نگارنده

تربت جام - خراسان
مجموعه مزار شیخ احمد جام
ق. ۰۱۰۱۰

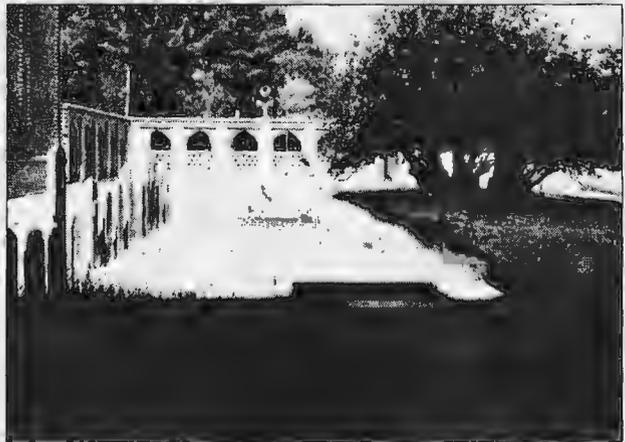
نقشه از: فصلنامه اثر شماره ۲۴

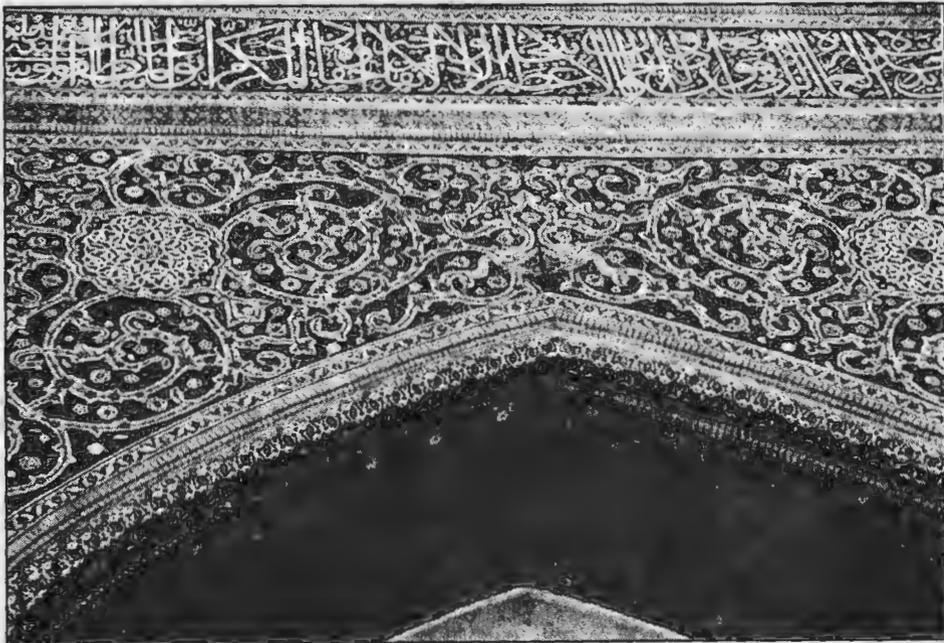
تربت جام - خراسان
مجموعه مزار شیخ احمد جام
ق. ۵۱۰۱۰
تصویر از: نگارنده

تربت جام - خراسان
مجموعه مزار شیخ احمد جام
ق. ۵۱۰۱۰
تصویر از: نگارنده

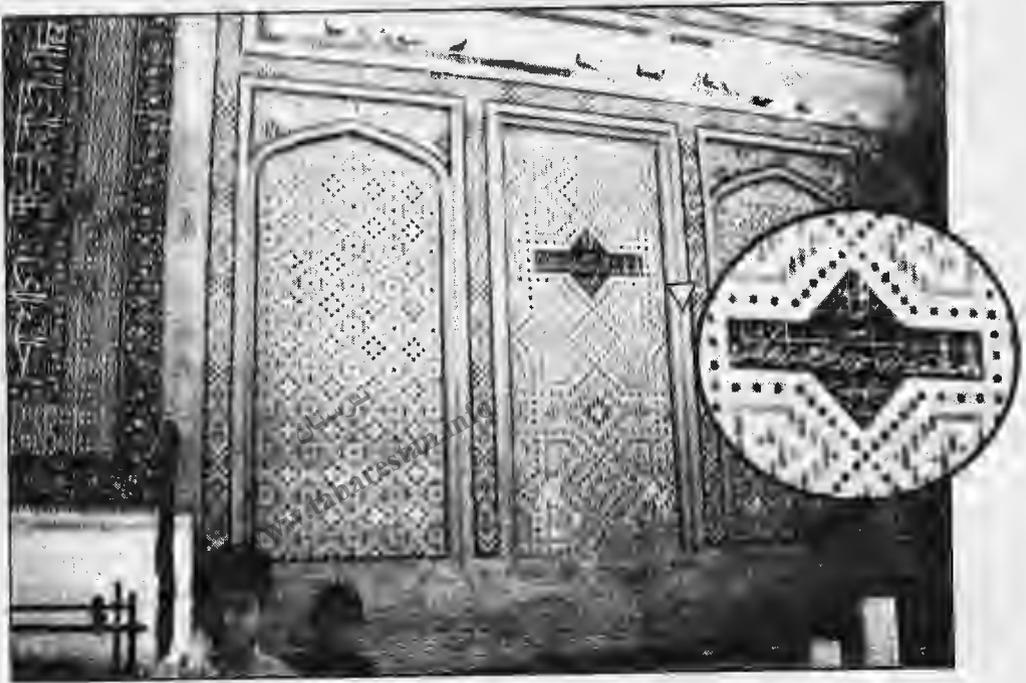
تربت جام - خراسان
مجموعه مزار شیخ احمد جام
ق. ۵۱۰۱۰
درخت پسته کهنسال

تربت جام - خراسان
مجموعه مزار شیخ احمد جام
ق. ۱۰۱۰ ه. ق.
تصویر از: نگارنده

تربت جام - خراسان
آب انبار مجموعه
ق. ۱۰۱۰ ه. ق.
تصویر از: نگارنده

تربت جام - خراسان
مجموعه مزار شیخ احمد جام
۱۰۱۰ ه. ق.

▲ کتیبه‌ای که نام معمار بنا روی آن نوشته شده است.
▲ تصویر از: نگارنده

۱۳۶- نام معمار: عبدالقادر اصفهانی

۸۴۸ ه. ق. (۸۲۲ ه. ش) ۱

نام اثر: مسجد دباغ خانه آنقره (آنکارا) ۸۴۸ ه. ق.

۱۳۷- نام معمار: استاد حسن بن علی الحسین بناء آملی

۸۴۸ ه. ق. (۸۲۲ ه. ش) ۱

نام آثار: امام زاده واقع در تی تل کجور ۸۴۷ ه. ق. و بقعه طاهر و مطهر در هزار خال کجور

۸۴۹ ه. ق.

۱۳۸- نام معمار: استاد غیاث الدین شیرازی

۸۴۸ ه. ق. (۸۲۲ ه. ش) ۱

نام اثر: مسجد جامع خرگرد خراسان

غیاث الدین شیرازی (استاد): یکی از معماران و بنایان مسجد خرد گرد خراسان در سال ۸۴۸

ه. ق. است. در فهرست دونالد ویلبر معمار به نام یدالشیخ العمیدالاجل السید سدید الدوله معرفی

گردیده است. ۴۶۰ ه. ق.

ثبت تاریخی ۱۲۵

«مسجد جامع خارگرد یاخرگرد از ابنیه زمان سلجوقیان و در سال ۴۵۰ ه. ق توسط خواجه

نظام الملک وزیر ساخته شده است. کتیبه کوفی این مسجد که با آجر تراش است جزء

شاهکارهای هنری قرن پنجم به شمار میرود، هم چنین ساختمان قدیمی ایوان مسجد و محراب

گچ بری آن بی نهایت جالب است. تنها اثر موجود قابل توجه این بنا قسمتی از کتیبه خط

کوفی آجری بسیار زیبا و عالی آن است که به موزه ایران باستان منتقل و درغرفه آثار اسلامی

نصب شده است.»^۲

در هنر اسلامی ارنست کونل آمده است: «مدرسه خرجرد (در نزدیکی مرز افغانستان) که در سال

۱۴۴۵ میلادی بنا شده ساخته دست دو معمار شیرازی است که یکی از آنها در ساختن مسجد

گوهر شاد مشهد و مدرسه «الغ بیگ» سمرقند نیز دست داشته است. مدرسه خرجرد دارای یک

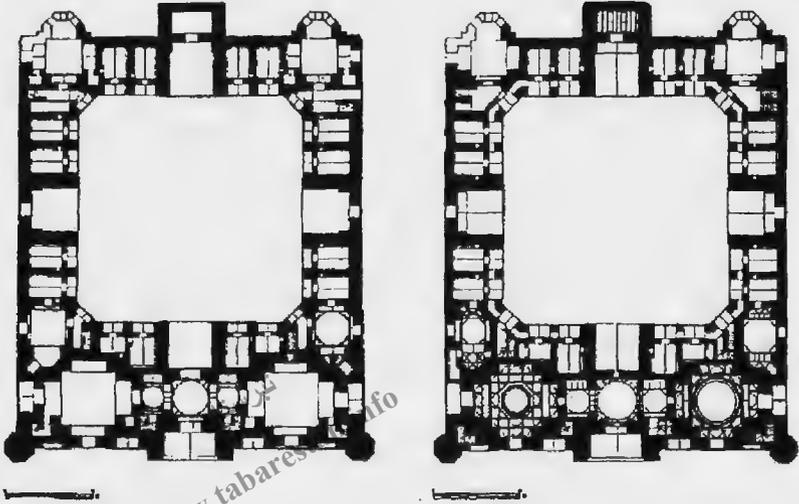
صحن مربع شکل است با چهار ایوان مسقف که بوسیله هلال هایی به هم متصل گردیده و به دو

طبقه تقسیم شده و در گوشه ها نیز تشکیل حجراتی داده است.»^۳

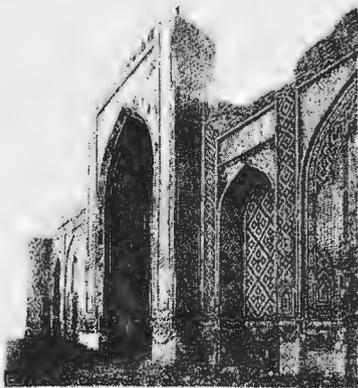
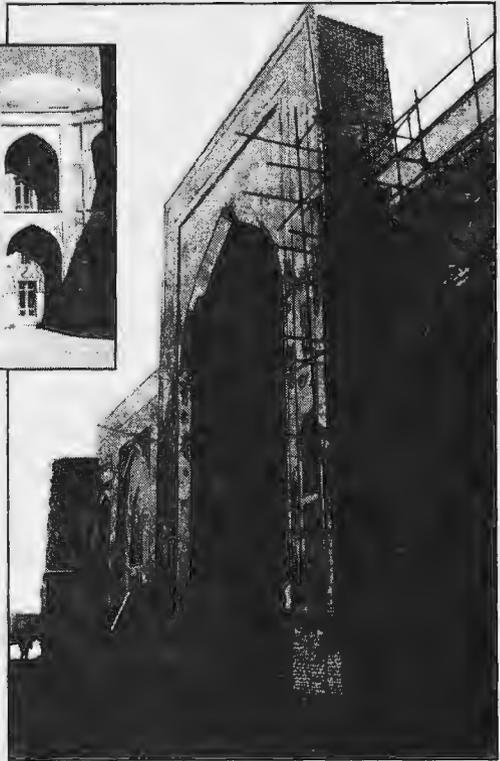
۱- فهرست ذکاء

۲- فهرست مشکوتی صفحه ۹۳

۳- هنر اسلامی ارنست کونل صفحه ۱۱۴

خراسان - روستای خرگرد ۵ کیلومتری خواف
مدرسه غیاثیه خرگرد
تصویر از: نگارنده

خراسان
مدرسه خرگرد
۸۴۸ هجری
تزیینات ورودی بنا
تصویر از: نگارنده
تصویر از: کرمانی ملک صدیق ◀

خراسان
مدرسه خرگرد
۸۴۸ هجری
▲ نمای عمومی

استاد غلامعلی امامیان
استاد کار ارشد سازمان میراث فرهنگی
خراسان، اهل مشهد متولد سال ۱۳۲۹
است.
سابقه همکاری او با سازمان حدود ۳۲
سال و سابقه همکاری او در مرمت مدرسه
خرگرد بیش از ۲۲ سال است.

۱۳۹- نام معمار: شیخ حسن بن نظام الدین بنای اصفهانی

۸۴۹ ه. ق (۸۲۳ ه. ش) ۱

۱۴۰- نام معمار: استاد ظهیر

۸۴۹ ه. ق (۸۲۳ ه. ش) ۲

پدر استاد یوسف معمار که مقبره شیخ بدر الدین بن شیخ شمس الدین را در ده خطیره در ولایت قوتقاشی شروان که بسال ۸۵۰ ه. ق از جهان در گذشته، ساخته است.

تبرستان

www.tabarestan.info

۱۴۱- نام معمار: حیدر نافجی

سده نهم ه. ق ۸۴۹ ه. ق (۸۲۸ ه. ش) ۲

نام اثر: خانقاه نصر آباد اصفهان

نام این معمار در کتیبه سر در مدرسه و خانقاه نصر آباد اصفهان مورخ ۸۵۴ ه. ق آمده است. خانقاه نصر آباد بوسیله صدرالدین علی طیب بنا شده است در سر در خانقاه کتیبه ای به خط ثلث از کاشی معرق باقی مانده، که معرف سال ساختمان بنا در نیمه دوم قرن نهم (۸۵۴ ه. ق) است. کتیبه های سر در مدرسه و خانقاه که به نظم و نثر فارسی و عربی است جلوه خاصی به این بنا داده است. مقبره شیخ ابوالقاسم نصر آبادی و چند قبر دیگر در جوار خانقاه و ایوان باقی مانده است. ۳

۱۴۲- نام معمار: شمس الدین محمد تبریزی

۸۵۵ ه. ق (۸۲۹ ه. ش)

نام اثر: مسجد شاه مشهد

ثبت تاریخی ۱۸۶

مسجد شاه مشهد از بناهای تاریخی قرن نهم هجری قمری است. دارای گنبد بزرگ کاشیکاری و ایوان و دو مناره است. به طوری که از متن کتیبه ایوان بنا مفهوم می شود ساختمان آن در ماه رجب سال ۸۵۵ هجری قمری پایان یافته است.

در آخر کتیبه نام معمار بنا «شمس الدین محمد تبریزی بنا» ثبت است. دو مناره کاشی طرفین ایوان دارای کتیبه می باشد، ازاره ایوان با کاشی های هشت گوش مزین شده، گنبد کنونی آن با کاشی

۱- دائرة المعارف بناهای تاریخی (مساجد)

۲- فهرست ذکاء

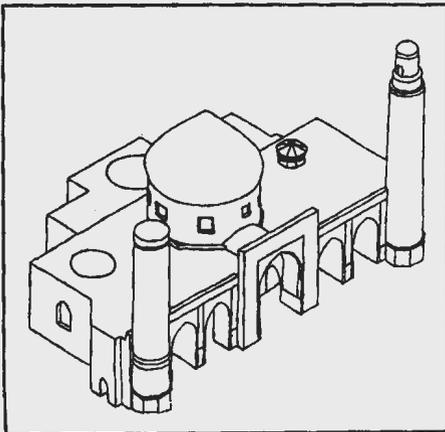
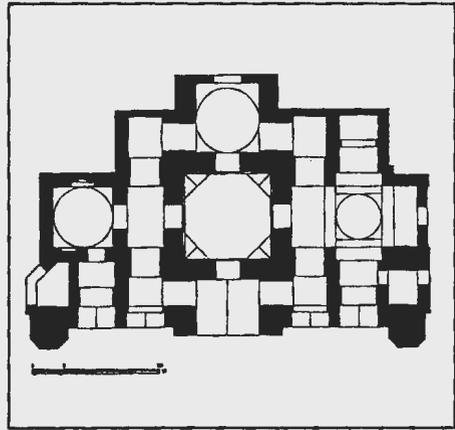
۳- فهرست مشکوتی صفحه ۴۱

پوشش گردیده است بقیه بنا دارای تزیینات کاشیکاری می باشد.^۱

در دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران در دوره اسلامی جلد ۲ بناهای آرامگاهی صفحه ۲۰ و ۲۱ این بنا را به عنوان آرامگاه امیر غیاث الدین ملکشاہ (مشهد) معرفی نموده است وی از امرای بنام دربار تیمور گورکانی بوده که ۵ سال بعد از فوتش یعنی در سال ۸۵۵ ه. ق بنایی بر قبر او احداث کرده اند. بنای آرامگاه یا مسجد امیر غیاث الدین که در بازار بزرگ و ناحیه سر شور مشهد واقع است. جزء آخرین بناهای مربوط به دوره میرزا شاهرخ است که مشتمل بر بقعه ای با گنبد دو پوش دو مناره و یک ایوان است.

بنای آرامگاه به ابعاد ۳۳×۲۰ متر جمعاً حدود ۶۶۰ متر مربع را فرا می گیرد. نمای مناره‌ها و غرفه‌ها و ایوان، دارای کاشی معرق بسیار نفیسی بوده که بیستس آنها از بین رفته و آنچه باقی مانده نمونه بهترین رنگ و لعاب کاشی دوره تیموری و صفویه است. ازاره بنا، در اصل کلا از سنگ بوده که آن هم تخریب شده و از بین رفته است.

چون معمار بنای مسجد واقع در تائباد در نزدیکی قبر زین الدین ابوبکر تائبادی همین معمار است. بنابر این نام کامل معمار آرامگاه می بایست احمد بن شمس الدین محمد تبریزی بوده باشد.

مشهد - خراسان

مسجد شاه (سابق)

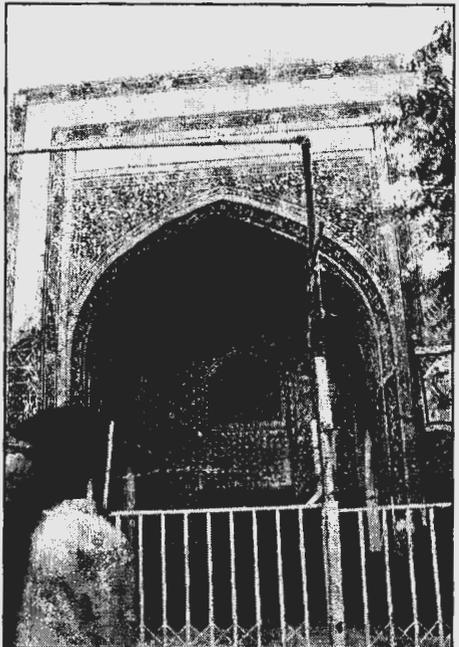
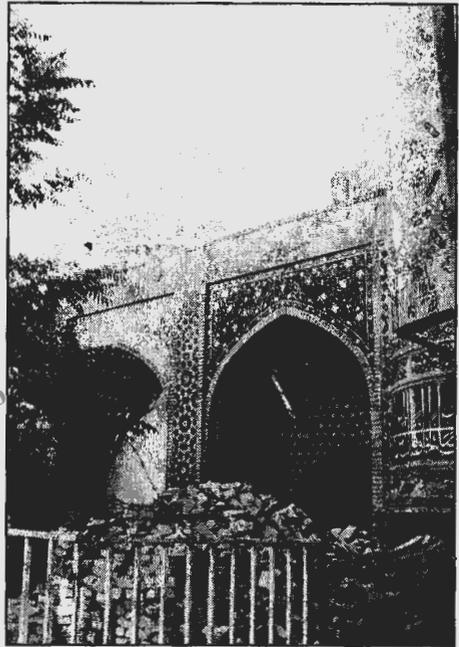
۸۵۵ ه. ق (۸۲۹ ه. ش)

نمای سه بعدی و نقشه

تصاویر از: معماری اسلامی «هیلن براند»

صفحه ۱۵۳ و دائرة المعارف بناهای ایران

در دوره اسلامی بناهای آرامگاهی صفحه ۲۱

مشهد - خراسان
مسجد شاه (سابق)
۰۸۵۵ ق (۰۸۲۹ ش)
تصاویر از: نگارنده

۱۴۳- نام معمار: احمد بن شمس الدین محمد تبریزی
 سده نهم ه. ق ۲

این معمار فرزند شمس الدین محمد تبریزی معمار مسجد شاه مشهد است.

۱۴۴- نام معمار: خضر بن بابا حاجی

۸۶۱ ه. ق (۸۳۵ ه. ش) ۲

نام اثر: بقعه آجری امام زاده کمال ضیاء آباد قزوین

۱۴۵- نام معمار: نعمت الله بن محمد البواب (معمار)

۸۷۰ ه. ق (۸۴۴ ه. ش) ۳

- نام اثر مسجد کبود تبریز

۱۴۶- نام معمار: ابن حاجی احمد

۸۵۰ ه. ق (۸۲۴ ه. ش) ۲

نام اثر: دیری بابا تر به سی

این معمار که فرزند حاجی احمد معمار قلعه قرخلار در دربند است تنها بخشی از نامش به

صورت، ابن استاد حاجی احمد بر روی بنایی بنام شیخ ابراهیم شروانشاه که اکنون بنام «دیری بابا

تر به سی» نامیده می شود و تاریخ ۸۵۰ ه. ق دارد به چشم می خورد.

۱۴۷- نام معمار: استاد شمس الدین ابن نصر الله المطهری

۸۷۵ ه. ق (۸۴۹ ه. ش)

- نام اثر: امام زاده سلطان محمد طاهر (بابل) ۲۱

بقعه سلطان محمد طاهر در سه کیلومتری شمال شرقی شهر بابل واقع است و مرقد یکی از نوادگان امام موسی کاظم (ع) است و شماره ثبت تاریخی بنای آن ۶۷ می باشد. احداث بنای این قلعه متعلق به قرن نهم ه. ق است. ساختمان آن برج کثیرالاضلاع و از آجر ساخته شده است. برج قلعه با طرح هشت ضلعی در نمای خارجی، بر روی هر ضلع طاق نمایی در پایین و قاب مستطیل شکلی در بالا دیده می شود. گنبد بقعه همزی شکل و ارتفاع برج ۲۲ متر است.

بانی ساختمان بقعه امیر مرتضی الحسینی فرزند سید علی، از نوادگان میر بزرگ مرعشی است. معمار بنا نیز استاد شمس الدین ابن نصر الله المطهری بود که این بقعه معروف را در سال ۸۷۵ ه. ق ساخته است.

نام معمار بر روی کتیبه چوبی درب منبت کاری شده پیا و پر نقش بقعه همراه با نام سازنده در استاد احمد نجار بن حسین ساروی حک شده است.

بابل - مازندران

امامزاده سلطان محمد طاهر بابل

نام معمار روی در چوبی حک شده است

تصویر از: نگارنده

۱- فهرست ذکاء

۲- سرزمین طلای سبز بابل تألیف صمد صالح طبری صفحه ۱۹۷

- ▲ بابل - مازندران
- ▲ امامزاده سلطان محمد طاهر
- ▲ ۸۷۵ ه. ق (۸۴۹ ه. ش)
- ▲ تصاویر از: نگارنده

۱۴۸- نام معمار: محمد بن محمود بسطامی

۸۸۲ ه. ق (۸۵۵ ه. ش) ^۱

نام اثر: مسجد سرخان بسطام

"این استاد با پسران حاجی محمود و محمد نجار در اواخر سال ۸۸۲ ه. ق مسجد سرخان را در اورسیخ نزدیک بسطام ساخته اند." ^۱

۱۴۹- نام معمار: حسین بن علی بن احمد المسافر البناء اللاهیجانی

۸۸۳ ه. ق (۸۵۶ ه. ش) ۲

- نام اثر: بقعه سمّام در گیلان (آرامگاه سلطان محمد کیا / سر تربت لاهیجان)

«به واقع در اراضی کشاورزی واقع و مجموعه ای شامل محوطه مستطیل شکل محصور در میان چهار دیوار است که با نوعی سنگ تخت معروف به لانه و ملاط گچ ساخته شده است، رابینو درباره این بنا چنین نوشته است:

«آن طرف آب سمّام، مقابل شهر قدیم سمّام، بنایی است که به نام سر تربت شهرت دارد. در حیاط این بنا، گورهای سلطان محمد کیا والی لاهیجان که سال ۸۸۳ فوت شد و پسرش میرزا علی کیا که سال ۹۱۲ کشته شد و پری سلطان دختر سلطان محمد که در سال ۹۰۸ ه. ق فوت شد و گور حسنی که در سال ۹۰۲ ه. ق بمرد، در اینجا است.»

کتیبه ای بر سنگ مرمر به دیوار حیاط است که نشان می دهد این بنا به دست میرزا علی بنا شده است، تاریخ این کتیبه ۸۸۳ ه. ق است، کتیبه دیگری نیز به نام بنا «استاد حسین بن استاد احمد المسافر» مورخ ۸۸۳ ه. ق است. نزدیک این مرقد، مسجد کوچکی است. سر تربت، چهار دیواری مستطیل شکل شامل دو اتاق کوچک برای حفاظ و حیاطی است که شش قبر در آن است. چهار قبر دارای سنگ و دو قبر بدون سنگ است. دو طرف در ورودی حیاط از داخل، دو طاق نما به بلندی ۲/۴۵ و پهنای ۲/۱۰ متر قرار دارد. در صفا ای در دیوار جنوبی و طرف شرقی در ورودی، کتیبه ای سنگی به درازای ۴۶ و پهنای ۳۳ سانتیمتر نصب گشته و این عبارات با خط نسخ بر آن حک شده است:

«عمل الاستاد الاحد الاستاد حسین بن الاستاد احمد المسافر البناء اللاهیجانی عفی عنهم فی تاریخ سنه ثلث و ثمانین و ثمانمانه هجریه (۸۸۳).»

در محوطه خارج از چهار دیواری سر تربت و در مشرق آن، مسجدی قدیمی بر پا بوده که به مرور زمان خراب شده است. در حدود هفتاد سال پیش، مسجد آجری کنونی را به جای مسجد اصلی ساخته اند، مسجد امروز، بنایی مستطیل به ابعاد ۷/۵ × ۱۱ متر است که از آجرهای قدیمی که همزمان بنای سر تربت است، ساخته شده است.^۳

در فهرست ویلبر آمده است:

سر تربت سامان (گیلان) سال ۸۸۳ ه. ق الاستاد الاجل الاستاد حسین بن الاستاد علی بن الاستاد احمد الظفر البناء اللاهیجانی^۱

۱۵۰- نام معمار: حاج عباس بن الحاج محمود بن العباس القزوینی

۸۸۸ ه. ق (۸۶۱ ه. ش) ۱

۱- دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران در دوره اسلامی / ۳ بناهای عام المنفعه

۲- فهرست ذکاء

۳- دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران در دوره اسلامی / ۲ بناهای آرامگاهی صفحه ۴۵

۱۵۱- نام معمار: محمد روان بن عثمان القزوينی

۸۸۸ ه. ق (۸۶۱ ه. ش)^۱

نام اثر: پل دختر میانه

۱۵۲- نام معمار: یعقوب بنای رویانی

۸۹۲ ه. ق (۸۶۵ ه. ش)^۱نام اثر: پل سیم رود لاهیجان و پل رودخانه پلور را در سال ۸۹۳ ه. ق ساخته است.^۲

۱۵۳- نام معمار: بایزید بن حاجی جواد

۹۱۹ ه. ق (۸۹۱ ه. ش)^۲

نام اثر: امام زاده یحیی درنوا

معمار بنای امام زاده یحیی درنوا بالای لاریجان در سال ۹۱۹ ه. ق با همکاری بایزید بن حاجی جواد است.

۱۵۴- نام معمار: استاد میراحمد بن میر حاجی بنا قمی

۹۲۲ ه. ق (۸۹۴ ه. ش)^۳

نام اثر: مسجد جامع ساوه

۱۵۵- نام معمار: فارابی بن عثمان السعدی

۹۲۷ ه. ق (۸۹۹ ه. ق)^۲نام اثر: مسجد بزرگ قلعه حصن کیفا^۲

۱۵۶- نام معمار: استاد حسین

۹۱۸ - ۹۲۸ ه. ق (۸۹۰ - ۹۰۰ ه. ش)^{۴ و ۲}

نام اثر: مقبره هارون ولایت (اصفهان)

آبن هارون که به افتخار او این بنا ساخته شده و مسلمانان و مسیحیان و یهودیان بر سر تعلق

۱- کارنامه بزرگان ایران محمدتقی مصطفوی

۲- فهرست ذکاء

۳- دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران در دوره اسلامی / ۱ مساجد

۴- دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران در دوره اسلامی / ۳ بناهای عام المنفعة

او خود با هم اختلاف دارند، فردی است کاملاً ناشناس می‌گویند که او در اعصار باستان میزیسته، در حالی که قدیمترین کتیبه آرامگاه او مورخ ۹۱۸ هجری (۱۵۱۳ م) است. یک مناره قدیمی در نزدیکی این بنا در مسجد علی وجود دارد ولی آن هم متعلق به عصر سلجوقی است و از طرفی هیچ چیز ثابت نمی‌کند که مناره متعلق به مقبره یا بیوتات مقبره هارون باشد.^۱

در کتاب کارنامه بزرگان ایران آمده است که که:

«استاد حسین» معمار هنرمند قرن دهم، ساختمان بقعه هارون ولایت در اصفهان را به امر شاه اسمعیل اول صفوی بنا کرده است.

تبرستان
www.tabarestan.info

۱۵۷- نام معمار: خواجه علی حافظ تبریزی

سده نهم ه. ق^۲

نام اثر: مدرسه و خانقاه تحت القلعه هرات

قوام الدین شیرازی معمار مسجد مولانای تایباد و مسجد گوهر شاد مشهد در ساختن این مدرسه مشارکت داشته است.

۱۵۸- نام معمار: استاد محمد سبز هروی معمار

سده نهم ه. ق^۲

این استاد پدر بنایی شاعر است.^۲

۱۵۹- نام معمار: احمد بن شمس الدین محمد

سده نهم ه. ق

این استاد فرزند معمار مسجد شاه مشهد است.^۲

۱۶۰- نام معمار: استاد عیوض بن عبدالصمد مراغی

سده نهم ه. ق^۲

نام اثر: مقبره شیخ صفی الدین اردبیلی

نام این معمار بدون تاریخ در بنای آرامگاه شیخ صفی در اردبیل آمده است و احتمال می‌رود که او تنها مسئول تزیینات آجری مسجد بوده است. (سده نهم)^۲

۱- آثار ایران جلد ۴ آندره گذار صفحه ۲۴۶ و ۲۴۷

۲- فهرست ذکاء

«مجموعه بنای کنونی که بنام بقعه شیخ صفی نامیده می شود شامل: بیرون بقعه (عالی قابو)، سردر، حیاط بزرگ، رواق، مقبره شیخ صفی الدین، حرم خانه، مقبره شاه اسمعیل، چینی خانه، مسجد جنت سرا، خانقاه، چراغخانه، چله خانه، شهیدگاه و متعلقات دیگری است که در حال حاضر در عداد زیباترین ابنیه تاریخی و هنری ایران به شمار می رود.

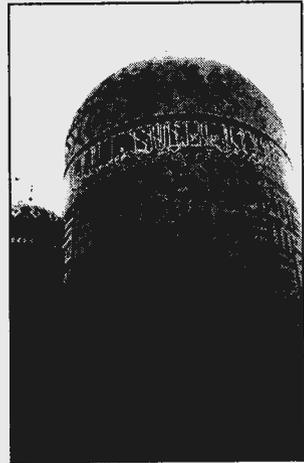
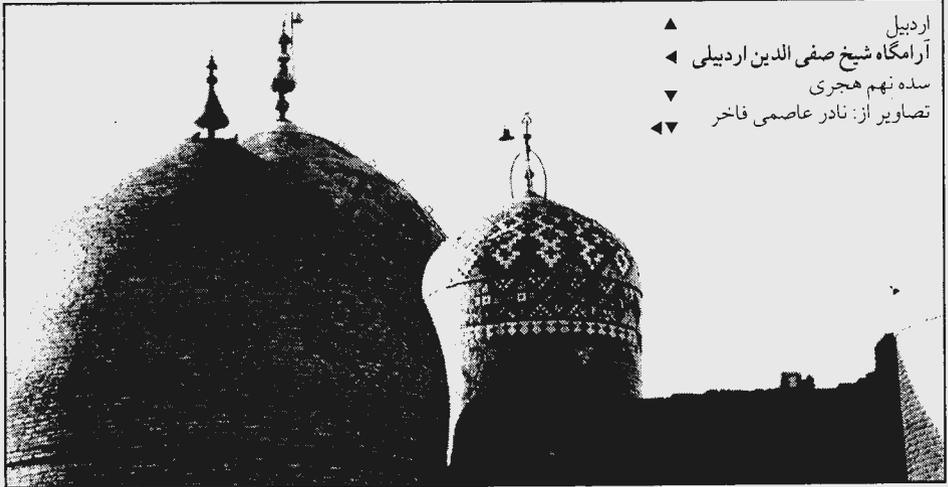
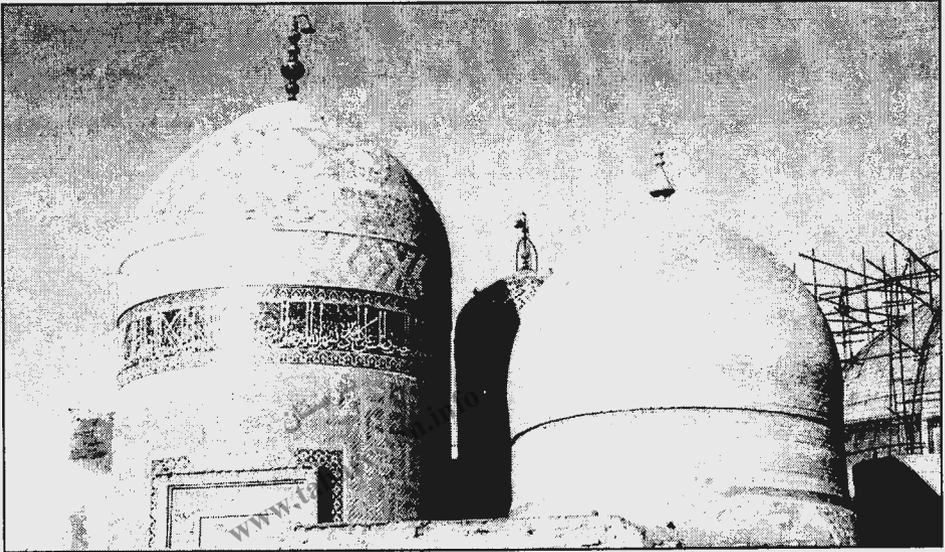
در این بقعه که بنام مقبره شیخ صفی الدین اردبیلی و پادشاهان صفوی شهرت دارد، مقابر دیگری از سایر پادشاهان و شاهزادگان و خوانین صفوی و امراء آن دوره باقی مانده است از جمله منسوب به مادر شاه اسمعیل و شیخ صدرالدین، شیخ جنید، سلطان حیدر و دو تن از امراء بنام سلطان استاجلو و کردبیک که مورخ به سال ۹۴۹ هجری است. گذشته از ابنیه بالا ساختمان سر دراصلی بقعه و محوطه سه گنبد که مزین به کاشی معرق و کتیبه‌هایی به خط رفاع و کوفی است، عظمت و جلوه خاصی به این مکان تاریخی داده است. مناظر تزیینی مجموعه این بنا چه از داخل و خارج شامل نقاشی و گچبری و قطار سازی و مقرنس کاری با رنگ طلائی نیز می باشد، در بین این ابنیه بنای قندیل خانه از نظر طرز ساختمان و تزیین گچبری جذبه خاصی دارد.

مقبره شیخ صفی الدین برجی است استوانه ای شکل که گنبدی کوتاه بر فراز آن جای گرفته، در زیر گنبد صندوق منبت مرقد که از نفایس آثار منقول بقعه است ملاحظه می شود که در حاشیه آن کتیبه ای به خط رفاع حک شده است.

گنبد مقبره شاه اسمعیل کوتاه تر از گنبد شیخ صفی الدین است، منظر خارجی آن با کاشی‌های خوش رنگ و کتیبه ای به خط کوفی تزیین یافته است، در زیر گنبد صندوق نفیس گرانبهائی بر روی قبر قرار دارد.

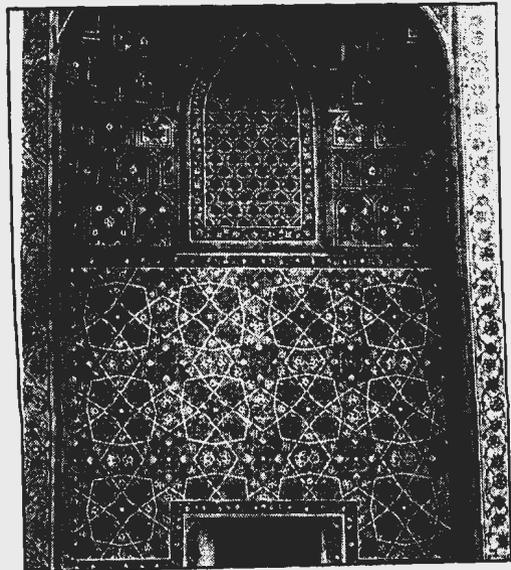
صندوق مزار شیخ جنید و سه صندوق چوبی دیگر در این بنا موجود است، که از نظر ظرافت و کنده کاری بسیار جالب است. ساختمان اطاق چینی خانه که توام با گچبری بسیار زیبا است از قسمت‌های ارزنده و هنری بقعه به شمار می رود، این بنا دارای چند در چوبی و نقره‌ای نفیس و گران بها است.

قدیمترین قسمت این بنا متعلق به نیمه اول قرن نهم هجری است، که به تدریج بر ساختمانهای بقعه افزوده شده است. در تکمیل و تزیین و تعمیر این بقعه که به منزله آرامگاه خانوادگی شهریاران صفوی به شمار می رفته شاه طهماسب اول و شاه عباس دوم کوششی به سزا داشته‌اند. در حال حاضر تعمیرات ضروری و تزیینی این بنا ادامه دارد و ساختمان‌های بقعه در کمال دقت حفاظت می شوند.^۱

▲ اردبیل
آرامگاه شیخ صفی الدین اردبیلی
سده نهم هجری
نماهای مقبره شیخ صفی

► اردبیل
آرامگاه شیخ صفی الدین اردبیلی
سده نهم هجری
تصویر از: طرح و اجرای نقش در کاشیکاری
«محمود ماهر نقش»

۱۶۱- نام معمار: درویش نورالدین

۸۸۴ ه. ق (۸۵۷ ه. ش) ^۱

بقعه امام زاده علی در شکر ناب قزوین بدست این استاد بسال ۸۸۴ ه. ق ساخته شده است.^۱

۱۶۲- نام معمار: شیخ حسن ابن نظام الدین بنا اصفهانی

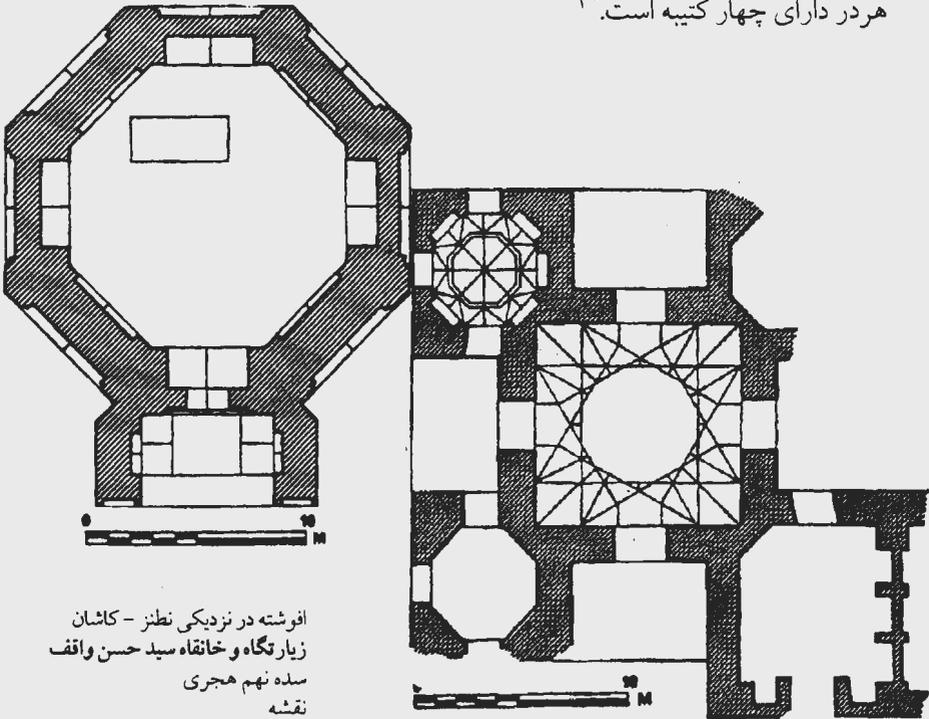
۸۴۹ ه. ق (۸۲۳ ه. ش) ^۱

نام اثر: درهای مسجد افوشته

«نام این معمار بر کتیبه کاشی سه طرف جلو خان بیت السعاده افوشته کاشان مورخ ۸۴۹ ه. ق

دیده می شود.»^۱

«مسجد این قریه کوچک که در نزدیکی نطنز قرار دارد دارای دهی در است که از نظر هنری چندان جالب توجه نیست ولی چون دارای تاریخ است نماینده هنر نجاری و کنده کاری روی چوب، در عصر خود می باشد جنس این درها از چوب و فاقد روکش و رنگ آمیزی است. هر در دارای چهار کتیبه است.»^۲

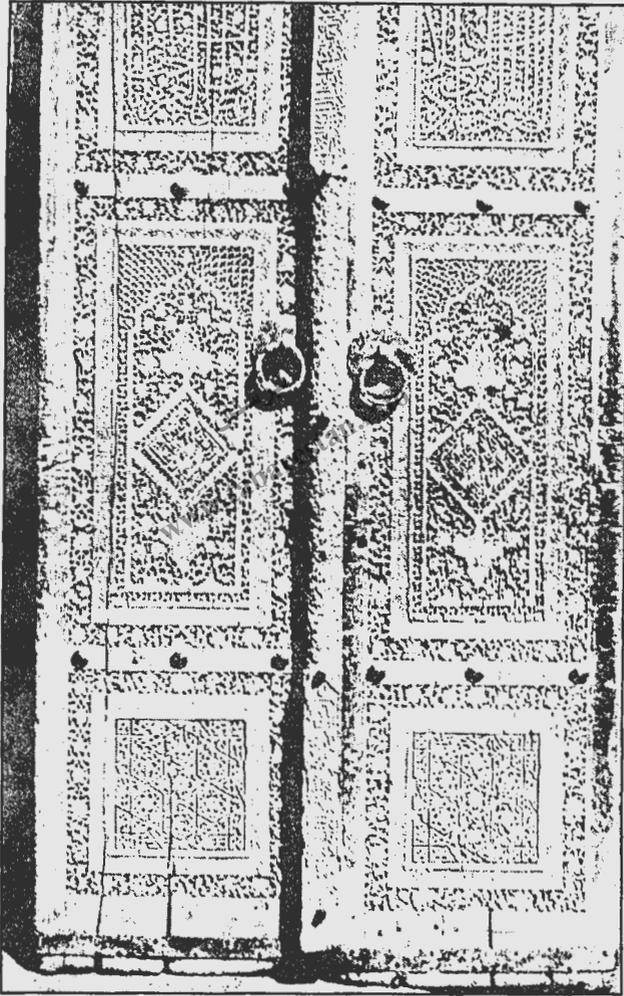

افوشته در نزدیکی نطنز - کاشان
 زیارتگاه و خانقاه سید حسن واقف
 سده نهم هجری
 نقشه

مأخذ: معماری تیموری در ایران و توران
 «ویلبر - گلمبک»

۱- فهرست ذکاء

۲- آثار ایران جلد ۳ گذار صفحه ۲۷۱

افوشته در نزدیکی نطنز - کاشان
 زیارتگاه و خانقاه سید حسن واقف
 سده نهم هجری
 در مسجد افوشته
 تصویر از: آثار ایران جلد ۳ گدار

۱۶۳- نام معمار: استاد یوسف بن استاد ظهیر

۸۵۰ ه. ق (۸۲۴ ه. ش)^۱

«سازنده مقبره شیخ بدرالدین بن شیخ شمس الدین در ده خطیره در ولایت قوتقاشی شروان

به سال ۸۵۰ ه. ق»^۱

۱۶۴- نام معمار: استاد شمس الدین بن عبدالحسین اصفهانی بنا

۹۳۵ ه. ق (۹۰۷ ه. ش)^۱

نام اثر: بقعه امامزاده حمزه واقع در یوانات

«بنای کنونی امامزاده عبارت است از یک گنبد مدور به ارتفاع تقریبی ۱۶ متر که سبک طاق مدور آن عیناً به قیصریه بازار لار شباهت دارد، دور تا دور بدنه اتاق در فواصل معینی کتیبه های کوچکی از خط کوفی تزینی قرار گرفته است. سه شاه نشین در جهات شمال و جنوب و مشرق واقع شده و در ورودی رو به مغرب باز می شود. محوطه امامزاده عبارت است از فضای نسبتاً بزرگی که درختان چنار کهنسال پرابهت سکوت آن میافزاید، در ورودی حیاط امام زاده نیز در سمت باختر قرار دارد که سر در آن فرو ریخته و تنها قسمتی جزئی از گچبری های آن باقی مانده است. این گچبری های یکی از نفیس ترین آثار هنری قرن دهم هجری به شمار می رود، تناسب شگرف و خوش حالت اسلیمی ها با نقوش بدیع و زنده و صحنه های جاندار و سنیز آمیز نزار شیر و آهو در کنار حالت بی خبری مرغان آوازه خان علاوه بر اینکه حاکی از چرب دستی هنرکاران است به وضعی خیال انگیز مبین هیجانات و مظاهر روحی مردم در حاشیه کویر است. در دیوار غربی حرم نیز گچبری های زیبا و خوش خطی دیده می شود که نام استاد کار آنرا چنین نقش نموده اند:

(عمل استاد شمس الدین بن عبدالحسین اصفهانی بنا)^۱

در کتاب دائرة المعارف بناهای تاریخی (آرامگاهی) نام این معمار با تاریخ ۱۰۷۴ ه. ق (۱۰۴۲ ه. ش) آمده است.

۱۶۵- نام معمار: تقی سلطان قمی

۹۳۹ ه. ق (۹۱۰ ه. ق)^۲

- نام اثر: مدرسه فیضیه قم

۱۶۶- نام معمار: استاد شاه حسین لاهیجی

۹۴۷ ه. ق (۹۱۹ ه. ق)^۳

نام اثر: بقعه آقا شیخ ابوالوجیه (لاهیجان)

۱- اقلیم پارس «محمد تقی مصطفوی»

۲- فهرست ذکاء

۳- دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران (آرامگاهی)

۱۶۷- نام معمار: حیدر علی بن ذوالفقار اردستانی

۹۵۲ ه. ق (۹۲۳ ه. ش) ۲۱

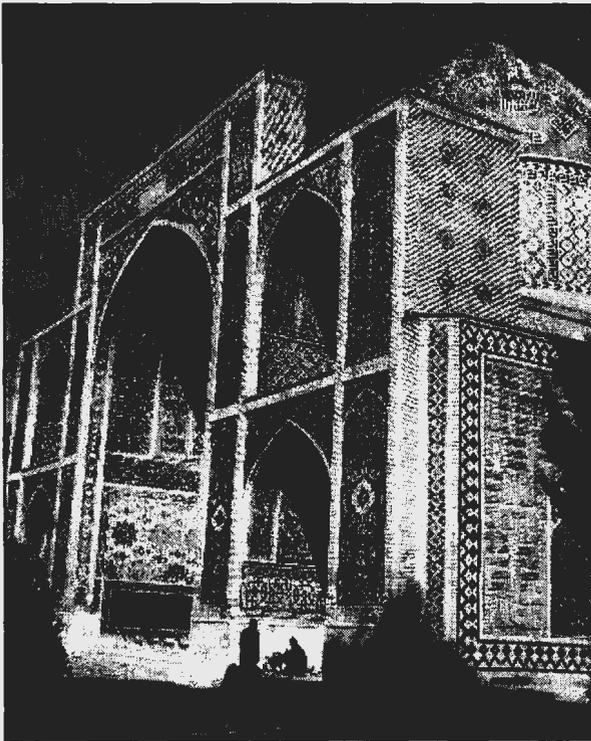
«حیدر علی بن ذولفقاری اردستانی: معمار بنای امام زاده محروق در نیشابور معاصر شاه طهماسب صفوی و معمار ایوان شرقی مسجد قریه گز اصفهان مورخ ۹۵۲ و مسجد جامع اردستان مورخ ۹۴۶ ه. ق (سده دهم) است.»^۱

نام اثر: امام زاده محمد محروق نیشابور

ثبت تاریخی ۳۰۲

«امامزاده محمد محروق که دارای گنبد کاشیکاری و ایوان‌های بلند است در وسط باغ مشجری قرار گرفته از این ابنیه زیبای قرن دهم هجری شمار می‌رود. در زیر گنبد قبر امامزاده محمد محروق واقع شده است. کتیبه کاشی معرق ایوان و صندوق منبت و در ورودی حرم از زمان شاه طهماسب اول (قرن دهم هجری قمری) است، سنگی از دوران شاه سلطان حسین صفوی مورخ به سال ۱۱۱۹ هجری قمری در این بنا نصب است. کاشی‌های ازاره آن از زمان نادرشاه افشار (مورخ به سال ۱۱۴۵ هجری قمری) است. موقعیت بنای امامزاده محمد محروق و گنبد آن که مزین به کاشیکاری‌های زیبا و خوش آب

و رنگ است شکوه عظمت خاصی به آن بخشیده است. بانی این مزار امیر کمال الدین شاه‌میر حسین است. همچنین کتیبه منظومی از زمان شاه سلطان حسین صفوی محمد خان نامی در نیشابور به بنای مسجد و مصلی اقدام نموده است. در این بقعه یکی از اولادان حضرت موسی بن جعفر (ع) نیز مدفون است»^۳

نیشابور - خراسان

امامزاده محروق

۹۴۷ سده دهم ۹۴۶ ه. ق

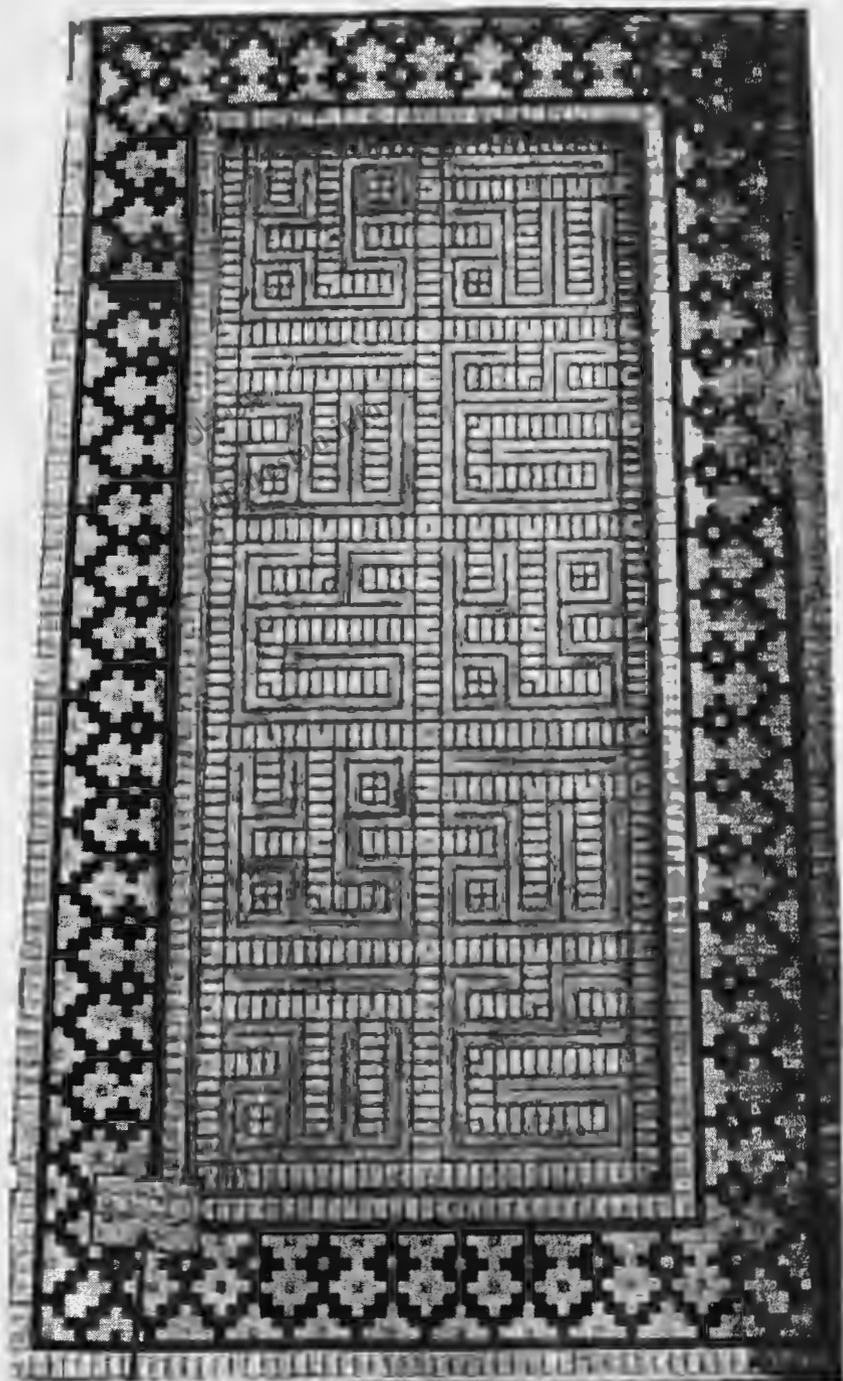
تصویر از: سیمای میراث فرهنگی

خراسان

۱- فهرست ذکاء

۲- دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران (مساجد)

۳- فهرست مشکوتی صفحه ۱۱۰ و ۱۱۱

نیشابور - خراسان
امامزاده محروق
۹۴۷ سده دهم ۹۴۶ ه. ق
کاشیکاری بنای امامزاده
تصویر از: طرح و اجرای نقش در کاشیکاری ایران

نیشابور - خراسان
 امامزاده محروق
 ۹۴۷ سده دهم ۹۴۶. ق
 کاشیکاری
 تصویر از: طرح و اجرای نقش در
 کاشیکاری ایران

۱۶۸- نام معمار: میر محمود بن میر علی بنا

۹۷۶ ه. ق (۹۴۷ ه. ش)^۱

نام اثر: مسجد سرو شفا دران اصفهان

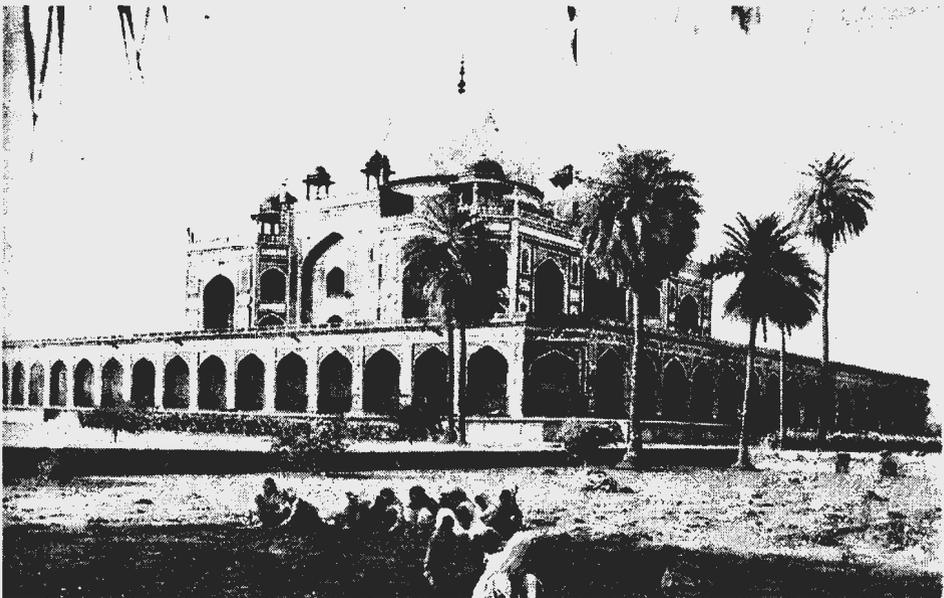
۱۶۹- نام معمار: میرک میر غیاث الدین

۱۷۰- نام معمار: سید محمد فرزند میرک غیاث الدین

۹۷۸-۹۷۰ ه. ق (۹۴۹-۹۴۱ ه. ش)

نام اثر: مزار همایون در هند

«مزار همایون پدر اکبر گورگانی، نخستین مزار شکوهمند در این دوران بود که با طرح هشت بهشت در میان باغی با طرح چهار باغ بر پا شد. در کتاب معماری هند، در دوره گورکانیان اشاره شده است که معماران این بنا سید محمد و پدر او، میرک سید غیاث بوده اند گفته شده که آنان شاعر بوده اند و برای سلطان حسین بایقرا در هرات که آخرین پایتخت تیموریان بود و برای بابر در هند و در دوره تبعید همایون، برای حاکم ازبک در بخارا نیز کار می کردند. سید محمد پس از مدتی به هند بازگشت و ساختن مزار همایون بین سالهای ۹۷۰ تا ۹۷۸ ه. ق به او واگذار شد.»^۳

مزار همایون

۹۷۸ ه. ق (۹۴۹-۹۴۱ ه. ش)

تصویر از: معماری جهان اسلام «جرج میشل»

۱- دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران

۲- فهرست ذکاء

۳- تلوم طراحی باغ ایرانی در تاج محل «حسین سلطان زاده» صفحه ۶۳

۱۷۱- نام معمار: اسیر علی یا عجم علی تبریزی

(۹۶۴ ه. ش) ۱

«اسیر علی یا عجم علی تبریزی معمار مسجدی در شهر مانیسای ترکیه است وی بعد از جنگ چالدران در امپراطوری عثمانی و در دوران اسارتش به مقام معمار باشی ارتقا یافته و طراح و مجری بناهای متعددی شده است.

جعفر غیائی معمار آذر بایجانی و مؤلف رساله «معماری آذر بایجانی» از شانزده بنا نام می‌برد که معمارشان استاد علی تبریزی بوده است اما در کتاب «مشاهیر ترک دنیا» فقط از چهار بنا سخن رفته است.^۱

درفهرست یحیی ذکاء آمده است: این استاد معمار را سلطان سلیم اول با خود به استانبول برد و او بزودی رئیس معماران کشور عثمانی گردید و به سال ۹۹۴ ه. ق درگذشت. از نمونه کارهای معماری او باب السلام توپ قابو سرای، مسجد سلطان سلیم و مسجد خرازی قاسم و مسجد علی پاشا و مسجد پیر محمد پاشاست که همه در شهر استانبول بنا گردیده است و مسجد سلیمانیه در چورلو و مسجد ایاز پاشا در تگیرداغ و مسجد سیف الدین قاضی در صوفیه و مسجد سلطان درمنیس و مسجد چوپان مصطفی در فیضه و دار البیضا که در سراجیو و بامر خسرو پاشا ساخته شده و مسجد خاتونیه در طرابوزان و مسجد سلیم در قونیه و مسجد قاسم پاشا در بوربورک.»

در جای دیگر این فهرست معماری به نام عجم عیسی معرفی شده که احتمالاً همین عجم علی است که در مولوی خانه در بنی قاپوی استانبول دفن شده است.

۱۷۲- نام معمار: محمد بن شمس الدین بنا اصفهانی

۱۰۰۲ ه. ق (۹۷۲ ه. ش) ۲

نام اثر: امام زاده ابراهیم اصفهان

«در کتیبه ایوان جلو امام زاده ابراهیم در مجاور مسجد جامع کاج اصفهان به خط ثلث لاجوردی با کاشی معرق بر زمینه آجری نام معمار و کاتب به شرح زیر آمده است:

عمل محمد بن شمس الدین بنا اصفهانی، کتبه میر علی معمار (۱۰۰۲ ه. ق) ۲

۱۷۳- نام معمار: محمد باقر معمار

۱۰۰۸ ه. ق (۹۸۷ ه. ش) ۲

۱- تاریخ معماری و شهرسازی ایران مجموعه مقالات کنگره ۱۳۷۴ فرطوس موسوی

۲- فهرست ذکاء

نام این معمار در مسجد گوهر شاد مشهد بدین صورت آمده است:

به توفیق حق این مبارک مقام به معماری کمترین شد تمام محمد باقر هزار و هشت^۱

۱۷۴- نام معمار: استاد علی بنا

۱۰۵۲ ه. ق (۱۰۲۰ ه. ش)^۱

نام اثر: مسجد گوهر شاد مشهد

ثبت تاریخی ۱۴۰

مسجد و ایوان گوهر شاد از زیباترین ابنیه تاریخی قرن نهم هجری قمری ایران است. بانی آن گوهر شاد زوج شاهرخ تیموری بوده، این مسجد به شبک چهار ایوانی است که در طرفین ایوان اصلی آن دو مناره کاشیکاری جای گرفته است. در جبهه ایوان مزبور کتیبه بزرگی که شامل نام شاهرخ بها در و در سال ۸۱۲ هجری قمری است خوانده می شود. قسمتی از این کتیبه خط بایسنقر میرزا شاهزاده تیموری است که از لحاظ هنر حسن خط فوق العاده است قسمت های دیگر کتیبه متعلق به زمان صفوی بوده. خط آن را به محمد رضا امامی نسبت می دهند مجموعه ابنیه گوهر شاد مشهد از نظر معماری و کاشیکاری در اعداد شاهکار هنری و معماری محسوب می شود. در پایان متن کتیبه تاریخی، بایسنقر، نام معمار این بنای عظیم و مشهور «قوام الدین شیرازی» ضبط شده است. گذشته از این کتیبه تاریخی، کتیبه های بی شماری در ایوان قبله، جنین در اطراف ایوان، پیشانی ایوان، درطاق ایوان و سایر قسمت های بنا ثبت شده که دال بر تعمیر و تکمیل تزیینات کاشیکاری و الحاق ابنیه به ساختمان اصلی در قرن یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری است. به طور کلی مسجد گوهر شاد با گنبد پیازی شکل کاشی و ایوان رفیع و دو مناره بدیع آن، در زمره زیباترین شاهکار معماری و کاشی کاری ایران به شمار می رود. بدیهی است با تزیینات و تعمیرات مفصلی که از طرف پادشاهان صفوی و افشار و قاجار و به خصوص در عصر کنونی در مجموعه این ابنیه مقدس مذهبی به عمل آمده و می آید روز بروز بر زیبایی و وسعت و تکمیل ابنیه و متعلقات آستان قدس افزوده خواهد شد.^۲

استاد قوام الدین شیرازی معمار مشهور دوران شاهرخ تیموری طراح این مسجد بود.

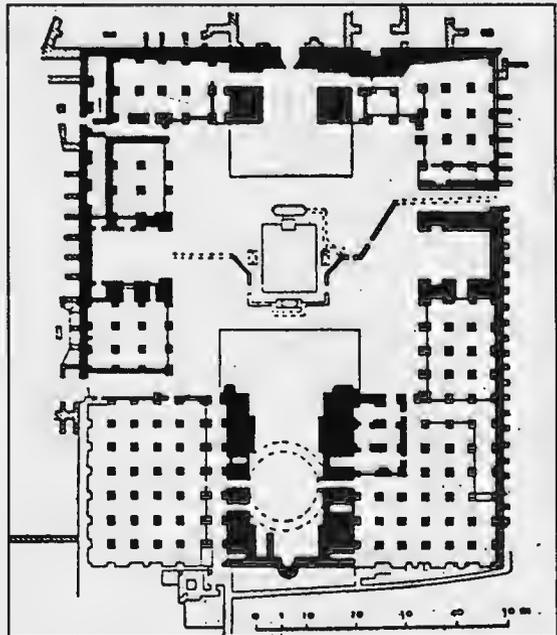
نام استاد علی در مسجد گوهر شاد با رقم (استاد علی بنا ۱۰۵۲) دیده می شود که احتمالاً مرمت بنا را به عهده داشته است.

مشهد - خراسان
مسجد گوهرشاد
۱۰۵۲ ق. (۱۰۲۰ ه. ش)
صحنه و ایوان

مشهد - خراسان
مسجد گوهرشاد
۱۰۵۲ ه. ق. (۱۰۲۰ ش.)
▲ تصویر از طرح و اجرای نقش
کاشیکاری در ایران
« محمود ماهر نقش »

مشهد - خراسان
مسجد گوهرشاد
۱۰۵۲ ه. ق. (۱۰۲۰ ش.)
► نقشه از: هنر ایران « آندره گدار »

۱۷۵- نام معمار: احمد سپاه (بنا)

۱۰۱۴ ه. ق (۹۸۳ ه. ش) ۱

نام اثر: بازار قیصریه لار

۱۷۶- نام معمار: سلطان محمد یزدی

سده یازدهم ه. ق (۹۸۹ ه. ش) ۲

این کاروانسرای چهار ایوانی متعلق به دوره صفوی بوده که از آجر و سنگ ساخته شده و دارای تزئینات آجری است. ۳

نام اثر: کاروانسرای گنجعلیخان کرمان

سلطان محمد یزدی معمار حمام و کاروانسرای گنجعلیخان کرمان در سده یازدهم بوده است.

نام اثر: حمام گنجعلی خان کرمان

چنان که آمد حمام گنجعلی خان جزئی از مجموعه ای است که گنجعلی خان حاکم کرمان در ابتدا قرن یازدهم هجری قمری در کرمان احداث کرد. این مجموعه از یک میدان وسیع در کنار بازار، یک کاروانسرا (که برخی آن را مدرسه خوانده اند)، یک مسجد کوچک، یک بازار که تقریباً به دور میدان می چرخد، یک حمام، یک ضرابخانه و یک آب انبار و چهار سویی بزرگ تشکیل شده است. این ابنیه که تقریباً همه آنها بنای عام المنفعه هستند با نظمی دقیق و حساب شده به دور میدان بزرگ نشسته اند و در حالی که هر کدام نقش متفاوتی دارند مجموعه ای بهم پیوسته را به وجود آورده اند. به شهادت کتیبه ها، ماده تاریخ احداث حمام، عبارت «کسی نداده نشان در جهان چنین حمام» است که به حروف ابجد سال ۱۰۲۰ هجری قمری می شود. این اثر توسط «استاد محمد سلطانی معمار یزدی» ساخته شده است. ۴

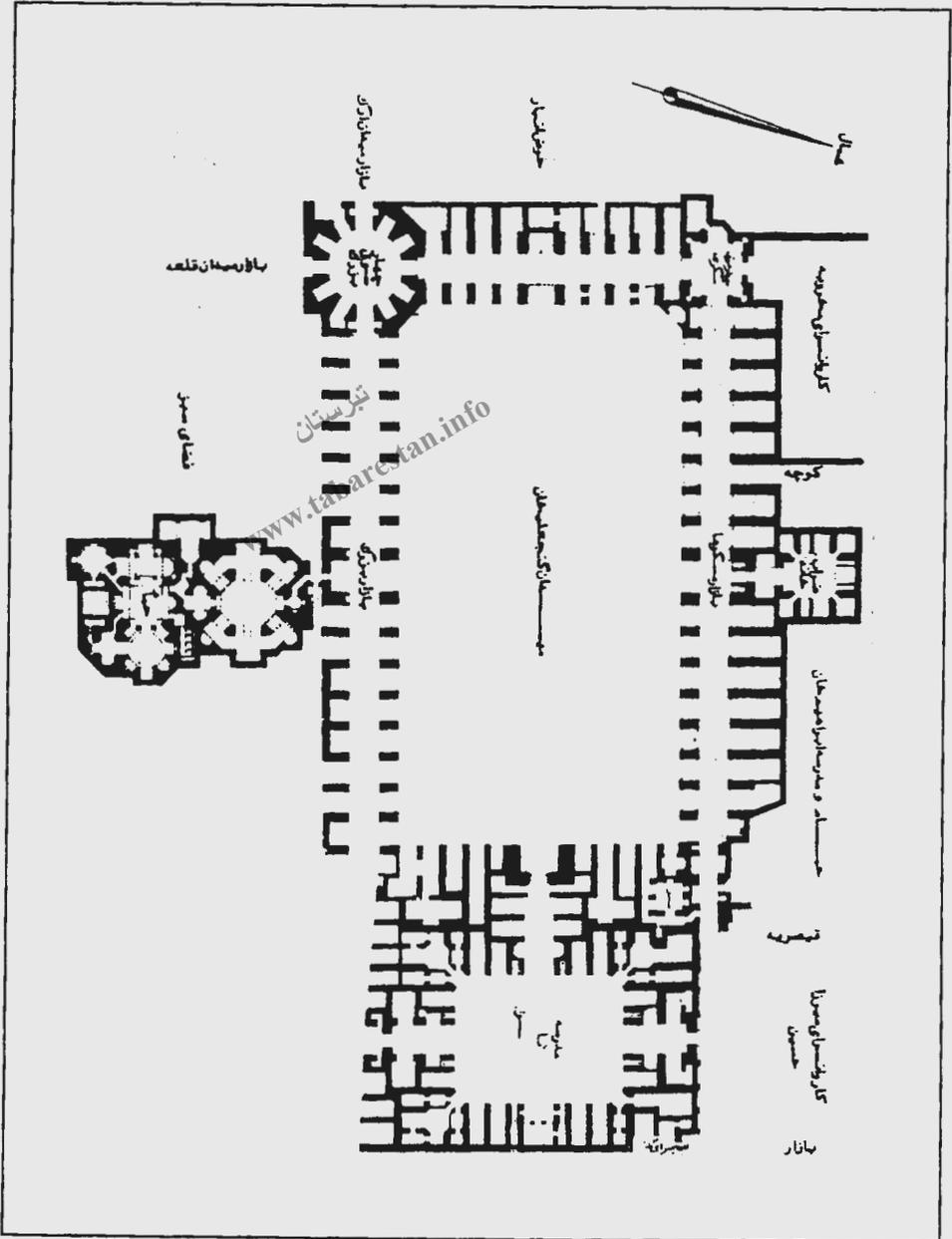
حمام گنجعلی خان مانند بسیاری از حمام های قدیمی به دو بخش اصلی تقسیم می شود «سر بینه» یا «جامه کن» که خود از فضاهایی متصل به یکدیگر تشکیل شده و «گرم خانه» که مشتمل بر قسمتهای عمومی و خصوصی، شاه نشینهای مختلف، حوضخانه، خزینه آب گرم و سرد چاله حوض (استخر آب سرد)، نمازخانه و ... است.

۱- دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران «عام المنفعه»

۲- فهرست ذکاء

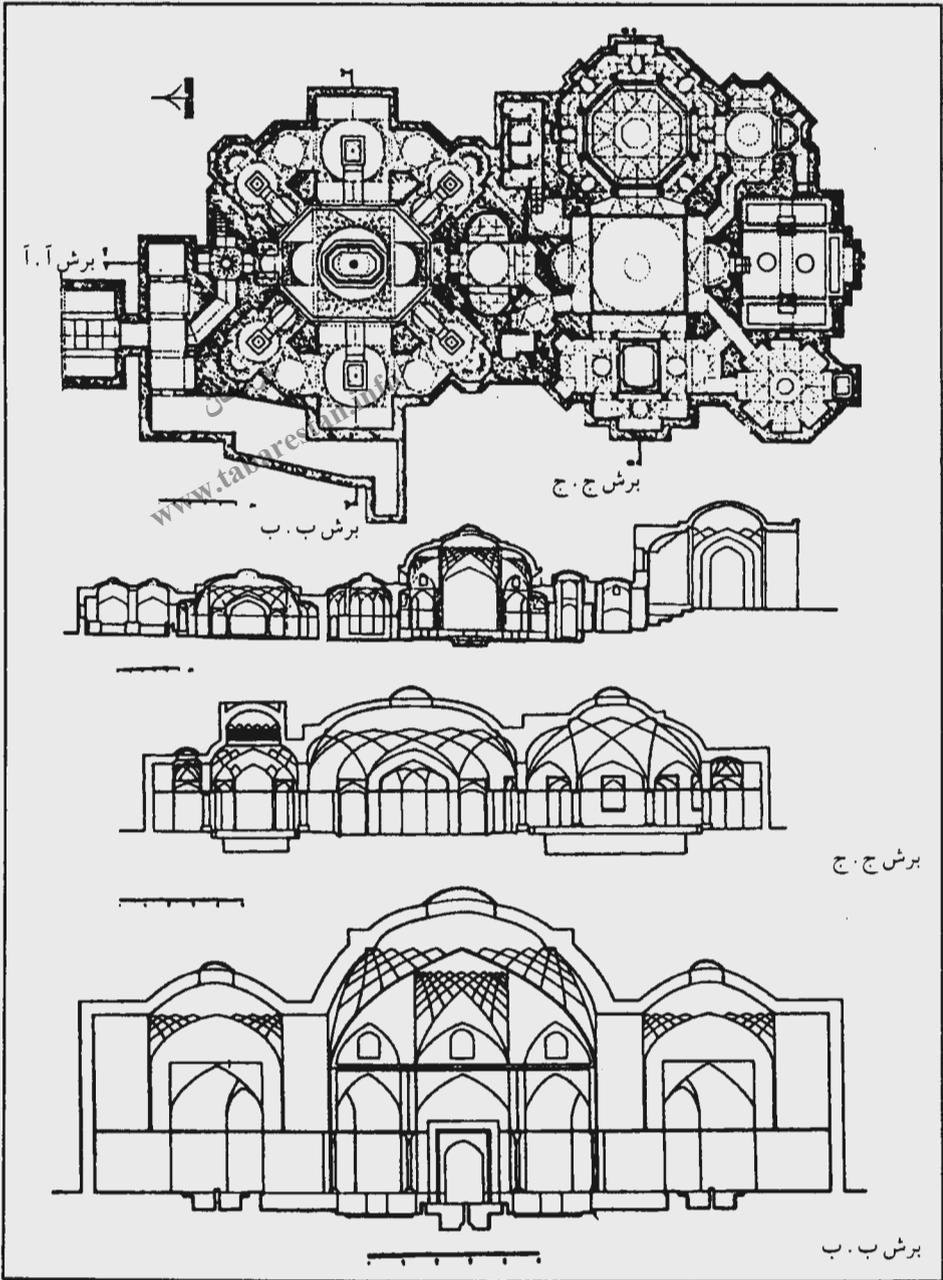
۳- کاروانسراهای ایران «محمد یوسف کیانی»

۴- نشریه صفه شماره ۱۳ و ۱۴

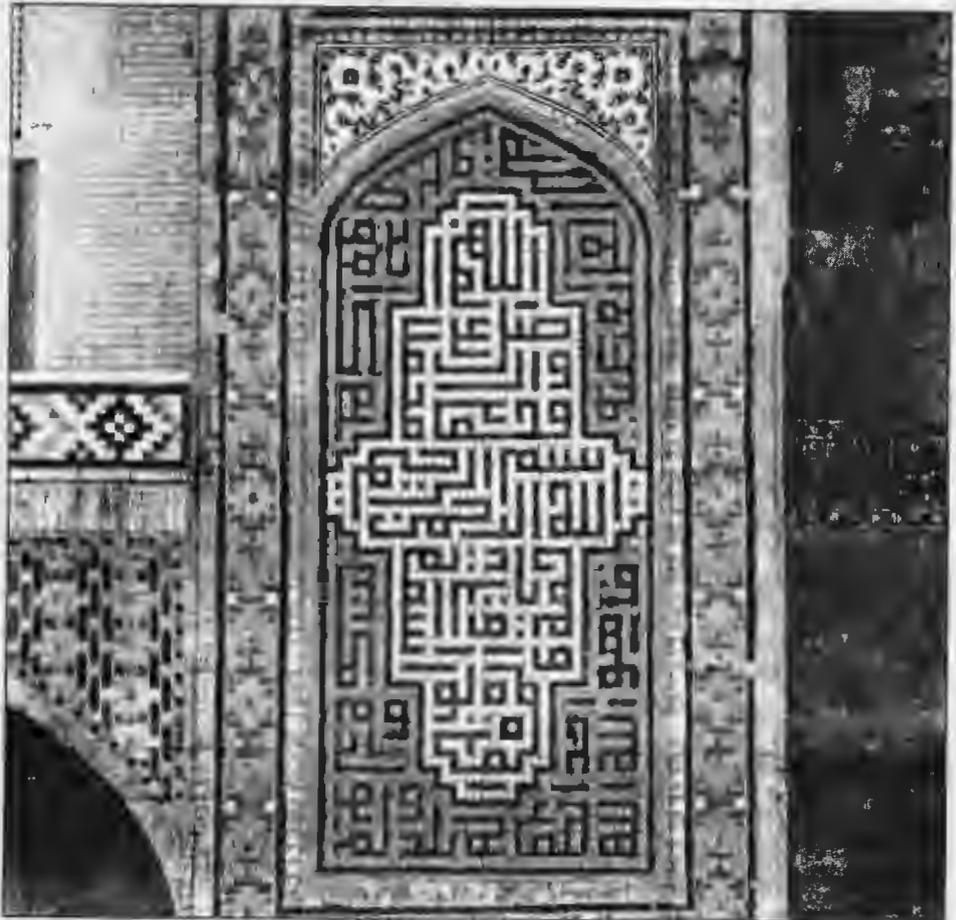
www.tanarestan.info

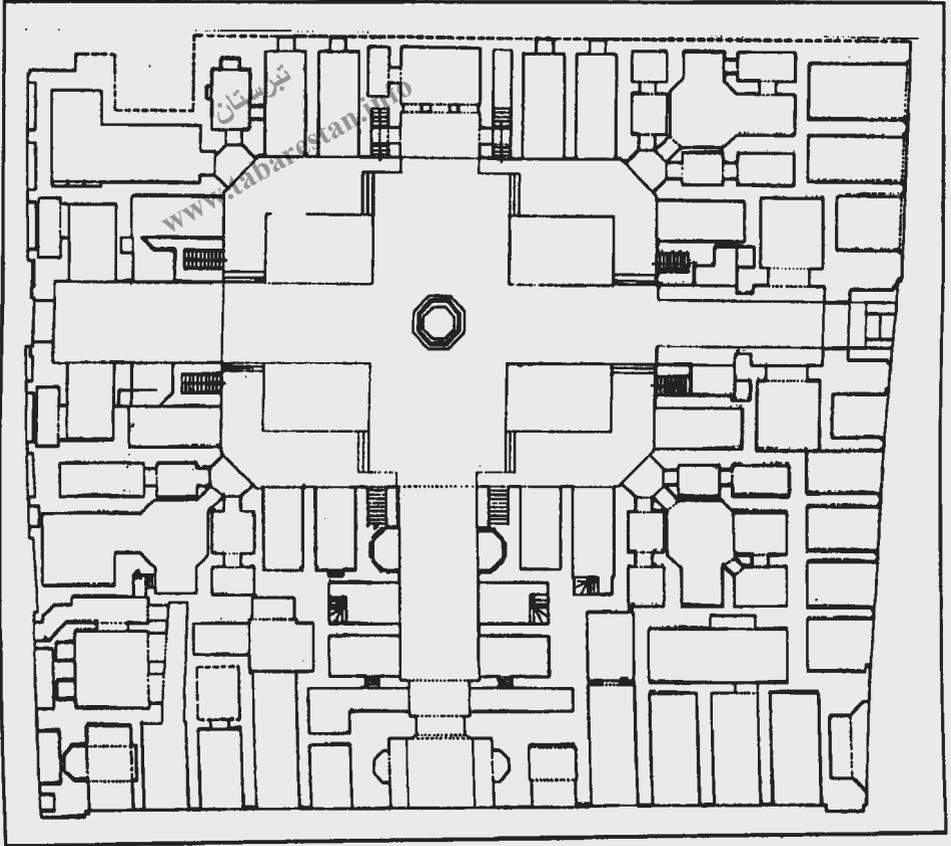
کرمان
مجموعه گنج‌میلخان
سده یازدهم ه. ق
نقشه از: سازمان میراث فرهنگی کرمان

کرمان
 حمام گنجعلیخان
 سده یازدهم ه. ق.
 دوره صفوی
 حمام/ تصویر از: کرمانی
 مجموعه گنجعلیخان
 تصویر از: طرح و اجرای نقش کاشیکاری
 در ایران «محمود ماهرالنقش»
 تصویر صفحه بعد»

کرمان
 حمام گنجعلیخان
 سده یازدهم ه. ق.
 پلان حمام
 برش آ. آ.
 برش ج. ج.
 برش ب. ب.
 نقشه از: دانشگاه شهید بهشتی

کرمان
 کاروانسرای گنجعلیخان
 سده یازدهم ه. ش
 دوره صفوی
 نوع پلان: چهار ایوانی
 تزئینات: آجرکاری
 مصالح ساختمانی: آجر و سنگ
 پلان طبقه همکف کاروانسرا
 تصویر از: سازمان میراث فرهنگی ▲

۱۷۷- نام معمار: استاد حسین شماعی شیرازی

۱۰۲۴ ه. ق (۹۹۳ ش. ق) ۲۱

نام اثر: مدرسه خان شیراز

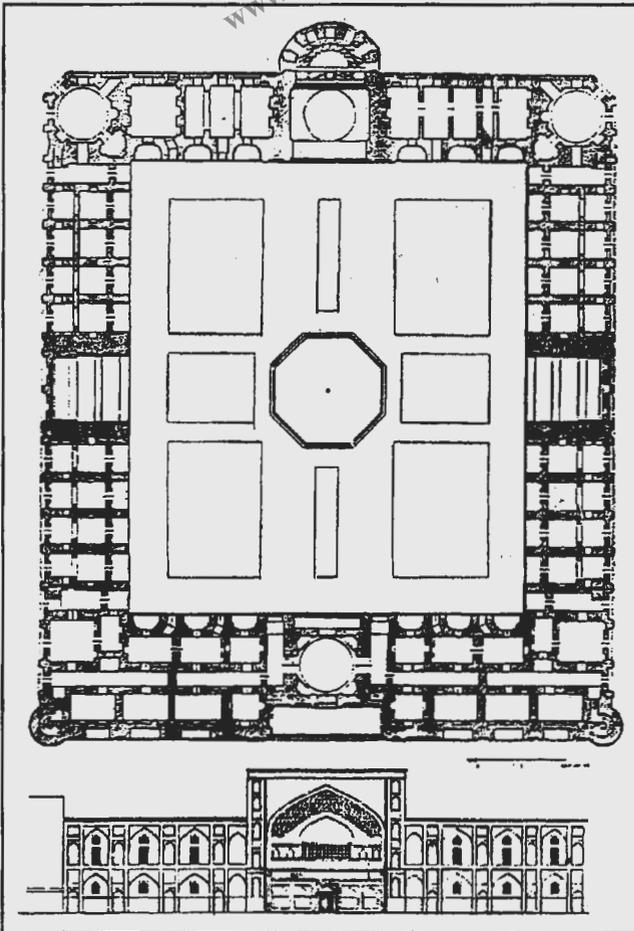
ثبت تاریخی: ۷۵

«مدرسه وسیع خان در زمان شاه عباس اول به دستور الله وردیخان و امامقلیخان والی فارس بنا شده (۱۰۲۴ هجری قمری) سپس در زمان قاجاریه این مدرسه زیبا تعمیر و مرمت گردیده است، بنای مدرسه شامل سر دربلند و مقرنس سازی عالی است، راهرو و هشت ورودی آن مزین به کاشیکاری معرق ممتاز است. در اطراف صحن حجره‌های دو طبقه ساخته شده، ایوان‌های بلند آن شکوه خاصی به این بنای تاریخی داده است.»

نام معمار بنای مدرسه خان و کاتب کتیبه دهلیز در پایان کتیبه شرح زیر آمده است:

«استاد بنا حسین شماعی

کاتب کتیبه صیرفی.»

شیراز

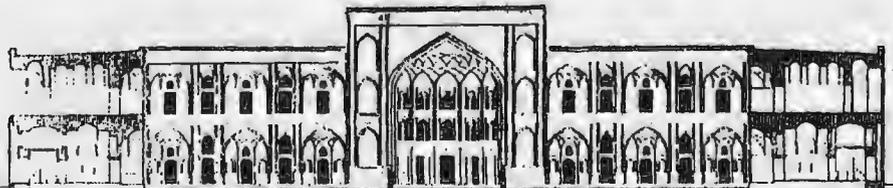
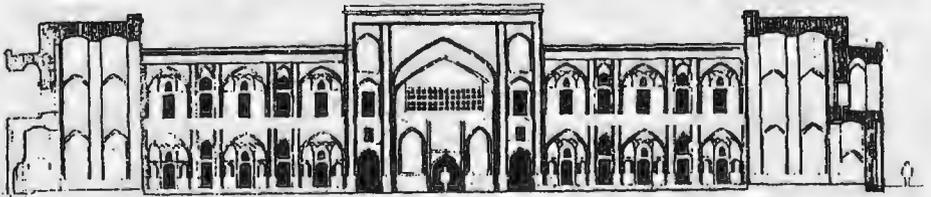
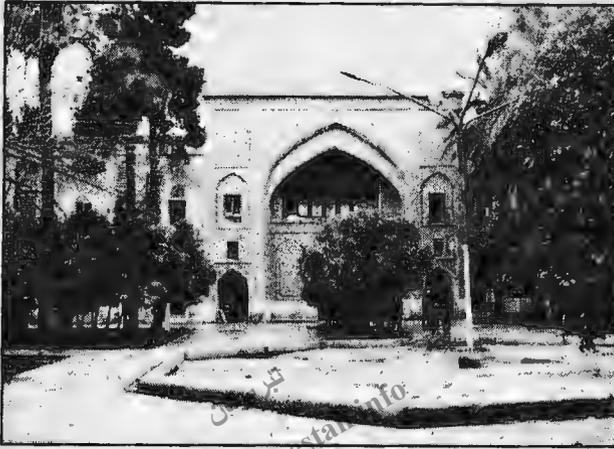
مدرسه خان شیراز

۱۰۲۴ ه. ق (۹۸۹ ش. ق)

نقشه از: فصلنامه اثر شماره ۲۴

۱- فهرست ذکاء

۲- فهرست مشکوتی صفحه ۱۳۶

شیراز - فارس
مدرسه خان
ق. ۱۰۲۴ هـ

نقشه از: فصلنامه اثر شماره ۲۴

تصاویر از: نگارنده

۱۷۸- نام طراح: شیخ بهاء‌الدین عاملی (شیخ بهائی)

۱۰۲۵ ه. ق (۹۹۴ ه. ش) ۱

نام اثر: سدقهرود ۳۵ کیلومتری جنوب کاشان

۱۷۹- نام معمار: عبدالجبار

۱۰۲۷ ه. ق (۹۹۶ ه. ش) ۳ و ۲

نام اثر: مدرسه شیردار یا شیردر

«در جوار میدان ریگستان شهر سمرقند سه بنای عمده باقی مانده است اولی مدرسه الغ بیگ که در سال ۷۹۸ ه. ش ساختمان آن آغاز شده و طبق نقشه کلاسیک چهار ایوانی ساخته شده و دارای نمای عالی و کاشی کاری ممتاز است. دو بنای دیگر که جدیدتر می باشند جایگزین بناهای ویران شده در عصر تیموری شده اند که یکی مدرسه طلا کاری و دیگری مدرسه شیردار یا شیر در است که هر دو از طرح مدرسه الغ بیگ اقتباس شده است. عبدالجبار معمار مدرسه شیردار است.»^۴

شیراز

مدرسه شیردار یا شیردر

۱۰۲۷ ه. ق (۹۹۶ ه. ش)

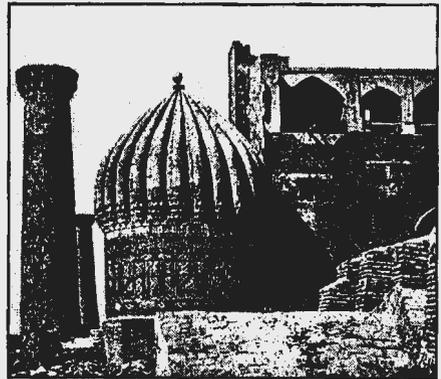
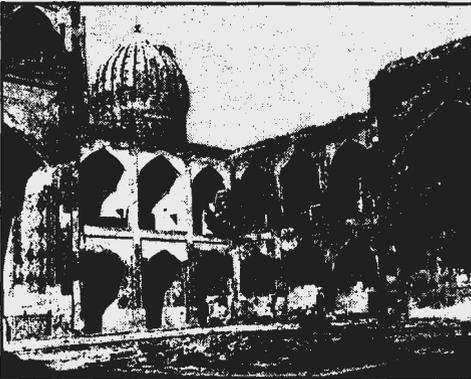
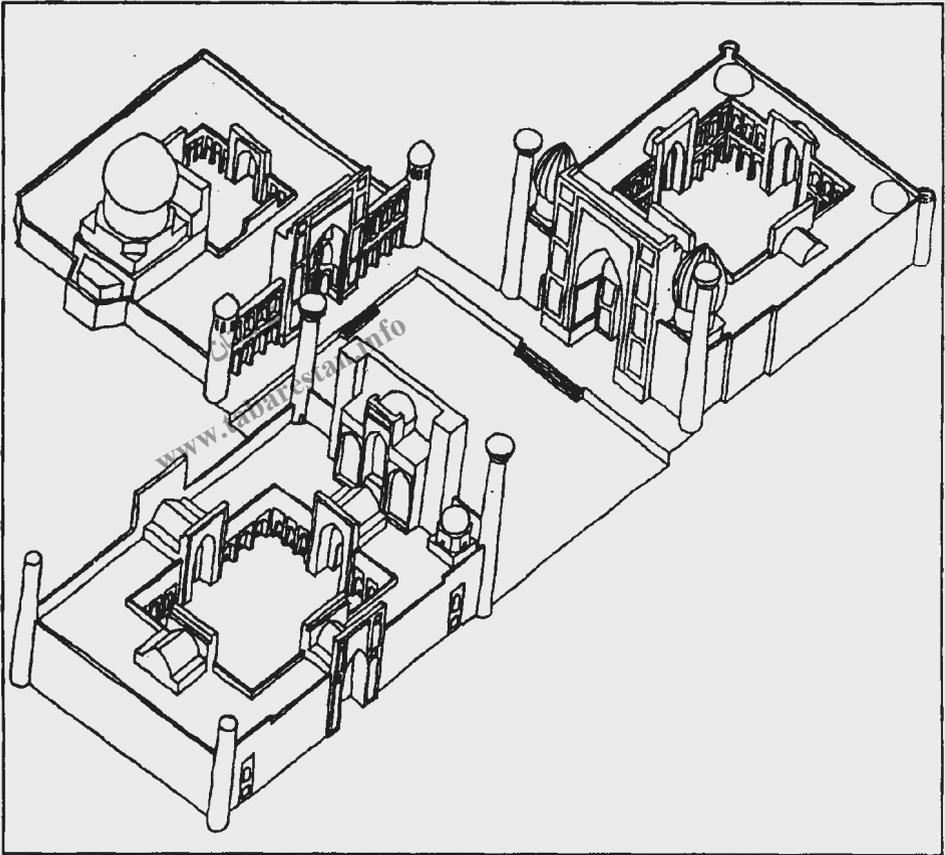
▲ تصویر از: هنر در آسیای مرکزی

۱- دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران «عام المنفعه»

۲- فهرست ذکاء

۳- هنر در آسیای مرکزی «گالینا پوکا خبکوا - اکبر خاکیموف» ترجمه ناهید کریم زندی

۴- معماری و تزئینات اسلامی «درک هیل - اولک گرابر»

ریگستان - سمرقند

مدرسه شیردار

۱۰۲۷.ق (۹۹۶.ه.ش)

نقشه سه بعدی

تصاویر از: معماری اسلامی «هلین براند»

۱۸۰- نام معمار: استاد حسین بنّاء اصفهانی (آقا حسین)

قرن ۱۰ ه. ق ۱

نام اثر: پل الله وردی خان

۱۸۱- نام معمار: محمد رضا بن استاد حسین بنّاء اصفهانی

۱۰۲۸ ه. ق (۹۹۷ ه. ش) ۲

در فهرست یحیی ذکاء آمده است:

محمد رضا بن استاد حسین بنّاء اصفهانی معمار مسجد شیخ لطف الله که سال ۱۰۲۸

ه. ق اتمام یافته است می باشد.

در داخل محراب کاشیکاری معرق در دلو حه به خط نستعلیق سفید بر زمینه کاشی لاجوردی

چنین آمده است:

«عمل فقیر محتاج رحمت خدا، محمد رضا بن استاد حسین بنّاء اصفهانی (۱۰۲۸ ه. ق)»

کارنامه بزرگان ایران این استاد را به این شرح معرفی می نماید:

«محمد رضا بن حسین، بنّاء اصفهانی، از زبردست ترین هنرمندان قرن دهم و یازدهم

ایران و اثر جاویدان وی بنای مسجد شیخ لطف الله زیباترین بنای تاریخی اسلامی جهان

است که در زمان سلطنت شاه عباس بزرگ صفوی، به دست این هنرمند از سال ۱۰۱۲ تا ۱۰۲۸

ساخته و پرداخته شده است.»

نام اثر: مسجد شیخ لطف الله

«در شرق میدان شاه بنای مسجد شیخ لطف الله از زیباترین آثار تاریخی اصفهان واقع شده است،

تناسب ساختمان گنبد و سر در و کاشیکاری شبستان و محراب گرانها و سنگ ازاره و کتیبه های زیبای

آن که به خط علیرضای عباسی با بهترین کاشی های معرق ساخته شده، عظمت خاصی به این بنا داده

است. ساختمان این مسجد که در تاریخ سال ۱۰۱۱ هجری آغاز شده تا سال ۱۰۲۸ هجری ادامه داشته،

و در نتیجه ساختمان این مسجد که از بزرگترین شاهکارهای هنری می باشد ۱۷ سال به طول انجامیده

است.

بر روی گنبد کاشیکاری معرق شاخ و برگ اسلیمی این مسجد زیبا کتیبه ای به خط ثلث با

کاشی سفید معرق بر متن لاجوردی نقش بسته است. کاشیکاری کنونی پوشش خارجی گنبد

از تعمیرات سال هزار و سیصد و پانزده خورشیدی است. همچنین در یک قطعه کاشی دیگر به خط

نستعلیق در سر در مسجد به شرح زیر:

۱- دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران «عام المنفعه»

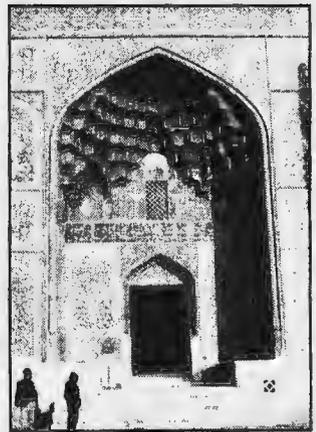
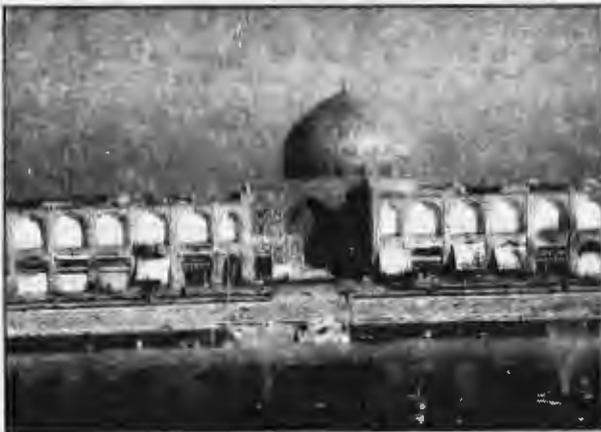
۲- آثار ایران جلد ۴ گذار

در عهد سلطنت اعلیحضرت اقدس همایون شاهنشاه رضا پهلوی خلد الله ملکه و سلطانه تعمیر شد آبان ۱۳۰۷ کتیبه ای نصب شده که حاکی از تعمیرات اساسی و تزیینی بنا است. راهرو مسجد که منتهی به شبستان و محراب بی نظیر می شود دارای کاشیکاری خشتی بسیار زیبا و پنجره های سنگی مشبک است.

کاشیکاری داخل شبستان شامل خشت های کاشی و معرق کاری های بی نظیر و کتیبه های معرق و قطار و پیچ کاشی فیروزه ای و پنجره های مشبک کاشی است. تنوع طرح نقوش و رنگ آمیزی های متنوع و الوان نارنجی و لاجوردی جلال و زیبایی خیره کننده ای به این شبستان بی نظیر داده است. کاشی کاری سقف داخلی شبستان با طرح لوزی و ریزه کاری های خاصی که در آن به کار رفته اعجاب انگیز است. محراب کاشی معرق و مقرنس کاری آن در زمره آثار مهم هنری و شاهکاری از لحاظ صنعت کاشی پزی و معرق کاری به شمار می رود. در این محراب در داخل دو لوحه کاشی نام کارگر و استاد بنا به شرح زیر ثبت شده است:

«عمل فقیر محتاج بر حمت خدا محمد رضا بن استاد حسین بناء اصفهانی ۱۰۲۸ هجری در زیر این شبستان، شبستان زمستانی واقع شده که محراب کاشیکاری آن به تاریخ ۱۰۱۱ هجری قمری است. ارتفاع گنبد مسجد در حدود ۳۲ متر می باشد.

وجه تسمیه این مسجد به مناسبت نام امام جماعت آن شیخ لطف الله است که در زمان سلطنت شاه عباس اول صفوی در این مسجد و مدرسه مجاور آن به اقامه نماز و تدریس علوم دینی اشتغال داشته است.»^۱

اصفهان

مسجد شیخ لطف الله

۱۰۲۸ ه. ق (۹۹۷ ه. ش)

نمای عمومی و سردرودی

تصاویر از: نگارنده

۱۸۲- نام معمار: عبدالسلام معمار تبریزی

سده دهم ه. ق^۱

۱۸۳- نام معمار: مقصود تبریزی

سده دهم ه. ق^۱

«پسر عبدالسلام معمار تبریزی است که در سده دهم می زیسته و معمار و شاعر بوده است، سام میرزا در تحفه سامی می نویسد:

کتابه‌ای در ایوان سر کار صاحبقرانی ساختند خود گفته مطلع آن این است:

قصری که عکس شمشه آن مهرانور است از خاک بر گرفته دارای هفت کشور است
و در مقطع این قصیده لفظ مقصود خوب واقع شده:

مقصود رخ نفاقت از این در به هیچ باب معلوم شد که قبله مقصود، ایندر است»^۱

۱۸۴- نام معمار: میرزائی

سده دهم ه. ق^۱

«از مردم ساوه بوده و به معماری و بنائی اوقات می گذرانیده و در عهد سلطان حسین میرزا به سلک شعرا در آمده است.»^۱

۱۸۵- نام معمار: استاد شمس الدین محمد

سده دهم ه. ق^۲

نام اثر: مسجد قطیبه اصفهان

«از معماران زبردست قرن دهم و از آثار وی بنای سر در مسجد قطیبه در اصفهان است که به امر شاه طهماسب اول صفوی به تاریخ ۹۵۰ ساختمان آنرا به پایان رسانیده است، کتیبه این بنا به خط زیبای ابوسعید امامی است.»^۲

۱۸۶- نام معمار: میرزا شاه ساقی

سده دهم ه. ق^۱

معمار معاصر شاه اسماعیل صفوی که شعر می سرود و به وزارت رسید.

۱- فهرست ذکاء

۲- کارنامه بزرگان ایران «محمد تقی مصطفوی»

۱۸۷- نام معمار: استاد مظفر بن محمد

سده دهم ه. ق.^۱

معمار بنای بقعه معصوم زاده در ساریه خاتون قم با رقم:

فی تاریخ محرم سنه سبع عشر و تسعمایه استاد مظفر بن محمد^۱

۱۸۸- نام معمار: فتحی معمار^۱

سده دهم ه. ق.^۱

پدر معمار محمد

تبرستان
www.tabarestan.info

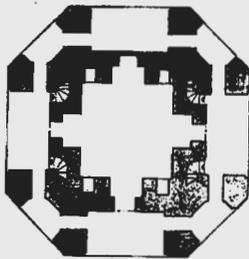
۱۸۹- نام معمار: محمد بن فتحی

سده دهم ه. ق.^۱

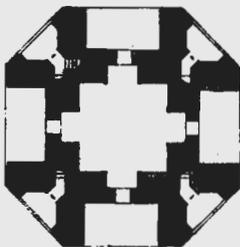
نام اثر: آرامگاه ملاحسن کاشی در سلطانیه

«مقبره ملاحسن در مغرب سلطانیه و در سه کیلومتر آن قرار دارد که احتمالاً در دوران سلطنت سلطان محمد خدابنده، یا بطور کلی در دوران مغول جزو پایتخت یعنی سلطانیه بوده است. (ملاحسن کاشی معروف به شیرازی یکی از علمای معروف در مکتب الهی بوده که در زمان

سلطنت شاه اسمعیل اول صفوی می زیسته است.)

در حال حاضر تک بنای زیبای مقبره در دشت پهناور خودنمایی می کند. در مورد تاریخ بنای مقبره چند نظریه وجود دارد عده ای آنرا از بناهای زمان صفویه می دانند و عده ای نیز آن را به اواسط قرن هشتم و آغاز دوره صفویه نسبت می دهند مقبره بشکل کثیر الاضلاع هشت ضلعی است که چهار ضلع بزرگ آن بطور ۸۳ متر و چهار ضلع کوچک بطول ۵۷/۵ متر است. قسمت داخلی مقبره بشکل مربع به ضلع تقریباً ۶ متر است که در چهار طرف توسط چهار درگاه بزرگ به ایوانها ارتباط پیدا می کند در طرفین درگاهها دو طاقچه مستطیل شکل بیچشم می خورد که احتمالاً جای روشن کردن شمع بوده است.^۲

مقبره ملاحسن دارای گنبدی شلجمی سه پوش است که در معماری قدیم ایران سابقه نداشته است. در دو سوی گنبد در دو ردیف نام معمار و بنای عمارت که پلر و پسر بوده اند بدین صورت آمده است.

سلطانیه - زنجان

آرامگاه ملاحسن کاشی

سده دهم هجری (۹۷۳ ه. ق.)

نقشه از: جغرافیای تاریخی

سلطانیه

۱- فهرست ذکاء

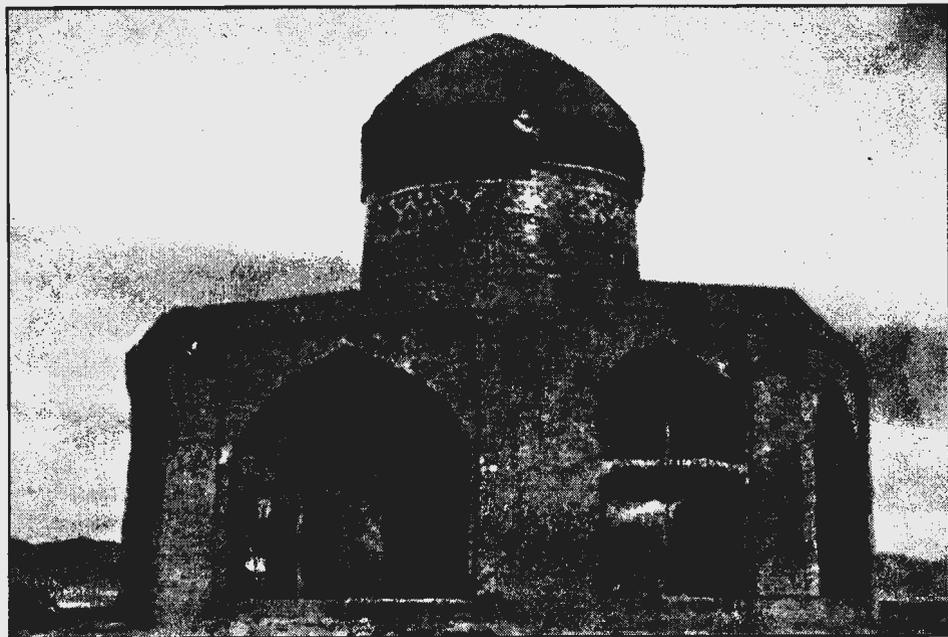
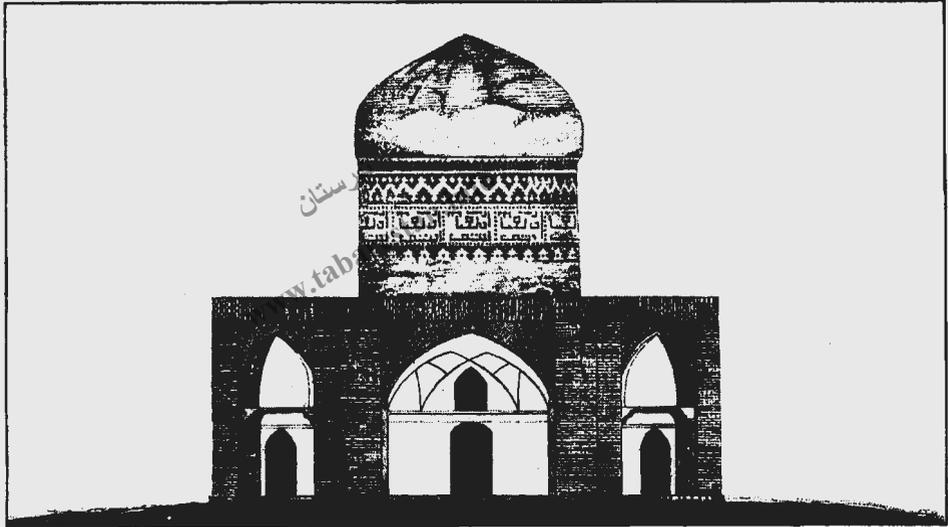
۲- دائرة المعارف بناهای تاریخی (مساجد)

بود امیدوار از لطف غفار محب شاه دین فتحی معمار

خاک سنگ ره ولی خدا ابن فتحی محمد بنا

در جای دیگر فهرست ذکاء حاجی بنا به عنوان معمار مقبره ملاحسن کاشی در سلطانیه ۹۷۳

ه. ق معرفی شده است.

سلطانیه - زنجان

آرامگاه ملاحسن کاشی

سده دهم هجری (۹۷۳ ه. ق)

تصاویر از: جغرافیای تاریخی سلطانیه

۱۹۰- نام معمار: میرزا شاه حسین معمار اصفهانی

سده دهم ه. ق.^۱

پدر میرزا ابراهیم مؤلف فرهنگ ابراهیمی

۱۹۱- نام معمار: سلطان قمی

سده دهم ه. ق.^۱

«این بنا که نراقی آن را شرح داده است در ضلع غربی حیاط امامزاده سلطان احمد واقع شده است، گنبد خانه یک مربعی است با جرزهای کلفت گوشه ای که حامل قوس هایی است با رأس برجسته که قسمتی از یک منطقه هشت ضلعی انتقالی را تشکیل می دهد. مطابق نوشته نراقی گنبد، کاربندی زیادی دارد و یک ترنج از جنس کاشی معرق در وسط آن است، سابقاً در اطراف بناهای دیگری بوده که به جای آن ها چیزهای دیگری ساخته شده است. یک طاقنمای بزرگ یا دو طاقنمای باریک در طرفین آن که نما را از یک نواختی بیرون آورده یادآور گنبد خانه های ایلخانی یزد است.»^۲ در فهرست ذکاء آمده است که نام این استاد در گنبد چهل دختران قم با رقم «بنایی عمل سلطان قمی» مورخ ۹۵۳ ه. ق دیده می شود.

۱۹۲- نام معمار: استاد عرب شیرازی

سده دهم ه. ق.^۱

پدر استاد محمد شریف که ایوان صحن کهنه آستان رضوی را به سال ۱۰۵۹ ه. ق تعمیر کرده است.

۱۹۳- نام معمار: شیخ محمد معمار

سده دهم ه. ق.^۱

نام اثر: بقعه شیخ اسحاق در هریس آذربایجان

۱- فهرست ذکاء

۲- معماری تیموری در ایران و توران «دونالد ویلبر- لیزا گلیمیک»

۱۹۴- نام معمار: شاه طاهر بن سلطان محمد نقاش

۱۰۳۱ ه. ق (۱۰۰۰ ه. ش)^۱

- نام اثر: مقبره شیخ جبرائیل

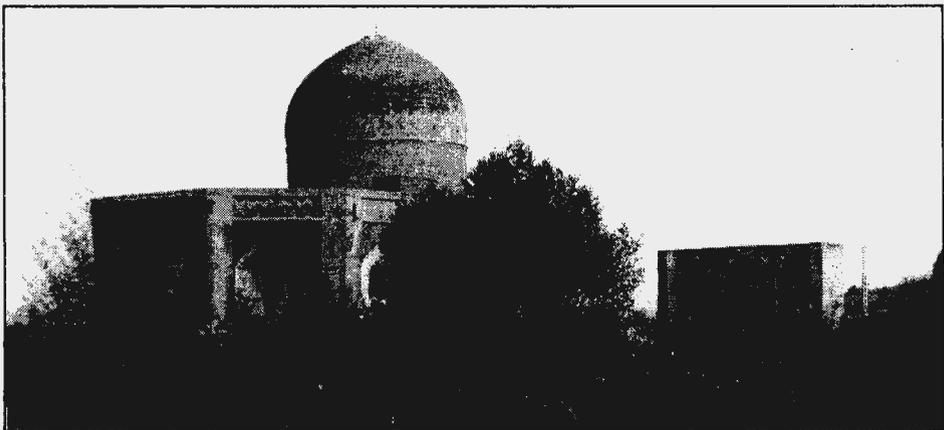
- ثبت تاریخی: ۶۵

«مقبره شیخ امین الدین جبرائیل پدر شیخ صفی الدین اردبیلی در دهکده کلخوران که اخیراً به شهر اردبیل متصل شده قرار دارد و بنای آن در نیمه اول قرن یازدهم صورت گرفته است. این مقبره در محوطه محصور و وسیعی واقع شده و دارای بناهای متعددی است. باغ مقبره به ابعاد ۱۵۰×۲۰۰ متر دارای دو دروازه شمالی و جنوبی است. طرح بنای بقعه به شکل مربع مستطیلی است که یک فونیکه متساوی الساقین به ضلع شمالی آن چسبیده و آن را به صورت شش ضلعی در آورده و ایوان بقعه نیز در همین ضلع قرار دارد. بقعه شامل حرم، رواق مربع مستطیل شکل، دو حجره بین رواق و حرم برای میزبانی صوفیان و یا زائران است. سقف رواق و شاه نشین‌ها، گچبری شده و با رنگ‌های آبی و طلایی و اسلیمی‌های ساده و توریقی مزین شده است. در ورودی بقعه در جنوب آن قرار گرفته و دو اتاق هشت گوش طرفین آن به وسیله دری به حرم راه می‌یابند. کتیبه در نفیس حرم سال ۱۰۳۱ هجری را نشان می‌دهد که روی آن اشعاری در مناقب شیخ به خط نستعلیق کنده شده و تاریخ ساخت آن چنین است:

تاریخ سال ساختنش چون خرد به خواست گویا «بهشت روی زمین» است این مقام طرح داخلی حرم تقریباً هشت ضلعی با گنبد دوپوش و صندوق چوبی ساده در وسط آن است. پوشش داخلی گنبد را، مقرنس‌های بی نظیر گچی می‌پوشاند که از شاهکارهای دوره صفوی به حساب می‌آید. طاقچه‌ها و سقف، گچبری و نقاشی شده و نقوش آن شامل مجموعه‌ای از انواع اسلیمی اعم از ماری، توریقی و طوماری، تمام سطوح اتاق حرم را زینت می‌دهد. کتیبه منقوش سقف مقبره به دین شرح است:

«عمل کمترین پندگان شاه طاهر بن سلطان محمد نقاش ۱۰۳۱»

علاوه بر بنای فوق، مقادیر دیگری در محوطه باغ نیز دیده می‌شود که منسوب به سلسله صفویه و امراء آن دودمان است.^۱

کلخوران - اردبیل
مسجد مقبره شیخ جبرئیل
۱۰۳۱ ه. ق (۱۰۰۰ ش)
تصویر از: نادر عاصمی فاختر

۱۹۵- نام معمار: محمد بنا

۱۰۳۴ ه. ق (۱۰۰۳ ه. ش) ۱

نام اثر: رباط شاه عباس پلور بر سر راه لار

۱۹۶- نام معمار: حسینعلی

قرن ۱۱ ه. ق (۱۰۱۱ ه. ش) ۱

نام اثر: امام زاده اسماعیل اصفهان

«در نزدیکی مسجد جمعه و در محله ای که محله امامزاده اسماعیل می نامند چندین بنای بسیار جالب وجود دارد که بسیار مورد احترام مردم است. یک چهارسوه یعنی یکی از این طاق‌های عظیمی که چندین نقطه شهر بر چهار راه‌ها نهاده اند، در این جا به سه کوچه و صحن یک مدرسه راه دارد. مدخل مسجدی کوچک و بنای امامزاده اسماعیل که در محل مسجدی قدیمی‌تر ساخته شده به این صحن باز می شود. از مسجد قدیمی جز تنه یک مناره و چند سرتاق ویران چیز دیگری بر جای نمانده است.»^۲

ساختن امام زاده اسماعیل در سال ۱۰۴۳ هجری یعنی در عهد سلطنت شاه صفی به اتمام رسیده است بنا بر این احتمالاً در زمان شاه عباس که به سال ۱۰۳۸ در گذشته است این کار شروع شده در آن هنگام جبهه شمالی بنا در حاشیه چهارمین کوچه چهارسو قرار داشته است. این کوچه در عهد سلطنت شاه سلطان حسین و به هنگام ساختمان مدرسه حذف شده است در حال حاضر نمای اصلی امام زاده رو به ضلع جنوبی صحن این مدرسه دارد. کتیبه‌هایی در این بنا موجود است که یکی به سال ۱۰۴۳ کتیبه محمد رضا الامامی و دیگری به سال ۱۱۱۴ کتیبه علی نقی الامامی است.

بر گردن گنبد و از خارج کتیبه ای به خط کوفی مربعی که با کاشی فیروزه ای بر زمینه ای از آجر ساده ساخته شده دیده می شود این کتیبه ابتدا شامل سوره کوتاه الاحد، سپس آیه صدویست و هفتم از سوره بقره است. چون این آیه حاوی اسماء ابراهیم و اسماعیل است می توان حدس زد که این حاشیه نیز نظیر تعمیرات انجام شده در داخل بنا، کار محمد ابراهیم بیگ است. در انتهای کتیبه نام بنایی که این اثر را ساخته، یعنی حسینعلی، آمده است.^۳

۱- فهرست ذکاء

۲- آثار ایران جلد ۴ «گناره» صفحه ۳۰۸ و ۳۰۹

۳- آثار ایران جلد ۴ «گناره» صفحه ۳۱۶

۱۹۷- نام معمار: محمد خلیفه معمار

۵۲۰ ه. ق (۱۰۲۰ ه. ش) ۱

در مسجدی که قریب به دروازه خیابان سفلی و بر روی حوض آب انبار در مشهد واقع است کتیبه‌ای است که در انتهای آن نوشته شده کتبه علیرضا، عمل محمد خلیفه معمار ۱

۱۹۸- نام معمار: فریدون (معمار)

۵۵۰ ه. ق (۱۰۲۳ ه. ش) ۱

نام اثر: حمام نو عقدا

تبرستان
www.tabarestan.info

۱۹۹- نام معمار: محمد علی بن استاد علی بیک بنا اصفهانی

۱۰۷۲ ه. ق (۱۰۴۰ ه. ش) ۱

نام اثر: مسجد حکیم اصفهان ۲

«به نظر می‌رسد مسجد حکیم بر محل مسجدی قدیمی که توسط اسماعیل بن عباد وزیر دو تن از سلاطین آل بویه یعنی مویدالدوله و فخرالدوله ساخته شده بود برپا شده است.»
مسجد قدیمی مذکور می‌بایستی مدت‌ها پیش از میان رفته باشد زیرا شاردن می‌گوید: «زمین زیر بنای مسجد حکیم در گذشته قبرستان وسیعی بوده است. این مسجد توسط حکیم داوود ساخته شده که به استناد نوشته همین جهانگرد «حکیم باشی شاه صفی اول» و به عقیده «هوتوم شینلدر» مشاور پزشکی شاه عباس دوم بوده است. شاردن سپس می‌گوید: «چون این حکیم داوود به دلیل بعضی دسیسه‌چینی‌ها مورد غضب پادشاه واقع شد و از عواقب وخیم آن بی‌مناک بود... به هندوستان گریخت و در آنجا چنان ترقی کرد که در سلک بزرگان و اشراف درآمد و بسیار مورد عنایت قرار گرفت. او همان‌گونه که در سفرنامه (مرحوم) «برنیه» مشهور آمده با عنوان عرب‌خان در مبارزه اورنگ زیب علیه برادرانش سهم بزرگی داشت. او به محض آنکه در مقام خود اسقرار کامل یافت ثروت بسیاری برای خانواده اش به اصفهان فرستاد و نیز به دلیل مهر وطن و یا از روی شهرت‌طلبی هزینه ساختمان این مسجد پر شکوه را ارسال داشت.»

در حقیقت «برنیه» در سفرنامه اش از حکیم داوود با نام تقریب‌خان یاد کرده است و این همان لقبی است که در کتیبه سر در شمالی مسجد به مشار الیه داده شده است. بنابراین مردی

که «برنیه» ماجراهای زندگی او را حکایت می کند و می گوید که «چون در هندوستان نیز به توطئه چینی ادامه داد با ذلت و یبناویی در گذشت دقیقاً همان کسی است که مسجد حکیم اصفهان را ساخته است.

بر سر در شمالی مسجد نام بانی آن «محمد حکیم مشهور به تقرّب خان» نام نویسنده کتیبه، محمدرضا الامامی و تاریخ ۱۰۷۳ هجری حک شده است.^۱

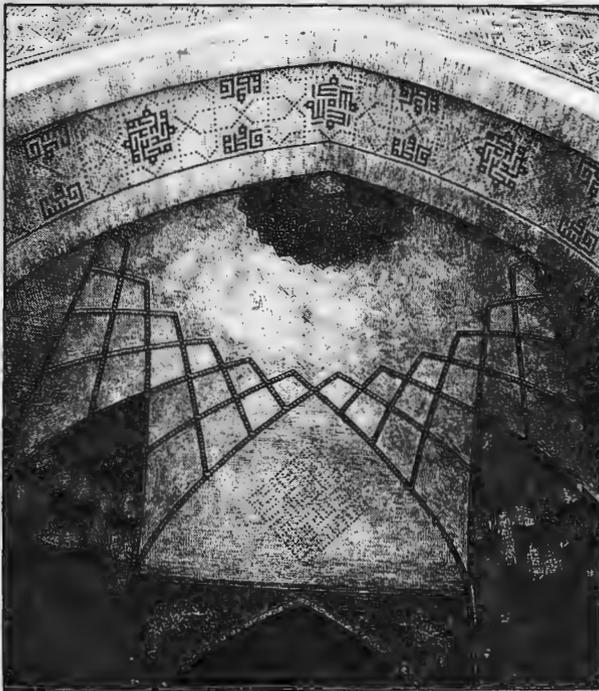
شبهستان محراب اصلی در جنوب صحن قرار گرفته است. در این شبهستان چندین کتیبه وجود دارد. یکی از آن‌ها در پایه گنبد شامل دوازده آیه سوره الجمعة (شصت و دومین سوره قرآن کریم) است. در پایان کتیبه آمده: کتیبه العبد المذنب محمد رضا الامامی الاصفهانی الادهمی فی سنه ۱۰۶۹.

کتیبه دیگری محراب را دربر گرفته. این کتیبه حاوی بخشی از سوره اسراء (هفدهمین سوره قرآن کریم) به همراه تاریخ ۱۰۷۱ (۱-۱۶۶۰ م) است، در پایان: «کتیبه محمد رضا الامامی». «کتیبه سومی که آن نیز مورخ ۱۰۷۱ هجری و به امضای محمد رضا امامی است داخل همین محراب نقش شده است». در همین بخش از ساختمان محراب دومی وجود دارد که کتیبه ای مورخ ۱۰۶۹ هجری به همراه اسامی دوازده امام آن را آذین کرده است. کتیبه به این کلمات ختم می شود: «کتیبه العبد المذنب الراجی الی رحمہ اللہ العظیم محمد رضا الامامی الاصفهانی».

در ایوانی که جلو شبهستان گنبد دار اصلی قرار گرفته کتیبه ای حک شده شامل آیه الکرسی (دویست و پنجاه و ششمین آیه از سوره ۲) که به خط همین محمد رضا امامی است. این کتیبه مورخ ۱۰۷۱ هجری است.

روبروی در ایوان شمالی کتیبه ای وجود دارد که حاوی سوره الذهر است. این کتیبه نیز کار محمد رضا امامی و مورخ سال ۱۰۷۱ هجری است. در این ایوان کتیبه ای که با گچبری ساخته شده نیز وجود دارد که به این جمله ختم می شود: کتیبه محمد رضا الامامی ۱۰۷۱. خوشنویس دیگری بنام محمد باقر شیرازی در سال ۱۲۰۴ هجری (۹۰-۱۷۸۹ م) کتیبه ای نوشته که محراب سومی را که در سمت چپ محراب اصلی قرار دارد آذین کرده است.^۱

در فهرست ذکاء آمده است: در دو طرف سر در شمالی مسجد حکیم اصفهان در دو لوحه کوچک به خط نستعلیق نام استاد سازنده سر در به شرح زیر آمده است: عمل فقیر محمد علی ابن استاد علی بیگ بناء اصفهانی این استاد مسجد جامع نیشابور را به سال ۱۰۴۲ تعمیر کرده است.

اصفهان

مسجد حکیم

سده یازدهم (۱۰۴۰ هـ. ش)
تصویر از: طرح و اجرای نقش
کاشیکاری در ایران

اصفهان

مسجد حکیم

سده یازدهم (۱۰۴۰ هـ. ش)
تزئینات مقرنس شبستان
تصویر از: طرح و اجرای نقش
کاشیکاری در ایران

۲۰۰- نام معمار: محمد شفیع

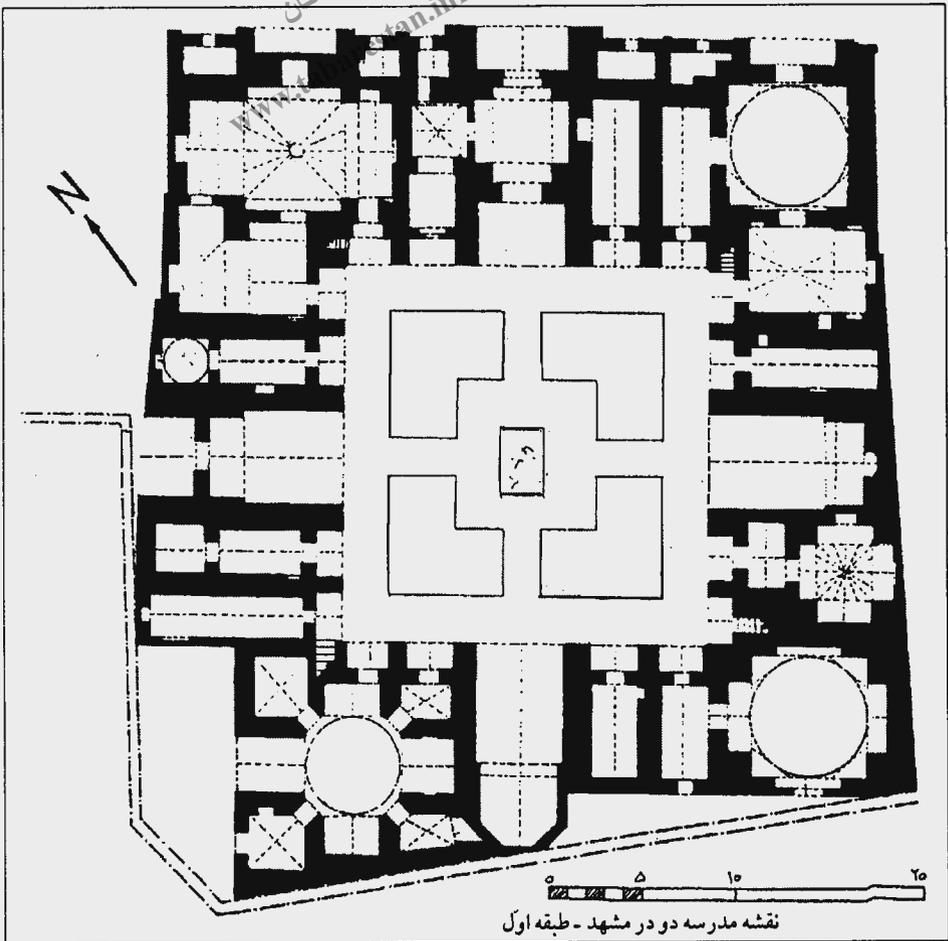
۱۰۸۸ ه. ق (۱۰۵۵ ه. ش)

نام اثر: این معمار مدرسه دو در مشهد را تعمیر کرده است.

در فهرست ذکاء آمده است که نام این استاد در دو اثر مشهد دیده می‌شود.

۱- مدرسه دو در را بسال ۱۰۸۸ ه. ق تعمیر کرده است.

۲- کاروانسرای شاهوردی خان را بسال ۱۰۹۱ ه. ق ساخته است.

مشهد

مدرسه دو در

طبقه همکف

▲ مأخذ: فصلنامه اثر شماره ۲۴

۲۰۱- نام معمار: محمد معمار

۱۰۹۱ ه. ق (۱۰۵۸ ه. ش) ۱

۲۰۲- نام معمار: قاسم معمار

۱۰۹۱ ه. ق (۱۰۵۸ ه. ش) ۱

نام اثر: کاروانسرای دامغان

معمار این کاروانسرای چهار ایوانی که مربوط به دوره صفویه می باشد در فهرست ذکاء، محمد معرفی شده که با همکاری قاسم معمار این بنا ساخته است.

۲۰۳- نام معمار: حیدر بن حسین بناء اصفهانی

۱۰۹۹ ه. ق (۱۰۶۶ ه. ش) ۲

نام اثر: مسجد جامع ورزنه اصفهان

۲۰۴- نام معمار: محمد طاهر همدانی

۱۰۹۷ ه. ق (۱۰۶۴ ه. ش) ۲

نام اثر: مسجد سلطانی (اسد آباد)

۲۰۵- نام معمار: استاد طاهر ولد استاد رضا الاصفهانی

۱۰۹۸ ه. ق (۱۰۶۵ ه. ش) ۱

نام اثر: کاروانسرای شیخ علیخان یا چاله سیاه نو

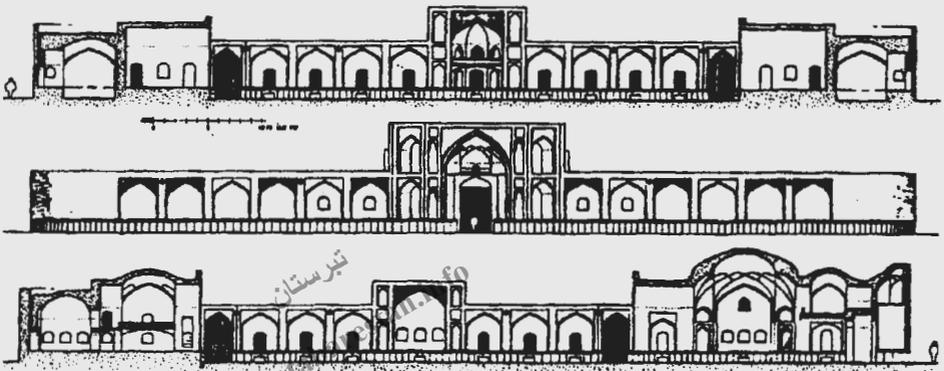
«این کاروانسرا توسط شیخ علیخان زنگنه صدراعظم زمان شاه سلیمان صفوی در سال ۱۰۹۸ هجری برای توقف رجال و دیپلماتهای خارجی بنا شده است. شکل بنا مربع ۸۰×۸۰ متر و به صورت چهار ایوانی ساخته شده است، فضای داخلی کاروانسرا بصورت مستطیل به ابعاد ۵۰×۳۸ متر ساخته شده است. کتیبه ای از سنگ در پیشانی بنا نصب گردیده که حاکی از ساختمان بنا توسط استاد طاهر فرزند استاد رضا اصفهانی است. کاروانسرا دارای ۲۸ اتاق و ۴ اصطبل سراسری

۱- فهرست ذکاء

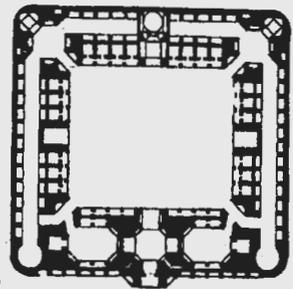
۲- دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران (مساجد)

۳- دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران (عام المنفعه)

است. کاروانسرای چاله سیاه یکی از زیباترین کاروانسراهای جنوب اصفهان است.^۱

اصفهان
کاروانسرای شیخ علیخان
سده یازدهم
مأخذ کتاب کاروانسراهای ایران
«یوسف کیانی»

۲۰۶- نام معمار: مهدی الحسینی

۱۱۰۱ ه. ق (۱۰۶۸ ه. ش)^۳

نام اثر: بند شانزده ده- شامانلو نزدیک باتلاق گاو خونی

۲۰۷- نام معمار: استاد علی اکبر اصفهانی

در فهرست ذکاء از استاد علی اکبر مهندس و معمار باشی اصفهانی به عنوان معماري که

۱- دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران (مساجد)

۲- کاروانسراهای ایران محمد یوسف کیانی

مسجد جامع کبیر اصفهان [شاه] واقع در میدان نقش جهان به امر شاه عباس صفوی را به اتمام رسانیده یاد شده است.

تندیس بزرگ این معمار به سفارش شورای شهر اصفهان به ارتفاع ۳ متر و از برش به منظور تجلیل از مقام مشاهیر هنری کشور ساخته و در بلوار هشت بهشت این شهر نصب شده است.

۲۰۸- نام معمار: استاد فریدون نائینی

سده یازدهم ه. ق^۱

این استاد در ساختن گنبد مسجد اصفهان مشارکت داشته و داستان عجله شاه در اتمام ساختمان مسجد و اصرار استاد در مورد نشت پی های گنبد و تعویق در ساختن آن معروف است.^۱ داستان ناپدید شده معمار جهت نشت پی های گنبد برای بسیاری از معماران نقل می گردد مثلا در مقاله صنف معمار در دوران اسلامی «محمد رضا ریاضی» در کتاب مجموعه مقالات کنگره تاریخ معماری و شهر سازی ایران جلد دوم به نقل از ابن فندق مورخ ایران آمده است:

«در سال ۴۰۲ هجری مناره مسجد جامع سبزوار توسط زلزله ویران شد و ساخت مناره به بنایی واگذار گردید. این بنا بعد از پی ریزی و ساخت آن تا زیر حجره فرار کرد و بعد از یکسال بازگشت و مناره را تمام کرد از او سبب فرارش را جو یا شدند. گفت سبب فرار این بود که شما در ساخت آن تعجیل نکنید تا در این مدت بنا نشت کند و در آن خللی بوجود نیاید.»

در کتاب تاریخ مهندسی در ایران از دکتر مهدی فرشاد صفحه ۱۵۸ این داستان درباره معمار تاق کسرا نقل می گردد که به روایت از شاهنامه فردوسی آمده است.

۲۰۹- نام معمار: استاد شجاع اصفهانی

سده یازدهم ه. ق^۲

«حاجی شجاع بن استاد قاسم اصفهانی از معماران قرن یازدهم و از آثار وی یکی حیاط گوشه جنوب غربی مسجد شاه اصفهان است که به امر شاه سلیمان صفوی به تاریخ ۱۰۷۸ بنای آنرا به پایان رسانیده است و کتیبه آن به خط زیبای محمد رضای امامی است دیگر بنای مصلی در امتداد پائین خیابان مشهد است که تاریخ اتمام بنای آن سال ۱۰۸۷ و کتیبه آن به خط محمد حسین بن عنایت الله است.»^۲

نام اثر: مسجد شاه اصفهان

«بنای مسجد شاه که در جنوب میدان شاه است از ابنیه زمان شاه عباسی اول صفوی است که در فاصله سال های ۱۰۲۱ تا ۱۰۴۱ هجری قمری ساخته شده، ساختمان این مسجد از لحاظ معماری

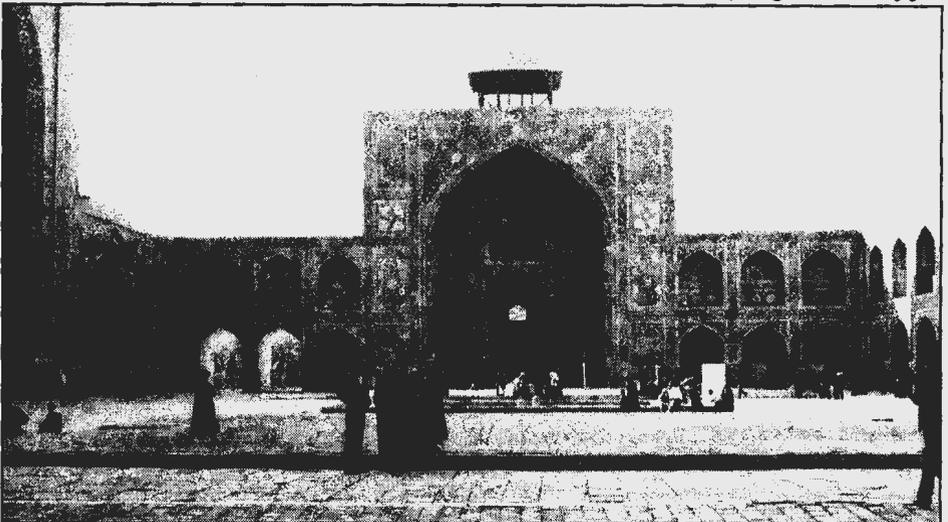
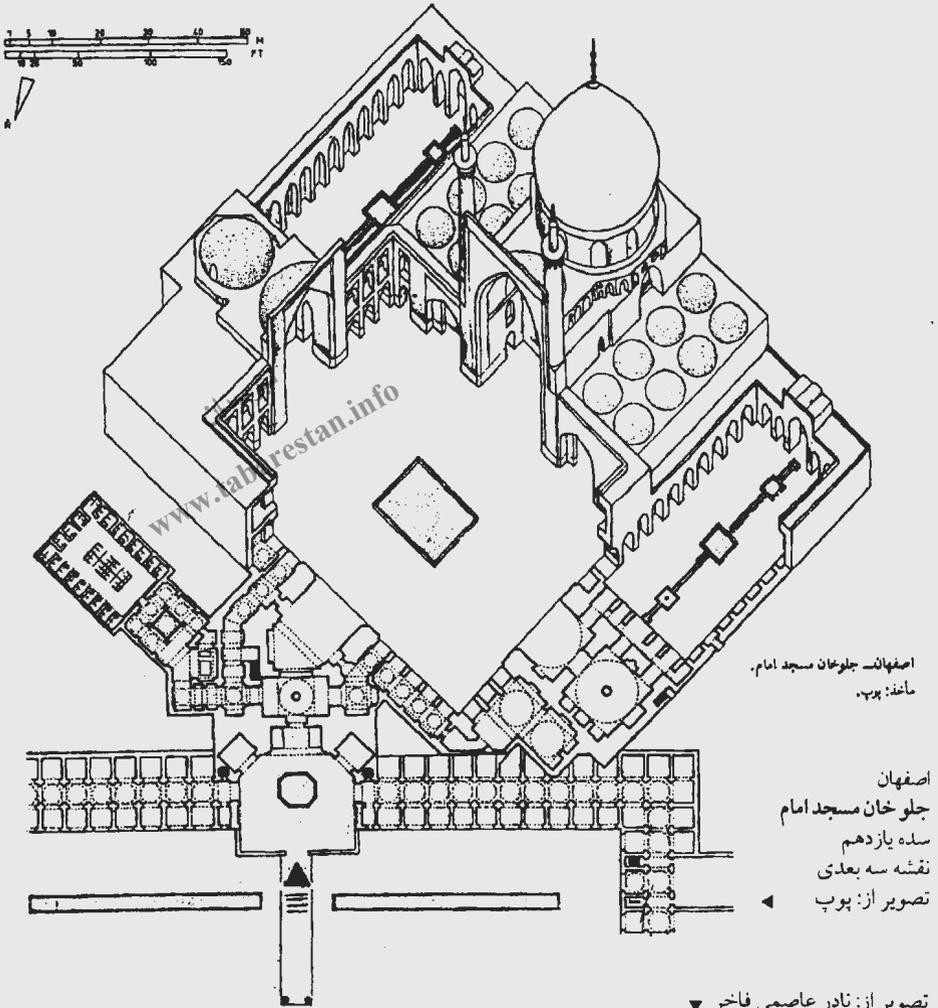
۱- فهرست ذکاء

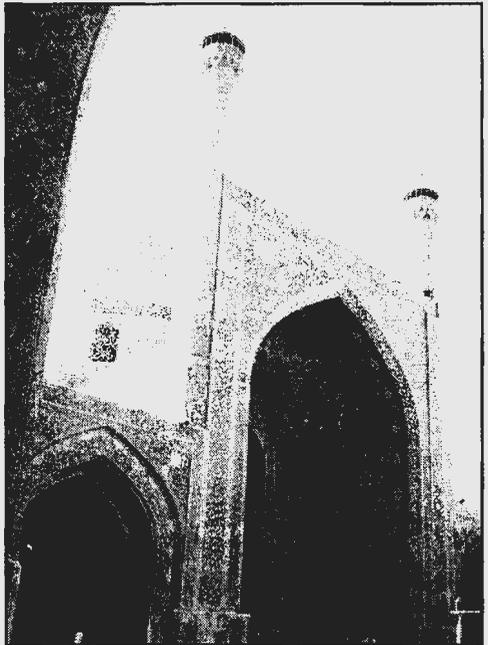
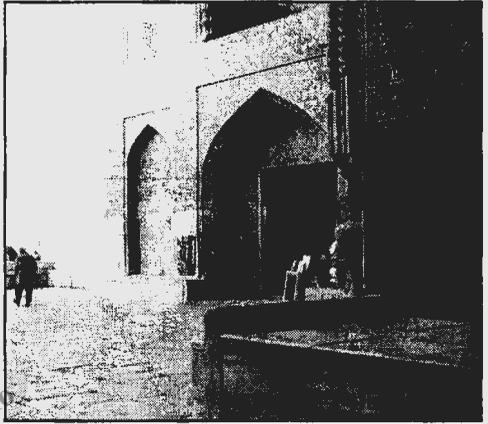
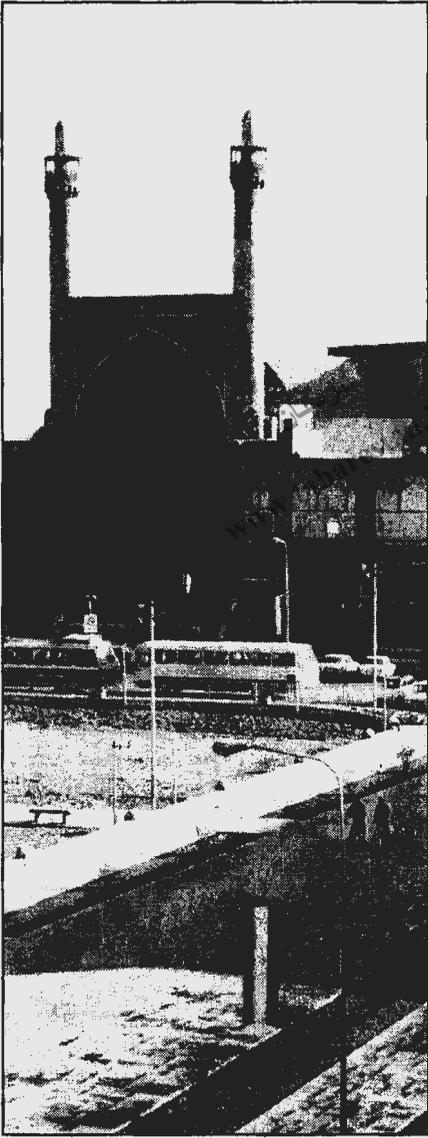
۲- کارنامه بزرگان ایران «مصطفوی»

و کاشیکاری و حجاری و عظمت گنبد و مناره های بلند آن از شاهکاری های قرن یازدهم هجری به شمار می رود، تزئینات کاشیکاری مسجد شاه در زمان جانشینان شاه عباس بتدریج تکمیل شده است، کتیبه سر در اصلی مسجد بر روی کاشی معرق و به خط ثلث علیرضا عباسی و مورخ بسال ۱۰۲۵ هجری است، در زیر این کتیبه، کتیبه دیگری به خط ثلث نصب شده که معرف نام معمار بنا «استاد علی اکبر اصفهانی» و مباشر ساختمان مسجد بنام «محب علی بیگالله» است. در سر در و جلوخان مسجد کتیبه های دیگری نیز جلب توجه می نماید. کاشیکاری معرق و خشتی هفت رنگ آن با پیچ فیروزه کاشی و مقرنس های درون سر در جزء زیباترین هنر کاشیکاری عهد صفوی به شمار می رود.

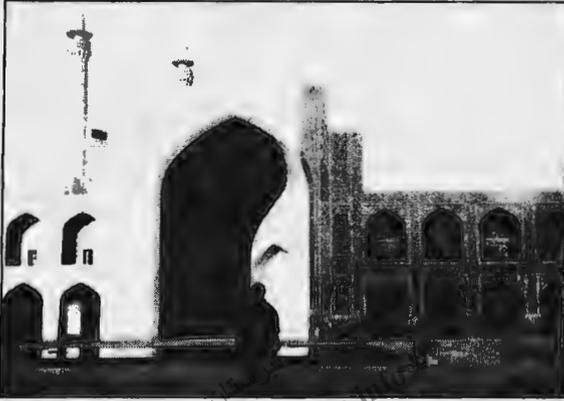
دو مناره کاشیکاری مرتفع سر در، دارای کتیبه هائی نیز می باشند
 در نقره مسجد دارای اشعاری به فارسی از دروان شاه صفی است، که بنا به حساب حروف ابجد متعلق به سال ۱۰۴۶ هجری قمری است. در دهلیز زیبای مسجد سنگاب بزرگ تاریخی واقع شده، این مسجد جزء مساجد چهار ایوانی است، کتیبه ایوان یزرگ و گنبد عظیم آن به خط عبدالباقی تبریزی است، در گنبد و بر بالای محراب کتیبه ای به خط «محمد صالح اصفهانی» به تاریخ ۱۰۳۸ هجری نقر شده، کتیبه های متعدد دیگری در چهلستون شرقی و گنبد جنوبی و سایر قسمت های مسجد بر روی کاشی معرق و خشت نوشته شده است، بر روی سنگاب چهلستون غربی کتیبه منظومی به خط نستعلیق نقر شده که متعلق به زمان شاه سلیمان صفوی و مورخ به سال ۱۰۹۵ هجری است. در این مسجد فرامین متعددی از دوران شاه عباس اول بر روی الواح سنگی نقر و نصب شده است. در دو زاویه صحن مسجد بنای دو مسجد بنای دو مدرسه سلیمانی و ناصری جلب توجه می نماید مدرسه سلیمانی متعلق به زمان شاه سلیمان صفوی و مورخ به سال ۱۰۸۷ هجری است، مدرسه دیگری که بنای آنهم متعلق بدوره صفوی است به علت تعمیراتی که در زمان ناصر الدین شاه قاجار در آن به عمل آمده بنام ناصری شهرت یافته است، در این مدرسه دو تاریخ سال ۱۰۷۷ و ۱۰۹۵ هجری ثبت است.

گنبد عظیم کاشیکاری دو پوشه مسجد شاه و دو مناره مرتفع (ارتفاع این دو مناره ۴۸ متر می باشد) جنین آن دارای کتیبه هائی نیز می باشد و تاریخ پایان کتیبه گنبد سال ۱۰۳۷ هجری است. بلندی گنبد در حدود ۵۴ متر است، حد فاصل مابین دو جدار داخلی و خارجی گنبد دو پوشه به طور تقریب در حدود ۱۵ متر است. در این مسجد فرامین و الواحی از زمان قاجار نصب شده است. همچنین لوحه ای که حاکی از تعمیرات کلی گنبد و کتیبه ایوان بزرگ و سایر اصلاحات آن به سال ۱۳۲۸ خورشیدی است در مسجد نصب شده است.»^۱

اصفهان
جلو خان مسجد امام
مسجد شاه اصفهان
سده یازدهم
تصاویر از: نادر عاصمی فاخر

www.tabarestan.info

اصفهان
مسجد شاه اصفهان
سده یازدهم
تصاویر از: نادر عاصمی فخر

۲۱۰- نام معمار: استاد قاسم بنای اصفهانی^۱

سده یازدهم ه. ق^۱

پدر استاد شجاع

۲۱۱- نام معمار: عیسی شیرازی

سده یازدهم ه. ق^۱

نام اثر: تاج محل در آگرای هندوستان

عیسی شیرازی معمار و طراح و مهندس بنای تاج محل است که یک خوشنویس از بغداد یک قلم زن از بخارا یک خبره در امر ساختمان از قسطنطینه یک برج ساز از سمرقند و یک معمار از قندهار با بیست هزار کارگر زیر نظر او کار می کردند.^۱

بنای معروف تاج محل که به وسیله شاه جهان بیاد بود زوجه متوفایش در سال (۱۶۳۰ ۱۶۴۸م) ساخته شده است.

این بنا در انتهای باغ مستطیل شکل شاعرانه و زیبایی قرار گرفته و حوض آبی در آن وجود دارد و در پشت آن رودخانه (جمنا djomna) واقع شده است.

سطح خارجی بنا از مرمر درخشان پوشیده شده و در مقابل بناهای جانبی آن که از سنگ قرمز رنگ است، تاثیر عمیقی بجا می گذارد.

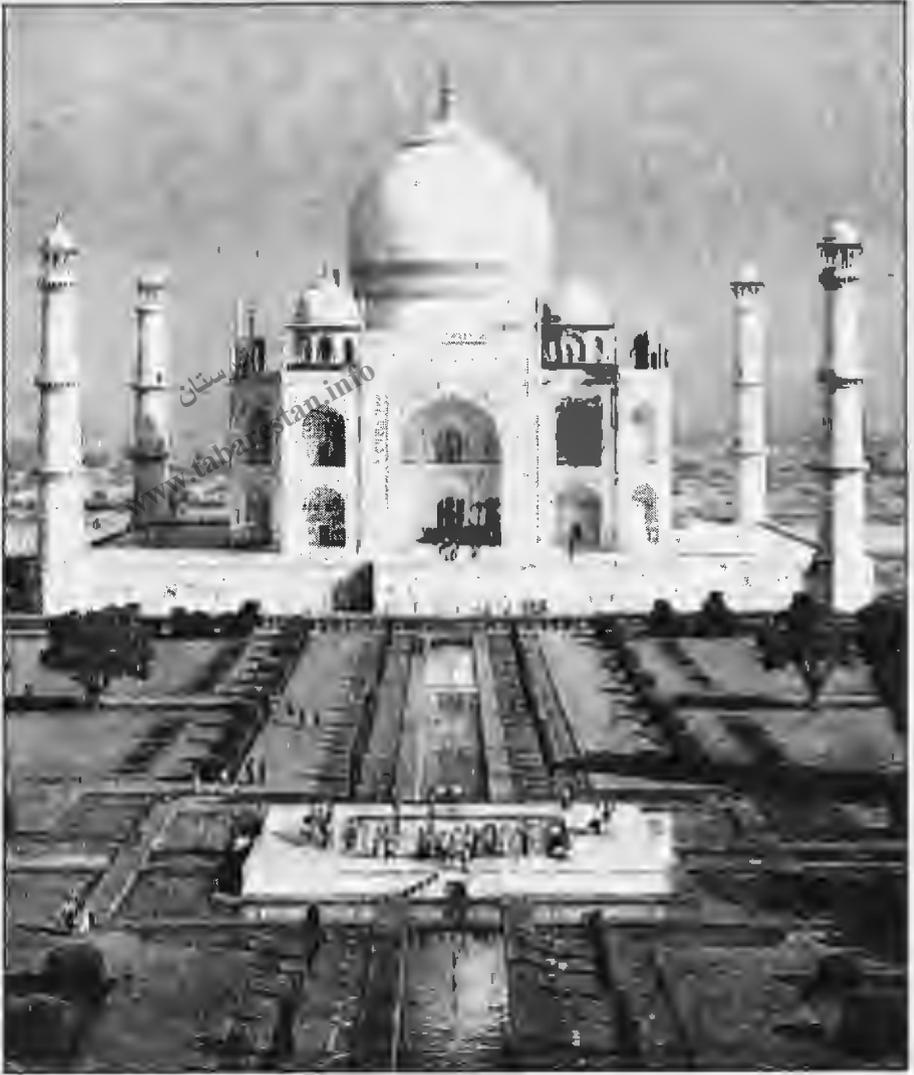
در تقسیم بندی نمای خارجی آن، نفوذ ایرانی کاملاً به چشم می خورد ولی در سایر جزئیات، در انحنای اضلاع، محیط گنبدها، در ساختمان برجهای چهار گوشه جانبی و همچنین از نظر ساختمان درونی، نفوذ هندی بیش از همه موثر است و بطور کلی در ساختمان تمام بنا آنقدر دقت و هماهنگی به چشم می خورد که مدت‌ها تصور می شد که یکی از معماران اروپایی در ساختمان آن نظارت داشته است.... در اینجا چهار برج (منار) در چهار رکن دیوار مربع شکل واقع شده است و قطر گنبد عظیم آن ۳۸ متر است.^۲

در کتاب تداوم طراحی باغ ایرانی در تاج محل حسین سلطان زاده آمده است:

«ارجمند بانو بیگم یا ممتاز محل (شیرازی الاصل) همسر شاه جهان پنجمین پادشاه گورکانی هند که بسیار مورد علاقه وی بود هنگام آخرین وضع حمل خود که نهایتاً منجر به مرگ وی گردید از همسرش دو درخواست نمود یکی آنکه با توجه به داشتن ۴ فرزند پسر و ۴ دختر پادشاه چنان نکند که فرزند دیگری از نسل دیگری پیدا شود تا در بین فرزندان اختلاف پیش آید و دیگری ساخت بنایی به عنوان آرامگاه وی بود که هر دو مورد پذیرش و اجرا قرار گرفت. خواسته ارجمند بانو در مورد اول به نتیجه نرسید زیرا اورنگ زیب پسر سوم او با دارا شکوه پسر اولش که انسان ادیب و اندیشمندی بود از در مخالفت بر آمد وی را کشت، پدر را به زندان افکند و حکومت را بدست آورد ولی خواسته دوم او عملی شد.»

۱- فهرست ذکاء

۲- هنر اسلامی آرنست کونل صفحه ۲۱۵

آگرا - ہندوستان

تاج محل

سده یازدهم (۱۶۳۰ - ۱۶۸۴ م)

تصویر از: نشریہ گردش شماره ۱۴ ▲

آگرا - ہندوستان

تاج محل

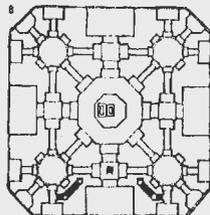
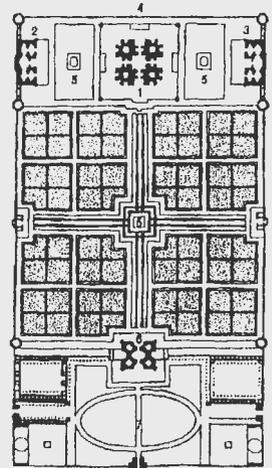
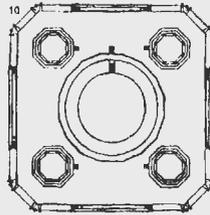
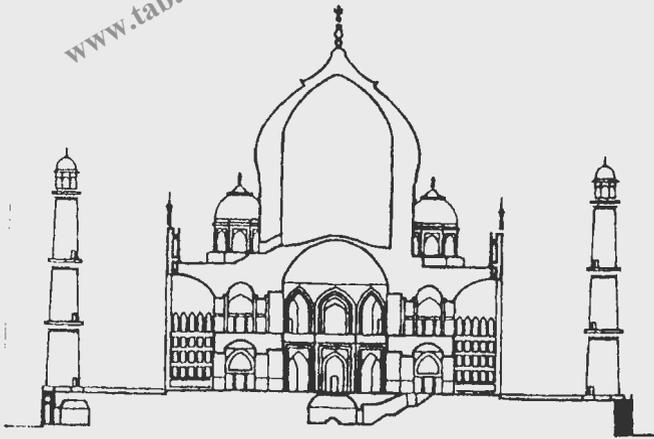
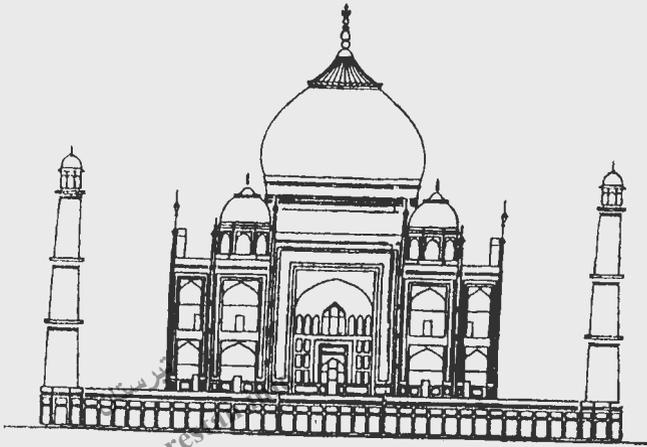
سده یازدهم (۱۶۳۰ - ۱۶۸۴ م)

تصویر از: سید محمد اورنگ

آرشیو خصوصی (صفحہ بعد) ◀

www.abarestan.info

آگرا - هندوستان

تاج محل

سده یازدهم (۱۶۳۰ - ۱۶۸۴ م)

- ▲ ۱- برش و نمای عمارت مزار
- ۲- نقشه مجموعه، نقشه نام و نقشه عمارت مزار
- ▶ نقشه‌ها از: تداوم طراحی باغ ایرانی در تاج محل «حسین سلطان زاده» صفحه ۱۰۸ و ۱۰۹

۲۱۲- نام معمار: استاد محمد علی معمار اصفهانی

سده یازدهم ه. ق^۱

پدر استاد حیدر علی معمار اصفهانی است.

۲۱۳- نام معمار: استاد حیدر علی معمار اصفهانی

سده یازدهم ه. ق^۱

پدر آقا اسماعیل معمار، متخلص به کاشف که به ملازمت شاه عباس صفوی دست از کار کشیده بود. احتمالاً فرزند استاد محمد علی اصفهانی است.

۲۱۴- نام معمار: جلال الدین سیستانی

سده یازدهم ه. ق^۱

معمار ملازم شاه عباس صفوی بود.

۲۱۵- نام معمار: آقا اسماعیل بن استاد حیدر علی^۱

سده یازدهم ه. ق^۱

نواده استاد محمد علی معمار اصفهانی است.

۲۱۶- نام معمار: استاد شهاب

سده یازدهم ه. ق^۱

پدر استاد محمد صالح معمار یزدی است.

۲۱۷- نام معمار: استاد محمد صادق یزدی

سده یازدهم ه. ق^۱

«نادر الزمان والاعصار (استاد) قدوه مهندسان و مرجع معماران دوران است، و از جمله آثار آن استاد نادره کار در خطه ... یزد تعمیر عمارت چهارسوق اعظم است که بین الجمهور مشهور و منظور اقطار نظارگران اکناف و اقطار است.» (جامع مفیدی)^۱

۲۱۸- نام معمار: استاد محمد صالح ولد استاد شهاب معمار

سده یازدهم ه. ق.^۱

نام اثر: دارالفتح یزد

«قدوه مهندسان زمان و مرجع معماران دوران بوده از جمله آثار آن استاد نادر کار در خطه یزد عمارت «دارالفتح» است و آن چنان بنایی است که قوت ناطقه از توصیف آن به عجز قائل و زبان قلم در تعریف آن به قصور مایل. در رفعت به مرتبه ای است که مرغ تیز پر، تا به سقف آن می‌رسد چند جای توقف می‌نماید...»

انهدام بناء حیات استاد محمد صالح در شهر سنه اربع و ستین و الف (۱۰۶۴) اتفاق افتاد.»
(جامع مفیدی)^۱

۲۱۹- نام معمار: حیدر علی معمار

سده یازدهم ه. ق.^۱

۲۲۰- نام معمار: نظاما

سده یازدهم ه. ق.^۱

«ناظم تخلص، شیرازی در سلک بنایان، مدتی سالم تخلص می‌کرد بعد از آن به ناظم قرار تخلص داد تذکره نصرآبادی»^۱

۲۲۱- نام معمار: نظر علی یزدی

سده یازدهم ه. ق.^۱

«تعمیر کننده بقعه شیخ اسماعیل قصری در دزفول که نام او با تاریخ ۱۰۶۲ ه. ق بر متن کاشی سفید رنگی با چهار ردیف گل و تبه و اشعاری به فارسی آمده است.»^۱

۲۲۲- نام معمار: عنایت ابن علی بیک بناء قمی

سده یازدهم ه. ق.^۱

معمار مزار شاه ابراهیم نزدیک کهکیلویه و سیرویو با سنگ نبشته ای مورخ ۱۰۷۸ ه. ق با رقم:

بگو شهر قم استاد این خجسته بنا بود عنایت ابن علی بیک بنا

فی مشهور ثمان و سبعین بعدالالف ۱۰۷۸ کتبه کتبه محمد ابراهیم^۱

۲۲۳- نام معمار: خواجه علی اکبر طراح

سده یازدهم ه. ق.^۱

نام اثر: آب انبار شا ابوالقاسم (شهاب الدین قاسم) در یزد

«این آب انبار در محله شا ابوالقاسم که صحیح آن شهاب الدین قاسم است مقابل مدرسه و مسجد قرار دارد و ذکرش در جامع مفیدی بدین صورت آمده:

مصنعه شهاب الدین قاسم زیده الاماثل خواجه علی اکبر طراح ... ساخته است.^۱

این خواجه علی اکبر در قرن یازدهم می زیست و فرزندش به نام محمد مقیم در ۱۰۷۷ درگذشت.

بر مدخل آب انبار لوح سنگی مورخ ۱۰۸۲ نصب است و به خط نستعلیق این عبارات بر آن منقور شده:

«بسم الله الرحمن الرحيم بعد الحمد والصلوه والسلام على وليها. باعث ازین نوشته

آنکه وقف نمود حاجی مولانا محمد طاهر اناری مجاری ده جره میاه پای کوشک بر این

مصنعه و تولیت آن و کیفیت تصرف متولی مزبور در وقف نامچه است. وقف الحاج

المزبور، سنه ۱۰۸۲».^۲

۲۲۴- نام معمار: استاد محمد مقیم

سده یازدهم ه. ق.^۱

«این استاد فرزند استاد محمد ابراهیم است او به سال ۱۰۸۱ ه. ق ستون مسجد جامع دماوند

را تعمیر کرده است.»^۱

۲۲۵- نام معمار: محمد مومن ابن استاد علی بیک بناء اصفهانی

سده یازدهم ه. ق.^۱

نام اثر: مدرسه کاسه گران اصفهان

«در دو سوی سردر مدرسه کاسه گران اصفهان در دو شکل مربع مستطیل به خط نستعلیق نام

استاد بنا کننده به صورت عمل ابن استاد علی بیک محمد مومن بناء اصفهانی آمده است.»

۲۲۶- نام معمار: استاد قاسم

سده یازدهم ه. ق.^۱

پدر استاد شجاع است.

۲۲۷- نام معمار: استاد شجاع اصفهانی

سده یازدهم ه. ق.^۱

نام اثر: مدرسه شاه سلیمان در مسجد عباسی اصفهان

حاجی شجاع بن استاد قاسم اصفهانی از معماران قرن یازدهم و از آثار وی یکی حیاط گوشه جنوب غربی مسجد شاه اصفهان است که به امر شاه سلیمان صفوی به تاریخ ۱۰۷۸ بنای آنرا به پایان رسانیده است و کتیبه آن به خط زیبای محمد رضای امامی است دیگر بنای مصلی در ابتدا پائین خیابان مشهد است که تاریخ اتمام بنای آن سال ۱۰۸۷ و کتیبه آن به خط محمد حسین بن عنایت الله است.^۱

تبرستان
www.tabarestan.info

۲۲۸- نام معمار: استاد علی بیک بناء اصفهانی

سده یازدهم ه. ق.

پدر استاد محمد مومن اصفهانی.

۲۲۹- نام معمار: ملا علی نقی قمی

سده یازدهم ه. ق.^۱

در سلک بنایان بوده و شعر می سرود و قسمت تخلص می کرده است. مدتی در اصفهان بوده سپس به قم رفته است.^۱

۲۳۰- نام معمار: استاد سلطان حسین بنا قمی^۱

سده یازدهم ه. ق.

کاظمین - عراق
مقبره امام موسی کاظم (ع) و امام
محمد جواد (ع)
سده یازدهم

۲۳۱- نام معمار: استاد سلطان محمود^۱

سده یازدهم ه. ق.

نام اثر: بقعه امام موسی

کاظم و امام محمد جواد

فهرست ذکاء نام این دو معمار

به عنوان معمار آستانه مبارکه

امام موسی کاظم و امام محمد

جواد در عراق که به امر پادشاه

صفوی ساخته شده آمده است.

۲۳۲- نام معمار: حسین بنای یزدی

سده یازدهم ه. ق.^۱
این معمار مؤذن هم بوده است.

۲۳۳- نام معمار: (عمل) محمد هادی قزوینی

۱۱۳۶ ه. ق. (۱۱۰۲ ه. ش)^۲
نام اثر: مسجد محدثین شیخ کبیر (بابل)

تبرستان
www.tabarestan.info

۲۳۴- نام معمار: استاد میرزای شیرازی

۱۲۰۲ ه. ق. (۱۱۶۶ ه. ش)^۲
نام اثر: مسجد النبی قزوین

۲۳۵- نام معمار: استاد اسکندر شیرازی

۱۲۰۹ ه. ق. (۱۱۷۲ ه. ش)^۱
نام اثر: مسجد سلطانی بروجرد

مسجد امام بروجرد یکی از ابنیه دوره قاجار است که بر روی خرابه مسجدی قدیمی تر ساخته شده. بر روی سنگ نوشته دیواره ایوان غربی آن تاریخ ۱۲۴۸ ه. ق. روی در چوبی درگاه شمالی مسجد که به خیابان جعفری باز می شود تاریخ ۱۲۹۱ ه. ق. کنده کاری شده است. این در چوبی ارزش هنری بالائی دارد. مقطع افقی مسجد به بازار «دواتگران» راه می یابد. ابعاد صحن مسجد حدود ۶۱×۴۷ متر است و ارتفاع طاق شبستان جنوبی و ایوان شمالی حدود ۱۷ متر است.

تزیینات داخلی مسجد را کاشی کاری های زیبا و گچ بری و مقرنس کاری تشکیل می دهد. سنگ های پایه اصلی ایوان شمالی نیز با نقوش بسیار زیبا تزیین یافته اند.^۳

نام این استاد در لوحه طاق ایوان غربی مسجد سلطانی بروجرد چنین خوانده می شود: «عمل استاد اسکندر شیرازی این دو طاق مقرنس توسط جناب مستطاب میرزا معصوم اتمام پذیرفت غره شعبان المعظم ۱۲۰۹ ه. ق.^۱»

۱- فهرست ذکاء

۲- دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران (مساجد)

۳- لرستان در گذر تاریخ (فرزین)

۲۳۶- نام معمار: کربلایی محمد بنا

۱ (ش. ه. ۱۱۷۵)

نام اثر: مسجد قاجار در استرآباد ۱۲۱۲ ه. ق.

۲۳۷- نام معمار: استاد محمد معمار قمی

۱ (ش. ه. ۱۱۸۸) ق. ۱۲۲۵ ه.

سازنده گنبد آستانه قم رقم او چنین است عمل محمود بن استاد محمد قمی سنه ۱۲۲۵^۱

۲۳۸- نام معمار: استاد ابراهیم بنا

۱ (ش. ه. ۱۲۶۳) ق. ۱۳۰۳ ه.

۲۳۹- نام معمار: استاد محمد باقر قمی

۱ (ش. ه. ۱۲۶۳) ق. ۱۳۰۳ ه.

۲۴۰- نام معمار: استاد محمد شیرازی

۱ ق. سده چهاردهم ه.

۲۴۱- نام معمار: استاد

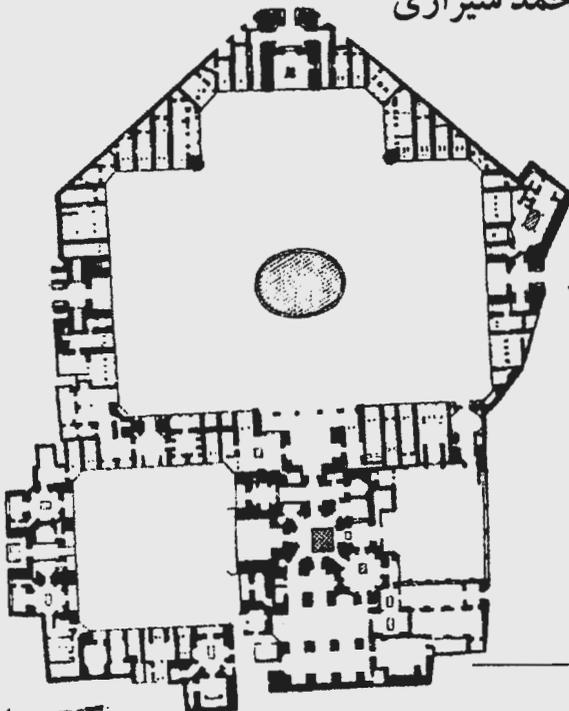
حسن معمار قمی

۱ ق. سده چهاردهم ه.

نام اثر: آستانه مقدسه -

حضرت معصومه (ع) قم

ثبت تاریخی: ۱۲۸

قم
آستانه مقدس حضرت معصومه ◀

ساختمان بارگاه و مرقد مقدّس کنونی حضرت معصومه (ع) در قم از اواسط قرن سوم هجری قمری آغاز و در طی قرون چهارم و پنجم و ششم هجری قمری دارای قبه و گنبد و تزئیناتی گردید لیکن آبادی این آستانه مربوط به دوران سلسله صفوی می‌باشد. شاه اسماعیل صفوی در سال ۹۲۵ هجری قمری به ساختمان ایوان شمالی همت گماشت، در زمان شاه طهماسب اول صفوی ۹۳۹ و شاه عباس دوم ۱۰۵۵ ابنیه آستانه تکمیل و تزئینات مهمی در آن به عمل آمد که تا کنون ادامه دارد.

ابنیه مهم آستانه مقدسه شامل دو صحن قدیم و جدید، ایوان آئینه و گلدسته‌های آن و رواق، ضریح، حرم مقدّس، مرقد مطهر، مسجد بالاسر، صحن زنانه، ایوان و گنبد طلا و چند در زرین و سیمین خاتم است. چند کتیبه منظوم در آستانه مقدسه مشاهده می‌شود که ناظم اشعار آن محتشم کاشانی و فتحعلی خان صبا و شوریده شیرازی می‌باشند.

کاشی‌های مرقد مطهر حضرت معصومه (ع) که از سال ۶۰۵ تا ۶۱۳ هجری قمری ساخته شده است، شامل اشکال و الوان زیر می‌باشد:

در روی مرقد پانزده عدد خشت کاشی به طول ۲/۹۵ متر و عرض ۱/۲۰ متر قرار گرفته است. بدنه قبر از سه نوع کاشی پوشید شده، کاشی خشتی لب برگردان، کاشی تمام کوبی نصب شده است. در روی مرقد ۱۰ کتیبه موجود است. اولین کتیبه آن کتیبه برجسته شنجرفی به خط نسخ، و دومین کتیبه برجسته شنجرفی به خط کوفی و سومین دارای کتیبه طلایی به خط نسخ می‌باشد، زمینه کاشی‌های آن لاجوردی، طلا، قهوه‌ای، نقره‌ای و دارای نقوش مختلف است. ساختمان‌های آستانه به شرح زیر است:

۱- ایوان قسمت شمالی به فرمان شاه اسماعیل اول صفوی در سال ۹۲۵ هجری قمری بنیان نهاده شده است.

۲- ایوان جنوبی «مدرسه فیضیه» به دستور شاه طهماسب اول در تاریخ سال ۹۳۹ هجری قمری ساخته شده است.

۳- ضریح کاشی زیبای بنا به فرمان شاه طهماسب اول صفوی در سال ۹۵۰ هجری قمری به دستکاری اعتمادالدوله بر روی مرقد طهماسب نصب شده است.

۴- صحن زنانه (که اکنون به مسجد تبدیل گردیده) به فرمان شاه صفی اول در سال ۱۰۷۷ هجری قمری ساخته شده است.

۵- به فرمان شاه عباس ضریح فولادی بر روی قبر نهاده شد.

۶- به دستور شاه سلطان حسین صفوی بنایی در قسمت غربی آستانه به سال ۱۱۰۷ هجری قمری بنیان نهاده شد.

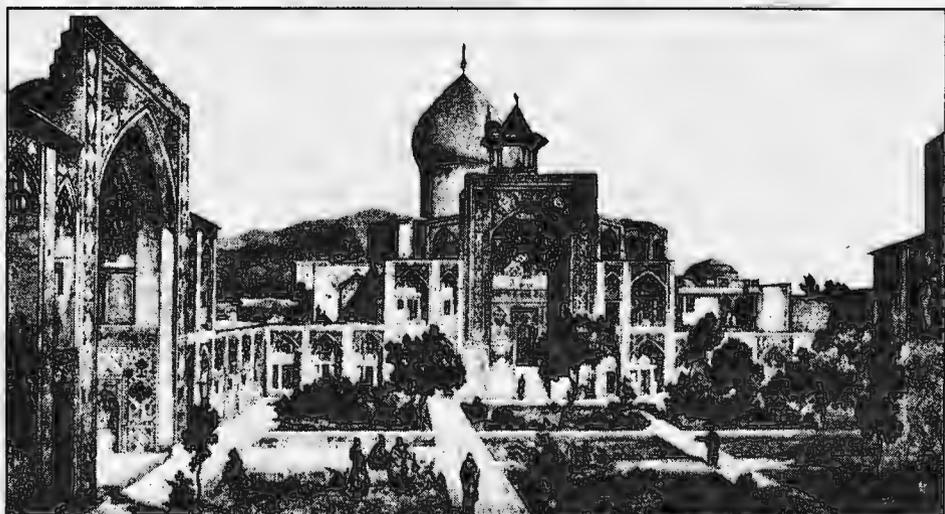
۷- سقف حرم مطهر به دستور کیکاوس میرزا پسر فتحعلیشاه در سال ۱۲۱۵ هجری قمری آئینه‌کاری شد.

۸- کاشی‌های گنبد برداشته شد و در سال ۱۲۱۸ هجری قمری به دستور فتحعلیشاه با پوشش

زَرین مزین گردید.

۹- بانی بنای جدید امین‌السُّطان و میرزاعلی اصغرخان اتابک بوده اند که در سال ۱۳۱۵ هجری قمری به پایان رسید.

مساحت تمام مجموعه بناهای آستانه که شامل حرم مطهر و صحن عتیق و جدید و مسجد زنانه و موزه و سایر ساختمان‌های وابسته به آن در حدود ۱۳،۵۲۷ مترمربع است، که از این مساحت ۱۹۱۴ مترمربع آن زیربنای گنبد و ایوان‌های شمالی و جنوبی و شرقی و مسجد بالاسر و مقابر شاهان صفوی را در بر دارد.

▲ ▲ ▲
آستانه مقدس حضرت معصومه
۱۲۲۵ هـ. ق (۱۱۸۸ ش.)

۲۴۲- نام معمار: محمد شفیع معمار

سده سیزدهم ه. ق (۱۱۸۹ ه. ش)^۱

نام اثر: مدرسه سلطانی (کاشان)

ثبت تاریخی ۲۵۱

یکی از بناهای زیبا و معروف شهر کاشان مدرسه سلطانی می باشد که از ابنیه قرن سیزدهم هجری قمری است، این مدرسه که به سبک مدارس چهارباغ و صدر اصفهان ساخته شده است، از لحاظ دارا بودن سر در و گنبد عظیم آجری و شبستان های وسیع و حجره های اطراف و کاشیکاری زیبای نهایت جالب است، کتیبه منظوم ماده تاریخ این مدرسه و اشاعر نامی صیای کاشانی سروده است. ساختمان این مدرسه عظیم در سال ۱۲۲۱ هجری قمری آغاز شده و پس از مدت هشت سال در ۱۲۲۹ هجری قمری پایان یافته است، سر در و جلوخان مدرسه دارای کاشیکاری زیبایی است، در پایان کتیبه آن نوشته شده:

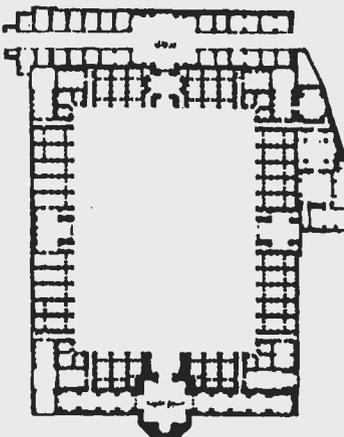
کتیبه اقل العبد محمد تقی بن میرزا محمد اصفهانی ۱۲۲۶.

مدرسه دارای هشتی می باشد که از دو طرف وارد صحن وسیع آن که دارای آب نمای بزرگی است می شوند، بنای عظیم گنبد آجری و بادگیرهای گچی مرتفع و کاشی های پراز نقش و نگار بدیع و خطوط زیبایی کتیبه ها و تزیینات کاشی پشت بغل های صحن و حجره های ایوان دار منظره جالب و با عظمتی را به این مدرسه تاریخی داده است.

نام معمار این مدرسه نامی تاریخی دروی دو جزر طرفین صفا جنوبی (شبستان زیر گنبد) بدین ترتیب خوانده می شود:

محمد شفیع سنه ۱۲۲۶.

از خطاطان دیگر کتیبه های این مسجد باید نام محمد تقی بن حسینی ۱۲۲۶ و ابراهیم بن محمدرضا نیز برده شود.^۱

کاشان

مدرسه سلطانی کاشان

سده سیزدهم ه. ق (۱۱۸۹ ه. ش)

نقشه از: سازمان ملی حفاظت آثار

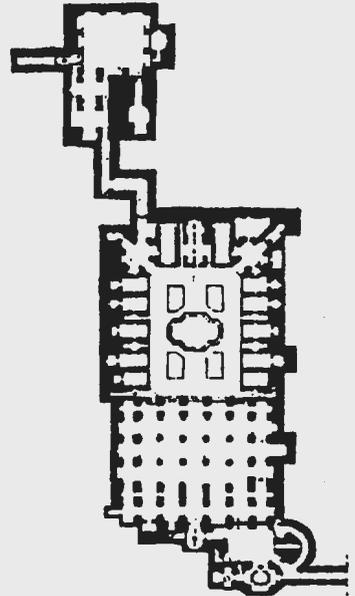
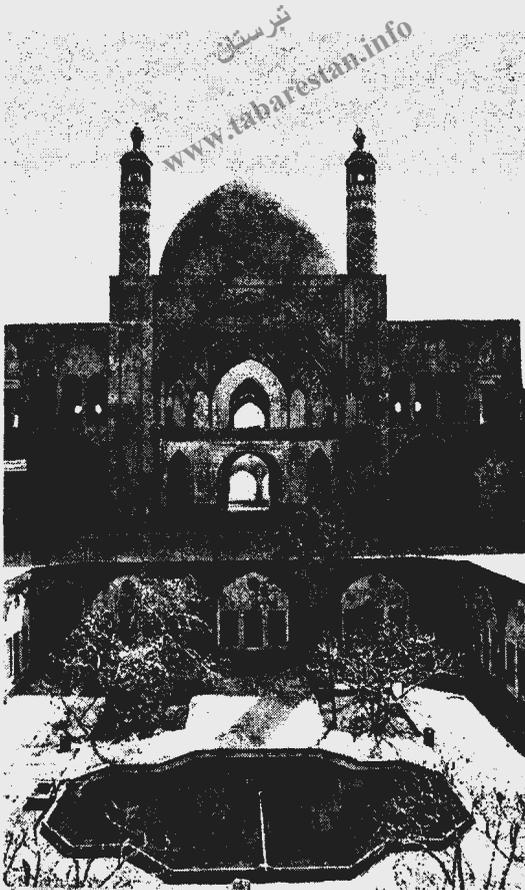
باستانی

۲۴۳- نام معمار: استاد حاج شعبانعلی

۱۲۳۹ ه. ق (۱۲۰۲ ه. ش) ۱

نام اثر: مسجد آقا بزرگ کاشان، بقعه حبیب موسی

استاد حاج شعبانعلی معلم استاد علی مریم معمار کاشانی و سازنده مسجد زیبای آقا بزرگ بین سالهای ۱۲۴۰ تا ۱۲۴۶ ه. ق بوده است. وی (تعمیر) رواق توحید خانه آستان قدس رضوی را هم در مشهد انجام داده است.^۱

کاشان

مدرسه آقا بزرگ

۱۲۴۰ - ۱۲۴۶ ه. ق

دوره قاجاریه

تصویر از: معماری ایران دوره اسلامی

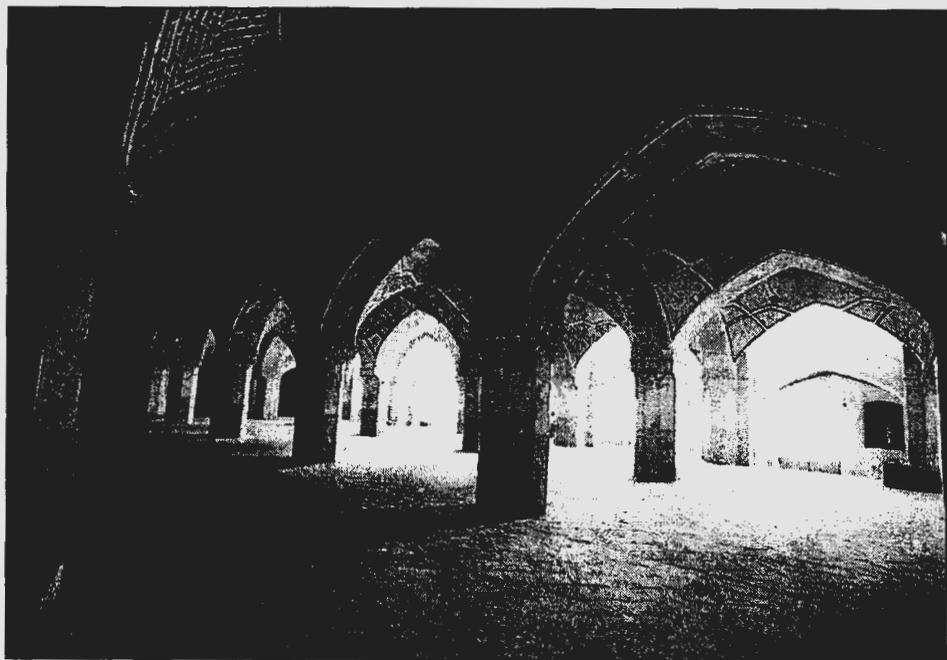
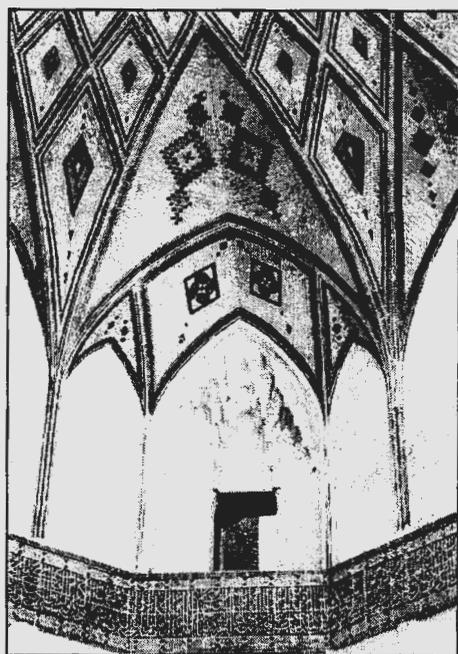
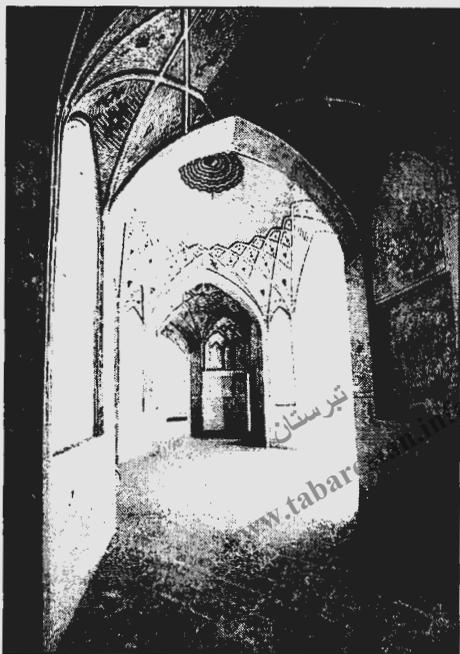
«دکتر محمد یوسف کیانی»

کاشان

نقشه مدرسه آقا بزرگ

۱۲۴۰ - ۱۲۴۶ ه. ق

دوره قاجاریه

کاشان
مدرسه آقا بزرگ
۱۲۴۰ - ۱۲۴۶ ه. ق.
دوره قاجاریه
تصاویر از: نشریه گردش شماره ۳ و ۴

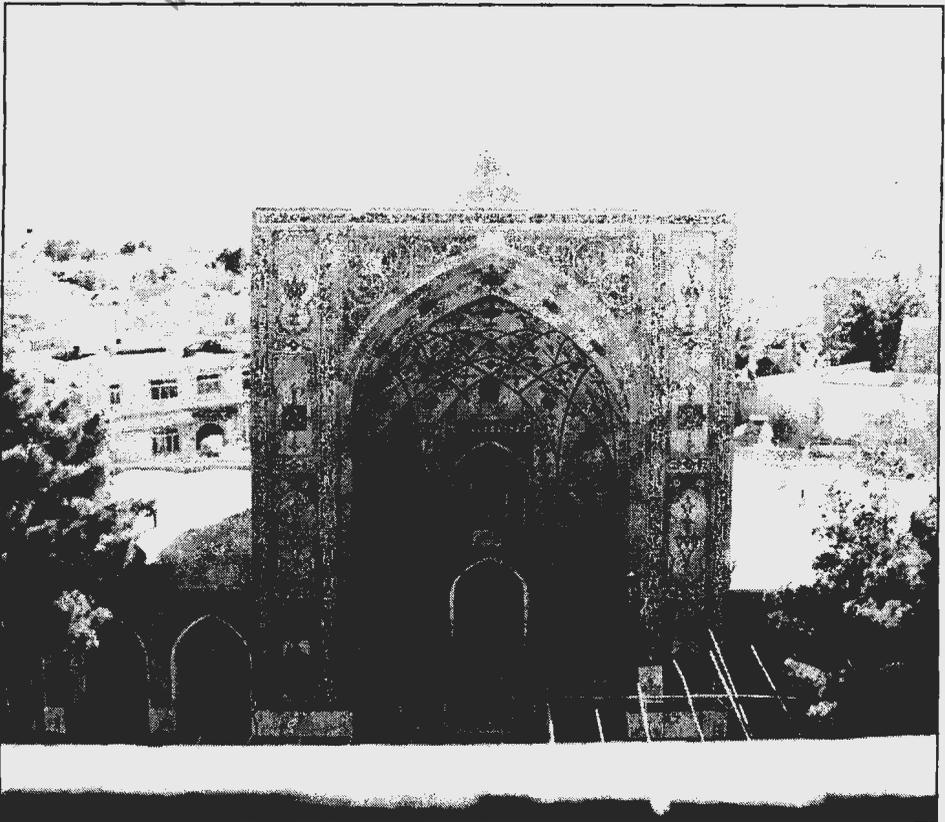
۲۴۴- نام معمار: صفر علی اصفهانی

۱۲۴۲ ه. ق (۱۲۰۵ ه. ش) ۱

نام اثر: مسجد سلطانی سمنان

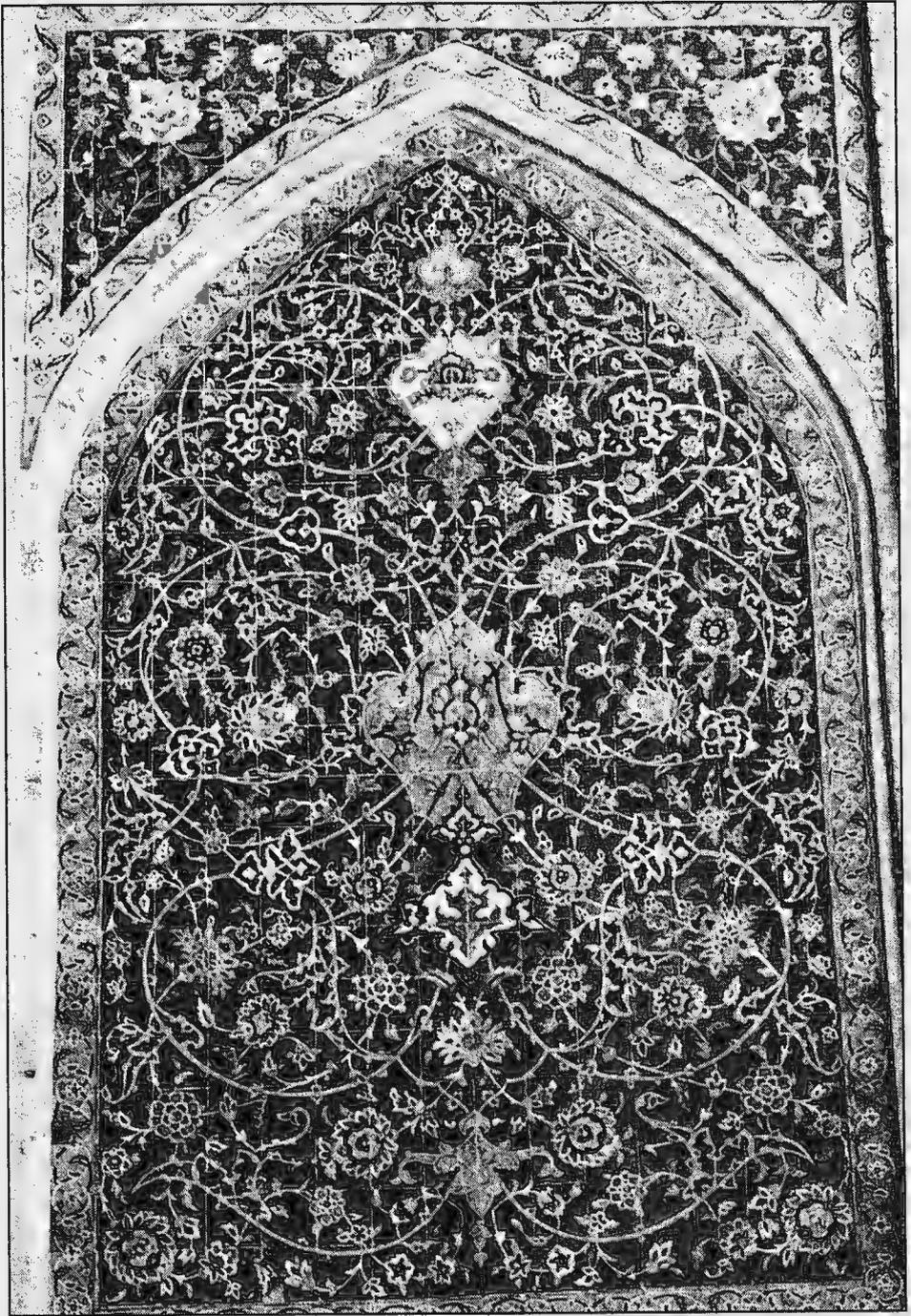
ثبت تاریخی ۳۹۴

مسجد سلطانی که به نام مسجد شاه نیز شهرت دارد از ابنیه قرن ۱۳ ه. ق است که بانی آن فتحعلی شاه قاجار است. این مسجد دارای صحن وسیع و شبستانهای متعدد و رواق و مدرس کاشی کاری و چهار ایوان و مناره و منبری از سنگ مرمر و کتیبه های بسیاری با خطوط ممتاز است. ماده تاریخ این مسجد را عندلیب شاعر سروده که در روی یک قطعه سنگ مرمر نقش شده است. سال اتمام بنای مسجد ۱۲۴۲ ه. ق است. این مسجد از نمونه های کامل و مشهور مساجد دوره قاجاریه و معرف معماری آن عصر است. ۲

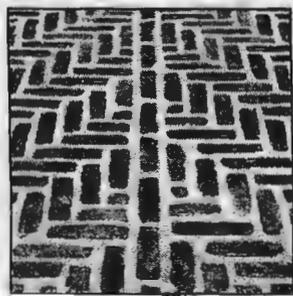
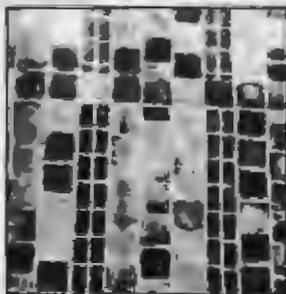
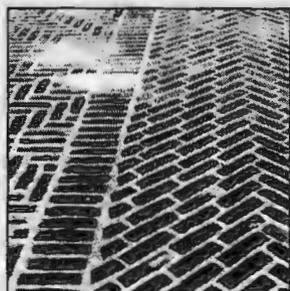
سمنان
مسجد امام (سلطانی)
ق. ۱۲۴۲ ه.

دوره قاجاریه
تصویر از: نگارنده

سمنان
مسجد امام (سلطانی)
ق. ۱۲۴۲ ه.
کاشیکاری
دوره قاجاریه

سمنان
 مسجد امام (سلطانی)
 ۱۲۴۲ هـ. ق
 دوره قاجاریه
 تصاویر از: نگارنده

سمنان
مسجد امام (سلطانی)
۱۲۲۲ ه. ق.
دوره قاجاریه
تصاویر از: نگارنده

۲۴۵- نام معمار: استاد حسین (معمار)^۱

۱۲۵۳ ه. ق (۱۲۱۵ ه. ش)

نام اثر: مسجد جامع همدان

۲۴۶- نام معمار: میرزا مهدی خان شقاقی (ممتحن الدوله)^۲

نام اثر: حیاط شاهی مدرسه سپهسالار قدیم ثبت تاریخی ۴۱۱

مدرسه سپهسالار قدیم از بناهای دوره ناصرالدین شاه قاجار است، بانی آن مرحوم میرزا محمدخان سپهسالار است. ساختمان این مدرسه زیبا و معتبر شامل جلوخان وسیع، سردر، دو مناره کاشیکاری، هشتی، صحن مفرح، حجره‌های دو طبقه با ستون‌های سنگی زیبا و دو مدرسه و شبستان ممتاز است. در سر در مدرسه آثار دو پشت بغل از کاشیکاری زیبا باقی مانده است. همچنین کتیبه ای به خط نستعلیق درشت قلم سفیدرنگ بر روی خشت کاشی لاجوردی نقش شده است، قسمتی از این کتیبه تاریخی ریخته شده و از آنچه باقی است چنین استفاده می شود، که ساختمان مدرسه در عهد ناصرالدین شاه قاجار به وسیله میرزا محمد خان سپهسالار به اهتمام میرزا نصر الله اتمام یافته است. در دالان این مدرسه حجره‌هایی ساخته شده، صحن آن بسیار مفرح و نمونه کاملی از معماری مدارس دوران قاجار و قرن سیزدهم هجری قمری است.

در اطراف صحن و مدرسه گذشته از حجره‌های در طبقه و ایوان‌ها که متکی به ستون‌های سنگی است تزیینات زیبایی از کاشیکاری باقیمانده است. این دو مدرسه دارای دو مدرسه و شبستان وسیع می باشد که در مقابل یکدیگر قرار گرفته‌اند. گذشته از کتیبه تاریخی سردر کتیبه منظوم مفصلی در روی خشت کاشی در سه بدنه شبستان و مدرسه نصب شده است، مفاد کتیبه منظوم شامل ساختمان مدرسه به نام سپهسالار است.^۳

در کتاب دایرة المعارف بناهای تاریخی ایران در دوره اسلامی ۲ مساجد، صفحه ۱۱۱ و ۱۱۲ به کتیبه‌های موجود در مسجد و به عبارات "الحقیر الفقیر المذنب غلامرضا" و "خیر الحجاج حاجی ابوالحسن معمار خاصه عمل کارخانه استاد علی اکبر ۱۲۹۸" و استاد جعفرخان معمار باشی کاشانی -۱۳۱۲ اشاره نموده است.

میرزا مهدی خان شقاقی^۴

«اولین آرشیتکت ایرانی در سال ۱۲۶۳ هجری قمری مطابق با ۱۲۲۳ شمسی (۱۸۴۴ میلادی) در تهران متولد شد و پس از چند سال تحصیل در مکتب سرخانه و مدرسه جدید تاسیس دارالفنون، در سال

۱- دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران (مساجد)

۲- فهرست ذکاء

۳- فهرست مشکوتی صفحه ۲۰۷

۴- فصلنامه آبادی شماره ۱۸

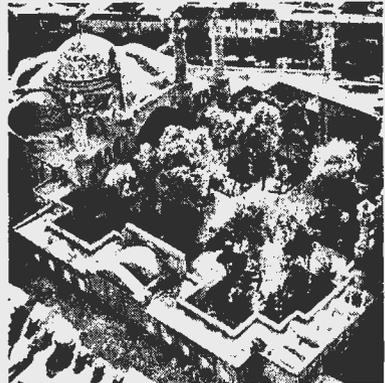
۱۲۷۶ هجری قمری مطابق ۱۲۳۶ شمسی (۱۸۵۷ میلادی) به سبب روابط خانوادگی به دستور شخص ناصرالدین شاه با اولین هیئت محصلان ایرانی به پاریس اعزام شد و بعد از اتمام تحصیلات متوسطه و اخذ گواهینامه مهندسی معماری از مدرسه عالی نورمان سو پریور دوپاری و دانشکده معماری (آرشیکتور) پاریس در سال ۱۲۴۳ شمسی (۱۷۶۴ میلادی) به ایران بازگشت. مخارج تحصیل او به موجب گزارش میرزا ملکم خان به ناصرالدین شاه بالغ بر سیصد تومان شده بود.

خود او در خاطراتش می‌نویسد:

از جمله ده دوازده نفر از شاگردان را در بندر دیپ در شمال فرانسه به مدرسه سپرد که از جمله یکی از ایشان این بنده بود. قریب دو سال در این مدرسه بودیم و همشاگردیهای بنده بودند: میرزا زین العالدین خان غفاری شریف الدوله، میرزا نظام مهندس الممالک غفاری، میرزا جهان برادر مرحوم بصیرالملک، میرزا عیسی خان گروسی، میرزا اسمعیل برادر میرزا ابراهیم خان نائب الوزرا عمومی، میرزا حسن خان مدحت السلطنه، عباسقلی خان اعتماد نظام، آقاخان خوئی ابریشم ساز، میرزا احمد گروسی پسر حکیم باشی و مجیدخان پسر حاجی محمد خان صائب الدوله، این گروه دانشجویان ایرانی به سرپرستی جناب غفران ماب حسنعلی خان (امیر نظام) وزیر مختار ایران در فرانسه از ایران خارج شده و از طریق روم و ترابوزان به فرانسه وارد گشته‌اند که مسئول سفر آنها آجودان وزیر مختار به نام مرحوم علی آقای دینبلی بوده‌اند که به محض ورود به پاریس به مسیو شدسکو معرفی و معرفی الیه آنها را به مدارس ابتدایی شهرهای فرانسه تقسیم نموده است.

میرزا مهدی خان مهندس بعد از دو سال تحصیل مقدماتی به پاریس آمد و پس از شش ماه امتحان ورودی را گذراند و وارد: «کول سانترال دز آرت امانوفاکتور» (مدرسه مرکزی هنر و صنایع ساخت) شد و بعد از سه سال با دیپلم مهندسی راه و پل سازی فارغ التحصیل شد.

مهدی خان می‌نویسد که دانشجویان می‌بایست برای ورود به سال دوم، پروژه عملی نقشه مریض‌خانه‌ای را به طور کامل ترسیم کنند که او در نقشه‌های ارائه شده وضعیت اتاقهای بیماران

تهران
مدرسه شهید مطهری (سپهسالار)
۱۲۴۲ ق.
اسلاید از: دکتر سیمون آیزویان

و ملاحظه حفظ الصحه، مخزن آب و رختشوی خانه و حمام و اتاق های اطبا و جراحی، آشپزخانه و نماهای این بنا و نمایش باغ و غیره را کشیده بوده است، به طوری که اگر به دست مقاطعه کار داده می شد، نیازی به حضور مهندس آرشیکت نباشد.

دیگر اینکه: کاغذ نقشه کشی می بایست روی تخته های مخصوص با یک ذرع و نیم طول و سه چارک عرض چسبیده شود و پس از اتمام آن می بایست ورقه کاغذ را از روی تخته ها بردارند و امضاء کنند و با یک شرح مبسوط راجع بدان تسلیم ممتحن کنند که او نیز جزء به جزء آن را رسیدگی می کرد و نمره می داد تا درجات فضل هر یک از دانشجویان معلوم شود.

بعد از مراجعت از فرانسه با مشکلات خانوادگی ناشی از فوت پدر و کینه زن پدر و مسائل دیگر روبه رو شد. مدت ها را بدون شغل و بی پول و با وضع مالی اسفناک سپری کرد و تا پانزده سال کسی کار طراحی ساختمان به او رجوع نکرد. کار به جایی رسید که مجبور شد به صورت عمده روزمزد به طور ناشناس در ساختمان های خصوصی به کار مشغول شود تا اینکه روزی در سر ساختمانی مشغول سنگکاری بود که کالسکه میرزا سعید خان (وزیر امور خارجه وقت) از آنجا گذشت. ناگهان چشم وزیر به او افتاد و او را شناخت زیرا پدر میرزا مهدی خان در زمان حیات نایب وزیر بود. فوراً کالسکه را نگه داشت و پیشکار خود را فرستاد و با اصرار او را با خود برد و بعد از اینکه دستور تهیه لباس و بقیه ملزومات را به پیشکار داد. امر کرد که فردا صبح حاضر باشد تا به حضور ناصرالدین شاه قاجار برسند. فردای آن روز صبح طی تشریفات در بیرون شهر به حضور رسید.^۱

این معمار [نقشه] مجلس شورای ملی سابق، مسجد سپهسالار، پارک اتابک و قصر فیروزه را تهیه نموده است.^۱

۲۴۷- نام معمار: محمود معمار

سده سیزدهم ه. ق

نام اثر: مدرسه سپهسالار

فرزند استاد حسن معمار قمی است.

۲۴۸- نام معمار: استاد اسماعیل قمی

سده سیزدهم ه. ق^۲

نام اثر: مدرسه سپهسالار

فرزند استاد حسن معمار قمی است.

۲۴۹- نام معمار: استاد محمد قلی شیرازی

۱۲۶۲ ه. ق ۱۲۲۴ ه. ش^۱

نام اثر: مسجد حاج رجبعلی (در خونگاه)

این مسجد از مساجد قدیمی تهران می باشد دارای صحن بالنسبه وسیع و شبستان تابستانی و زمستانی و ایوان و مدرس زیبایی است .

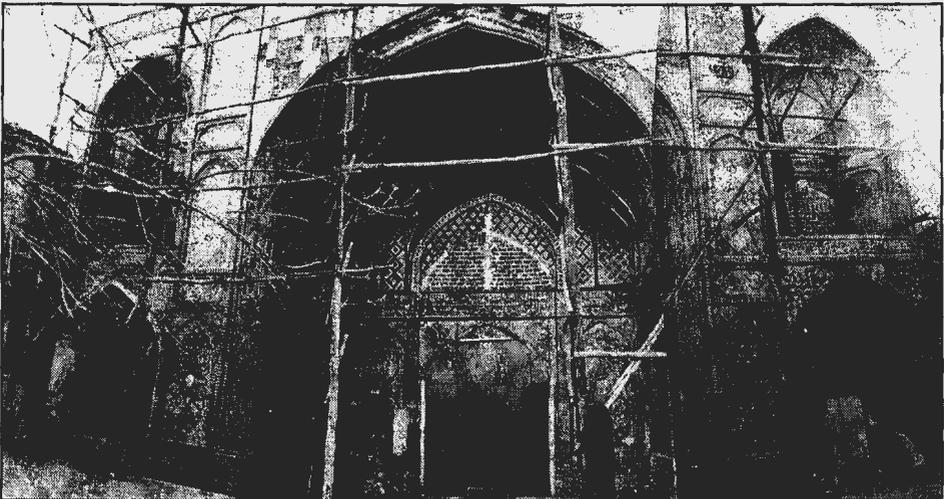
ایوان مدرسه و شبستان قدیمی مسجد از لحاظ سبک ساختمان و اسلوب کاشیکاری و کتیبه خط ثلث که بر سه بدنه ایوان رفیع نصب شده بسیار جالب و ارزنده است.

طاقنماهای جنبین ایوان و دو گوشوار فوقانی آن دارای طاق بندی و کاشیکاری ممتاز است در این قسمت بنا دو کتیبه به خط ثلث سفید رنگ بر متن خشک های کاشی لاجوردی نصب شده که می رساند این مسجد مرمت شده است.

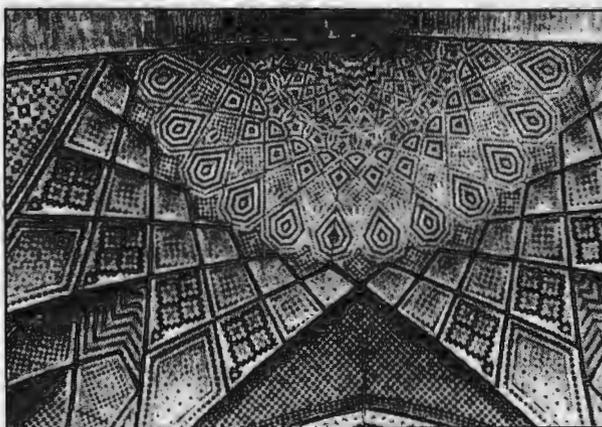
طاقنماهای صحن مسجد عموماً مزین به کاشی کاری گره خوش طرح و الوان است. در وسط قطعات کاشی به سبک دوران صفوی و مدرسه شاه سلطان حسین صفوی در اصفهان با کاشی و رسم الخط کوفی کلمات «الله» و «علی» ساخته اند.

در عقب این ایوان رفیع شبستان و محراب مسجد واقع شده، این شبستان از نظر هنر معماری و تزیینات کاشیکاری دوران قاجار از لحاظ نقوش بسیار جالب و رنگ آمیزی در عداد هنرهای ظریف و ممتاز است، در وسط دائره کاشی ایوان نام کاشیکار و استاد بنا بدین ترتیب ثبت شده است:

«عمل کمترین استاد محمد قلی شیرازی سنه ۱۲۶۲».

شبستان قدیمی مسجد و گوشوارهای داخل آن و مقرنس کاری درون محراب و خطوط زیبای کتیبه آن که با سایر تزیینات کاشیکاری اختلاط حاصل نموده اند، منظره ای بس زیبا به این قسمت از بنای مسجد داده است، این مسجد و شبستان و ایوان و صحن آن احتیاج به تعمیر و مرمت اساسی و تزیینی دارد.^۱

درخونگاه - تهران (خیابان بوذرجمهری)
مسجد حاج رجعی
۱۲۶۲ ه. ق
دوره قاجاریه
تصاویر از: نگارنده

۲۵۰- نام معمار: کربلایی اسحاق قاینی

سال ۱۲۶۲ ه. ق (۱۲۲۴ ه. ش) ۱

در فهرست ذکاء آمده است: تعمیرات مجرد مسجد جامع قاین بسال ۱۲۶۳ ه. ق بدست کربلایی اسحاق نائینی (قائنی) انجام گرفته است. محراب مسجد شاه سمنان نیز که تاریخ سنه ۱۲۴۲ ه. ق دارد گویا از اوست.

۲۵۱- نام معمار: خلیل (برادر استاد اسحاق معمار قاینی)

سده سیزدهم ه. ق ۱

در تاریخ قائن آمده است: می گویند برادر استاد اسحاق (معمار قاینی در سده سیزدهم) بوده که ایوان را مرمت نموده است. مسجد جامع قائن از بناهای قرن هشتم ه. ق است. این مسجد بر طبق کتیبه‌ای که در لوح سنگی نقر نموده‌اند در سال ۷۹۶ ه. ق ساخته شده، سپس در زمان شاه سلیمان صفوی به سال ۱۰۸۶ مرمت یافته است. منبر چوبی نفیس آن مورخ به سال ۱۰۸۲ ه. ق و از لحاظ هنرهای یدی قابل توجه است. ساختمان مسجد شامل: صحن، ایوان، دو شبستان، طاق مقرنس گچی رنگین، رواق و گوشواره هایی در طرفین شبستان است. از کتیبه تاریخی مسجد که بر روی سنگ نقر شده و در داخل ایوان نصب است چنین مستفاد می شود که ساختمان جامع به فرمان جمشیدبن قارن در سال ۷۹۶ ه. ق انجام یافته است. از مضمون کتیبه دیگری مه بر لوح سنگی نقر شده، معلوم می شود که این مسجد در زمان شاه سلیمان صفوی با کوشش و جهت صف شکن خان مرمت شده است. دیگر نوشته منظومی است بر طاق بنا که دارای تاریخ ۱۳۶۲ ه. ق و نام استاد و ممار آن کربلایی اسحق قائن است. در سفرنامه ناصر خسرو و شرح مفصلی در باب این مسجد نوشته شده، بنای مسجد از سنگ و آجر است بلندی ایوان آن ۱۸ متر و عرض دهانه آن ۱۳ متر می باشد. شبستان آن ۲۴ متر طول و ۱۸ متر عرض دارد.

۲۵۲- نام معمار: استاد باقر ولد استاد حسین

۱۲۶۵ ه. ق (۱۲۲۷ ه. ش) ۲

نام اثر: امامزاده هلال بن علی (کاشان)

۲۵۳- نام معمار: محمد تقی خان معمار باشی تبریزی

۱۲۶۶ ه. ق (۱۲۲۸ ه. ش) ۳

۱- تاریخ قائن جلد اول سید محسن سعیدی زاده

۲- دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران (آرامگاهی)

۳- فهرست ذکاء

«معمار باشی عهد محمد شاه و اوایل عهد ناصرالدین شاه بود نام وی در الماثر و الاثار ص ۲۱ آمده است. وی پدر محمد ابراهیم خان معمار باشی وزیر نظام بود.»

نام اثر: مدرسه دارالفنون تهران

ثبت تاریخی ۱۷۴۸

مدرسه دارالفنون در ابتدای خیابان ناصر خسرو قرار گرفته و سنگ بنای آن در اوایل سال ۱۲۶۶ ه. ق در زمینی واقع در شمال ارگ نهاده شد، نقشه آن را میرزا رضای مهندس ترسیم نمود و محمدتقی معمارباشی به ساختن آن اقدام گردد. ساختمان بخش شرقی دارالفنون تا اواخر سال ۱۲۶۷ ه. ق به

انجام رسید و بقیه آن تا اوایل سال ۱۲۶۹ پایان یافت. بنای دارالفنون در حال حاضر دارای دو ورودی است که ورودی اصلی آن با سر در بلند و تزیینات کاشیکاری در ضلع شرقی و کنار خیابان ناصر خسرو قرار گرفته است. ساختمان دارای حیاط مرکزی و بنای دو طبقه در تمامی اضلاع است.

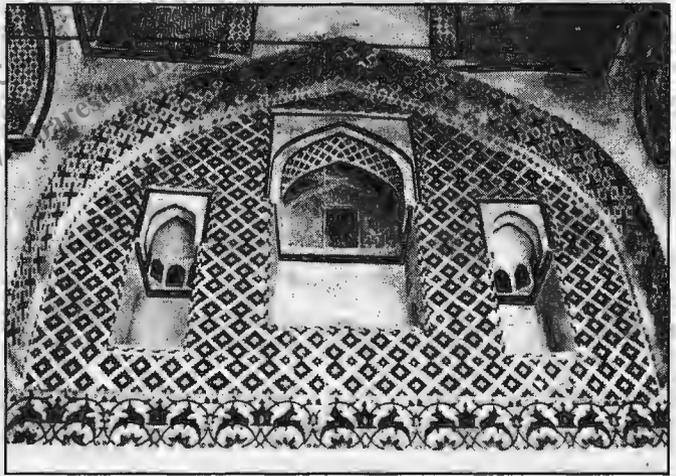
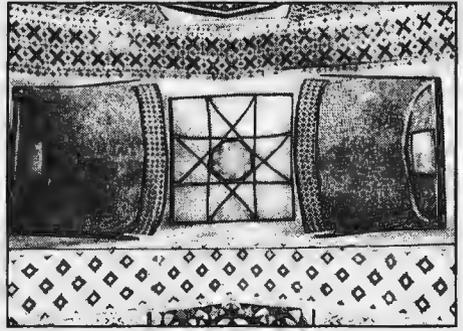
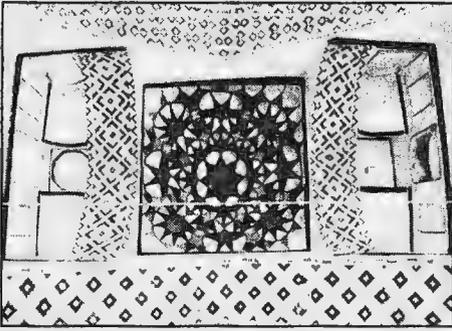
چهار اتاق، در جبهه جنوبی سالن آمفی تئاتر و نمازخانه قرار گرفته است. در جبهه غربی ۶ اتاق و در جبهه شرقی ۴ اتاق و یک سالن به ابعاد ۱۶×۸ متر و همچنین انبار تدارکات واقع شده است. این بنا در حال حاضر مدرسه عالی تربیت معلم است.^۱

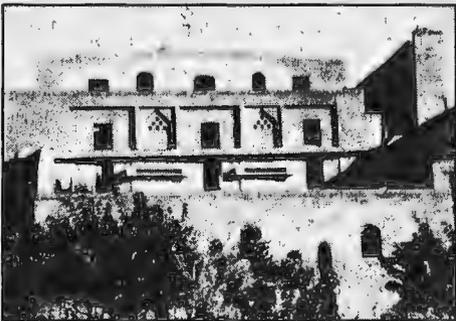
مدرسه دارالفنون

۱۲۶۶ ه. ق (۱۲۲۸ ه. ش) ▲

تعمیرات و بازسازی ▲

قائن - جنوب خراسان
مسجد جامع
قرن هشتم ه. ق
تصاویر از: نگارنده

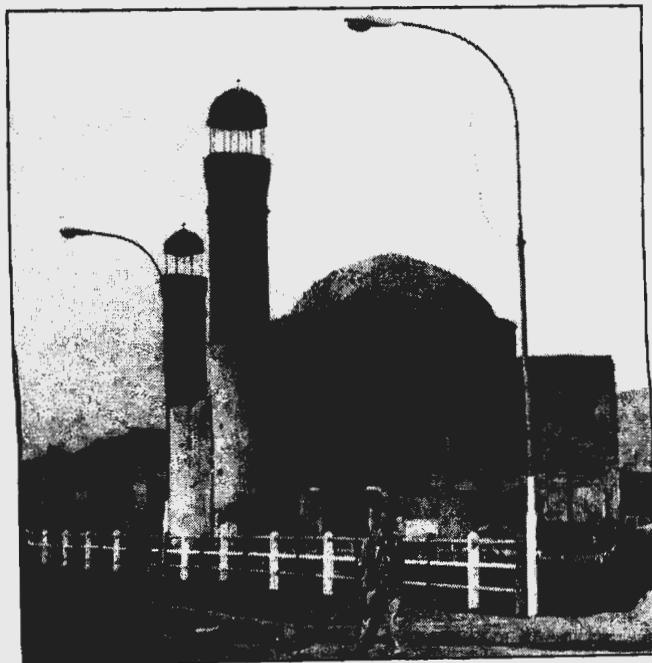
۲۵۴- نام معمار: استاد جبار تبریزی

۱۲۷۱ ه. ق (۱۲۳۱ ه. ش) ۱

نام اثر: مدرسه اکبریه تبریز

بقعه صاحب الامر در کنار خیابان مدرس قرار دارد و از آثار زمان شاه طمهااسب صفوی است این بنا در سال ۱۰۴۵ هجری توسط سپاهیان سلطان مراد چهارم تخریب شد که در زمان شاه سلطان حسین صفوی، و از طرف میرزا محمد ابراهیم وزیر آذربایجان مرمت گردید. این بقعه در سال ۱۱۹۳ هجری قمری بر اثر زلزله شدید ویران شد و در سال ۱۲۰۸ به وسیله جعفرقلی خان دینبلی تجدید بنا یافت و در سال ۱۲۶۶ میرزا علی اکبر خان، قنصلی از بقعه دهلیز را آینه کاری کرد. صحن و مدرسه ای بر آن افزوده و موقوفاتی برای آن تعیین نمودند.
این مدرسه که اکبریه نام داشت در سال ۱۳۴۵ جهت احداث ادامه خیابان دارائی ویران شد و در سالهای اخیر تعمیر این بنای تاریخی مورد توجه قرار گرفت و از طرف سازمان میراث فرهنگی نسبت به مرمت آن اقدام شد.

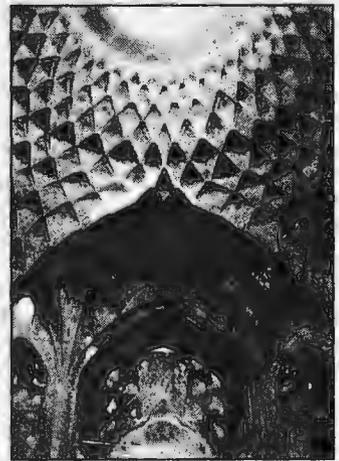
بقعه صاحب الامر دارای حرم، و منار بلند در دو گوشه بنا است. در مدخل دهلیز و درون بقعه دو طاق مرمرین از زمان شاه طمهااسب باقی است که دارای حجاریهای زیبایی شامل گل و بوته اسلیمی و ختائی است نام این استاد در سردر مدرسه اکبریه به صورت عمل استاد جبار تبریزی ۱۲۷۱ ه. ق دیده می شود.^۲

تبریز
بقعه صاحب الامر
۱۲۶۷ ه. ق (۱۲۲۸ ه. ش)
تصویر از: نگارنده

۱- فهرست ذکاء

۲- فهرست مشکوتی

تبریز

بقعه صاحب الامر

۱۲۶۷ هـ. ق (۱۲۲۸ هـ. ش)

تصویر از: نگارنده

کاشان

تیمچه امین الدوله

۱۲۶۷ هـ. ق (۱۲۲۸ هـ. ش)

تصاویر از: CD جلوه های معماری ایران

(حمید ایمانی راد)

۲۵۵- نام معمار: محمد بنا
 ۱۲۷۵ ه. ق (۱۲۳۷ ه. ش)^۱
 نام اثر: بقعه کاشفیه در شهر دزفول

۲۵۶- نام معمار: استاد علی مریم کاشانی
 قرن سیزده ه. ق (۱۲۴۱ ه. ش)^۲

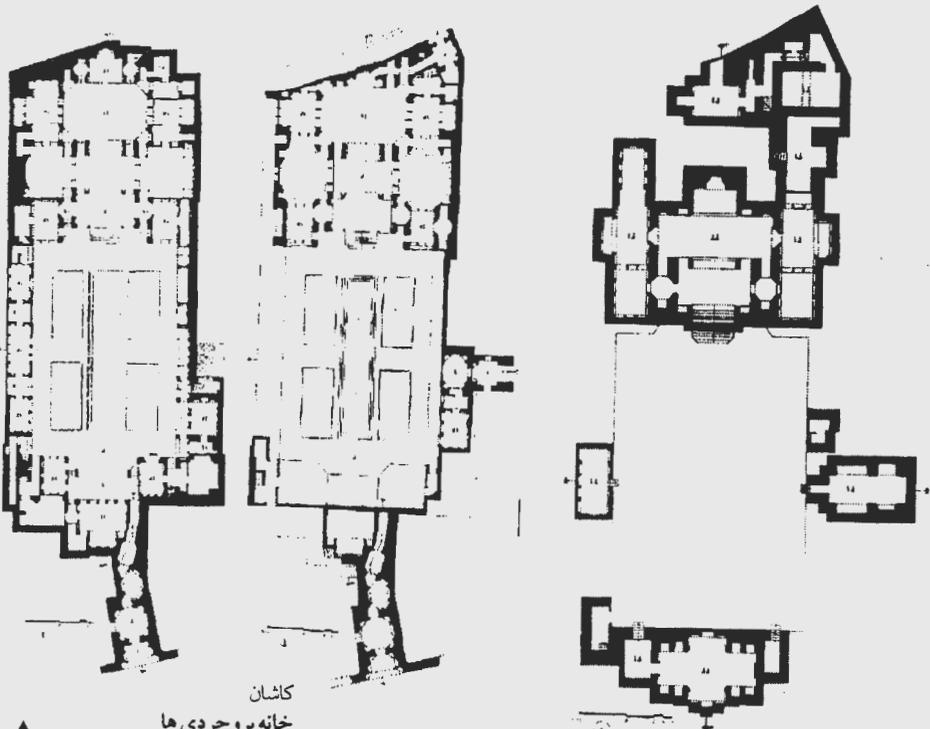
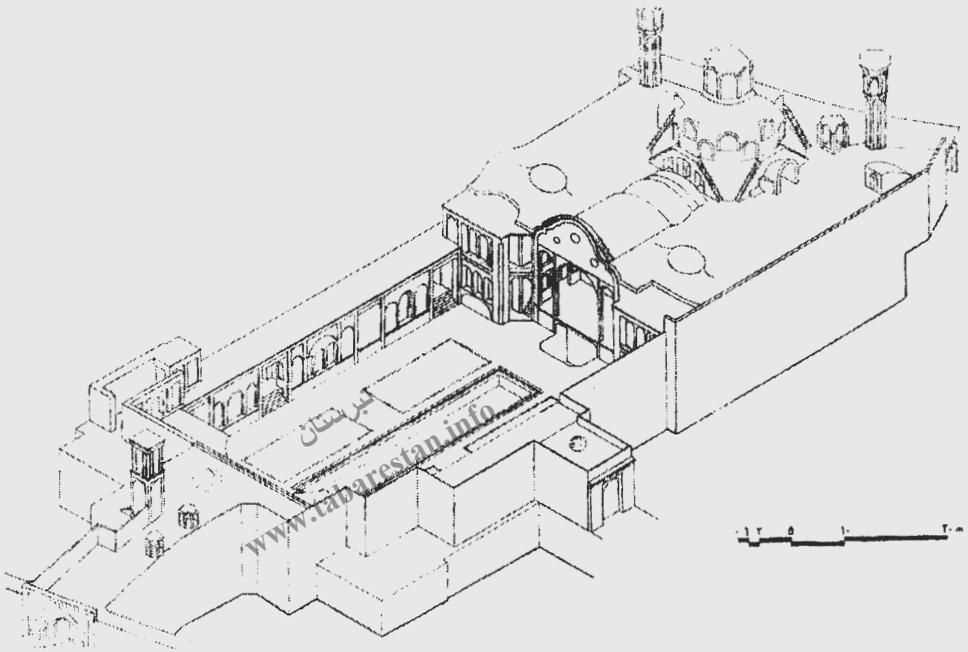
نام اثر: خانه بروجردی، خانه طباطبائی، خانه امین الدوله، سرای امین الدوله.

«آقای دکتر منیر بوشناکی» رییس میراث فرهنگی سازمان جهانی یونسکو که در تابستان سال ۱۳۷۲ برای دیدار از آثار تاریخی کاشان بدین شهر سفر کرده بود پس از بازدید از چند خانه قدیمی و آثار تاریخی در ستایش معماران کاشانی چنین گفت: «معماران کاشانی بزرگترین کیمیاگران تاریخند زیرا از خاک طلا ساخته اند.»

یکی از همین کیمیاگران که متأسفانه تاکنون گمنام مانده است. نایفه ای است بنام استاد علی مریم کاشانی که طراحی و معماری بدیع ترین و زیباترین بناهای نیمه دوم قرن سیزدهم هجری قمری کاشان که از ظرایف و دقایق چشم نوازی برخوردار هستند به وسیله وی انجام گرفته است. ساختمانهایی نظیر خانه طباطبائی، خانه بروجردی، خانه امین الدوله و کاروانسرای معروف و دیدنی امین الدوله.

تیمچه یا کاروانسرای امین الدوله کاشان که بین سالهای ۱۲۸۰ تا ۱۲۸۴ هجری قمری به معماری استاد علی مریم ساخته شده است یکی از دیدنی ترین بناهای تاریخی کاشان و یکی از مراکز عمده فروش فرش دستباف در بازار است.

مطابق اسناد و صورتحسابهایی که در خانواده طباطبایی کاشان، مالک خانه تاریخی معروف و مشهور به طباطبایی واقع در محله سلطان امیر احمد و همچنین اسنادی که از احفاد بانی و مالک اولیه آن که در ضمن با خاندان بروجردی (مالک و بنی اولیه خانه تاریخی بروجردی) نیز خویشاوندی نزدیک دارند، باقی مانده است معمار و طراح هر دو خانه مذکور استاد علی مریم است.^۲

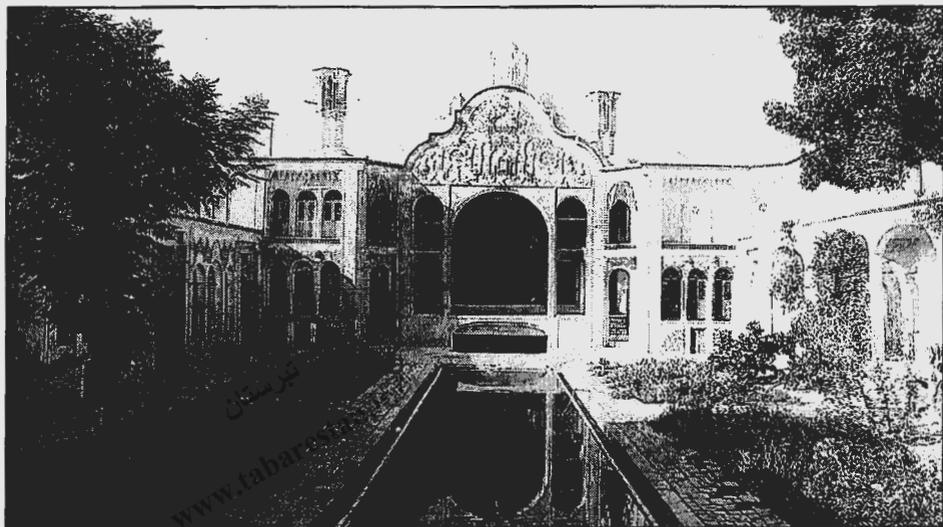
کاشان

خانه بروجدی ها

▲ قرن سیزدهم ه. ق (۱۲۲۴ ه. ش)

نقشه

▲ مأخذ: گنجنامه خانه های کاشان

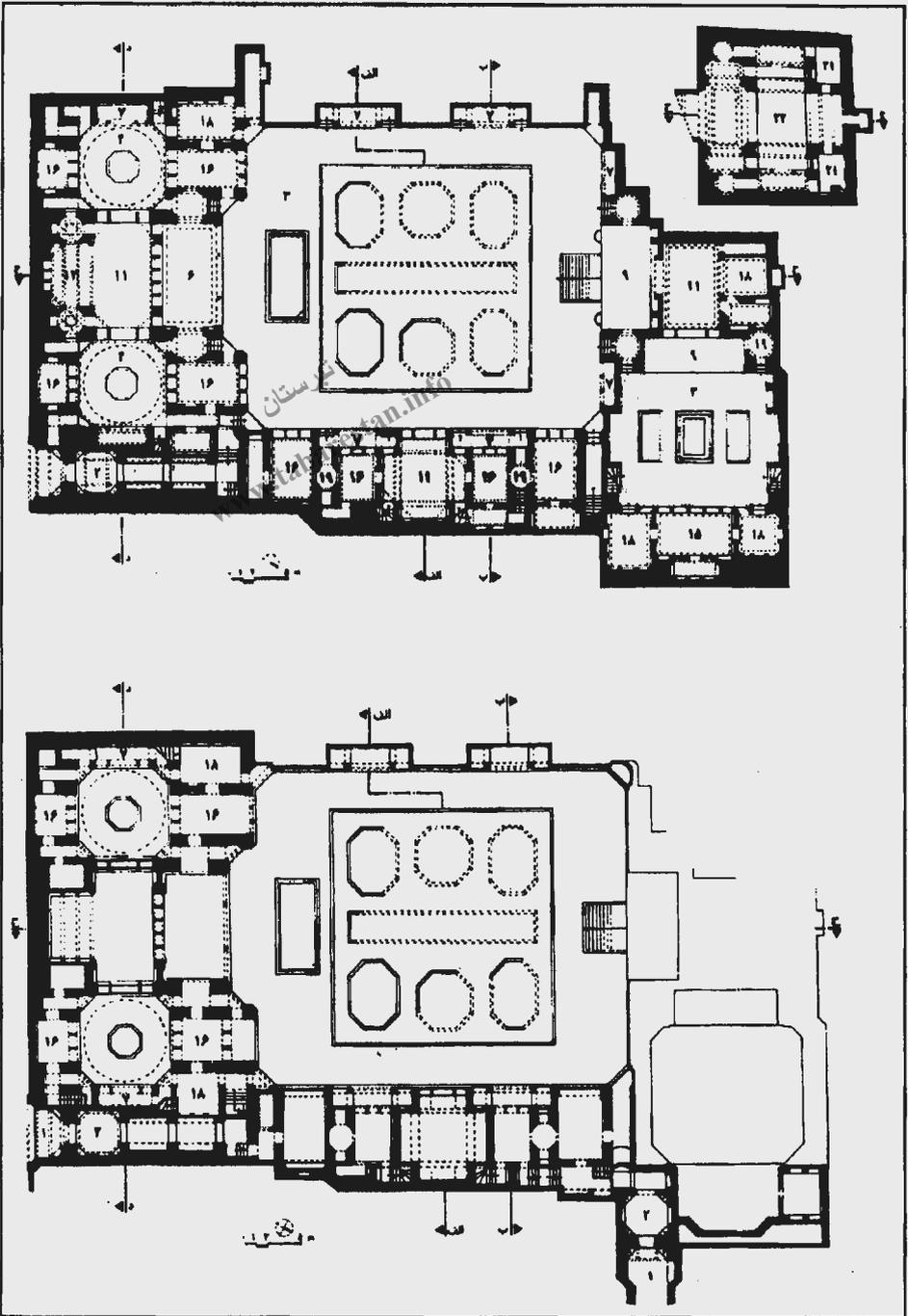
کاشان

خانه بروجردی ها

▲ قرن سیزدهم ه. ق (۱۲۲۴ ه. ش)

▲ حیاط و جبهه جنوبی

▲ مأخذ: گنجنامه - خانه های کاشان

کاشان

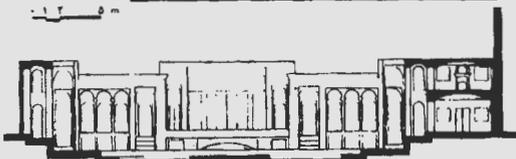
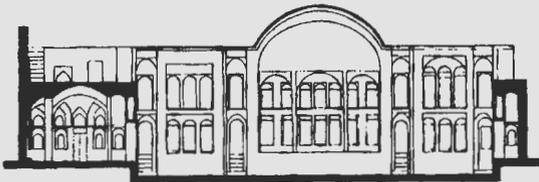
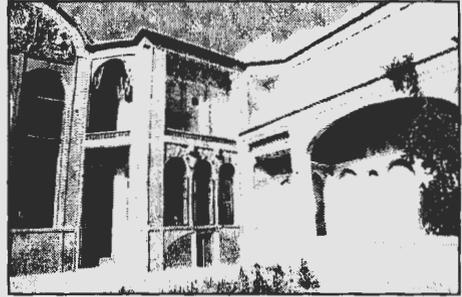
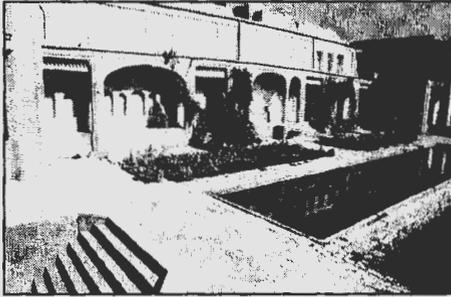
خانه طباطبایی

قرن سیزدهم . ق (۱۲۲۴ . ش)

نقشه (برش افقی زیرزمین و طبقه اول)

مأخذ: گنجنامه - خانه‌های کاشان

کاشان

خانه طباطبایی

قرن سیزدهم ه. ق (۱۲۲۴ ه. ش)

گوشه جنوب غربی حیاط

حیاط و جبهه غربی

حیاط جبهه شمالی خانه اصلی

مأخذ: گنجنامه - خانه‌های کاشان

۲۵۷- نام معمار: استاد غلامرضای تبریزی^۱

سده دوازدهم ه. ق^۱

۲۵۸- نام معمار: عبدالله خان معمار باشی

۱۲۶۷ ه. ق (۱۲۲۸ ه. ش)

نام اثر: ارگ تهران

«ارگ تهران و برخی از ساختمانهای داخل آن یادگار عهد صفویه است و چنانچه نوشته‌ها و مدارک موجود نشان می‌دهد افغان‌ها پس از تصرف و اشغال تهران در سمت شمال این محوطه پلی برقرار کرده و در جلو آن دروازه‌ای بنام (دروازه ارگ) ساختند، این دروازه بعدها دروازه دولت نامیده شده که در ابتدای خیابان الماسیه قرار داشت، و به این ترتیب می‌توان گفت که به طور یقین حصار و خندق پیرامون ارگ وجود داشته است زیرا در غیر این صورت ساختن دروازه و ایجاد پل دیگر موردی پیدا نمی‌کرده است.»

حصار و خندق ارگ تهران را استاد غلامرضای تبریزی معمار معروف عهد زندیه به دستور فرمان کریم خان زند ساخته و حفر کرده است. این معمار با خاندان زندیه بستگی و قرابت داشته و فرزند او حاجی میرزا جعفرخان، معمار مشهور و کاردان عهد فتحعلی شاه و اوایل سلطنت ناصرالدین شاه بود.

در زمان آقا محمد خان ارگ سلطنتی تقریباً در شمال تهران قدیم قرار داشت و یک طرف ارگ به حصارشهر و سه طرف دیگرش متصل به شهر بود ولی بعداً به علت توسعه شهر و پیدایش کوی‌ها و محله‌های جدید در وسط شهر قرار گرفت.

در فاصله سالهای ۱۲۵۶-۵۷ هجری قمری یک نفر سیاح و نقاش اروپایی بنام «اوژن فلاندن» که از تهران و سایر شهرهای ایران دیدن کرده بود درباره ارگ می‌نویسد: تنها قسمت قابل توجه شهر تهران ارگ آن است که در مرکز شهر قرار گرفت و از سایر قسمت‌ها به وسیله دیواری مستحکم و خندق‌هایی که بر روی هریک پل‌های دستی زده شده جدا می‌گردد، در این محل است که شاه کاخی ساخته و خود، اقوام نزدیک و امرای نزدیک درباری و نگهبانانش در آن زندگی می‌نمایند. در سال ۱۲۶۷ قمری به دستور امیرکبیر حصار ارگ تجدید بنا شده و کوچه‌های آن برای حرکت کالسکه، آماده گردید و این کار به وسیله عبدالله خان که معمار باشی آن عهد بود انجام گرفت. در سال ۱۲۶۸ قمری نیز در داخل ارگ بناهای جدیدی بر عمارتهای سلطنتی قدیم افزوده و دیوانخانه گلستان را از سوی شرق توسعه دادند. چون زمین‌های ارگ مجهول المالك بود و گزاردن نماز در آن از نظر شرعی اشکال داشت در سال ۱۲۷۲ قمری این اراضی را از شیخ عبدالحسین اجاره نمودند تا برای گزاردن نماز اشکالی نباشد.»^۲

۱- فهرست ذکاء

۲- دارالخلافه تهران ناصر نجمی

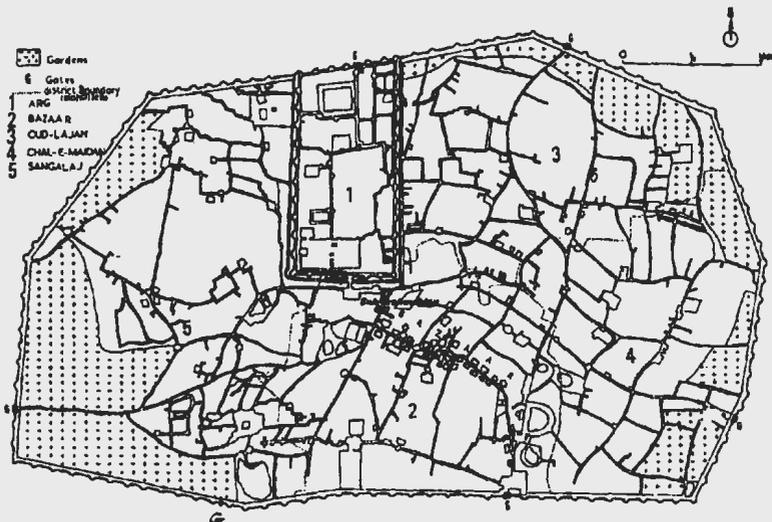
«پیش از احداث میدان توپخانه در شمال و بیرون ارگ خندقی وجود داشته که به وسیله یک پل چوبی، بین ارگ و صحرای بیرون شهر از راه خیابان الماسیه ارتباط برقرار می‌گردیده و دروازه‌ای به نام دولت به جای دروازه ارگ قدیم در جلو آن ساخته شده بود. همچنین پیش از ایجاد خیابان ناصریه و جباخانه (بوذرجمهری کنونی) و جلیل‌آباد (خیام امروزی) محل همه آن‌ها خندق بوده و در سمت جنوبی ارتباط شهر و ارگ به وسیله پل چوبی به نام «تخته پل» دایر می‌شده است.

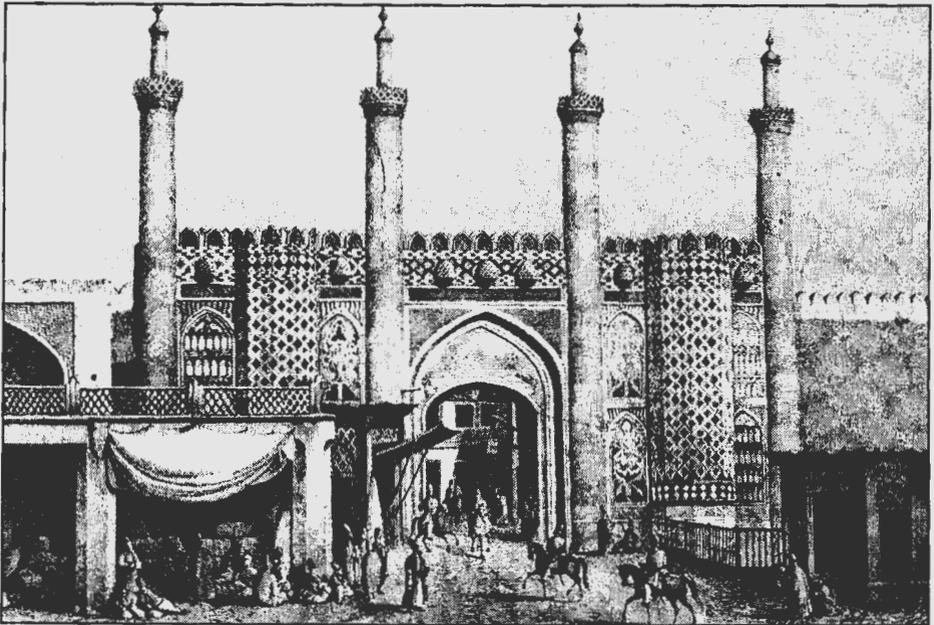
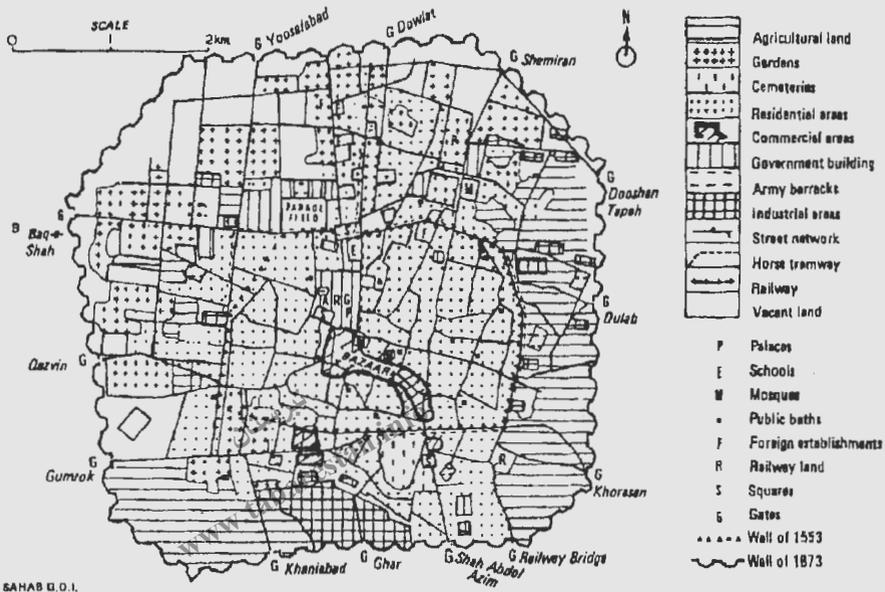
در حدود سال ۱۲۷۵ قمری علاوه بر عمارات سلطنتی از حرم خانه و تخت مرمر و خزانه و عمارات دولتی و دارالفنون و میدان ارگ و دفتر خانه و انبار و اصطبل توپخانه و اصطبل کالسکه و خانه سلطنتی و دیوانخانه عدالت و انبار غله خالصه و مدرسه مهد علیا و مجمع الصنایع، حتی محل سفارتخانه روس و خانه وزیر مختار دولت روسیه و خانه عده‌ای از رجال و بزرگزیدگان قوم نیز در داخل حصار ارگ بود ولی بعدها تغییراتی در وضع داخلی ارگ داده شد.

ارگ تهران به طور کلی در زمان ناصرالدین شاه در مقایسه با وضع خیابان‌های جدید تهران شامل محوطه‌ای بین ضلع جنوبی میدان سپه و قسمتی از خیابان سپه (خیابان مریضخانه) از طرف شمال و قسمتی از خیابان بوذرجمهری (خیابان جباخانه) از طرف جنوب، خیابان ناصریه از طرف مشرق و خیابان خیام از گلوندک تا خیابان سپه بوده است.^۱

در فهرست ذکاء از عبدالله خان معمار به این شرح یاد کرده است: «از معماران مشهور عهد فتحعلی شاه و اوایل ناصرالدین شاه است. عمارت چشمه در کاخ گلستان به معماری او در زمان فتحعلی شاه ساخته شده او ارگ تهران را به امر امیرکبیر در سال ۱۲۶۸ تجدید عمارت کرد.»

دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران (مساجد) عبدالله خان را به عنوان معمار مسجد امام خمینی (شاه) تهران معرفی کرده است.

ارگ - تهران

دروازه جنوبی ارگ تهران

۱۸۶۰ - ۱۸۶۱ میلادی

▲ از کتاب: سفر هیأت فرستادگان پادشاهی
پروس به ایران / نوشته دکتر هینریش
بروگش، ۱۸۶۲

تهران

▶ نقشه شهر در سال ۱۸۵۱ میلادی

▲ ۱۲۷۵ . د . ق

▲ نقشه توسط برزین Berzin ترسیم شده است

۲۵۹- نام معمار: حاجی ابوالحسن معمار نوایی

۱۲۸۲ ه. ق (۱۲۴۳ ه. ش) ۱

«حاجی ابوالحسن نوایی از جمله بنیانی بود که از حدود سال ۱۲۸۲ ه. ق زیر دست محمد حسن خان صنیع الدوله (اعتماد السلطنه بعدی) در باغ ها و کاخ ها سلطنتی کار می کردند و کم کم به علت استعداد و حسن خدمتو طرح و ایجاد برخی بناها جالب ترقی یافته در سال ۱۳۰۰ ه. ق معمار باشی دربار شد و سپس به لقب صنیع الملکی مفتخر گردیده ثروت و ترقی به هم زد. وی که بنایی قابل و معماری ماهر بود در شب ۱۹ رجب سال ۱۳۰۶ ه. ق به مرض حصه در ۶۰ سالگی وفات یافت. طرح و معماری تالار سلام و تالار آینه و سراسرها و حوضخانه و اندرون و حرم خانه کاخ گلستان از این استاد است و نام او بر دیوارهای شرقی و غربی تالار آینه بدین سان دیده می شود. « در محرم سنه هزار و دویست و نود و نه ه تمام حاجی ابوالحسن بنا نوایی حسن انجام پذیرفت.

نام اثر: کاخ گلستان

ثبت تاریخی ۴۱۷

«در زمان شاه عباس اول صفوی چهار باغ و عمارت و چنارستانی در محل کنونی کاخ گلستان و اطراف آن احداث شده بود، تا اینکه کریم خان زند (۱۱۶۳-۱۱۹۳ هجری قمری) در همین ناحیه اقدام به ساختمان ارگ و حصار و برج هایی نمود.

پس در دوران قاجار بناهای سلطنتی چندی در درون ارگ به تدریج ساخته شد چنان که در سال ۱۲۶۸ هجری قمری مطابق با پنجمین سال سلطنت ناصرالدین شاه قسمت شرقی باغ سلطنتی را وسعت دادند و نیز کاخهای دیگری در اطراف باغ مزبور که به نام گلستان خوانده می شود بنیان نهاده شد.

مجموعه کاخ های ضلع شمالی باغ گلستان شامل تالار موزه، سراسر ورودی، تالار آینه، تالار برلیان، تالار عاج، تالار بلور و تالار نارنجستان قبل از سایر قسمت های کاخ ساخته و پرداخته شده است.

تاریخ ساختمان تالار موزه (تالار تاجگذاری) در سال ۱۲۹۶ هجری قمری است. در شاه نشین تالار سلام کاخ گلستان تخت زرین جواهرنشان بزرگی بنام تخت طاووس قرار دارد که باید همان تخت خورشیدی باشد، در وصف همین تالار است که یکی از شاعران عصر ناصری قصیده ای سروده که که مطلع آن چنین است.

خیسز و بیا موزه شاه جهان بین

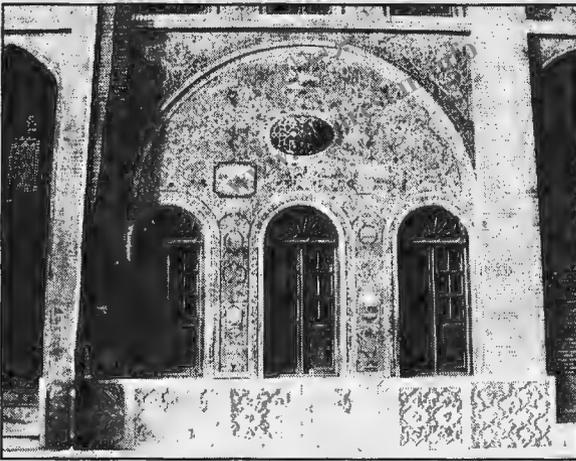
صنعتگران رومی و صورتگران چین

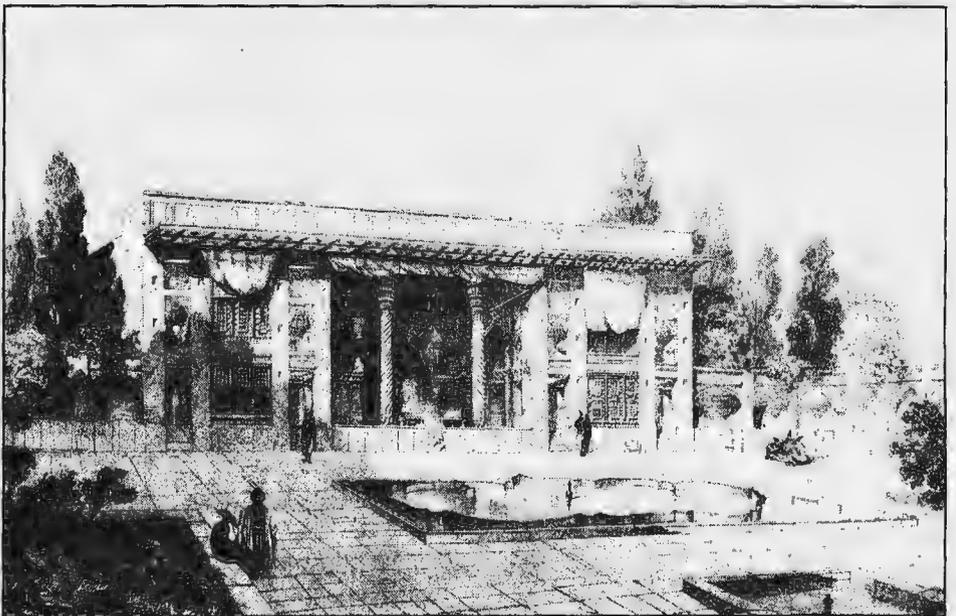
ای قصه ها شنیده ز چین و روم

کندر بنا و نقش صورهای خیره اند

کاخ پنج طبقه شمس العماره در سال ۱۲۸۴ هجری قمری به سرپرستی دوستعلیخان معیرالممالک در ضلع شرقی باغ گلستان با سردر و نقش شیر و خورشید احداث شد.

عمارت بادگیر و تالار الماس که در سمت جنوب باغ واقع شده از اثر دوران ناصری است. کاخ مشهور ابیض در ضلع غربی باغ در زمان مظفرالدین و جنوب کاخ ساخته شده است. یک سلسله کاخ‌ها و بناهای سلطنتی دیگری در شمال و جنوب کاخ گلستان وجود داشت که بر اثر احداث کاخ وزارت دارائی (خوابگاه) و بانک ملی بازار و کاخ وزارت راه از بین رفته و منهدم شده است.

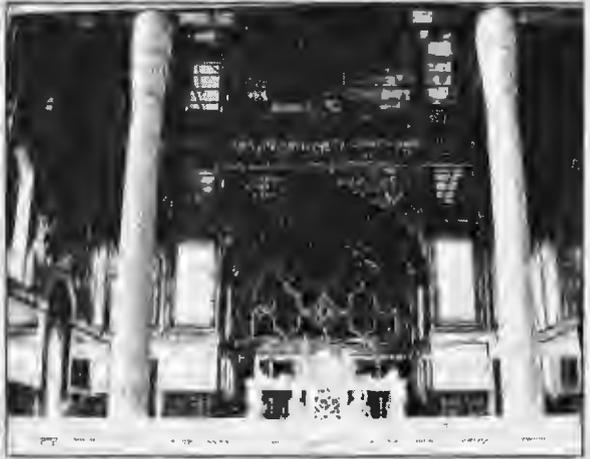
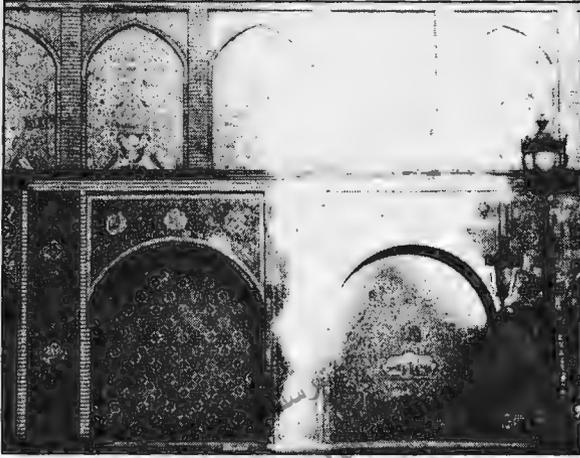

تهران
 عمارت تخت مرمر (کاخ گلستان)
 ۱۸۴۳ میلادی
 نقاشی از: اوژن فلاندن

تهران
 کاخ گلستان
 ۱۳۱۳ ه. ق
 تالار آئینه
 نقاشی از: کمال الملک

تهران
عمارت کاخ گلستان
۱۳۱۳ ه. ق.
تصاویر از: نگارنده

۲۶۰- نام معمار: زردشت خان مهندس

سال ۱۲۸۱ ه. ق (۱۲۴۲ ه. ش) ۱

«مامور شد در سردشت برای سهولت عبور زوآر عتبات عالیات پل بسازد.»

۲۶۱- نام معمار: میرزا عباس خان

سال ۱۲۸۱ ه. ق (۱۲۴۲ ه. ش) ۱

«میرزا عباس خان ولد میرزا رضای مهندس باشی از متعلمین دولت، و هر روزه به مدرسه پولی تکنیک رفته و مشغول تحصیل هندسه و ریاضی اعلیٰ است.»

۲۶۲- نام معمار: میرزا مهدی مهندس

سال ۱۲۸۲ ه. ق (۱۲۴۲ ه. ش) ۱

«وی را جهت بازدید و تعمیر سد مبارکه ناصری روانه نموده که از روی کمال و وقوفی که دارد بر آورد مخارج آنجا را نموده قراری در تعمیر آن بدهند.»

۲۶۳- نام معمار: نصرالله خان

سال ۱۲۸۳ ه. ق (۱۲۴۴ ه. ش) ۱

از قراری که نوشته بودند چون معبر مابین شربت آباد و طرق بسیار سخت و صعب العبور بوده گذشتن کجاوه و زوآر از آن راه متعسر و عبور توپ و کالسکه متعذر بود سپهسالار اعظم از خود تنخواهی داده که به مهندس نصرالله خان راه مزبور ساخته شود. ۱

۲۶۴- نام معمار: میرزا عبدالغفار

سال ۱۲۸۴ (۱۲۴۵ ه. ش) ۱

«مهندس هندسه و نقشه کشی و معلم مدرسه مبارکه دارالفنون.»

۲۶۵- نام معمار: مهندس عساگر

سال ۱۲۸۴ ه. ق (۱۲۴۵ ه. ش) ۱

۲۶۶- نام طراح: دوست علی خان معیرالممالک
سال ۱۲۸۴ ه. ق (۱۲۴۵ ه. ش)

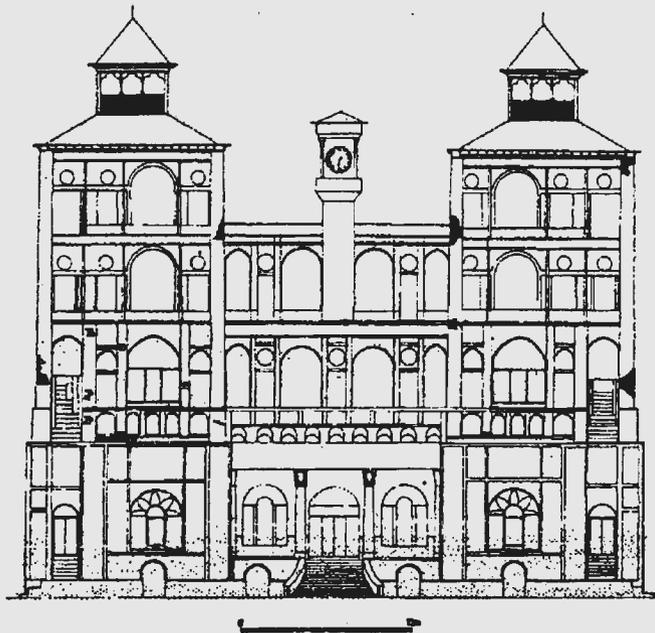
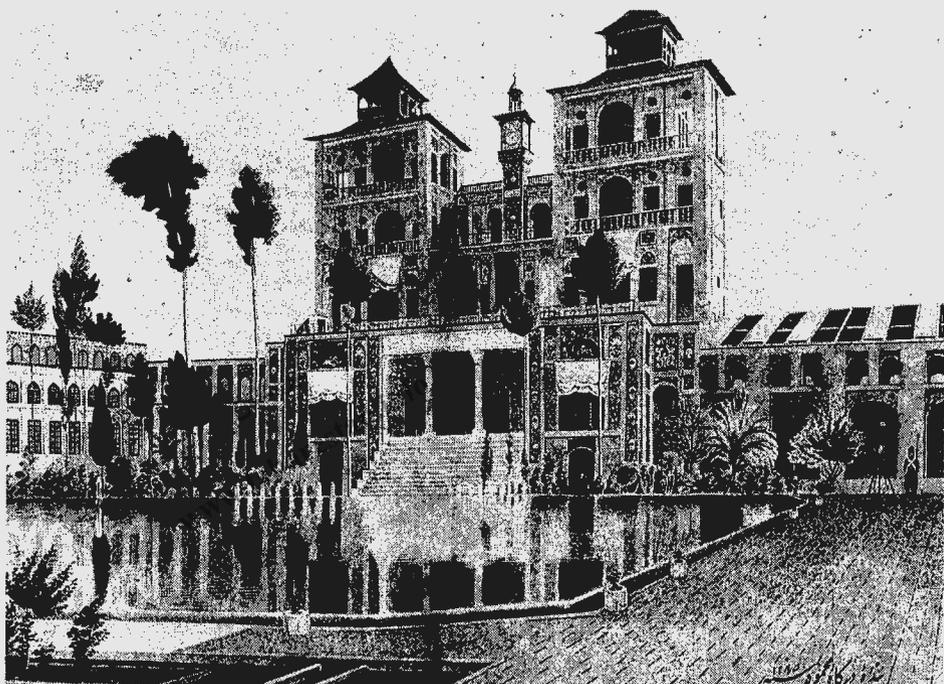
۲۶۷- نام معمار: استاد محمد علی کاشی

سال ۱۲۸۴ ه. ق (۱۲۴۵ ه. ش)

نام اثر: کوشک شمس العماره

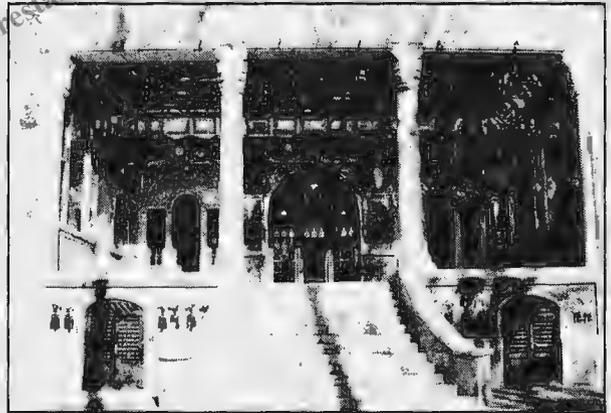
«بسیاری از بناها و آثاری که از دوران قاجاریه باقی مانده تحت تأثیر اسلوب و سیستم عمارت‌ها و قصور ساختمان‌های ممالک اروپایی بنا شده است و این دل‌بستگی و عشق و علاقه پادشاهان قاجار نتیجه چندین مسافرتی بود که به فرنگستان نموده بودند، در عصر ناصری یکی دو هیأت از مهندسان و معماران فرانسوی و اطریشی به دعوت ایران به کشورمان آمدند و آنها همان کسانی بودند که طرح و پروژه چندین ساختمان و کاخ‌های با شکوه را ریختند، از جمله کاخ‌ها و قصرها که به سبک کاخ‌های اروپایی ساخته و پرداخته شده بود، کوشک و یا کاخ شمس العماره بود که از چندین قسمت مجزاً و متمایز تشکیل شده بود و این ساختمان بزرگ که در نوع خود و عصر خویش بنایی ممتاز به شمار می‌رفت به وسیله دوست علی خان معیرالممالک طرح ریزی گردید که همان طوری که قبلاً گفته شد معیرالممالک برای تنظیم نقشه آن از ایده و فکر فرانسویان الهام گرفته بود، بنای کوشک شمس العماره در سال ۱۲۸۴ هجری به اتمام رسیده و آماده برای سکونت گردید.^۱

طرح و نقشه شمس العماره را گویا خود معیرالممالک ریخت و معماری آن با «استاد علی محمد کاشی» بود آینه‌کاری‌ها و نقاشی‌ها و گچ‌بری‌های ازاره‌ها و دیوارها و سقف‌های آن از شاهکارهای هنر معماری ایران در عصر قاجار است. مخارج ساختن چنین گوهر یگانه‌ای با اثاثیه و فرش و غیره به چهل هزار تومان آن روزگار بالغ گردید. این بنا در زمره نخستین ساختمان‌های پنج طبقه ایران در دو قرن اخیر است. در آن سنوات، هنگامی که ساعت بزرگ بالای شمس العماره زنگ می‌زد، طنین آن در تمام تهران به گوش می‌رسید.^۱

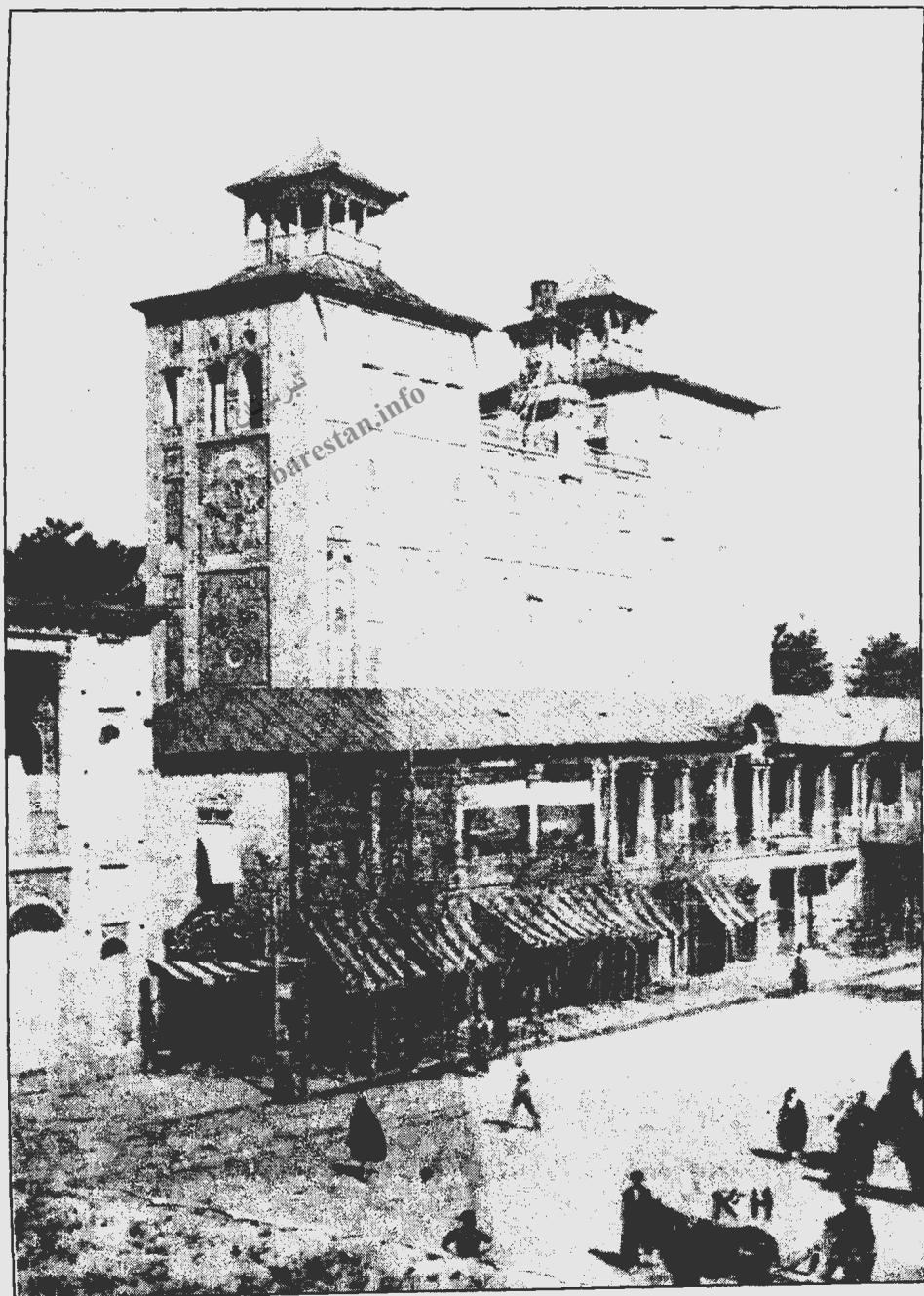

تهران
 عمارت شمس العماره
 ۱۲۸۴ ه. ق (۱۲۴۵ ش. ه)
 نقاشی از: محمودخان صبا

تهران
 عمارت شمس العماره
 ۱۲۸۴ ه. ق (۱۲۴۵ ش. ه)
 نمای غربی
 نقشه از: فصلنامه اثر شماره ۲۴

تهران
عمارت شمس العماره
۱۲۸۴ . ق (۱۲۴۵ . ش)
تصاویر از: نگارنده

تهران

عمارت شمس العماره

۱۲۸۴ ه. ق. (۱۲۴۵ ه. ش)

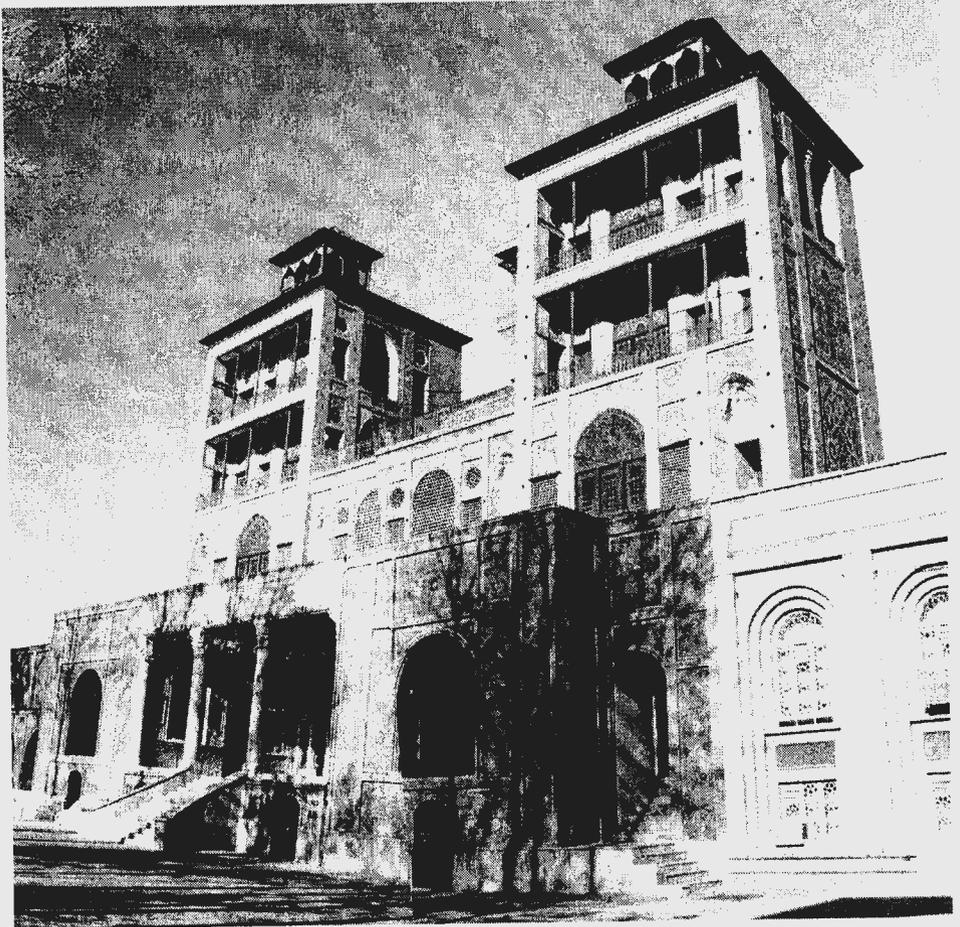
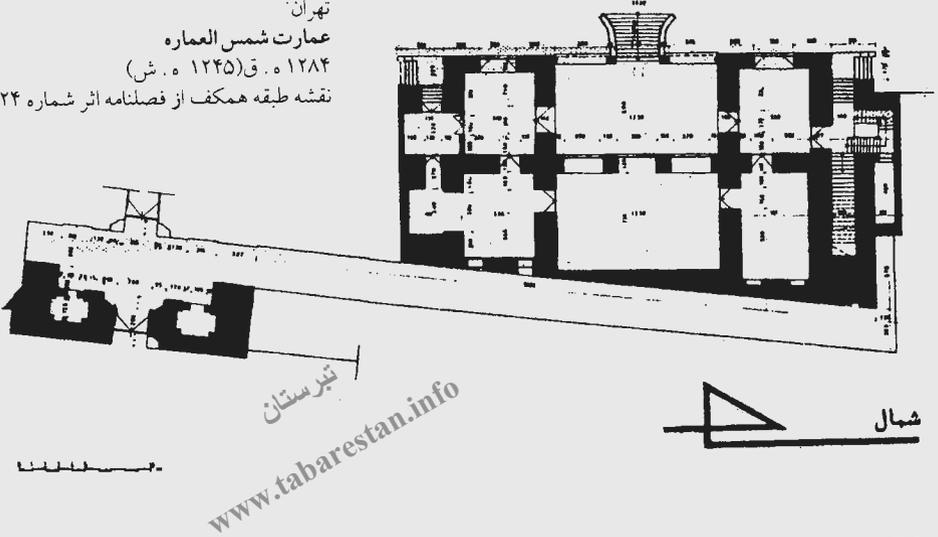
عمارت شمس العماره از سمت

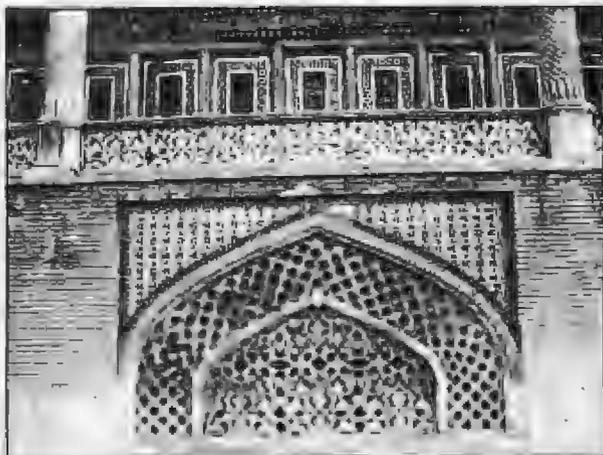
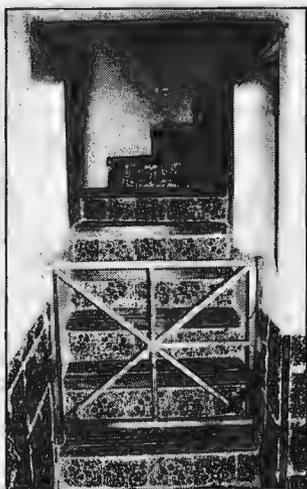
خیابان ناصر خسرو

تصویر از: روزنامه همشهری ۱۷ آبان ▲

۱۳۷۳

تهران
عمارت شمس العماره
۱۲۸۴ ه. ق (۱۲۴۵ ه. ش)
نقشه طبقه همکف از فصلنامه اثر شماره ۲۴

تهران
 عمارت شمس‌العماره
 ۱۲۸۴ هـ. ق (۱۲۲۵ هـ. ش)
 تصاویر از: نگارنده

۲۶۸- نام معمار: حاج ولی تبریزی

۱۲۸۵ ه. ق (۱۲۴۷ ه. ش) ۱

نام اثر: خانه کوزه کنانی

«خانه مرحوم حاج میرزا مهدی کوزه کنانی در جنب مجموعه بازار بزرگ تبریز و در کنار خیابان جدید الاحداث استاد مطهری واقع شده و در زمان مشروطیت و پس از آن محل تجمع سران و بازماندگان صدر مشروطیت از جمله ستارخان، باقرخان ثقه الاسلام، حاج میرزا آقا فرشی، حاجی میرزا حسین واعظ و اکثر مشروطه خواهان بوده است.

خانه مزبور در سال ۱۲۴۷ هجری شمسی به دست حاج ولی معمار تبریزی که سالیان متمادی در روسیه زندگی می کرده ساخته شده و در سال ۱۳۴۴ توسط مالکان آن مرمت شده است. مساحت خانه به بیش از ۹۳۰ متر مربع می رسد و قسمت اعظم آن را زیر بنای خانه مشتمل بر حوضخانه سرسرا و دو طبقه بنا، تشکیل می دهد. حیاط مشجر و با صفای خانه کوزه کنانی به مجموعه، طراوت و زیبایی بخشیده است.

نورگیر سرسرا بر روی چهار ستون بلند با سر ستونهای گچبری استوار شده داخل آن با آینه و شیشه های رنگی به طرز جالب توجهی زینت یافته است. در طبقه اول ۶ اتاق و سرسرا و در طبقه دوم یک سالن بزرگ (طنبی) به ابعاد ۶×۹ متر و ۶ اتاق در اطراف سرسرا وجود دارد. جالب ترین قسمت بنا سرسرا و اتاق مشرف به حیاط در طبقه دوم است که در آن در و پنجره های مشبک با شیشه های الوان به کار رفته است. این در و پنجره توسط هنرمندان محلی ساخته و تعبیه شده است. اتاق های جانبی (گوشوار) دارای سقفی چوبی با تزئینات برجسته هشت ضلعی است و درهای چوبی با طرح های برجسته اسلیمی و گل و برگ زینت داده شده است. مصالح بکار رفته در ساختمان سنگ و آجر و خشت می باشد.»^۱

۲۶۹- نام معمار: حاجی جعفر خان معمار باشی ملایری

سال ۱۲۸۶ ه. ق (۱۲۴۷ ه. ش) ۲

«در دارالخلافه طهران بمرض سکنه مرحوم شد و قریب ۷۰ سال از سن او گذشته بود.»

۲۷۰- نام معمار: کاستگر خان سرتیپ مهندس باشی

سال ۱۲۸۷ ه. ق (۱۲۴۸ ه. ش) ۲

«کاستگر خان سرتیپ مهندس باشی در راه سازی مهارتی کامل و تسلطی وافی دارد.»

۱- فهرست مخلصی صفحه ۱۲۰ و ۱۲۱ و ۱۲۲

۲- روزنامه دولت علیه ایران جلد دوم

۲۷۱- نام معمار: میرزا رضای مهندس

سال ۱۲۸۷ ه. ق (۱۲۴۸ ه. ش) ۱

«خانه میرزا رضای مهندس باشی در نزدیکی دو راه شمیران و محاذی عمارت جدید سفارت دولت بهیه روس بوده است.»

۲۷۲- نام معمار: حاج ملا حسین معمار

۱۲۸۷ ه. ق (۱۲۴۸ ه. ش) ۲

نام اثر: تعمیر بقعه دانیال بنی در شوش

تبرستان
www.tabarestan.info

۲۷۳- نام معمار: استاد غلامرضا

۱۲۹۷ ه. ق (۱۲۵۸ ه. ش) ۲

نام اثر: امام زاده سید احمد (سیاهکل)

۲۷۴- نام معمار: استاد خانجان

۱۲۹۸ ه. ق (۱۲۵۹ ه. ش) ۲

۲۷۵- نام معمار: استاد تقی اشکوری

۱۲۹۸ ه. ق (۱۲۵۹ ه. ش) ۲

نام اثر: امام زاده آقای سید حسین (لاهیجان)

۲۷۶- نام معمار: عبدالغفار نجم الملک

۱۲۹۹ ه. ق (۱۲۶۰ ه. ش) ۱

مهندس و معمار دوره قاجار

۲۷۷- نام معمار: محمد علی تهرانی

۱۳۰۰ ه. ق (۱۲۶۱ ه. ش) ۱

نام اثر: عمارت کلاه فرنگی مهمانخانه مهندسیه قم

۲۷۸- نام معمار: حسن معمار قمی

۱۳۰۱ ه. ق (۱۲۶۲ ه. ش) ۲

نام اثر: امام زاده شاهزاده حمزه (قم)

احتمالاً معمار آستانه مقدس حضرت معصومه نیز بوده است.

تبرستان
www.tabarestan.info

۲۷۹- نام معمار: استاد حاج حسن معمار دامغانی

۱۳۰۳ ه. ق (۱۲۶۳ ه. ش) ۲

نام اثر: امام زاده محمد ایجدون ورامین

۲۸۰- نام معمار: صمد

۱۳۰۴ ه. ق (۱۲۶۵ ه. ش) ۳

نام اثر: تیمچه امیر در بازار تبریز

«یاقوت حموی و مارکوپلو قرن هفتم. ابن بطوطه و حمد الله مستوفی قرن هشتم درسفر نامه‌های خوداز بازار تبریز نام برده اند که هر یک به فراخور حال از بازار و وفور کالا و اینکه در آمد بیشتر مردم از طریق داد و ستد به دست می‌آید. سخن رانده‌اند ولی مفصل‌ترین آنها مربوط به سفرنامه شاردن است. او بازار را دارای ۱۵۰۰۰ باب مغازه و تبریز را دارای بزرگترین بازار آسیا به حساب می‌آورد. بازار تبریز یکی از شاهکارهای جالب معماری ایرانی است. طاق‌ها و گنبد‌های مفرنس بی نظیر یا کم نظیری دارد.

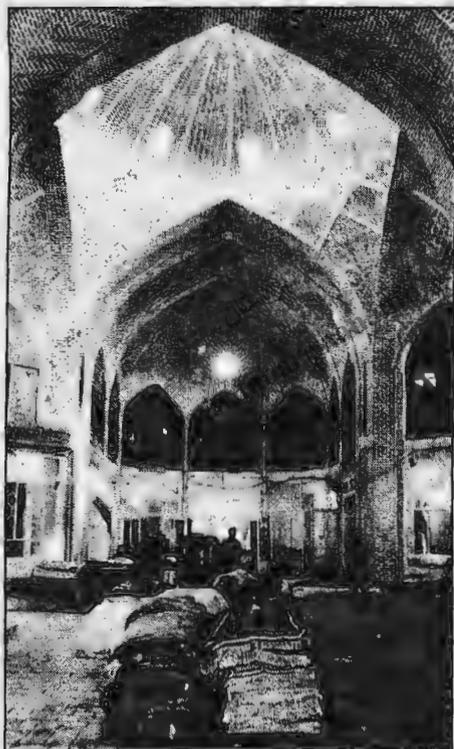
بزرگترین گنبد بازار، گنبد تیمچه امیر است مهم‌ترین تیمچه‌های فعلی بازار تبریز عبارتند از: تیمچه امیر، تیمچه مظفریه، تیمچه شیخ کاظم، تیمچه گر جیلر، تیمچه حاج صفر علی، تیمچه میرزاشفیعی، تیمچه حاج رحیم، تیمچه حاج میرابولحسن. بانی تیمچه امیر، میرزا محمد خان امیر نظام زنگنه است که در ۱۲۶۰ ه. ق در گذشته است

۱- فهرست ذکاء

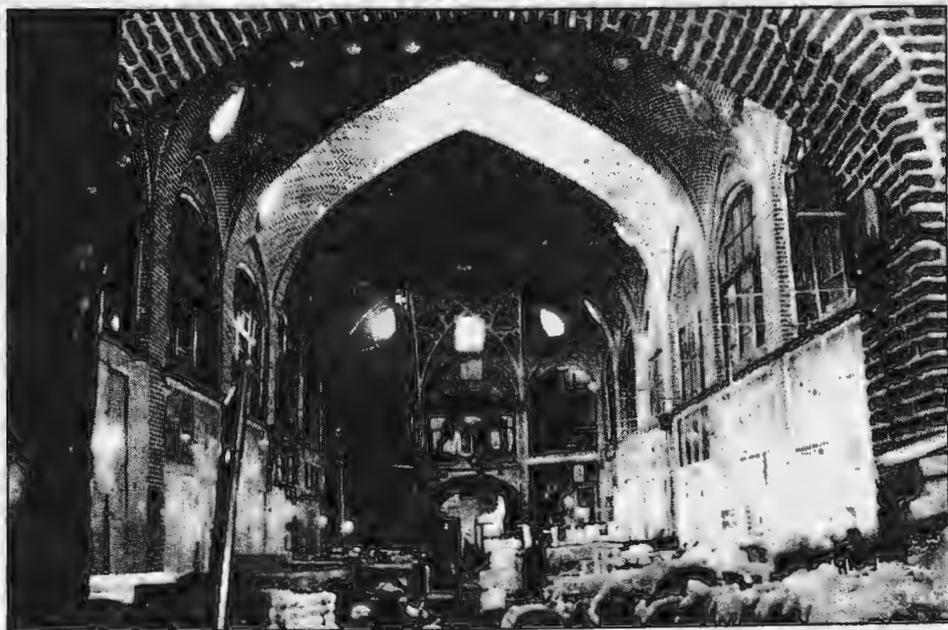
۲- دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران (آرامگاهی)

۳- تبریز و میراث‌های فرهنگی

معمار معروف آن «صمد» معمار بوده است که داستان زندگی او در بین معمرین تبریز زیانزد است وی در اواخر عمر با فقر روزگار گذرانیده و با فقر نیز زندگی را بدرود گفته است.^۱

سجده های بازار
از نگارنده

۲۸۱- نام معمار: استاد آقاجونی (معمار)

۱۲۹۰-۱۳۰۴ ه. ق (۱۲۵۱-۱۲۶۵ ه. ش)

نام اثر: مسجد رحیم خان اصفهان

۲۸۲- نام معمار: استاد علی اکبر ولد استاد باقر

۱۲۹۸ ه. ق (۱۲۶۹ ه. ش) ^۱

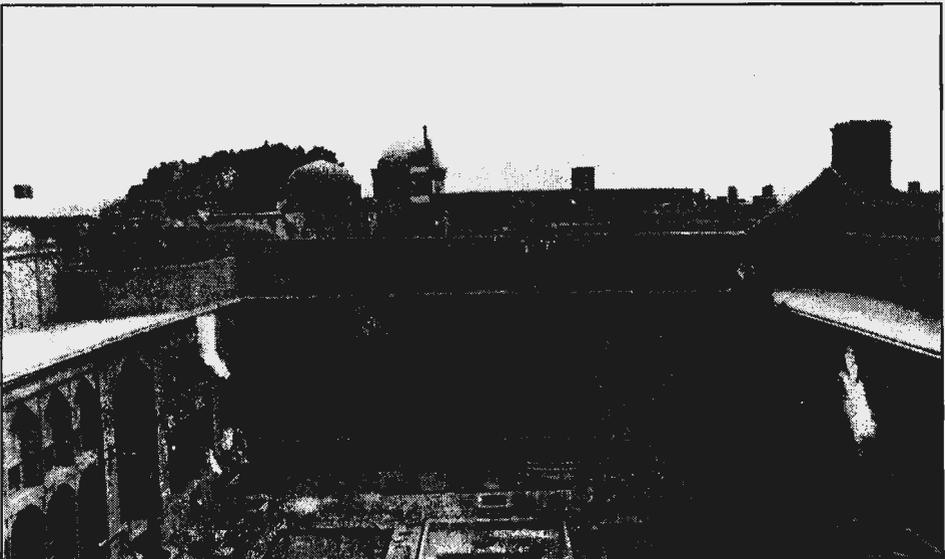
نام اثر: خانه عرب ها ^۲

«مجموعه‌ای است از دو خانه بزرگ و کوچک واقع در «سرفدمگاه» محله فه‌آدان و نزدیک به مسجد چهل محراب و متعلق بوده است به حاجی میرزا احمد عرب. تزئینات داخلی خانه بزرگ عبارت است از سردرهای مقرنس بر بالای پنج دری و راهروها، درها، گچبری رها و جاسازی در آنها. تزئینات داخلی خانه کوچک عبارت است: اطاق آینه کاری، نقاشی رنگی دیوارها، درهای آلت سازی، گچبری بدنه دیوارهای حیاط تاریخ نقاشی‌های یکی از اطاق‌ها ۱۲۸۱ هجری است.

در اطاق آینه خانه کوچک که در سال ۱۲۹۸ هجری ساخته شده رقمی موجود است به خط

نسخ و بدین عبارت:

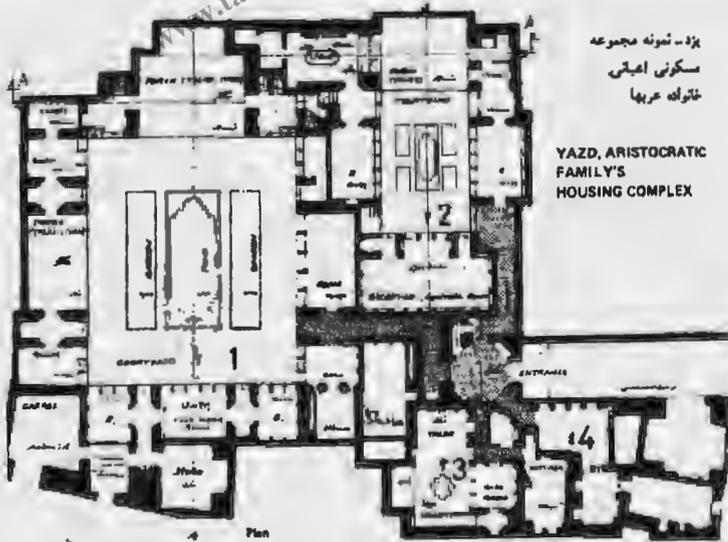
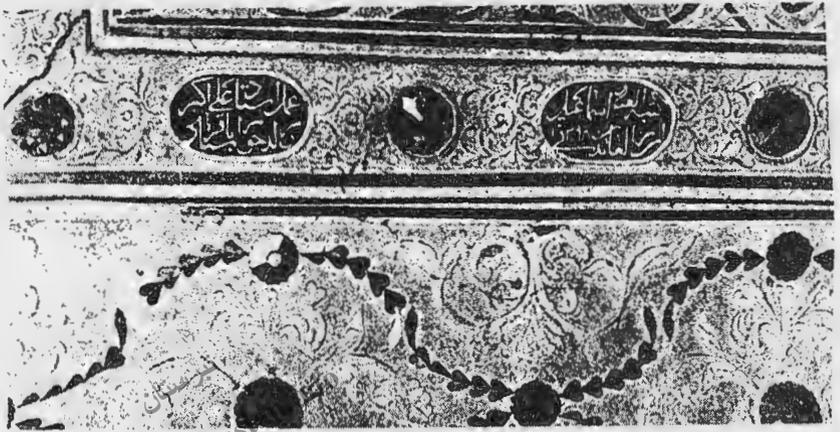
کتیبه العبداسماعیل ابن زین العابدین فی ۱۲۹۸ عمل استاد علی اکبر ولد مرحوم استاد باقر» ^۳

۱- یادگارهای یزد- ایرج افشار

۲- مراد خانواده ای است که اکنون احفاد آنان به نام فاتح شهرت دارند.

۳- یادگارهای یزد- ایرج افشار صفحه ۷۲۰

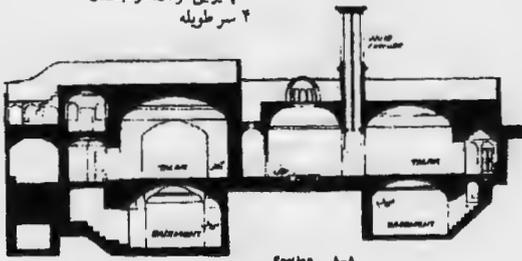
یزد - نمونه مجموعه
مسکونی اشرافی
خانواده عربها

YAZD, ARISTOCRATIC
FAMILY'S
HOUSING COMPLEX

مجموعه مسلمان نشین ملین بخش های
مختلف این مجموعه: قلدونی، بیرونی و
غیره ارتباط فضایی بسته وجود دارد

- ۱ قلدونی
- ۲ بیرونی
- ۳ پلنبرگی مردان، نارنجستان
- ۴ سر طویله

Section A-A

بر اساس طرح تفصیلی یزد دانشگاه تهران، دانشکده هنرهای زیبا

یزد
مجموعه مسکونی خانه عربها
نقشه از: شناخت شهر و معماری در اقلیم
گرم و خشک ایران - محمود توسلی

۲۸۳- نام معمار: استاد حسین شریفی

۱۳۲۰ ه. ق (۱۲۸۰ ه. ش) ۱

نام اثر: مسجد جامع قوچان

تجدید بنای مسجد جامع قوچان توسط این معمار مشهودی صورت گرفته است.

۲۸۴- نام معمار: جعفر خان کاشانی

۱۲۸۵ ه. ش) ۲

نام آثار: سردر باغ ملی تهران، کاخ سعد آباد، نقشه کاخ مرمر، سردر سنگی کاخ مرمر،

هشتی هفت کاسه و یزدی بندی ایوان شرقی مدرسه سپهسالار

در مجموعه مقالات کنگره تاریخ معماری و شهرسازی مقاله "یادنامه سه نسل از معماران سستی

معاصر ایران «مهناز رئیس زاده» آمده است. «استاد جعفر خان معمار مظفرالدین شاه بود و تا زمان

پهلوی اول هم کار ادامه پیدا کرد» آثار فوق الذکر نیز در همان مقاله آمده است ولی در فهرست

ذکاء نام معمار کاخ مرمر استادحیدر سیاه و نام مهندس آن کریم طاهر زاده اعلام شده و قید گردیده

که این قباخ سپس توسط استاد لرزاده تکمیل شده است.

تهران

سردر باغ ملی

۱۲۸۵ ه. ش

تصویر از: نشریه گردش شماره

۱۷ و ۱۸

۱- دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران (مساجد)

۲- مجموعه مقالات کنگره تاریخ معماری و شهرسازی

۲۸۵- نام معمار: مشهدی محمد کاشی ساز

۱۲۵۹ ه. ش

نام اثر: امامزاده آقا سید عباس و سید اسمعیل (رشت)

۲۸۶- نام معمار: محمد حسین بنائنگرودی

۱۳۳۶ ه. ق (۱۲۹۶ ه. ش)

نام اثر: امامزاده سید رضا کیا (لاهیجان)

تبرستان
www.tabarestan.info

۲۸۷- نام معمار: هجران

سده سیزدهم ه. ق

«نامش استاد محمد امین و درشغل بنایی و نیز معماری و استادی پر مایه و بلند پایه بود تولدش

در حدود ۱۲۳۰ ه. ق در قصبه قهفرخ اتفاق افتاده و در ۵۰ سالگی در ۱۲۸۰ درگذشته و در همان

قریه به خاک رفته است.»^۱

۲۸۸- نام معمار: استاد رضا بنای مشهدی

سده سیزدهم ه. ق^۱

در گوشه‌ای از دهانه ایوان شربت خانه مشهد رضوی نام این استاد به این گونه آمده است:

«عمل استاد رضای مشهدی بنای ۱۲۷۲ ه. ق»^۱

۲۸۹- نام معمار: حاجی عبدالحسین معمار شوشتری

سده سیزدهم ه. ق^۱

این معمار به سال ۱۲۹۹ ه. ق درخوزستان در حال حیات بوده است.^۱

۲۹۰- نام معمار: رمضانعلی

سده سیزدهم ه. ق^۱

بنای بقعه امامزاده بلال بن عون بن موسی الکاظم را بسال ۱۲۹۸ ه. ق دردهکده نانوا کلای

رستاق نور ساخته است.^۱

۲۹۱- نام معمار: حسینعلی (حاج -) صنیع الملک

سده سیزدهم ه. ق^۱

«معمار دوره قاجاریه که بسال ۱۲۱۱ ه. ق وفات یافته است»^۱.

۲۹۲- نام معمار: جعفر (میرزا -) خان

سده سیزدهم ه. ق^۱

«میرزا جعفر خان معمار فرزند استاد غلامرضا معمار عهد زندیه است وی در عهد فتحعلی شاه

و اوایل سلطنت ناصرالدین شاه معمار باشی دولت بود»^۱. تبرستان

۲۹۳- نام معمار: استاد نصرالله گلکار غفورزاده

سده سیزدهم ه. ق

«استاد نصرالله غفورزاده سدهی متخلص به گلکار فرزند محمد علی در سال ۱۲۷۲ خورشیدی

در کوئی زاغ آباد قریه ورنو سفاران سده اصفهان متولد شده است»^۱.

۲۹۴- نام معمار: استاد کریم بنا

سده سیزدهم ه. ق^۱

«نام این بنا در کنیه کاشی به خط سفید بر زمینه لاجوردی در آب انبار جنب بقعه چهل تنان

کاشان مورخ ۱۲۲۹ ه. ق بهمراهی صادق آمده است»^۱.

۲۹۵- نام معمار: استاد قنبر علی

سده سیزدهم ه. ق^۱

«این مرحوم محمد کاظم نوری طائفه ار جدار، بنای امام زاده اسماعیل الامل کوهستان کلارستان

را به سال ۱۲۴۵ ه. ق ساخته است»^۱.

۲۹۶- نام معمار: محمد باقر تبریزی

قرن سیزدهم ه. ق^۱

نام اثر: شمس العماره تبریز

«در محل کنونی کاخ استانداری، بنای چهار طبقه زیبایی با کلاه فرنگی بلندی وجود داشت که آن را شمس‌المعاره می‌گفتند. این عمارت را نجف‌قلی خان پسر مرتضی‌قلی خان دنبلی ساخته بود. در آن زمان آن را در اعلی می‌نامیدند. در زمان عباس میرزا مقر ولیعهد و نام آن به عالی‌قاپو مبدل گردید. هنگام ولیعهدی ناصرالدین شاه به تقلید از کاخ شمس‌المعاره تهران، عنوان شمس‌المعاره گرفت.

در زمان مظفرالدین شاه تعمیرات کلی در آن به عمل آمده و در پشت آن یعنی قسمت شمال باغ عالی‌قاپو، عمارت حرمخانه احداث شد. پس از انقراض سلسله قاجار، شمس‌المعاره مقرولی آذربایجان شد. در سال ۱۳۱۲ ه. ش در زمان استانداری ادیب‌السلطنه سمیعی در آن کاخ آتش افتاد. قبه و قسمت فوقانی آن که شاهکاری از هنر معماری دوره زندیه و قاجاریه بود از بین رفت. «محمد باقر تبریزی» معمار عمارت شمس‌المعاره تبریز تحصیل کرده تغلیس بود. این شخص نیای آقای جمشید بهروش است.^۱

۲۹۷- نام معمار: نظام‌الدین خان مهندس الممالک

سده سیزدهم ه. ق

«وی فرزند میرزا ابراهیم بن احمد بن معزالدین بن قاضی احمد بن قاضی مطلب غفاری است. میرزا نظام‌الدین خان از مهندسان فاضل عصر ناصری بوده. وی تحصیلات خود را در ریاضیات عالی در ایران و اروپا به پایان رسانیده از سوی ناصرالدین شاه به لقب مهندس الممالک نائل آمد در اوایل مشروطه وزارت فوائد عامه را یافت و پس از هفتاد و دو سال و ده ماه و در شانزدهم جمادی الاخر ۱۳۳۳ ه. ق در تهران درگذشت و در امامزاده یحیی دفن گردید.»^۱

۲۹۸- نام معمار: حسینعلی مه‌رین

سده سیزدهم ه. ق

در فهرست ذکا آمده است:

این استاد از معماران عهد ناصری و سازنده بنای تکیه دولت در تهران بود

نام اثر: تکیه دولت

بزرگترین و عظیم‌ترین تکیه‌های ساخته شده در عهد ناصری بود که سالیانی دراز تا تقریباً نیم قرن پیش با شکوه‌ترین و جالب‌ترین مراسم عزاداری و شیه گردانی در آنجا انجام می‌گردید. تکیه دولت نه تنها یک محوطه وسیع و ساختمان عظیم چهار طبقه بود که در آن برای برقرار کردن آئین خاص سوگواری مورد بهره‌برداری قرار می‌گرفت. اما گاه و بیگاه هم در کنار این گونه مراسم

محلی برای اجتماع امنای دولت و رجال، به منظور رسیدگی به بعضی امور بود که در آن به بحث و گاهی رسیدگی به کارهای برخی از مسئولان کشوری می‌پرداختند، از جمله چند فقره کار که مهمترینشان حسابرسی مسکوکات ضرباخانه بود و گفته می‌شد که در آن حاج امین‌الضرب اصفهانی مسئول ضرباخانه، تقلباتی در کار ضرب مسکوکات و مقدار آب کردن است، در تکیه دولت اتفاق افتاد. اما از نظر اسلوب و سبک بنا و عظمت ساختمان این محل و فن معماری در آن روزگار باید گفت که کاری سترگ و حائز اهمیت صورت گرفته بود و این بنا شبیه آمفی تئاترهای کشورهای اروپا و حتی کلوزیوم روم در عهد امپراطوری روم قدیم بود.

تکیه دولت را ناصرالدین‌شاه بنا کرد و آنهم به این جهت بود که شاه قاجار احساس می‌کرد که تکیه‌های موجود در تهران گنجایش آن را ندارد که همه علاقمندان و شرکت‌کنندگان در مراسم عزاداری را جوابگو باشد.^۱

تهران
تکیه دولت

سده سیزده هـ. ق
نقاشی از: کمال‌الملک

۲۹۹- نام معمار: استاد محمد بنا

سده سیزدهم ه. ق^۱

«بر فرازنده مناره‌های حسینیه میدان میرچخماق یزد است. این استاد محمد موجد طغیانی هم در یزد بود و چهل روز حکومت کرد.»^۱

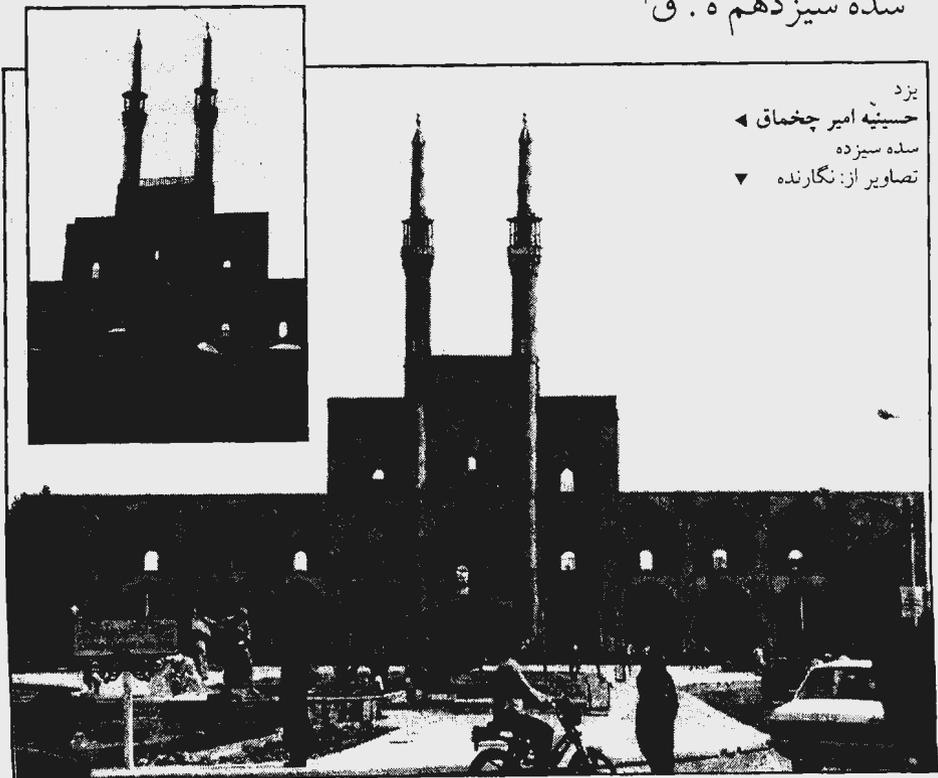
۳۰۰- نام معمار: استاد محمد حسین ولد استاد باقر بنا

سده سیزدهم ه. ق^۱

«از سازندگان میدان حسینیه میدان میرچخماق یزد است، دوست و همکار او در ساخت حسینیه فوق محمد حسین ولد زین العابدین کرمانی است. در دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران (عام المنفعه) او به عنوان معمار بازار یزد معرفی شده است.»

۳۰۱- نام معمار: استاد محمد حسین ولد زین العابدین کرمانی

سده سیزدهم ه. ق^۱

یزد
حسینیه امیر چخماق ◀
سده سیزده
تصاویر از: نگارنده ▼

۳۰۲- نام معمار: استاد باقر بنا (پدر استاد محمد حسین)^۱

- احتمالاً پدر استاد علی اکبر سازنده خانه عرب‌ها در یزد نیز بوده است.

نام اثر: میدان و تکیه میر چخماق

ثبت تاریخی ۴۰۳

«اصل بنای میدان و تکیه میر چخماق که سر در بازار قدیم یزد به شمار می‌رفته است در اواخر قرن نهم هجری و زمان ساختمان مسجد میر چخماق سال ۸۳۰ هجری قمری بنیان نهاده شده بود لیکن سردر و دو مناره کاشیکاری رفیع و چند دهانه از طاق‌نماهای کنونی آن بناهای قرن سیزدهم هجری و زمان قاجاریه است که بعداً ساخته شده و در حال حاضر محوطه مقابل آن تبدیل به میدان مرکزی شهر شده و با احداث آب‌نما و ایجاد باغچه و غرس اشجار به صورت تازه‌ای در آمد است.»^۲

۳۰۳- نام معمار: کریم یزدی عبدوی

قرن سیزدهم ه. ق^۱

نام اثر: مسجد ملا اسمعیل یزد

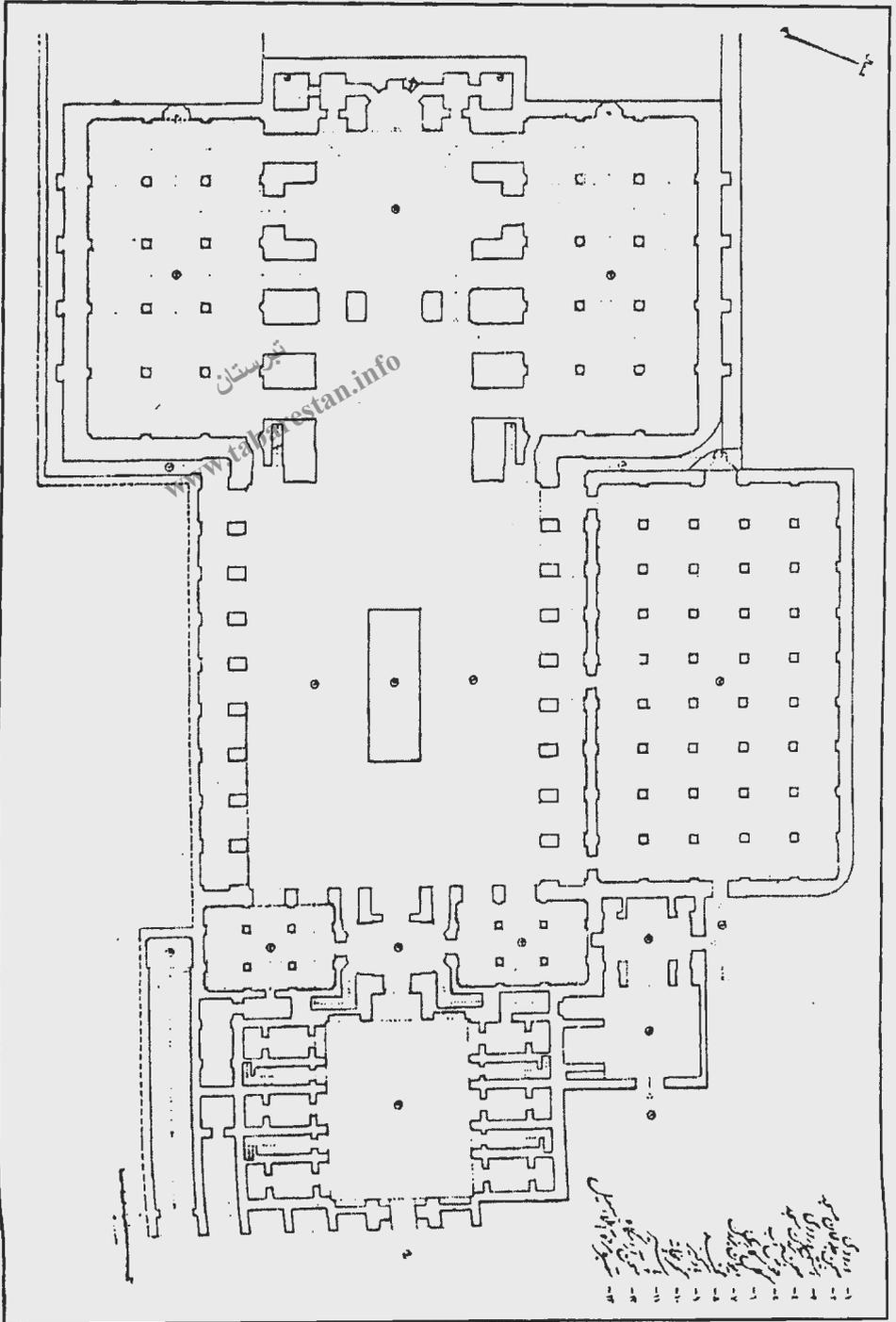
«این مسجد بزرگ در بازار منسوب به ملا اسمعیل واقع در جنوب میدان خان قرار دارد و از مستحذات و اثر همت بلند آخوند ملا اسمعیل عقدائی است.

آخوند ملا اسمعیل بن عبدالملک (یا حاجی ملک) عقدائی متولد ۱۱۸۸ از علمای یزد و از فقهای مشهور قرن سیزدهم هجری بود که در سال ۱۲۳۰ هجری وفات کرد و در مقبره جوار مسجد به خاک سپرده شد.

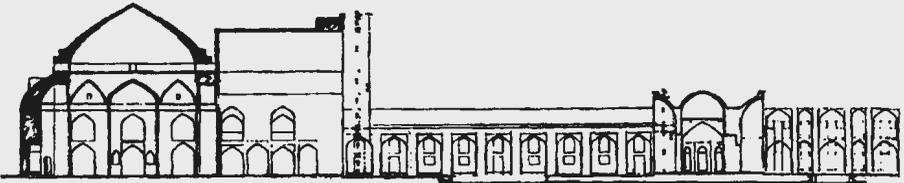
این مسجد به مناسبت ایوان وسیع و شبستان غربی (که دارای سی و دو ستون است) از همان زمان ساختن زبانزد بود و شهرت یافت. پهنای دهنه ایوان دقیقاً ۱۵/۷۵ متر است. وصف قسمت‌های مختلف آن از زبان مؤلف تذکره جلالی چنین است: «مشمول است به ایوان و گنبدهای بس عالی متعالی. دهنه ایوان شانزده ذرع شاه است و در ایوان و گنبد دو جماعتخانه و غرفه‌ها ترتیب داده شده و در وسط صحن مسجد حوضی است وسیع و آب قنات جدیده در آن جاری است و در دو طرف حوض دو تریسه قرار داده شده که مشتمل است بر اشجار گوناگون و در اطراف صحن مسجد غلام گردش‌های با آجر و گچ ساخته‌اند و در طرف یمین صحن شبستان دو جماعتخانه بسیار وسیع و نیکو طرح انداخته‌اند و در مقابل قبله مسجد کریاسی نیکو اساس ترتیب داده شده و در طرف یسار کریاس حوضخانه‌ای است روح‌فزا و در طرف یمین آن مدرسی است با روح و صفا و در خارج کریاس مدرسه‌ای است دلگشا مشتمل بر حجره‌های تحتانی و فوقانی.»

۱- فهرست ذکاء

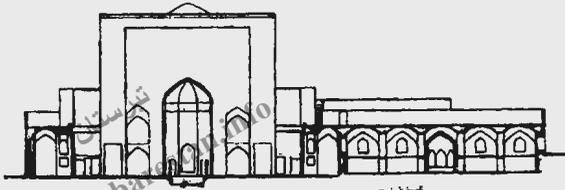
۲- فهرست مشکوتی صفحه ۷۳ و ۷۴

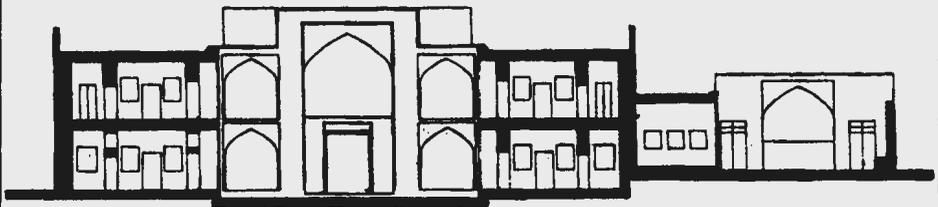
یزد
نقشه مسجد ملاسمیل
سده سیزده

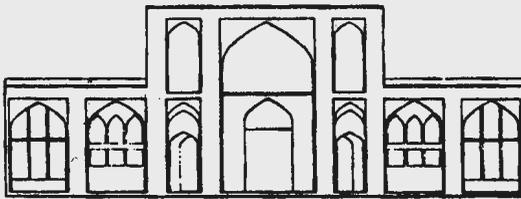
نمای بیرونی

نمای داخلی

نمای برش

نمای جانبی

یزد
مسجد ملا اسمعیل
سده سیزده
تصویر از: نگارنده

یزد
مسجد ملا اسمعیل
سده سیزده
تصاویر از: نگارنده

یزد
مسجد ملا اسمعیل
سده سیزده
تصاویر از: نگارنده

۳۰۴- نام معمار: استاد مشهدی علی نقی

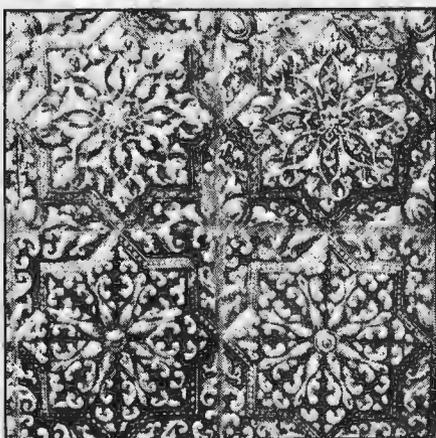
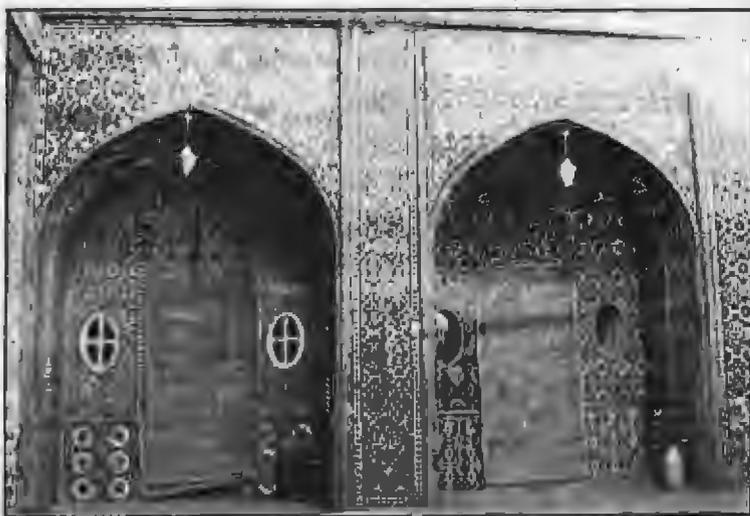
«نام این استاد در جنب در توحیدخانه مشهد زیر آینه بزرگ به خط خفی چنین آمده است: این ایوان زرنشان رفیع عالی به بنایی استاد علی نقی شاگرد استاد معصوم مشهدی به اتمام رسید.»^۱

۳۰۵- نام معمار: محمد ابراهیم خان معمار باشی

سده سیزدهم ه. ق.^۱

نام اثر: تکیه سید نصرالدین

«محمد ابراهیم خان معمار باشی "وزیر نظام" این معمار فرزند محمد تقی خان آذربایجانی بود که در عهد محمد شاه منصب معمار باشی گری دولت را داشت بنای تکیه سید نصرالدین یا ناصرالدین در تهران و میدان توپخانه به دست او انجام یافته است. محمد ابراهیم خان دانی کامران میرزا نایب السلطنه بود که بعدها سمت وزیر دارالخلافه را به دست آورد.»

تهران
تکیه سید نصرالله
سده سیزدهم ه. ق.
تصاویر از: نگارنده

تهران
تکیه سید نصرالدین
سده سیزده ه. ق
تصاویر از: نگارنده

۳۰۶- نام معمار: محمد حسن معمار

قرن سیزدهم ه. ق^۱

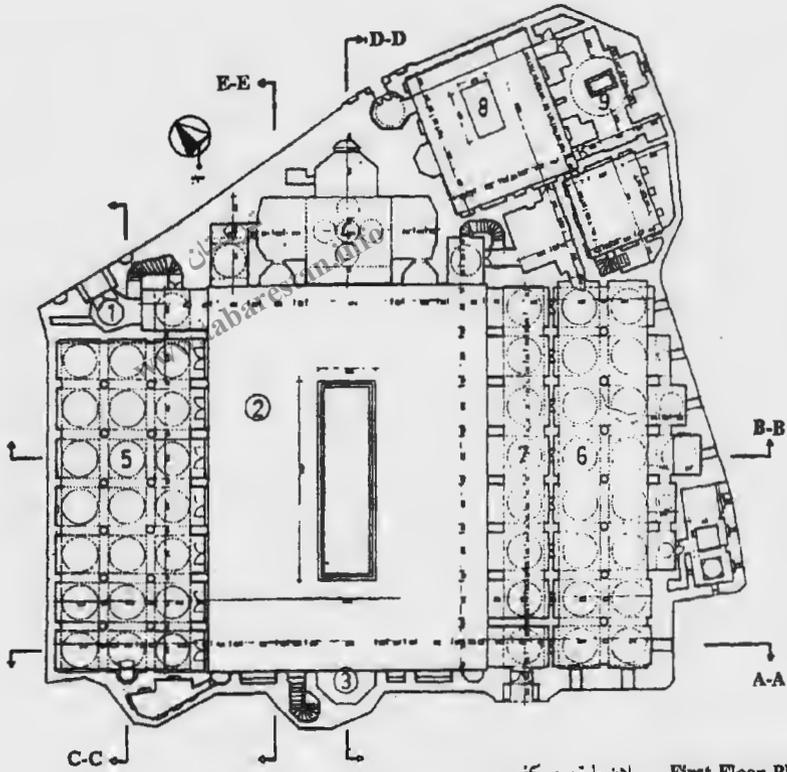
نام اثر: مسجد نصیر الملک شیراز

مجموعه بنا از یک مسجد بزرگ و یک امامزاده با گنبد و صحن ورودی مجزا تشکیل شده است. مسجد خود دارای صحن وسیع، دو ایوان روبروی هم، دو شبستان کشیده، یکسردر ورودی پر تزئین و یک رواق است. این عناصر فضایی در مسجد ترکیبی نسبتاً متداول دارند. یعنی صحن در میان نشسته و دو ایوان در دو سوی متقابل و دو شبستان در دو جهت دیگر آن قرار گرفته اند. یکی از ایوان ها عمیق تر شده و ترکیبی نو از ایوان و گنبد خانه را عرضه می کند، ورودی نیز در گوشه بنا واقع شده است.

اما با اندکی دقت در بنا متوجه می شویم که مسجد گویی وارونه شده است، یعنی بر خلاف معمول در حجم کلی مسجد جبهه قبله خالی مانده و ساختمان اصلی مسجد در سه سوی دیگر صحن قرار گرفته است. نمای جبهه قبله به صورت تک دیواری درآمده و ایوان قبله که ایوان اصلی مسجد محسوب می گردد. کم عمق شده و پشت آن نیز خالی مانده است. حال آن که ایوان شمالی عمیق است و چنان که آمد شمایی از گنبد خانه را نیز در طرح خود دارد، به علاوه، این جهت گیری نسبت به قبله باعث شده شبستان اصلی مسجد به جای جبهه قبله در سمت غرب مسجد بنشیند و محراب نه در میانه طول بلکه در عرض آن - که سه دهانه بیشتر نیست قرار گیرد و به این ترتیب جلوه خود را از دست بدهد.

امروز علت این پشت کردن ساختمان به قبله روشن نیست. شاید عوارض و مشخصات زمین و یا وجود امامزاده در قسمت شمالی آن و یا علل دیگری که بر ما پوشیده است طراح را به این تصمیم گیری واداشته است، اما از آنجا که در طرح مساجد جبهه قبله و تشخیص آن اهمیت فراوان دارد، معمار با این انتخاب با مشکلات زیادی در طرح مواجه شده و برای نمایش دادن و اهمیت بخشیدن به جبهه قبله، تمهیدات جالب و متعددی اندیشیده است. اول آن که با ارتفاع نماهای چهار طرف صحن یا به عبارت دیگر با حجم منفی حیاط به گونه ای بازی کرده که ایوان سمت قبله به صورت یک حجم مشخص جلوه نموده و محور قبله نیز تعیین یابد. به این صورت که با کم ارتفاع گرفتن نماهای دو سوی شرقی و غربی و نیز نمای سمت قبله، زمینه را برای مرتفع نمودن و در نتیجه نمایش بیشتر ایوان قبله مهیا کرده است. وجود دو ماذنه به دو طرف ایوان سمت قبله را نیز می توان تأکیدی دوباره بر این ایوان تلقی نمود. همچنین برای تشخیص بخشیدن به محور قبله علاوه بر ایوان قبله ارتفاع تمامی جبهه مقابل قبه را هم ارتفاع ایوان سمت قبله انتخاب نموده و به این ترتیب گفتگویی بین دو جبهه مقابل ایجاد و محور قبله را نمودار کرده است. به نظر می رسد

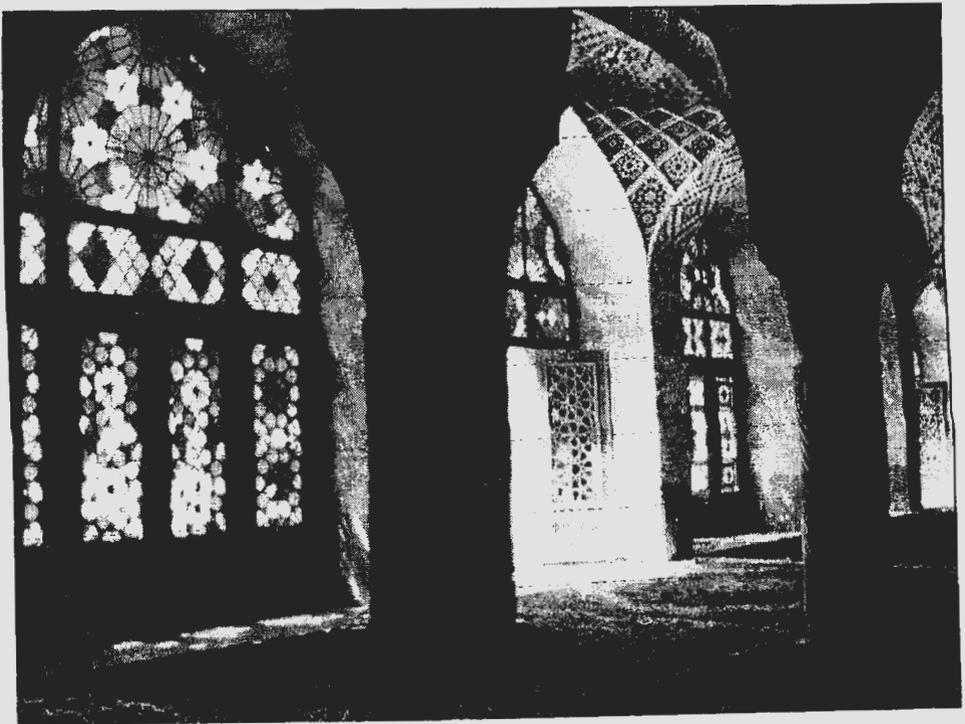
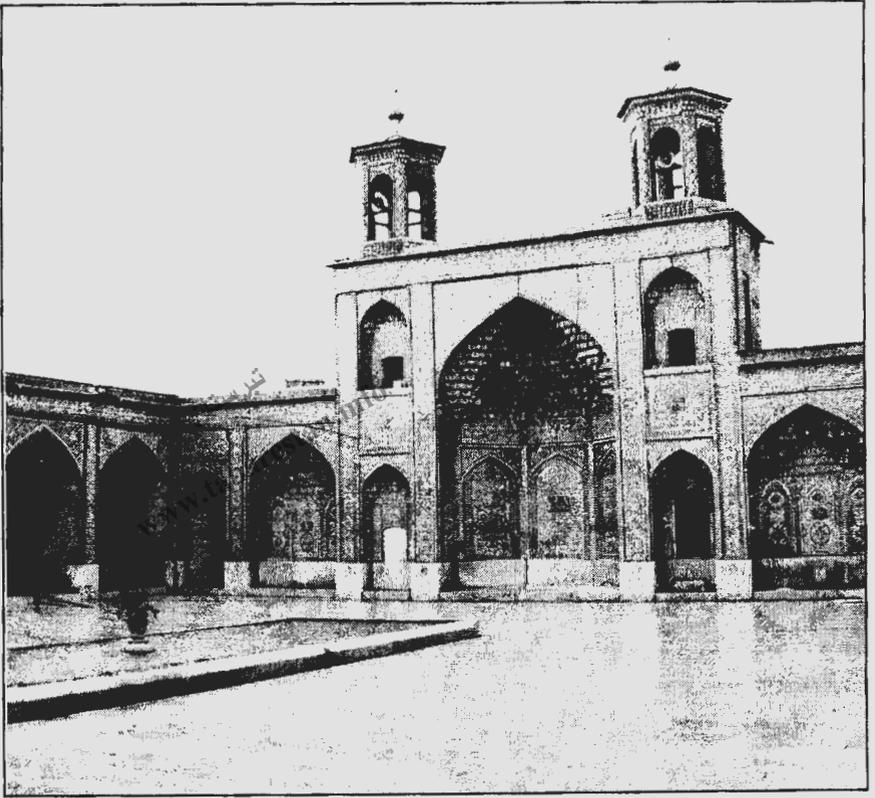
ارتفاع یافتن تمامی جبهه مقابل قبله و نه فقط ایوان آن بادور اندیشی و به جهت حفظ تشخیص ایوان قبله اتفاق افتاده است. حوض طویل میان حیاط که بین دو ایوان کشیده شده نیز تاکید بر امتداد محور قبله را تکمیل می نماید.^۱

First Floor Plan   پلان طبقه مکف

- ▲ شیراز
- ▶ مسجد نصیر الملک
- ◀ سده سیزده
- ◀ تصویر از: نگارنده

۳۰۷- نام معمار: استاد حسن معمار قمی

قرن ۱۳ ه. ق^۱

نام اثر: تیمچه بازار بزرگ قم

۳۰۸- نام معمار: فرج الله خان معمار باشی

سده یازدهم ه. ق^۱

مأمور تعمیر بقعه عین علی وزین علی در آذربایجان شد
تبرستان

www.tabarestan.info

۳۰۹- نام معمار: استاد ابراهیم مشهدی

سده سیزدهم ه. ق^۱

«نام این استاد در صفه آرامگاه شیخ حرّعاملی در مشهد در پایان کتیبه‌ای دیده می‌شود. بنای

سنگ‌های حاتم خانی نیز که تاریخ ۱۲۷۱ ه. ق دارد از این استاد است.»

۳۱۰- نام معمار: حاجی رضا عشق آبادی

سیزدهم ه. ق^۱

«این استاد مقرنس کار بوده است.»^۱

۳۱۱- نام معمار: استاد علی اکبر کاچار

سده سیزدهم ه. ق^۱

۳۱۲- نام معمار: محمد معمار

سده چهاردهم ه. ق^۱

«فرزند استاد حسن معمار قمی که نام او در مسجد سپهسالار تهران آمده است.»

۳۱۳- نام معمار: استاد حسنعلی معمار

سده چهاردهم ه. ق^۱

«این استاد معمار عمارات دولتی بسال ۱۳۱۲ ه. ق بوده است.»

۳۱۴- نام معمار: استاد حسین معارفی

سده چهاردهم ه. ق.^۱

«معمار باشی وزارت فرهنگ و هنر در اصفهان که بیشتر تعمیرات بناهای تاریخی آن شهر به دست او انجام گرفته است».

۳۱۵- نام معمار: سرهنگ عباس خان

سده چهاردهم ه. ق.^۱

«این استاد به سال ۱۳۱۲ ه. ق معمار باشی شهر کرمان بوده است».

۳۱۶- نام معمار: ملا محمد تقی قمی

سده چهاردهم ه. ق.^۱

«فرزند استاد حسن معمار قمی»^۱

۳۱۷- نام معمار: ابوالحسن معمار کاشانی

«آثاری از این استاد در مقبره حضرت ابوالفضل دیده می شود».^۱

۳۱۸- نام معمار: استاد رستم معمار پروجردی

«آثاری از این معمار در صحن بقعه حضرت ابوالفضل در عراق دیده می شود».^۱

۳۱۹- نام معمار: ابوالقاسم معمار اصفهانی

سده چهاردهم ه. ق.^۱

۳۲۰- نام معمار: استاد علی محمد صانعی معمار باشی

سده چهاردهم ه. ق.

«یکی از معماران معروف و برجسته تهران به شمار می آمد او کسی بود که به ابتکار شخص خود انقلاب جدیدی در کار ساختمانی در تهران ایجاد کرد و سبک مختلط معماری ایرانی و فرنگی را پیش از هر کس در ایران رایج کرد. اشتها فنی و صنعتی معمار باشی از دوره سلطنت مظفرالدین شاه شروع می شود.

او سازنده دودکش هفده متری ضرابخانه است و نیز کاخ جعفر قلیخان اسعد (سردار اسعد) را ساخته است که اکنون باشگاه بانک ملی ایران است، معمار باشی به سال ۱۳۲۷ ه. ش در تهران در گذشت.^۱

۳۲۱- نام معمار: استاد نصر الله کاشانی

سده چهاردهم ه. ق.^۱

۳۲۲- نام معمار: حسن (حاجی) صنیع دیوان

سده چهاردهم ه. ق.^۱

«حاجی حسن صنیع دیوان معروف به حاج حسن ارمینی، معمار و بانی مسجد حاجی حسن در اول خیابان ارامنه (بوعلی) در تهرانست.»^۱

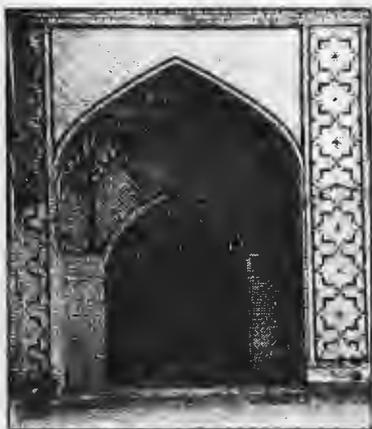
۳۲۳- نام معمار: صنیع لشکر

سده چهاردهم ه. ق.^۱

«این استاد بسال ۱۳۱۲ ه. ق معمار نظام بوده است.»

تهران - خیابان بوعلی
مسجد حاج حسن
تصویر از: نگارنده

▲ تهران
 مسجد حاج حسن
 ▲ تصاویر از: نگارنده

۳۲۴- نام معمار: آقاخان

سده چهاردهم ه. ق^۱

«معمار باشی فارس در سال ۱۳۱۲ ه. ق معمار در شیراز بوده است.»^۱

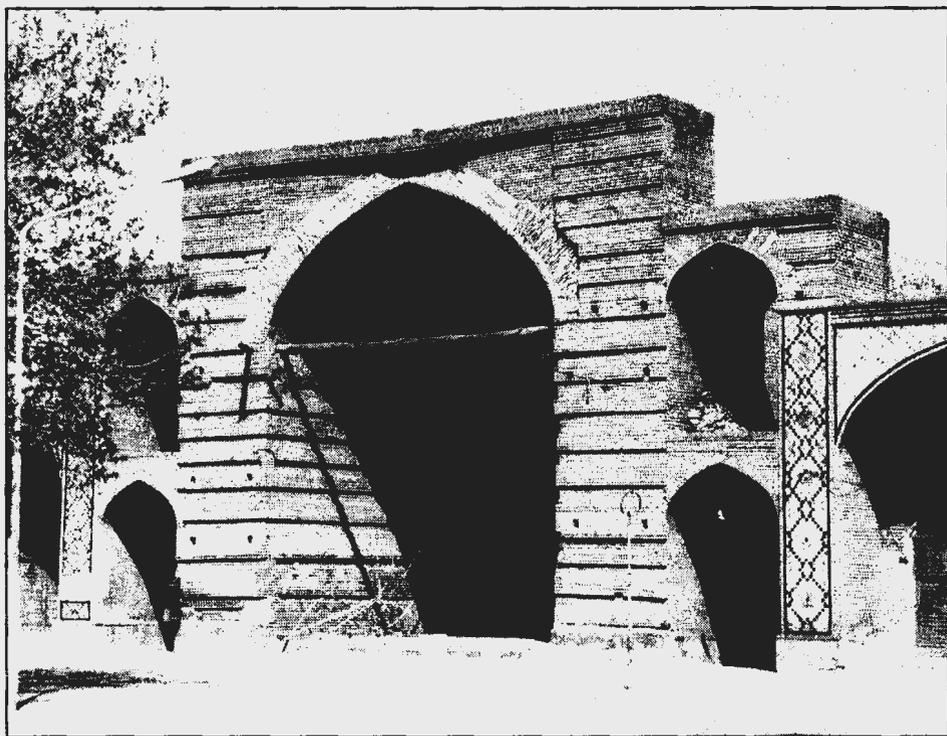
۳۲۵- نام معمار: محمدبن سعد

سده چهاردهم ه. ق^۱

«معمار مسجدی در باکو با همکاری آقا اوغلو»^۱

تبرستان

www.tabarestan.info

قزوین
مسجد جامع
تصویر از: نگارنده

۳۲۶- نام معمار: تقی (معمار)

۱۳۳۴ ه. ق (۱۲۹۴ ه. ش) ۱

نام اثر: حمام پیرسرای رشت

۳۲۷- نام معمار: مهدی سنمار

۱۳۳۴ سده چهاردهم ه. ق ۲

سنمار که لقب این معماریست و نیز استاد حسین اصفهانی که میگویند سنمار عهد خود بود. نام معمار قصر خورنوق است که آن قصر را در حیره برای نعمان بن مندز ساخت. در کتاب گنگره تاریخ معماری و شهرسازی مقاله صنف معمار در دوران اسلامی «محمد رضا ریاضی» صفحه ۳۷۴ داستان سنمار را به این شرح توضیح داده است: «سنمار قصر خورنوق را چنان ساخته بود که در شبانه روزی به چند رنگ مختلف می شده صبح دم کبود بود و در نیم روز سفید می نمود و بوقت عصر زرد می شد. چون تمام گردید او را خلعتی فاخر و نعمتی وافر دادند از آن به غایت خوش وقت شد و گفت اگر می دانستم که این ملک این چنین احسان می کند عمارتی به از این می ساختم چنانکه آفتاب به هر طرف که سیر نماید آن قصر بدان جانب میل کند. نعمان به تصور آنکه مبادا برای دیگری از ملوک بهتر از این بسازد حکم فرمود تا او را بر بالای قصر برده به زیر انداختند.

نام اثر: مسجد قزوین

ثبت تاریخی ۱۲۱

«مجموعه بناهای مسجد جامع کبیر قزوین که اهم آن از نظر قدمت و هنر باقی مانده، شبستان بی نظیری است از دوران سلجوقی، که بنام شبستان و گنبد خمار تاشی شهرت دارد، این شبستان و گنبد آجری آن در اعداد زیباترین ابنیه قرن ششم هجری به شمار می رود. تزیینات گچبری و خطوط مختلف کوفی و ثلث و رقاع و ریحانی و نقش و نگارهای بدیع مارپیچی شکل آن شکوه خاصی به این شبستان تاریخی داده است. اهمیت این شبستان بیشتر از نظر پنج رشته کتیبه گچبری است که هر کدام از نظر حسن خط و شیوه کتابت دارای منزلت خاصی است.

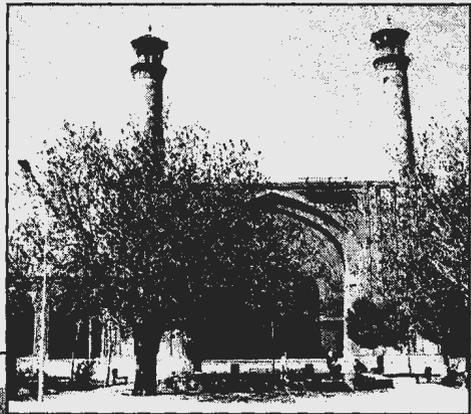
کتیبه شمالی شبستان معرف ساختمان آن به روزگار پادشاهی ملکشاه سلجوقی و به دست ابومنصور خمار تاش عمادی است، و حاکی از این است که ساختمان شبستان و گنبد مدت هفت سال به طول انجامیده (۵۰۷-۵۱۴ هجری قمری) در کتیبه دیگر سال پایان بنا ۵۰۹ هجری قمری ثبت شده است.

محراب اصلی این شبستان از دوران مغول است. بنای اصلی ایوان مقابل شبستان و دو مناره آن از دوران سلجوقی و تزیینات کاشیکاری آن متعلق به دوره صفوی است. از زمان شاه عباس دوم و شاه سلیمان صفوی در این مسجد آثاری به نظر می رسد که مورخ به سال ۱۰۶۹ و ۱۰۸۰ هجری قمری است.

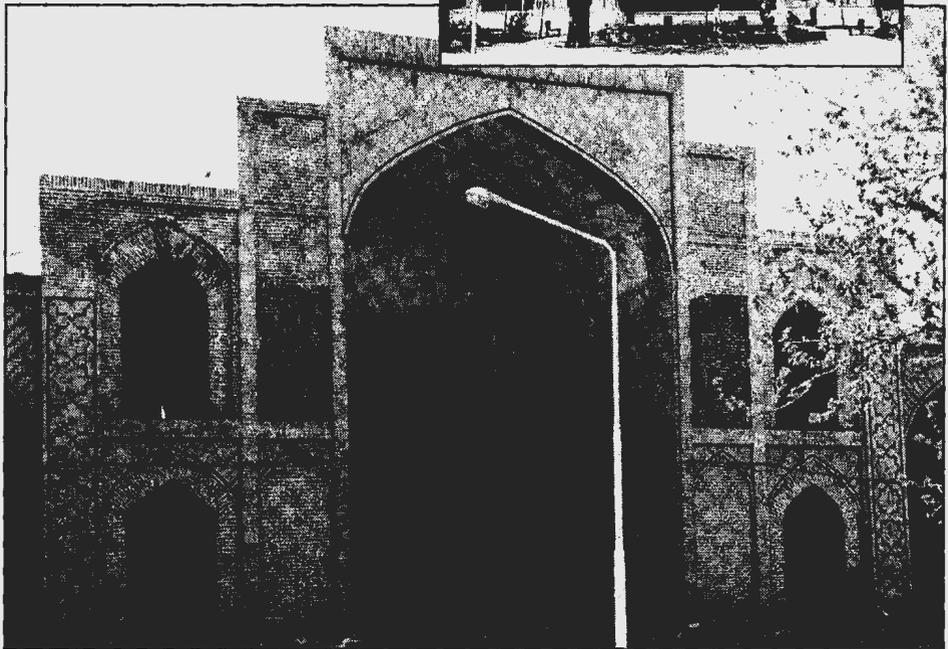
مسجد دارای سردرو جلوخان و صحن بزرگی است. قدیمترین قسمت مسجد که متصل به دهلیز ورودی است بنام مسجد هارونی نامیده می شود. این مسجد محقرگنبددار در اصل به صورت بنایی چهارطاقی آتشکده ساخته شده است.^۱

نام این استاد در مسجد جامع قزوین به عنوان تعمیر کننده بنا برده شده است .

www.tabarestan.info

قزوین
مسجد جامع
تصاویر از: نگارنده

۳۲۸- نام معمار: علی بن احمد

سده چهاردهم ه. ق^۱

سازنده بشیل جامع ترکیه

۳۲۹- نام معمار: استاد شریف الدین

سده چهاردهم ه. ق^۱

معمار یزدی

تبرستان

www.tabarestan.info

۳۳۰- نام معمار: محمد حسین زینتی

سده چهاردهم ه. ق^۱

معمار معروف زمان خود و شاعر بوده است.

۳۳۱- نام معمار: اکبر اصفهانی

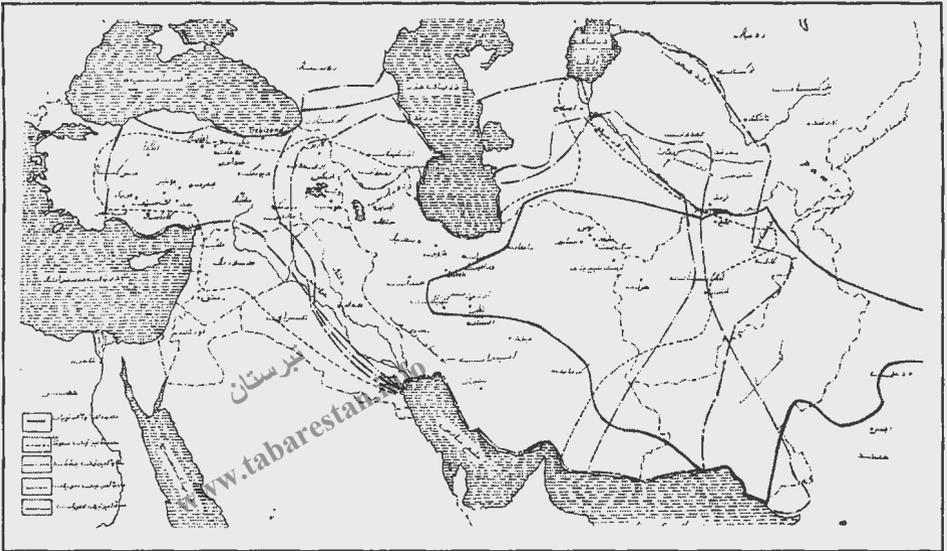
سده چهاردهم ه. ق^۱

۳۳۲- نام معمار: بدیع الزمان تونی معمار^۱

۳۳۳- نام معمار: عبدالسلام تبریزی^۱

۳۳۴- نام معمار: عمر الوادی^۱

«فرزند داور پسر رادان»

ضمیمه

در این بخش مدارکی که پس از تنظیم کتاب دست آمد آورده شده که فاقد نظم خاصی است و به غیر از معماران کرد بقیه اکثراً به دوران پهلوی مربوط می شود.

در نشریه اثر شماره ۲۸ مقاله معماران، هنرمندان، استاد کاران و کارورزان عهد قاجار و آثار ایشان در سنندج که توسط «حسین کریمیان» تهیه گردیده ۴۶ معمار و ۳ گچ بر با آثارشان معرفی شده اند که عیناً آورده شده است.

معماران ابنیه تاریخی سنندج

ردیف	نام	شهرت	اهلیت	آثار	توضیحات
۱	استاد رمضان	-	اصفهانی	- مرمت مسجد دارالاحسان سنندج	این استاد را پیش کسوت استادان کردستان می‌دانند و چون در سنندج مقیم گردیده بود او را پس از مرگ در مقبره پیر عمر سنندج دفن نموده‌اند و استادانی چون محمد باقر عبدالله و رشید معماریان از شاگردان اویند.
۲	استاد الله مراد	اقلیدس (معمار باشی)	کردستانی	- مرمت دو گلدسته مسجددارالاحسان - ساختن سر دروازه منزل حاجی خان	-
۳	استاد میرزا محمود	مؤسس	کردستانی	- خانه های احمدزاده و خسروی در سنندج	-
۴	استاد رشید	معماریان	کردستانی	سر دروازه منزل استاد محمد کریم مؤسس - خانه سنندجی و تعدادی خانه دیگر	-
۵	استاد محمد کریم	مؤسس	کردستانی	سر دروازه عمارت آصف دیوان	-
۶	استاد غلام	معماریان	اصفهانی	ساختن موزه سنندج (خانه ملا لطف الله شیخ الاسلامی)	شاگرد استاد رشید معماریان بوده است.

۷	استاد ابو محمد	تخته ای	کردستانی	- مسجد روستای آویهنک
۸	استاد عبدالله	معماریان	اصفهانی الاصل	در این کار از استاد ابو محمد تخته‌ای نیز کمک گرفته است.
۹	استاد خدا کرم	کردستانی	کردستانی	- بناهای زیادی در محله مسیحیان سنندج منجمله منزل فعلی «قطبی» واقع در خیابان انقلاب یا سیروس
۱۰	استاد محمد	فصری	کردستانی	- سردر و راه منزل بابان در محله قطار چیان سنندج
۱۱	استاد سعید	قدم خیر	کردستان	- منزل امین الاسلام در سنندج که تنها دو ستون آن باقی است.
۱۲	استاد رحیم ثروتیاریان	چوزبانه	کردستان	- درب سنگی خانه حاجی حیدر واقع در خیابان وکیل کوچه مروخ
۱۳	استاد معمار نظام	-	کرمانشاه	- حمام روستای نگل از توابع سنندج
۱۴	استاد فتح الله	-	کرمانشاه	- حمام روستای آویهنک از توابع سنندج
۱۵	استاد میرزا	کرمانشاه	کرمانشاه	- این پل که بر روی رودخانه قشلاق در شرق سنندج احداث شده از بناهای عهد افشار است که در روزگار قاجار مورد مرمت اساسی واقع گشته است.
۱۶	استاد محمد رحیم	زرتشتیان	کردستان	- حمام منطقه سرو آباد و کارهای زیادی در شهرستان سنندج و مریوان
۱۷	استاد محمد امین	متی	کردستان	- بیشتر ابنیه قدیمی منطقه جورآباد سنندج را انجام داده است.
۱۸	استاد محمد	بالپهن	کردستان	- کارهای زیبایی در محله جورآباد سنندج انجام داده است.

۱۹	استاد علی محمد	سنندجی	کردستان	مسجد جامع ابوالحسن را در سنندج این استاد ساخته است.	برادر بزرگ استاد محمد بالپهن بوده است.
۲۰	استاد محمد	(دوکاره)	کردستان	ارسیهای خانه احمدخان و کیلی و نیز منزل شیخ احمد غیائی از جمله کارهای زیبای این استادند.	چون هم نجار بوده و هم معمار او را دوکاره لقب داده اند.
۲۱	استاد صالح بیدارپور	(دوکاره)	کردستان	سردروازه‌های عمارت وکیل	چون هم نجار بوده و هم معمار او را دوکاره لقب داده اند.
۲۲	استاد ابراهیم	همتی	کردستان	خانه احمدخان کمانکی در محله قطارچیان سنندج را تحت نظار این استاد ساخته اند.	چون هم نجار بوده و هم معمار او را دوکاره لقب داده اند.
۲۳	استاد عبدالله	شکری	کردستان	در شهرستان‌های سنندج و بیجار کارهای زیادی انجام داده منجمله منزل داروغه در محله قطارچیان سنندج را این استاد ساخته است.	چون نام پدرش شکرالله بوده لقب او را شکری نامیده اند.
۲۴	استاد اسماعیل	میناگر	کردستان	سر دروازه منزل داروغه در محله قطارچیان سنندج	-
۲۵	استاد اکبر	طارانی	تهرانی	- سر دروازه منزل اشرف میرزا در سنندج - سر دروازه منزل استاد سعید سنندجی	-
۲۶	استاد اسماعیل	سنه ای	کردستانی	مرمت قلعه حکومتی پلنگان در مریوان و آثار برجسته دیگری در سنندج و حوالی مریوان.	قطعه پلنگان که با انتخاب سنندج سه در به دستور شاه صفی صفوی متروک گردیده روزگار قاجار تجدید بنا و مرمت گردید.
۲۷	استاد علی اکبر	سنه ای	کردستانی	مرمت قلعه حکومتی مریوان	-
۲۸	استاد اسدالله	بزرگر	کردستان	خانه فریدالملک جواهری را که هم اکنون استاد سعید بزرگر در آن سکونت دارد در سنندج ساخته است	این بنا در پشت مسجد دارالاحسان و پارک شهدای سنندج واقع گردیده است.

۲۹	استاد سعید	برزگر	کردستانی	خانه سرهنگ واقع در ضلع شمالی مسجد دارالاحسان سنندج	فرزند استاد اسدالله برزگر است و هم اکنون نیز در قید حیات می باشند.
۳۰	استاد صدیق	هدایت	کردستان	سر دروازه منزل خان خانان در سنندج	-
۳۱	استاد اسدالله	کردستانی	کردستان	مرمت مسجد والی در سنندج	-
۳۲	استاد محمد	توحیدی	کرمانشاه	ساخت سر دروازه خانه مجتهدی	این بنا با شباهت کامل به خانه ملا لطف الله در چای قلعه حکومتی ساخته شده است.
۳۳	معمار عسکر	توحیدی	کرمانشاه	مرمت سرای حاج علی در بازار آصف سنندج	بازار آصف یکی از راسته های سنندج است.
۳۴	استاد فتح الله	توربوری (بوچکمه)	کردستان	ستون های عمارت باقرخان وکیل	توربوری یکی از روستاهای حوالی سنندج است. «بوچکمه» در کردی به فردی کوتاه قد گفته می شود.
۳۵	استاد فتح الله	تخته ای	کردستان	عمارت باقرخان وکیل	تخته روستایی است در حوالی سنندج.
۳۶	استاد وهاب	اصفهانی (همدانی)	کردستان (همدان)	همکاری با استاد رمضان در مرمت مسجددارالاحسان سنندج	به گفته استاد ابو محمد رنج آوری ایشان فرزند استاد رمضان بود و در همدان اقامت داشته ولی تعدادی دیگر محل زندگی استاد را سنندج دانسته اند.
۳۷	استاد عسکر	موسوی	کردستان	سر دروازه های قدیمی شهر سنندج	-
۳۸	استاد میرزا علی	صعودی	سنندج	تعدادی خانه در جنت قطار چیان سنندج	-
۳۹	استاد خلیل	قصرساز	سنندج	سر دروازه های قدیمی شهر سنندج را با کمک استاد عسکر ساخته است.	این استاد، پسر ستاد خالوی قصرساز بوده ولی از کارهای پدرش اطلاع چندانی نداریم.
۴۰	استاد محمود	معمار	سنندج	عمارت خسروی و خانه مسکونی خودش در محله قطار چیان سنندج.	این استاد ۳ سال قبل فوت نموده است.
۴۱	استاد مهران	طارانی	تهران	گنبد هشتی ورودی کاروانسرای ارباب در بازار آصف سنندج	در گنبدسازی مهارت تام داشت.

۴۲	استاد باقر	بستانی	سنندج	آثارش در محله قطارچیان سنندج بسیار است.	در قید حیات است و به عنوان شاهدی زنده (هرچند حافظه اش کاملاً یاری نمی دهد) در خدمتشان بوده ایم.
۴۳	استاد مختار	بویریان	سنندج	طاق های آجری بناهای زیادی را از جمله طاق های منزل خودش و استاد باقر و استاد حاجی علا و استاد سعید را ایشان زده است.	- تا کنون در قید حیات است و نام اصلی او سید ابراهیم می باشد. - منبعی مؤثرند که در خدمتشان بوده ام و از ایشان استفاده کرده ام در قید حیات است ولی حافظه چندانی ندارند.
۴۴	استاد حاجی علا	قلعه پرواز	سنندج	-	-
۴۵	استاد بسطام	سه ی زن (سایه زن)	سنندج	-	گویند: طاق زن مشهوری بوده و بیشتر با خشت کار می کرده و ۲۰ سال قبل دارفانی را وداع گفته است.
۴۶	استاد یدالله	هزبر پور	سنندج	مرمت طاق ها و گچ بری ها	-

گجبران ائینه تاریخی سنندج

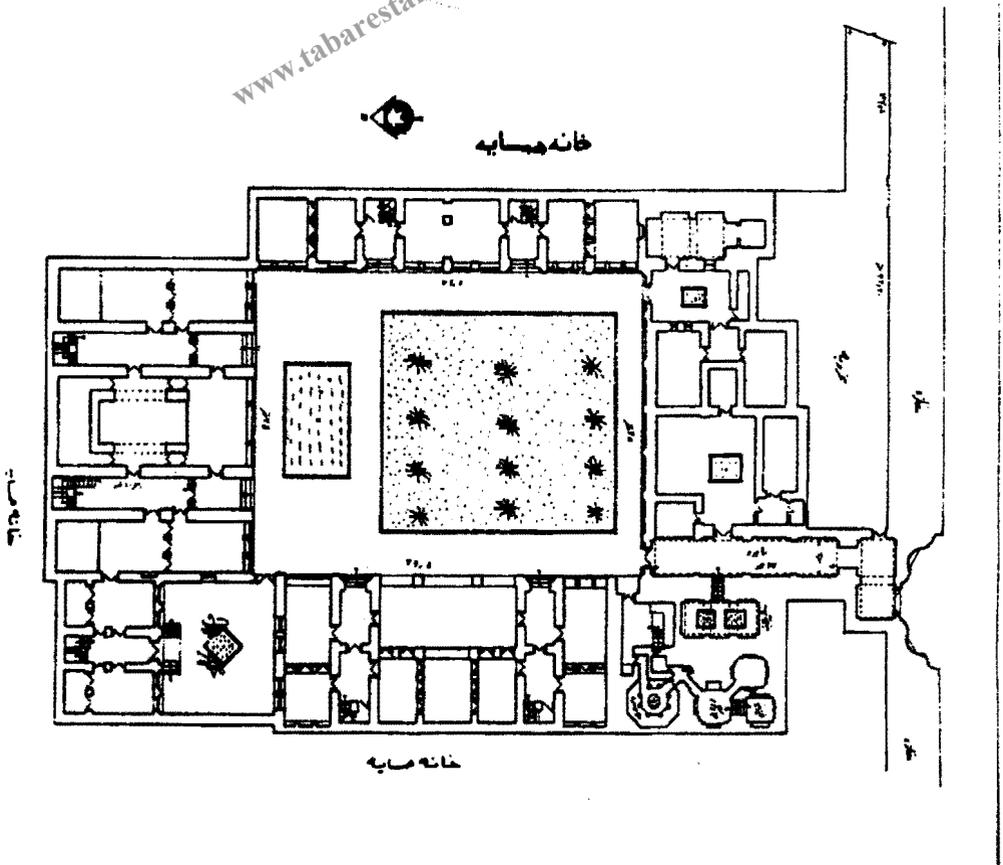
ردیف	نام	شهرت	اهلیت	آثار	توضیحات
۱	استاد طاهر	-	-	گچبری های حسینیه امجد در سنندج	ایشان استاد مسیح بوده اند.
۲	استاد اسماعیل	شله	کردستانی	- گچبری های مقبره هاجر خاتون در سنندج. - گچبری های منزل شکرالله عطار داماد آیت الله مردوخ کردستانی (مشهور به شکرالله کلاه چرمه) - گچبری های خانه آقا بابا ولی سنندج	گفته می شود که استاد برای روش رنگ آمیزی و گچبری کتاب خطی نوشته است. اما اینجانب علیرغم پیگیری فراوان موفق به رویت آن نشدم.
۳	استاد حاجی فرج	گچبر	سنندجی	منزل نصیر دیوان واقع در پشت حسینیه امجد را ایشان گچبری کرده اند.	-

نام معمار: استاد محمد کریم مؤسس کردستانی^۱

نام اثر: منزل آصف سنندج

منزل آصف در سنندج خیابان امام خمینی جنب خیابان شهدا واقع است که مساحت آن ۳۲۰۰ مترمربع و کاربری فعلی آن مسکونی و کاربری پیشنهادی آن اداری فرهنگی می باشد. این منزل مربوط به دوره قاجار است.^۲

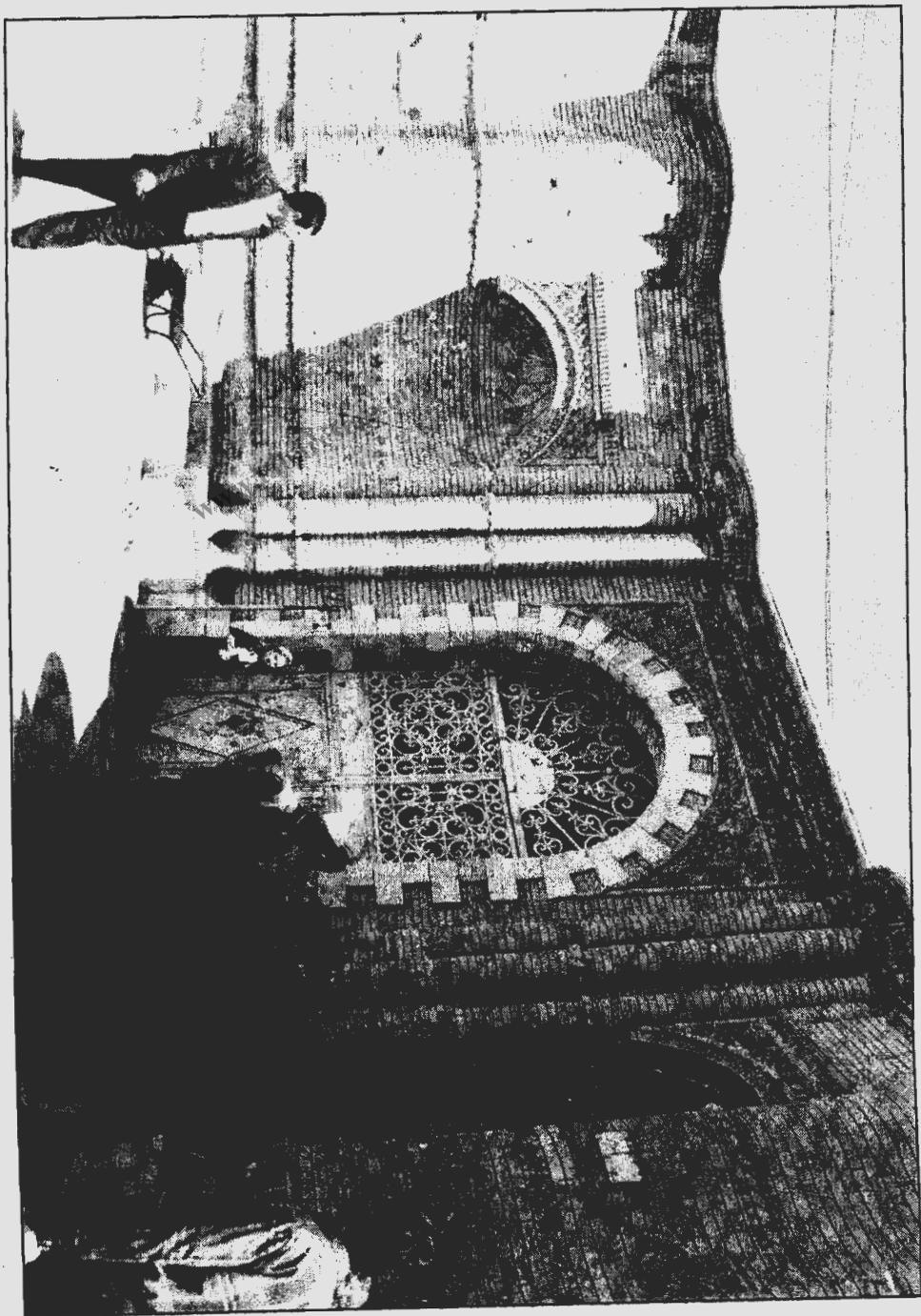
تبرستان
www.tabarestan.info

سنندج
▲ منزل آصف سنندج

سنندج
منزل آصف سنندج
تصویر از: نگارنده

سندھ
منزل آصف سندھ
تصویر از: نگارنده

نام معمار: استاد عبدالله معماریان (اصفهانی الاصل)

نام اثر: عمارت وکیل

از جمله بناهای دیدنی و قدیمی شهر سنندج عمارتی است معروف به عمارت وکیل که در خیابان کشاورز قرار گرفته است. ساخت عمارت وکیل را به دوره زندیه مرتبط می‌دانند که در دوره های بعد به تدریج تکمیل گردیده است. این عمارت بنا به نوشته مؤلف تحفه ناصریه در حدود ۱۳۱۰ هـ. ق رو به خرابی گذاشت و امان الله خان وکیل الملک از اعظم خانواده وکیلی های سنندج که عمارت مزبور به حکم ارث به او منتقل شده بود، به تعمیر کامل آن همت گماشت و آن را به وضع فعلی که مجموعه ای از چندین بنا، حیاط و باغ می‌باشد در آورده است.^۱

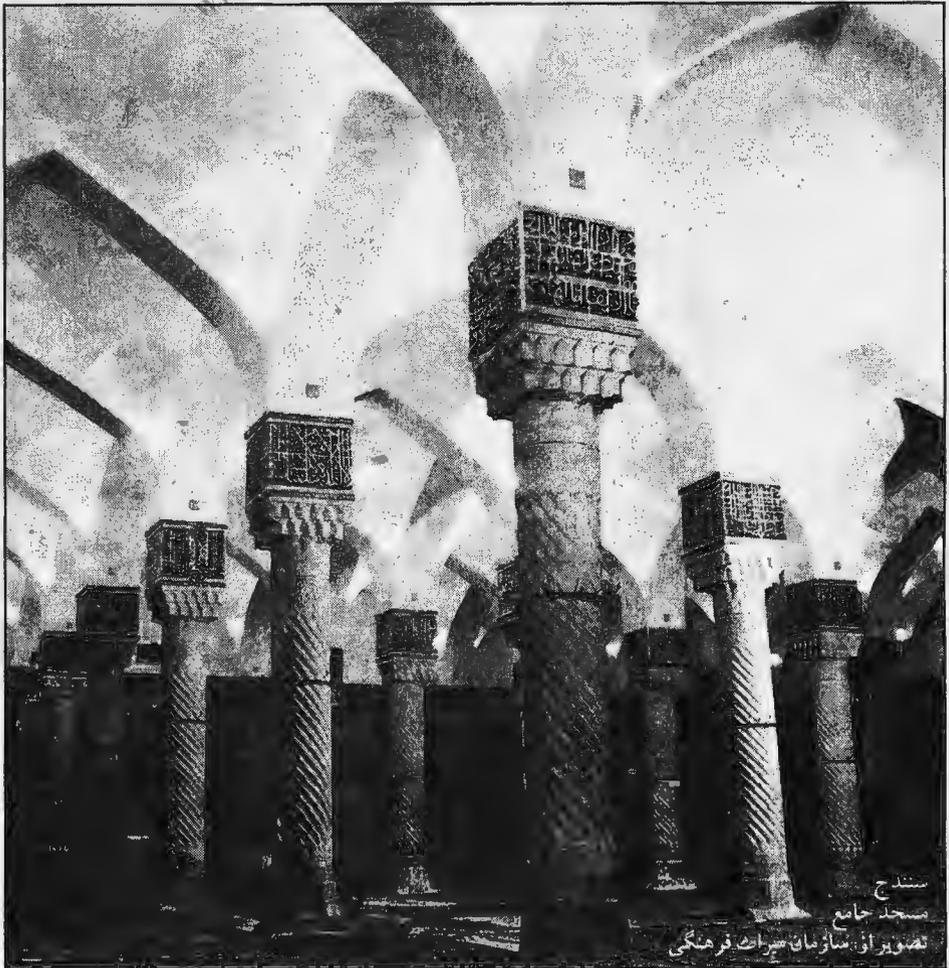
استاد عبدالله معماریان برای انجام این کار از استاد ابی محمد تخته ای کردستانی کمک گرفته است.

نام معمار: استاد وهاب اصفهانی (همدانی) اهل کردستان یا همدان نام اثر: مسجد دارالاحسان

بنابه گفته استاد ابو محمد رنج آوری، استاد وهاب، فرزند استاد رمضان بود و در همدان اقامت داشته، ولی تعداد دیگری، محل زندگی وی را سنندج دانسته‌اند. استاد وهاب با همکاری استاد رمضان در مرمت مسجد دارالاحسان شرکت داشته است.

امان‌الله‌خان، مسجد دارالاحسان را که در واقع مدرسه‌ای بزرگ بود در نهایت زیبایی بنا کرد. اصولاً مسجد جامع مدرسه‌ای بود که به رقابت با مدارس کردستان عراق تأسیس شد. از آن دوره به بعد عمده علما و اساتید بزرگ فقه شافعی فارغ‌التحصیلان مدرسه دارالاحسان بوده‌اند. اصل بنای مسجد در تاریخ ۱۳۲۷ ه. ق شروع و در سال ۱۳۲۸ پایان پذیرفت. شروع و اتمام بنای مسجد در قالب شعر به خط نستعلیق بر روی ازاره‌های ایوان موجود می‌باشند.

در کتاب کرمانشاهان- کردستان تألیف «مسعود گلزاری» نام چهار معمار به شرح زیر آمده است:

۱- سید محسن بنای بقعه سیدان را در محله سیدان قصبه اسدآباد پس از سوختن صندوق بقعه تعمیر کرده است. (ص ۲۶)

۲- استاد محمد طاهر همدانی در سال ۱۰۹۷ ه. ق مسجد سلطانی قصبه اسدآباد را تعمیر کرده است. (ص ۴۸)

۳- اصلاخان در سال ۱۰۹۷ ه. ق بر تعمیر مسجد سلطانی قصبه اسدآباد نظارت داشته است. (ص ۴۸)

۴- حاجی جعفرخان معمارباشی اصفهانی الاصل ملایر المسکن در سلطنت ناصرالدین شاه قاجار و صدارت میرزا آقاخان نوری، کاروانسرای صفوی بیستون را تعمیر کرده است. (ص ۴۰۹)

۵۱- نام معمار: استاد ابوالقاسم^۱

۱۳۴۳ ه. ق (۱۳۰۲ ه. ش)

نام اثر: امام زاده بامیر نظنز

«در محله بامیر مرکز شهر نظنز در کنار رودخانه بدون آبی بقعه ای با گنبدی هرمی شکل سربرافراشته که مردم محل به نام امام زاده بامیر از آن یاد می کنند»:

امامزاده شامل حیاطی است در شمال شرقی که از آنجا بداخل بقعه می روند.

بقعه اطاقی است هشت ضلعی متشکل از چهار ضلع متشکل از چهار ضلع بزرگ و چهار ضلع کوچک که محیط داخلی آن ۵۶/۱۶ متر است دیوارهای داخلی بقعه در ارتفاع ۱/۴۰ متری صورت طاقنما به خود می گیرد و رئوس این طاقنماها در اثر رسمی بندی های هندسی، ستاره هشت پر را در طاق ترسیم نموده است. دیوارها دارای پوشش گچی بوده که روی آنرا رنگ روغنی زده اند.

ضریح چوبی مشبک امام زاده که به ابعاد ۲/۵۵×۲/۵۵×۱/۵۵ متر است فاقد نوشته و تاریخ بوده و پوششی از پارچه سبز رنگ سراسر آن را فرا گرفته است.

بقعه در سمت جنوب غربی نیز دارای دری است که به ایوانی باز می شود و این ایوان را نقاشی گل و بوته ساده ای پوشانیده که در زیر آن جمله عمل استاد ابوالقاسم ۱۳۴۳ خوانده می شود. ضمناً دو سوی ایوان را دو طاقنمای تزینی فراگرفته است ایوان و طاقنماها و به طور کلی ساختمان امامزاده در سطحی بالاتر و مشرف بر رودخانه واقع شده است.^۱

۵۲- نام معمار: دیو حسن^۲

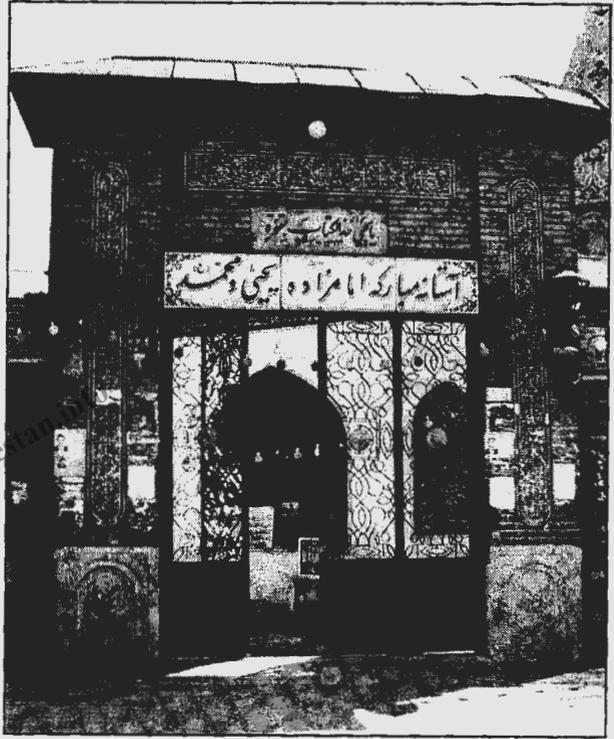
نام اثر: امامزاده یحیی (تهران)

«بنای امامزاده یحیی در ناحیه عودلاجان نزدیک خیابان ری در کوی امام زاده یحیی واقع است. بنای فعلی امامزاده در سال ۱۳۲۰ ه. ش و بعد از ویرانی بنای اصلی، از روی نقشه قدیمی بازسازی شد. بنای قدیمی امام زاده شامل برج خشتی هشت ضلعی بوده که مانند دیگر ابنیه عهد مغول، یک گنبد آجری دوازده ضلعی هرمی شکل بر بالای آن قرار داشته و در عهد قاجاریه هم، اطراف این برج خشتی، اتاق و ایوان و الحاقات دیگری بدان افزوده و سطح خارجی گنبد ربا کاشی های هفت رنگ نامرغوب مزین ساخته بودند.

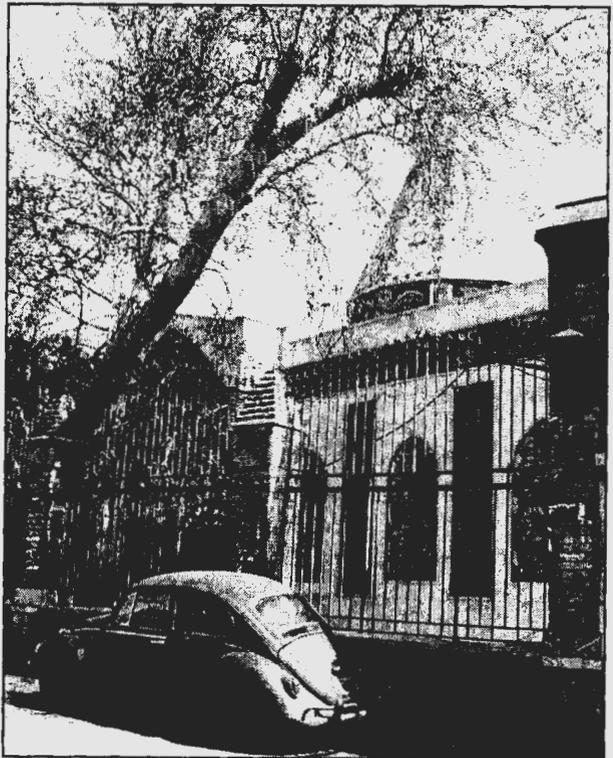
بانی بقعه خشتی قدیم، شخصی به نام قرابشاره بوده و معمار آن، دیو حسن نام داشته است.

۱- آثار تاریخی، آداب و سنت ها و تاریخ نظنز «سیدحسین اعظم واقفی»

۲- دایرة المعارف بناهای تاریخی ایران / ۲ (آرامگاهی) صفحه ۲۲۰

تبرستان
www.tabarestan

تهران
امامزاده یحیی و محمد
تصاویر از: نگارنده

۵۳- نام معمار: نادرشاه نوشیروان معمار و مهندس پارسی^۱

«عضو اتحادیه مهندسين در هندوستان می باشد، آقای نامبرده بعلاوه تخصصی که در معماری ساختمانها دارند و در کارهای جاده سازی چه آسفالت و چه از سنگ وغيره و آبیاری و پل سازی و راه سازی فاضلاب اطلاعات و تجربیات کافی در زمینه های یادشده واز جمله کارهای ایشان ساختمان اداره بلديه کراچی است که با دست ایشان باتمام رسیده است، کلیه مصارف آن ساختمان در حدود یک میلیون و دویست هزار تومان شده است، این بنا از سنگ مرمر و سمنت و آهن و آجر هابش قوی ساخته شده، عمر این ساختمان اقلًا " پانصد سال خواهد بود.

آقای نادرشاه چندی است برای زیارت ایران و تحقیقات در اوضاع معماری و ساختمان و کسب اطلاع از قیمت مصالح بنایی و جاده سازی در ایران به تهران آمده اند. جای بسی تاسف است با آن عشق سرشاری که برای ماندن در ایران آمده بودند بواسطه اینکه نمی توانستند بیکار بمانند فسخ عزیمت کرده و دو روز دیگر عودت می نمایند.^۱

خبر ورود اولین معمار تحصیل کرده ایرانی در ۵۵ سال قبل این خبر در مجله ایران باستان که در روز شنبه ۲۴ دیماه ۱۳۱۱ در تهران انتشار یافت درج گردیده

بود.

• نادر شاه نوشیروان ◀

۵۴- نام معمار: وارطان هوانسیان

۱۳۶۱ - ۱۲۷۵ ه. ش^۱

«وارطان در سال ۱۲۷۵ شمسی (۱۸۹۶ میلادی) در شهر تبریز متولد شد. تحصیلات ابتدایی و متوسطه را در همان شهر به پایان رسانیده از اوان کودکی گرایشات وی نسبت به هنرها و صنایع مستظرفه چشمگیر بود. نقوش زیبایی را که مادرش روی پارچه می بافت، به توسط او طرح می شدند. او پس از تحصیلات دبیرستانی، مدتی در کارخانه قالیبافی آلمانی ها در تبریز به عنوان طراح مشغول به کار گردید.

پس از آن نیز مدتی در تهران به کار تدریس پرداخت. در اواخر جنگ سراز پاریس درآورد. در ابتدا برای تحصیل نقاشی به مدرسه "هنرهای زیبا" (بوزآر) می رود. سپس تحصیلات خود را در رشته معماری ادامه داده و بالاخره در سال ۱۳۰۱ (۱۹۲۲) در حالی که دروس مدرسه شهرسازی را نیز دنبال می نمود، از «مدرسه مخصوص معماری» فارغ التحصیل گردید.

آثار:

- ۱- هنرستان دختران (سال طرح ۱۳۱۴).
- ۲- تکمیل کلوب افسران وزارت جنگ.
- ۳- مهمانخانه سابق در بند.
- ۴- کاخ سعدآباد.
- ۵- سینما متروپل (خیابان لاله زار)، سینما دیانا (خیابان انقلاب)، و چند سینمای دیگر.
- ۶- طرح مهمانخانه ایستگاه راه آهن (۱۳۱۹).
- ۷- طرح هتل فردوسی
- ۸- عمارت اصلی بانک سپه (۱۳۳۰)، بانک سپه شعبه بازار، و مراکز بانک سپه در شهرستان ها.

همچنین از او تعداد بی شماری ساختمان اداری

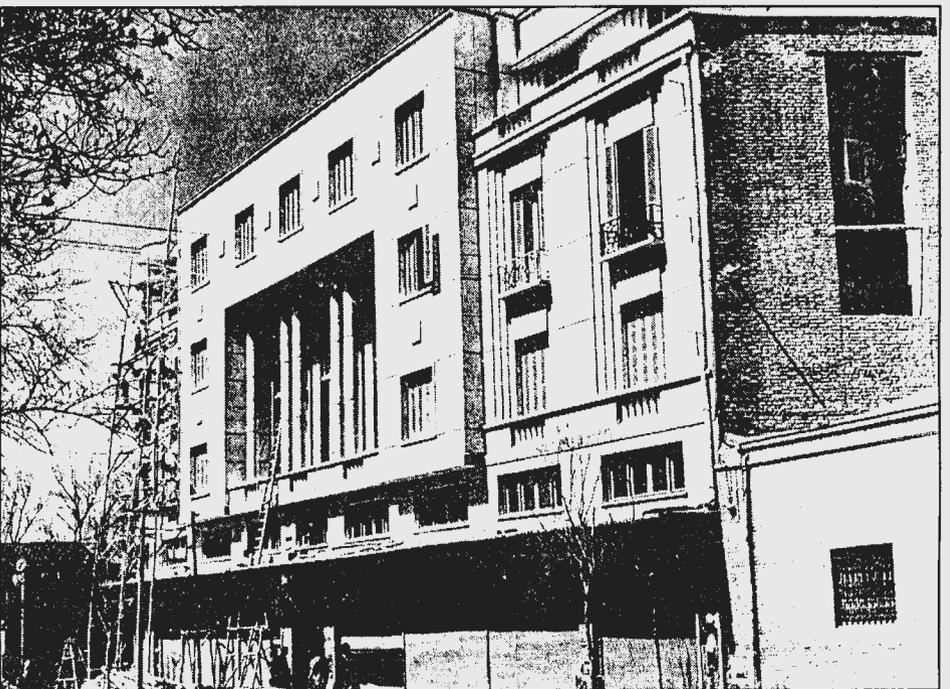
۹- ساختمان در خیابان سعدی

۱۰- ساختمان مسکونی و تجاری (خیابان فردوسی) و پارسازهای تجاری، و منازل مسکونی

به یادگار مانده است، که نمونه هایی از آنان در این مقاله گردآوری شده است.

وارطان صرفا به انجام کار معماری قناعت ننموده و در دیگر زمینه های حرفه ای نیز به فعالیت

پرداخت.^۱

تهران

دو اثر از وارطان

تصویر بالا از: نگارنده

تصویر پایین از: یادنامه وارطان

۵۵- نام معمار: استاد حیدر سیاه

سده چهاردهم ه. ق^۱

نام اثر: کاخ مرمر

استاد حیدر سیاه معمار کاخ مرمر بود، که پس از وی استاد لرزاده کار او را تکمیل کرد. مهندس این کاخ کریم طاهر زاده بود است.

۵۶- نام معمار: مهندس حسین امانت

(۱۳۵۰ ه. ش)

نام اثر: برج آزادی (شهید سابق)

بنای آزادی از میراث غنی معماری ایرانی، اسلامی، و با دست توانای معماران و هنرمندان ایرانی شکل گرفته است.

تاریخ افتتاح: ۱۳۵۰ طراح و ناظر، مهندس حسین امانت، ارتفاع از سطح میدان ۴۵ متر

پیمانکار: شرکت ماب، مهندس محمد پور فتحی طول بنا ۶۳ متر

مهندس محاسب: شرکت او، آروپ و همکاران، عرض بنا ۴۲ متر

مدت عملیات ساختمان: حدود ۳۰ ماه، ارتفاع قوس اصلی ۲۱ متر

سنگ: قنبر رحیمی، غفار داور پناه، ارتفاع طبقه اول ۲۳ متر

استخوان بندی اصلی بنا از بتن مسلح است و سنگ‌های ضخیم معدن جوشقان (اصفهان) آن را می پوشاند. کلیه سنگ های بنا که تا ۴۰ سانتیمتر ضخامت دارند، بعنوان قالب دائمی بتن استفاده شده است.

پایه های اصلی بر مستطیل پایه با ابعاد ۲۴×۳۶ متر استوار شده اند و با هندسه ای بدیع به تریبی

پیچ می خورند که استواری قوس طاق اصلی را در محور اصلی بر پایه ها ممکن می سازند.

بنا از نظر کارهای سنگی بی نظیر است به طوری که نمای آن حدود ۲۵۰۰۰ قطعه سنگ با

نزدیک به ۱۵۰۰۰ شکل متفاوت با سطوح پیچیده و قوس دار، به کار رفته است، و کارهای اصلی

سنگ از استخراج تا نصب به عهده سنگ کاران با ذوق کشورمان بوده است.

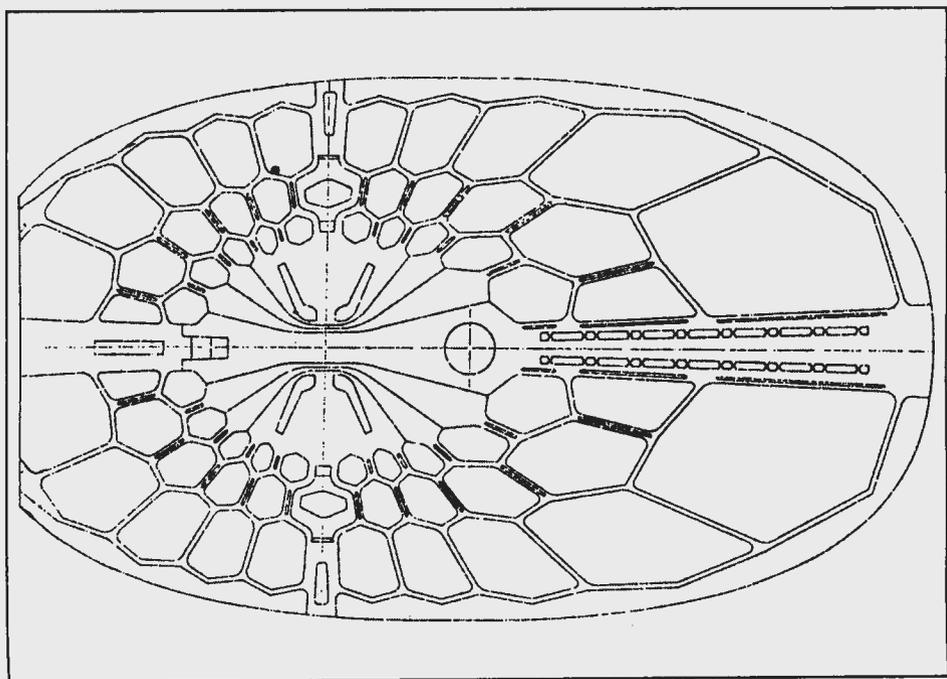
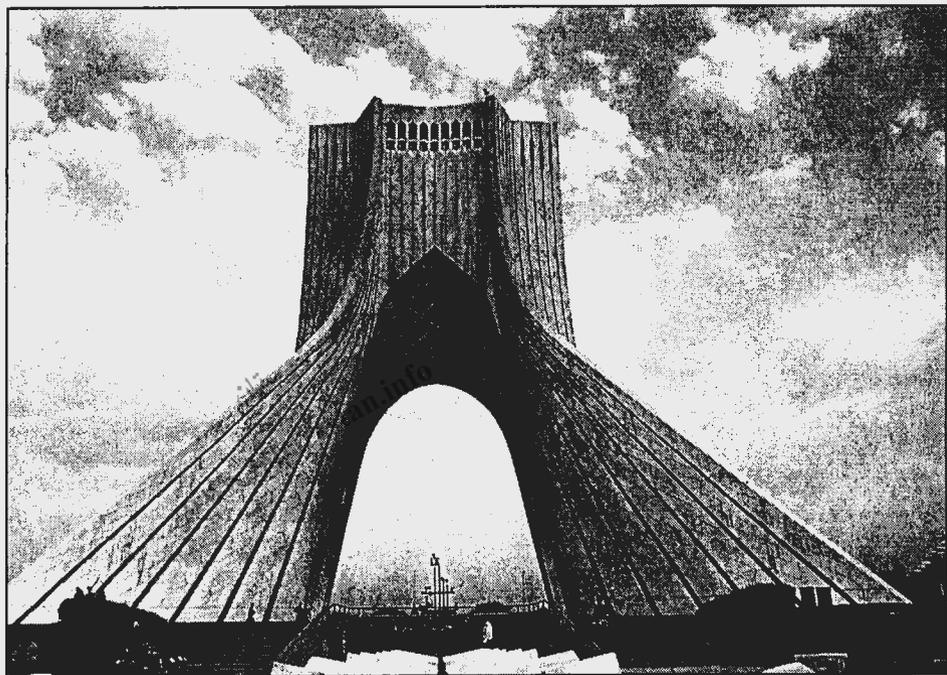
درهای ورودی اصلی از انواع سنگ گرانیت همدان (سنگ خارا) ساخته شده و در حدود ۷

تن وزن دارد. و همچنین سنگ های کف و آب نماها و ... که از کردستان استخراج شده نشان

دهنده غنای معادن ایران و هنرمندان کشور است.

نمای بنای برج با تلفیقی از معماری دوره باستانی و اسلامی طراحی و بنیان شده است.

- نمای ضلع شمالی و جنوبی نشانگر سبک معماری دوران اسلامی است.

تهران
میدان آزادی
▲ تصویر بالا از: نشریه سنگ شماره ۱۵
▲ تصویر پایین از: نقشه هوایی

نمای ضلع شرقی غربی، طاق بزرگی است با الهام از طاق کسری و منحنی قوس طاق‌های ساسانی که معماری ایران باستان را تداعی می‌نماید ساخته شده‌اند. بر فراز قوس ساسانی قوس شکسته، محراب گونه‌ای است که سطح قوس با طرح پر طاووسی و کاشیکاری معرق شکل گرفته است، قوس‌ها با هندسه مخصوص به طاق باستانی منتهی می‌گردد.

پیشانی بنا معرف برج‌های قدیم ایران با سر برجهای دروان سلجوقی و غزنوی و برج و باروهای بناهای ایرانی است.

در ۴ سوی نمای برج شیپارهای آبی معرق که کشیدگی قامت و زیبای آن را دو چندان نموده است، معرف ذوق و هنر کاشیکاران ایرانی است برج دارای ۳ طبقه و ۴ آسانسور می‌باشد، و دو راه پله در ضلع شمال شرقی و جنوب غربی در سالن همکف با ۲۸۶ پله دسترسی به طبقات و بام را ممکن می‌سازد^۱

۵۷- نام معمار: استاد علی محمد غفاریان

«استاد علیمحمد غفاریان در سال ۱۳۲۱ در شهرستان مشهد متولد شد وی دروان کودکی و نوجوانی را در حد خواندن و نوشتن به تحصیل گذراند و سپس با علاقه فراوانی که به امور ساختمانی و معماری و ... در رابطه با مسائل مختلف آن داشت تا سن بیست سالگی به کارهای مختلف بنایی مشغول شد و از آن پس در سال ۱۳۴۶ توسط مرحوم استاد غلامحسین بینوا مشهور به استاد توانا جذب دفتر فنی سازمان ملی حفاظت آثار باستانی سابق خراسان شد. استاد غفاریان دوران آموزش را نزد استادانی همچون مرحوم استاد توانا و استاد غلامحسین پناهی توسی و مرحوم استاد غلامحسین بجستانی و مرحوم استاد جواد تقوایی و استاد کاظم قدیریان گذراند.

علیمحمد غفاریان پس از جذب در دفتر فنی آثار باستانی در سال ۱۳۴۶ مسجد شاه سابق یا هفتاد و دو تن مشهد را مرمت کرد و با برداشتن گلدسته‌ها و سرپایه‌ها و مرمت کامل کتیبه وسط ایوان و یک لنگه پشت بغل ایوان مزار مجموعه «مزار شیخ احمد جامی» به مدت سه ماه مشغول به کار بود، این هنرمند پس از آن بنا، به درخواست دفتر فنی کرمان به مدت هفت ماه اقدام به تعمیر حمام گنجعلی خان نمود و سپس به مدت سه سال در بنای مولانا زین الدین تایبادی و تعمیر سردر بنا و نیز تعمیر و مرمت کتیبه معروف به سوره کهف که به خط ثلث و نستعلیق بود، پرداخت. استاد غفاریان با علاقه و پشتکاری فراوان و با دلسوزی که داشت در خلال ماموریت‌های مختلف به شهرستان‌ها، به کاشیکاری جرزها و پشت بغل‌های گنبد مصلی نیز می‌پرداخت. غفاریان در سال‌های مبارزه علیه رژیم سابق به منظور تداوم و حفظ سنگر هنری خویش باتمام تلاش و سعی خود، مرمت کتیبه سر درب «مولانا زین الدین تایبادی» را به پایان رسانید. در سال‌های دفاع مقدس

استاد غفاریان به مرمت برخی بناهای واقع در گناباد و مشهد پرداخت اکنون تنها آرزوی استاد علممحمد غفاریان حفظ و احیاء آثار تاریخی گذشتگان و آموزش هر چه بهتر و بیشتر هنرجویان در رشته های مختلف است.^۱

۵۸- نام معمار: حاج علی اکبر زحمتکش^۱

(۱۳۵۹ ه. ش)

نام آثار: قسمتی از کاشیکاری مسجد سپهسالار و حسینیه ارشاد

قسمتی از کاشیکاری مسجد سپهسالار در زمان پهلوی دوم دچار آسیب شده بود که توسط حاج علی اکبر زحمتکش که از بزرگترین کاشیکاران معاصر است مورد مرمت قرار گرفت. (متولد ۱۲۹۵ هجری شمسی در قم و متوفی به سال ۱۳۵۹ در تهران) آخرین کار استاد کاشیکاری حسینیه ارشاد است.

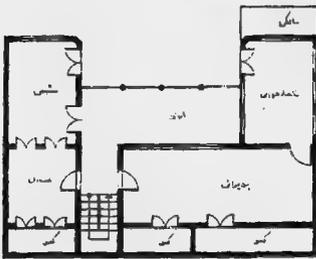
۵۹- نام معمار: ابوالقاسم مهندسی (شیرازی)

سده چهاردهم ه. ش

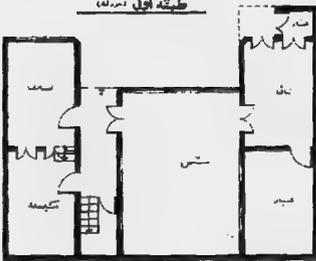
حاج ابوالقاسم حدود ۱۱۶ سال پیش در شهر شیراز متولد شد. پدرش از معماران بنام شیرازی بود که آثار وی در حال حاضر نیز قابل استفاده است. بنا به گفته فرزندش، او مردی خود ساخته، پرکار، باهوش و سخت گیر بود که از دوران جوانی به کار ساختمانی اشتغال داشت. چهل ساله بود که ساختمان ایران پیمان در چهار راه زند را بنا کرد (۷۶ سال پیش). این ساختمان از مغازه هایی به ابعاد ۳/۵ × ۱۰ متر تشکیل می شود که هر دو دهانه آن را وی یک روزه و قبل از هر غروب آفتاب به انجام می رساند. از جزئیات جالبی که مرحوم مهندسی در این بنا و نیز در گاراژ واقع در دروازه اصفهان استفاده نموده اجرای طاق نمای قوسی شکل بر روی بدنه استوانه است که در شهر شیراز تنها در بناهای ساخته وی می توان این قبیل قوس ها را مشاهده نمود.

مهندسی ساختمان مسکونی واقع در خیابان شهید دستغیب کوچه مسجد ایلخانی را در چهل و پنج سالگی در حدود ۷۰ سال قبل احداث نمود که در حال حاضر فرزندان او در آن ساکن هستند. این خانه رولوه شده و تصاویری از نما، محوطه، حوض و نیز داخل بنا، همچنین تعدادی از جزئیات اجرا شده آن تهیه گردیده که در صفحات بعد مشاهده خواهد شد.

حاج ابوالقاسم در ۲۰ آبان سال ۱۳۵۲ در سن ۹۴ سالگی در شیراز وفات یافت از شاگردان وی برادرش حاج علی مهندسی را می توان نام برد.

طبقه اول دروازه

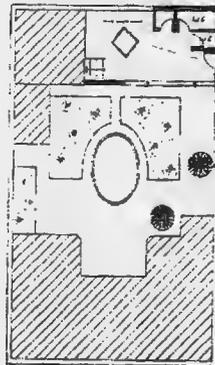

طبقه دوم

طبقه سوم

طبقه اول

طبقه پنجم

شیراز
گاراژ دروازه اصفهان
تصویر از: نگارنده

شیراز
منزل مسکونی حاج ابوالقاسم مهندس
نقشه از: نگارنده

شیراز
 منزل مسکونی حاج ابوالقاسم مهندسی
 تصویر از: نگارنده

شیراز
 گاراژ دروازه اصفهان
 ابوالقاسم مهندسی
 تصویر از: نگارنده

۶۰- نام معمار: حاجی علی اکبر آخوند (خرمی) ۱

«استاد حاجی علی اکبر آخوند فرزند محمد و متولد پانزدهم ماه، دلو ۱۲۷۰ هجری شمسی است وی در خرمشاه یکی از محلات قدیمی شهر یزد به دنیا آمده و نوه آخوند ملا احمد اردکانی است. در نزد مرحوم استاد محمد صادقیه، پدر استاد محمد علی صادقیه به شاگردی رشته معماری پرداخته است. استاد اولین تجربه کاری خود را اشتغال در بنای کارخانه درخشان یزد، به عنوان «بر دست» (وردست) ذکر می کند، معمار آخوند بزودی در این رشته علاقمندی نشان می دهد و پس از طی مراحل شاگردی و در مقطع جنگ دوم جهانی، اولین کار مستقل خود، یعنی آب انبار چهار، بادگیره رستم گیو را در محله زردشتی های یزد به اجرا در می آورد که این بنا همچنان در کنار بلوار جدید الاحداث بسیج شهر یزد، در کمال استقامت و زیبایی خودنمایی می کند. اگر چه هم زمان با ساخت این آب انبار مصائب جنگ دوم جهانی و کمبود دستمزد و مشکلات آن بر جنبه های مختلف زندگی سنگینی داشته است، ولی نقوش آجری سزوی شکل روی گنبد آب انبار، حکایت از آن دارد که معمار آن، به دور از تمام سختی های آن زمان، هنر والای خود را در خلق این اثر به کار گرفته است. دومین کار خود را همکاری در تکمیل ساختمان مدرسه ایرانشهر یزد ذکر می کند طاق ها و تویزه های این بنای زیبا، کار دست این استاد کار و همکاران یزدی اوست.

دفتر فنی حفاظت آثار باستانی وقت (اداره کل میراث فرهنگی فعلی یزد) در سال ۱۳۴۸ او را با سمت استاد کار ممتاز دعوت به همکاری می کند گرچه امروز او در مفهوم متعارف اداری بازنشسته شده ولی به رغم کبر سن، کماکان با میراث فرهنگی یزد همکاری نزدیک دارد و متواضعانه از نظریات مشورتی گرانقدر خود آنان را بهره مند می سازد. در عرف امروزی، استاد فاقد تحصیلات رسمی است، ولی محاسبات ریاضی مورد نیاز رشته معماری را به صورت حسی و به خوبی می داند. تخصص او عمدتاً در زمینه اجرای پوشش های طاق و به خصوص اجرای تویزه و کاربندی است. دیگر از کارهای ایشان نقش امام زاده عبدالله بافق، هشتی باغ دولت آباد یزد، آب انبار احمد آباد و تعمیر تکیه و مسجد امیر چخماق و مدرسه ضیائییه و برج و باروی شهر یزد را می توان نام برد ۱

حاج علی اکبر آخوند
ش. ۱۲۷۰ ه.

۶۱- نام معمار: استاد رضا معماران به نام

۱۲۸۲ ۱۳۷۴ ه. ش^۱

«استاد محمد رضا معماران به نام، در سال ۱۲۸۲ شمسی در خانواده‌ای که از اجداد معمار بودند، به دنیا آمد. از حدود هفتاد سال پیش معماری را پیشه خود ساخت استاد او در این کار پدر (و ذهن سیال و کاوشگر) او بود. استاد مرحوم، راز موفقیت خود را مرهون شناخت کاملش به عناصر چهارگانه آب و باد و خاک و آتش دانسته و معتقد بود که کسی که اطلاعی از ارتباط و عملکرد این عناصر نداشته باشد، نمی‌تواند در علوم و فنون که معماری در راس آن است موفق شود. مهم‌ترین آثاری که به برکت وجود استاد پا گرفته، به طور خلاصه به شرح زیر است:

۱- طراحی و اجرای نزدیک به دویست حمام قدیمی در سطح ایران.

۲- تعمیر و مرمت نزدیک به پنجاه حمام قدیمی.

۳- تعمیر و مرمت مساجد قدیمی و بازار قدیمی شهر تبریز.

۴- طراحی و اجرای سد سنگی در حوالی شهرستان تکاب، با دهانه ۱۱۰ متر و با ضخامت ۱۸

متر دیوار.

۵- طراحی و اجرای پل سلامت آباد، در اطراف بیجار، بر روی رود قزل اوزن با ۹ چشمه و با

دهانه مرکزی ۱۴ متر.

۶- تعمیر و مرمت دهانه مرکزی پل دختر میانه با ۲۴ متر دهانه.

۷- طراحی و اجرای گنبد مرکزی مسجد کبود با ۱۹/۸۰ متر دهانه.

۸- طراحی و اجرای گنبد دانشگاه صنعتی شریف در تهران.

استاد سالهای آخر عمر اجرا و نظارت مسجد حضرت امام رضا در جاده ائل گلی تبریز را

عهده دار و درساخت و سازهای سنتی شهر تبریز مصداق با میراث فرهنگی بود.

شایان ذکر است که استاد مرحوم در اردیبهشت ماه سال ۱۳۷۴، همزمان با بزرگداشت هفته

میراث فرهنگی نشان عالی لیاقت را از دست معاون اول ریاست جمهوری دریافت کرد و از سوی

استاندار آذربایجان شرقی لوح افتخار آفرینان آذربایجان به وی اهدا شد. معمار در سن ۹۲ سالگی

دارفانی را وداع گفت.^۱

۶۲- نام معمار، کاشی تراش و طراح خط: استاد اسماعیل زهره^۲

«استاد اسماعیل زهره متولد ۲۲ بهمن ۱۲۹۹ شمسی است. پدرش استادعلی قناد از

ایرانیان مقیم عراق بود. اسماعیل در بغداد متولد شد و تا کلاس پنجم ابتدایی در آنجا به

تحصیل اشتغال داشت ما حصل زندگی او چهل هفت سال کار تعمیراتی روی ارزنده ترین

۱- صفة

۲- نشریه صفة شماره ۱۵ و ۱۶

پل راه آهن میانه

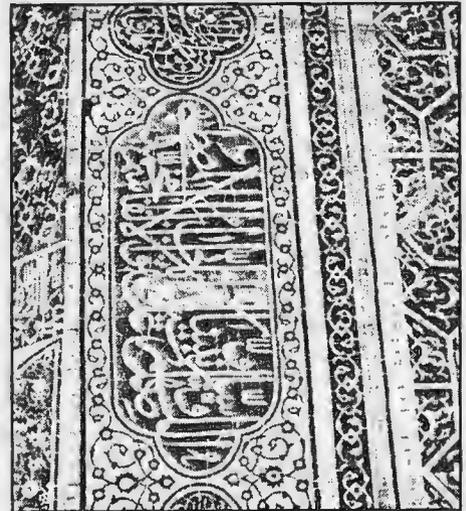
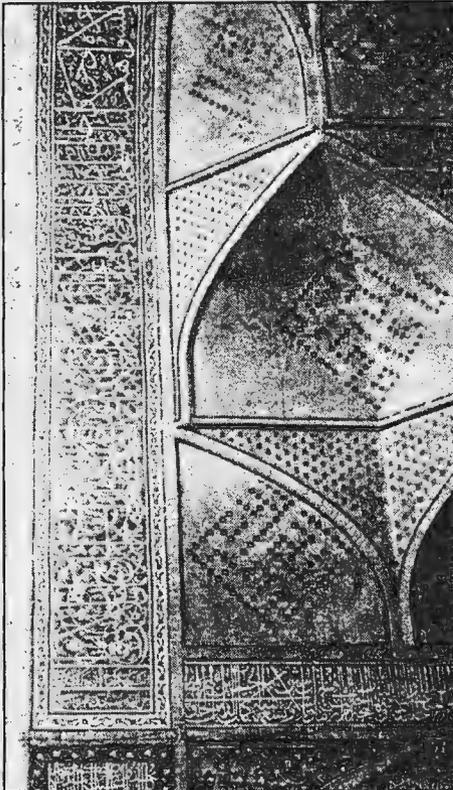
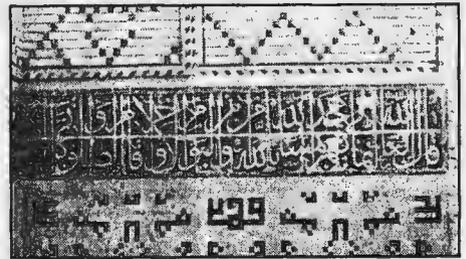
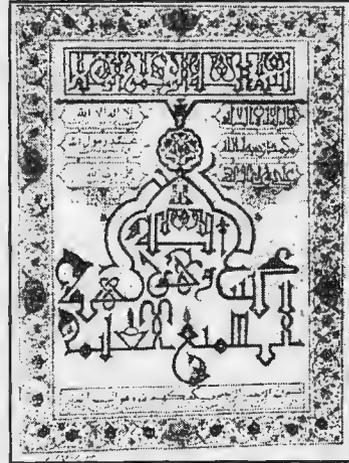
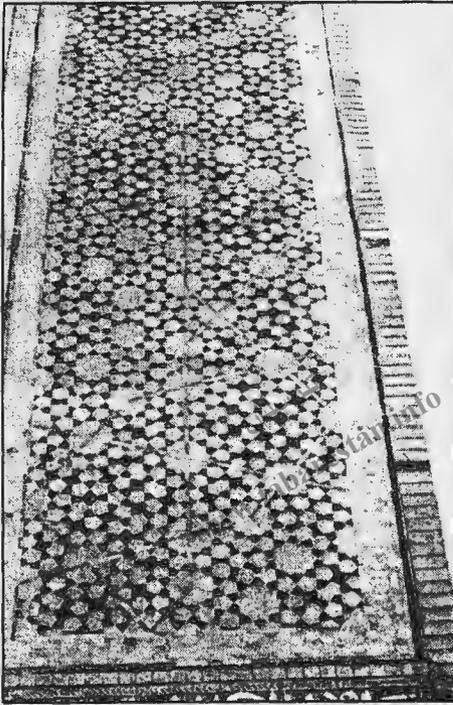
پل دختر میانه

تصاویر از: نگارنده

بناهای معماران ایران و نتیجه زندگی خانوادگی او یک همسر، دوپسر، سه دختر و نه نوه است که در حال حاضر یکی از نوه های پسری او در رشته مهندسی به تحصیل اشتغال دارد.

استاد داستان زندگی خود را به طور مختصر این چنین وصف می کند:

«در کودکی پدرم فوت کرد و پدرم در بغداد زندگی می کرد. نامادری هم با من سر ناسازگاری داشت. لذا وقتی در سال ۱۳۱۴ شمسی همراه با تعدادی از پیشاهنگ های عراقی به عنوان مهمان به تهران آمدم، به هنگام بازگشت به عراق گفتم حتماً باید به ایران برگردم. لذا ترک تحصیل کردم و در اوایل خرداد ماه همان سال به ایران آمدم. عمویم، حاج حسین طوقانی پور کاشی تراش بود، نزد او به شاگردی پرداختم. او که به واقع اولین استاد من بود، در آن زمان در مدرسه چهارباغ و سردر و منار مسجد جامع اصفهان کار می کرد. روز اول به صورت تفنن رفتم پیش او تا تیشه بزنم. یکی آمد گفت دستش خوب است. در همان روز اول دو ریال به من مزد دادند چند روزی که کار کردم به عنوان تیشه دار در اداره باستان شناسی اصفهان مشغول شدم و در گنبد مسجد شیخ لطف الله به کار پرداختم. در سال ۱۳۱۷ به اردبیل رفتم و در آنجا مشغول تعمیرات بقعه شیخ صفی الدین شدم و گنبد شاه اسمعیل را که ریخته بود از نو ساختم. بعد از بازگشت به اصفهان روی مناره و سر در مسجد امام، امامزاده اسماعیل و آنگاه گنبد مسجد امام کار کردم، چندین بار به قم سفر کردم که در این سفرها برای صحن امیر اتابک و دو مناره کوچک و بزرگ آن کارهای تعمیراتی را انجام دادم. در شیراز هم مدتی در شاهچراغ، آستانه سیدعلالدین حسین باغ عفیف آباد کار کردم، در بازگشت به اصفهان در مسجد شیخ لطف الله، مسجد امام، امامزاده اسمعیل، مسجد جامع و تعداد زیادی از بناهای اصفهان مشغول کارهای تعمیراتی شدم. از سال ۱۳۴۳ تا ۱۳۵۷ در کرمان، بافق و یزد کار کردم که ماحصل آن تعمیرات کاشی کاری گنبد امامزاده عبدالله بافق بود. تا آذر ماه سال ۱۳۵۷ در کرمان کار کردم که در این مقطع زمانی، بازنشسته شدم. در واقع از خرداد ماه ۱۳۱۴ تا آذرماه ۱۳۵۷، با میراث همکاری داشته ام و بعد از انقلاب اسلامی نیز چهار سال به صورت روز مزد این همکاری تداوم داشته است.»^۱

- ◀ آخرین اثر طراحی خط خود استاد
- کاشی شاه گره، صدفه استاد مسجد جامع
اصفهان
- ◀◀ - خط ثلث و بنایی (کتیبه مسجد آقا نور
اصفهان)
- ◀ - خط ثلث (سردر صدفه صاحب مسجد
جامع اصفهان)
- ◀◀

۶۳- نام معمار: حاج حسین محبوبی شوشتری

در مجله معماری و شهرسازی شماره‌های ۳۳ و ۳۴، مصاحبه ای با مرحوم حاج حسین محبوبی شده، که عیناً آورده می‌شود.

معماری را از چه کسی و در چند سالگی آموخته اید؟

هفت ساله بودم که پدرم فوت کرد. دو سال دیسو (مکتب) رفتم و از هشت سالگی شاگرد بنا شدم. شاگرد مشهدی آقا حسن معمار، در پانزده سالگی طاق می‌زدم و دیگران به بنا بودن قبولم داشتند. در حال حاضر ۸۷ سال دارم.

- آیا معمارانی هم تربیت کرده اید؟

«معمار شدن حس می‌خواهد و همت، خیلی‌ها معمار می‌شوند، یعنی همتش را دارند ولی حس لازم را ندارند.»

- برای ساخت بنا آیا نقشه‌ای هم می‌کشیدید و نمونه ای از آن دارید؟ اصولاً روش شما چه بوده است؟

«معماری و مهندسی باهم فرق دارند. مهندس نقشه می‌کشد و می‌دهد به دست کارگر ولی ما (معمارها) چیزی می‌کشیم که خودمان بفهمیم و بیشتر نقشه در ذهنمان ترسیم می‌شود. برای احداث یک بنا از صاحب کار می‌پرسیدیم که چه می‌خواهد و تعیین می‌کردیم. بعد نقشه را روی زمین پیاده می‌کردیم و با توجه به ابعاد زمین شبستان را می‌کندیم.»

- بی ساختمان از چه مصالحی بود؟

«بی ساختمان گلی بود. زمین اهواز نیاز به پی دارد. زمین اینجا سابقه چند هزار ساله دارد گاهی دیواری را می‌ساختیم و می‌دیدیم روی طاق یک شبستان یا شادان قدیمی است.»

- سنگی که در نمای خارجی ساختمان‌ها استفاده می‌شد از کجا می‌آوردید؟

«سنگ از کمره صاحب‌الزمان تهیه می‌شد. برای ملات سنگ‌ها هم از گل و گچ استفاده می‌کردیم. پنج تا گچ و دو تا گل دست نخورده، مثلاً از خاک برداری برای تهیه این ملات استفاده می‌کردیم. برای ملات از آهک و خاکستر هم استفاده می‌کردیم. در دزفول می‌بینید که نمای داخلی و خارجی همه از آجر است، ولی در شوشتر نمای خارجی به علت ارزانی از سنگ است.»

- چه نسبت‌هایی درطاقچه‌ها و سرطاقچه‌ها رعایت می‌شد؟

«ارتفاع کل ۲/۵ متر، کف طاقچه یک متر یا یک متر و یک چارک، آن قدر که دست بچه نرسد. یک متر تا یک متر و چارک هم بلندی طاقچه.»

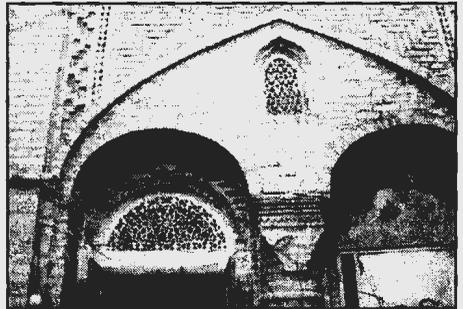
- ارتفاع اتاق‌ها و ایوان‌ها بر چه اساسی تعیین میشد؟

«دهانه شاه نشین یا ایوان بزرگ یا طارمه (طارمی) را چهارمتر می‌گرفتیم. دهانه پنج متر هم ساخته اند، ولی من ساخته‌ام، مسجد جامع قزوین دهانه اش ۱۲ متر است و ارتفاعش هم ۱۲ متر.»

تاپای طاق چهار متر ارتفاع، خیز طاق دو متر، حاشیه دو متر که جمعا می شود هشت متر. مثلاً حسینیه گاو میش آباد، محور تا محور ۴۰ متر بود و هر دهنه آن هم چهار متر عرض داشت که من ساختم. در منازل کوچک ارتفاع را به جای ۸ متر فقط پنج الی شش متر می گرفتیم تاخانه را خفه نکند. طول ایوان دست خودمان بود، هر قدر می خواستیم می گرفتیم. عرض ایوان را کمتر از ۲/۵ متر نمی گرفتیم.»

- ایوان و اتاق های اصلی را در چه جهتی بنا می کردید؟ در جهت قبله؟
«در ایران قبل از اسلام حکایت قبله نبود و بعد از اسلام هم رو به شمال رو به کوه می ساختیم، در اینجا می گویند کوهی.»

- علت پیچ در پیچ ساختن و کم عرضی کوچه ها چیست؟
«این کوچه ها نه برای ماشین، بلکه برای انسان و حیوان ساخته شده است و علت پیچ در پیچی کوچه ها هم یکی این است که کوچه پیچ در پیچ هوا را حلاجی و خنک می کند. در ضمن این کوچه ها در جنگ های داخلی سنگر هم بوده اند و دلایل دیگری از این قبیل.»

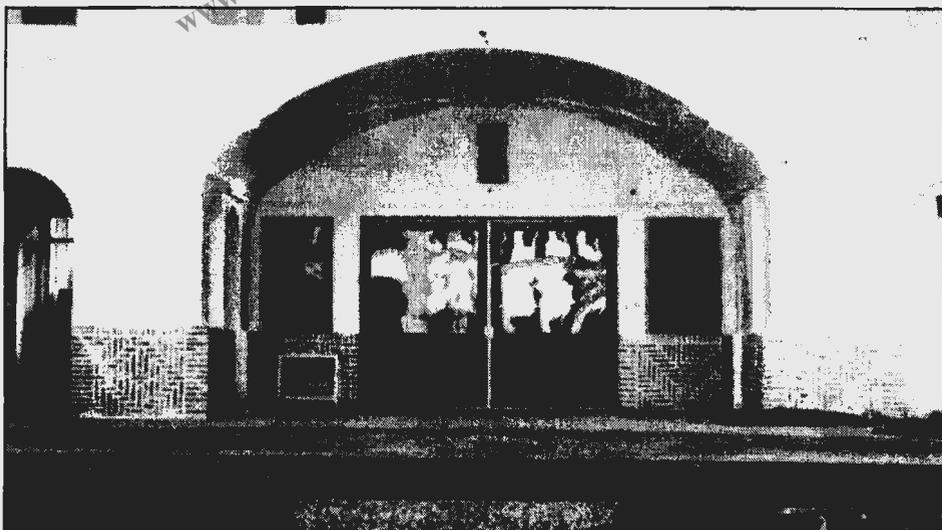
شوشتر
▲ منزل مسکونی استاد محبوبی

▲ تصویر استاد
تصاویر از: نگارنده

۶۴- نام معمار: حاج محمد فرح نیا (بیرجندی)

حاج محمد فرح نیا در سال ۱۳۰۱ در روستای کلات بالامتولد شد و از هفت سالگی کار بنایی را آغاز نمود. سراستاد او حسن ایوالله و استادش غلام خورشید بود او در سن پانزده سالگی وردست شد در سن ۲۰ سالگی به مقام استادی رسید.

او در ساختن ده ها منزل مسکونی و بنای عمومی در کنار دو استاد فوق دست داشته و پس از استاد شدن، واحدهای مسکونی بسیاری را احداث نموده است. مرمت ساختمان اکبری (موزه فعلی بیرجند) و ساختن حوض وسط آن و نیز مرمت حسینیه شوکتیه از کارهای این استاد است. استاد فرح نیا از سال ۱۳۴۴ به استخدام شهرداری در آمده و پیش از آن پیمانکار جدول های خیابان های شهر شده است و در حال حاضر بازنشسته و در منزل مسکونی خود که حدود پنجاه سال پیش ساخته است، سکونت دارد.

بیرجند
حسینیه شوکتیه

حاج محمد فرح نیا (بیرجندی)
تصویر استاد
تصاویر از: نگارنده

۶۵- نام معمار: ملا احمد

نام اثر: منزل خانم فاطمه الیونس

«منزل خانم فاطمه الیونس توسط معمار ملا احمد کنگی در بندر کنگ ساخته شده که ورودی آن حدود شصت سانتیمتر از حیاط بالاتر است. طبقه همکف نیم طبقه بالاتراز ورودی قرار دارد و زیر زمین آن که همسطح باحیاط است به بخش های خدماتی اختصاص داده شده است. دور تا دور حیاط را ایوان سرباز و سپس یک ایوان سرپوشیده احاطه نموده و اتاق ها در پشت ایوان دوم قرار دارند. بادگیر بزرگی وظیفه خنک کردن اتاق ها را به عهده دارد. فرزندملا احمد که علی ملا احمد نام دارد، او نیز معمار است.»

بندر کنگ

منزل مسکونی خانم فاطمه الیونس

نمونه ای از آثار استاد ملا احمد

تصاویر از: نگارنده

۶۶- نام معمار: علی ملا احمد
فرزند ملا احمد

۶۷- نام معمار: استاد میرزا آقا
نام اثر: منزل حاج آقا فضل الله جعفر خوانساری

این بنای دو طبقه، در ۱۱۵ سال پیش بدست معمار استاد میرزا آقا ساخته شده و نقشه (پلان) آن بسیار متفاوت است. در وسط راهرو پله چهار طرفه‌ای مشاهده می‌شود که یک سمت آن با ورودی و مقابل آن با حیاط ارتباط دارد و دو طرف دیگر به راهروی طبقه فوقانی که اتاق‌ها در آنجا قرار دارند، مرتبط می‌شود.

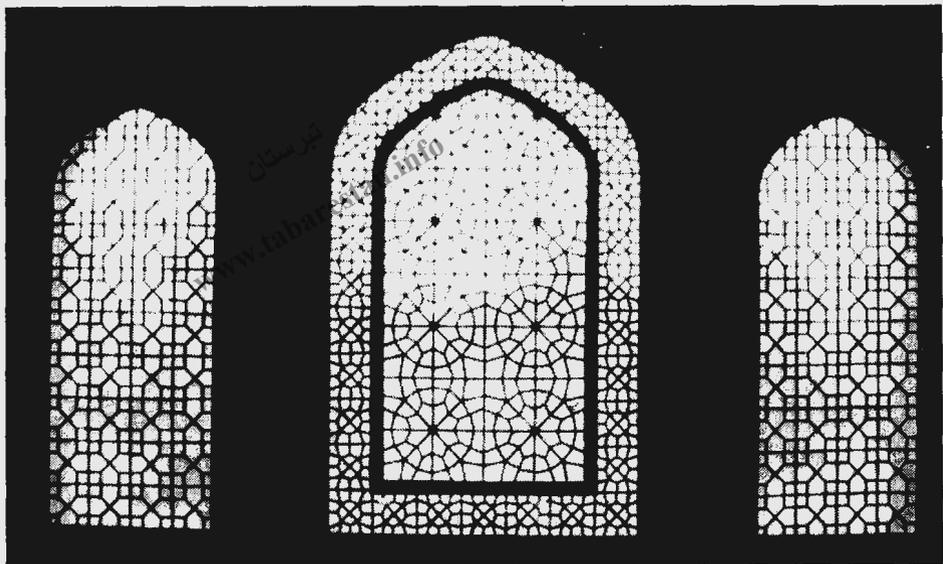
۶۸- نام معمار: استاد محمد معمار ۱۳۲۸ ه. ق

نام اثر: منزل حاج حبیب خوانساری

درسردر منزل حاج حبیب تاجر خوانساری کتیبه ای از کاشی مشاهده می شود که بر روی

آن نوشته شده است:

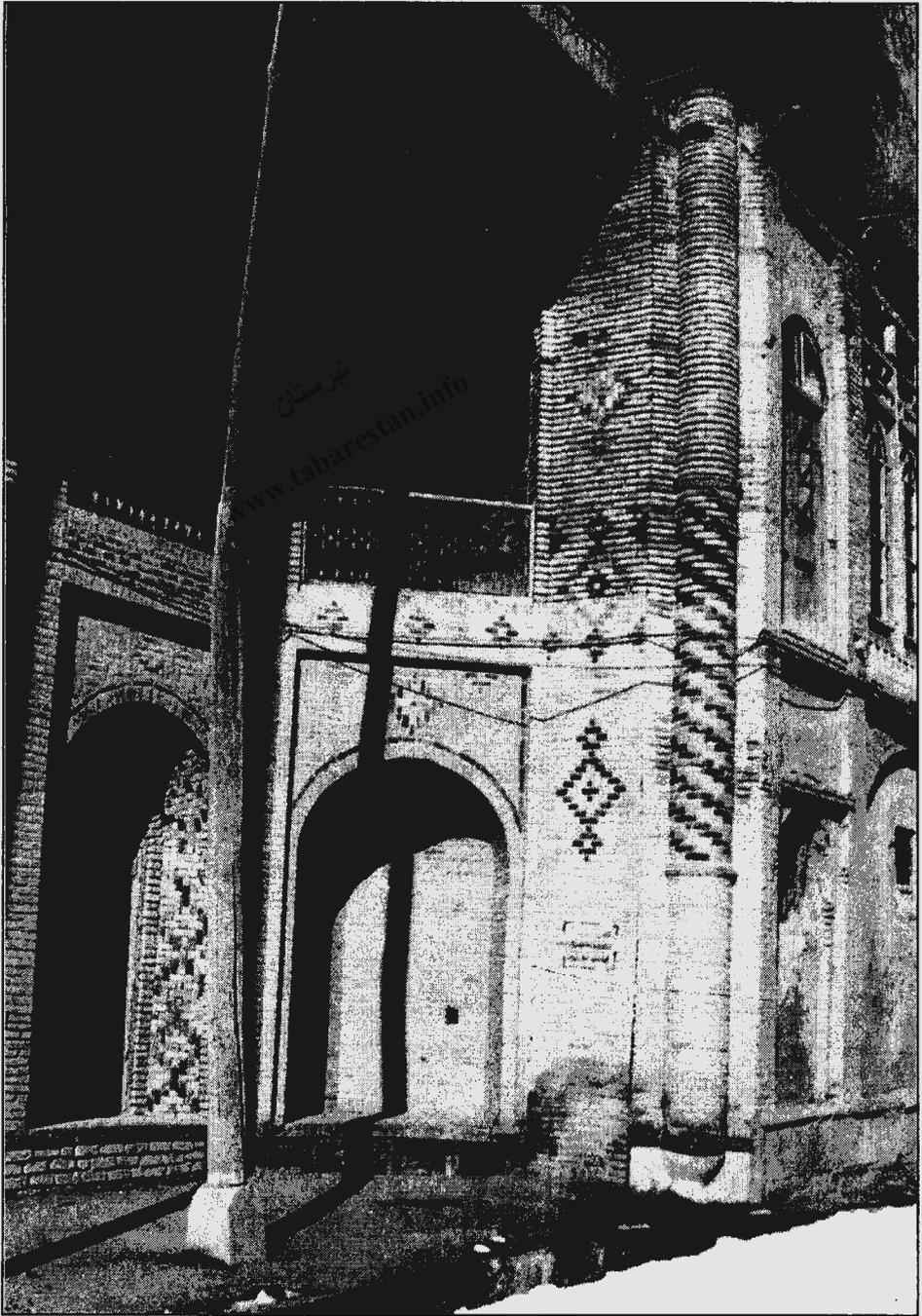
«فرمایش جناب آقا محمدرحیم بدست یاری استاد محمد معمار سنه ۱۳۲۸.»

▲ خوانسار - نمونه ای آثار استاد محمد معمار
▲ منزل حاج حبیب خوانساری
▲ تصاویر از: نگارنده

خوانسار
 نمونه ای آثار استاد محمد معمار
 منزل حاج حبیب خوانساری
 تصاویر از: نگارنده

خوانسار
نمونه ای آثار استاد محمد معمار
مزل حاج حبیب خوانساری
تصویر از: نگارنده

فهرست منابع:

- ۱- مجله فروهر سال ۲۸ شماره ۷ و ۸
- ۲- مقاله معماران، استادکاران دوره اسلامی «دونالد ویلبر» ترجمه کرامت الله افسر و محمد یوسف کیانی
- ۳- مقاله معماران استاد کاران دوره اسلامی «یحیی ذکاء»
- ۴- فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران «نصرت الله مشکوتی» سال ۱۳۴۹
- ۵- معماری ایران، دوره اسلامی «محمد یوسف کیانی» سال ۱۳۶۶
- ۶- فهرست کاروانسراهای ایران «محمد یوسف کیانی»
- ۷- آثار ایران جلد ۱ و ۲ و ۳ و ۴ «آندره گدار» ترجمه ابوالحسن سروقده مقدم
- ۸- نشریه اثر شماره ۲۴ «زهره بزرگمهری»
- ۹- نشریه اثر شماره ۲۸ مقاله «سیف الله امینیان» و بناهای تاریخی در پناه قانون
- ۱۰- طرح و اجرای نقش کاشی کاری در ایران «محمودماهر النقش»
- ۱۱- هنر اسلام تالیف پروفیسور «ارنست کونل» ترجمه مهندس هوشنگ طاهری سال ۱۳۴۷
- ۱۲- رصدخانه مراغه «پرویز ورجاوند»
- ۱۳- کارنامه بزرگان ایران نشریه اداره کل انتشارات و رادیو تدوین دکتر مهدی بیانی «محمد تقی مصطفوی»
- ۱۴- بناهای شهر دامغان نشر فضا «دکتر احمد موسوی»
- ۱۵- فهرست بناهای تاریخی آذربایجان شرقی «محمدعلی مخلصی» سال ۱۳۷۱
- ۱۶- لرستان در گذر تاریخ «علیرضا فرزین» سال ۱۳۷۲

- ۱۷- شرح حال واحوال شیخ احمد جام
- ۱۸- سرزمین طلای سبز «صمد صالح طبری»
- ۱۹- نشریه صفه شماره ۱۱ و ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ و ۱۵ و ۱۶
- ۲۰- گنجعلی خان «محمد ابراهیم باستانی پاریزی»
- ۲۱- تبریز میراث فرهنگی
- ۲۲- دارالخلافه تهران «ناصر نجمی»
- ۲۳- روزنامه همشهری ۱۷ آبان ۱۳۷۳
- ۲۴- ایران قدیم تهران قدیم «ناصر نجمی»
- ۲۵- یادگارهای یزد «ایرج افشار»
- ۲۶- آثار تاریخی آداب و سنت ها و تاریخ نطنز «سید حسین اعظم واقفی»
- ۲۷- فصلنامه آبادی شماره هشتم، بهار ۱۳۷۲ مقاله اولین آرشیفتک تحصیل کرده ایرانی «محمد رضا محسنین»
- ۲۸- شناخت شهر و معماری در اقلیم گرم و خشک ایران «محمود توسلی»
- ۲۹- سیمای میراث فرهنگی خراسان
- ۳۰- هنر در آسیای مرکزی «اکبر خاکیموف»
- ۳۱- نشریه اثر شماره ۱۲، ۱۳، ۱۴
- ۳۲- معماری و تزیینات اسلامی «درک هیل اولگ گرابر» ترجمه مهرداد وحدتی دانشمند سال ۱۳۷۵
- ۳۳- معماری اسلامی «رابرت هیلن براند» ترجمه دکتر ایرج اعتصام سال ۱۳۷۷
- ۳۴- فصلنامه هنر شماره ۳۳ تابستان ۷۶ مساجد آناتولیا و میراث عثمانی گلرونسی یوگلو «ترجمه حمید رضا کسینخان»
- ۳۵- ساختار شکل در معماری اسلامی ایران و ترکستان «کلاوس هرذگ» ترجمه مهندسین مشاور بانیان
- ۳۶- تزیینات وابسته به معماری ایران دوره اسلامی «محمد یوسف کیانی» سال ۱۳۷۶
- ۳۷- نگاهی به آثار و ابنیه تاریخی اردبیل «بیوک جامعی»
- ۳۸- جغرافیای تاریخی سلطانیه «محمد علی مخلصی»
- ۳۹- نگاهی به آذربایجان شرقی «ایرج افشار سیستانی»
- ۴۰- گونه شناسی معماری مساجد «فتح الله یوف» ترجمه حسین سلطان زاده و سال ۱۳۷۵
- ۴۱- ایران (کلده و شوش) تالیف «مادام دیولافو» ترجمه «علی محمد فره وشی»
- ۴۲- دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران در دوره اسلامی (بناهای آرامگاهی) «پژوهشگاه

فرهنگ و هنر اسلامی» سال ۱۳۷۸

- ۴۳- دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران در دوره اسلامی (مساجد) «پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی»
- ۴۴- تداوم طراحی باغ ایرانی در تاج محل «حسین سلطان زاده» دفتر پژوهشهای فرهنگی سال ۱۳۷۸
- ۴۵- هنر در آسیای مرکزی «کالیناپو کاخپکوا - اکبر خاکیموف» ترجمه ناهید کریم زندی
- ۴۶- هندسه در معماری «پیرنیا، بزرگمهری»
- ۴۷- احیای هنرهای ازیادرفته «رئیس زاده- مفید» به روایت استاد زاده
- ۴۸- هنر ایران «آندره گدار» ترجمه بهروز حبیبی
- ۴۹- گنجنامه خانه های کاشان
- ۵۰- اقلیم پارس «سید محمد تقی مصطفوی»
- ۵۱- معماری تیموری در ایران و توران «دونالد ویلیامز گلمبک» ترجمه «کرامت‌الله افسر» و «محمد یوسف کیانی» سال ۱۳۷۴
- ۵۲- معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانیان «دونالد ویلیامز» ترجمه «عبدالله فریاد»
- ۵۳- تاریخ مهندسی ایران «دکتر مهدی فرشاد» چاپ دوم سال ۱۳۶۲
- ۵۴- مجموعه مقالات کنگره تاریخ معماری شهرسازی ایران ارگ بم کرمان جلد دوم
- ۵۵- یادنامه سه نسل در معماران سنتی معاصر ایران «مهناز رییس زاده»
- ۵۶- صنف معمار در دوران اسلامی «محمد رضا ریاضی»
- ۵۷- آیین جوانمردی و طریقت معماران (سیری در فتوت نامه‌های معماران و بنایان حرف وابسته) «دکتر هادی ندیمی»
- ۵۸- پدران معمار ما در سرزمین‌های دیگر هم درخشیده اند «مهندس فرطوس موسوی»
- ۵۹- دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران در دوره اسلامی/۳ (بناهای عام المنفعه) پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی
- ۶۰- کرمانشاهان، کردستان تالیف «مسعود گلزاری»
- ۶۱- یادنامه وارطان هوانسیان «بهروز پاکدامن»
- ۶۲- روزنامه دولت علیه ایران جلد دوم مدیر و نقاش «میرزا ابوالحسن خان صنیع الملک غفاری»
- ۶۳- نشریه میراث فرهنگی شماره ۱۴
- ۶۴- مطالعات تاریخی خیابان انقلاب «مهندسین مشاور زیستا نوشته «صادق نظمی افشار»
- تیر ۱۳۷۶
- ۶۵- نشریه معماری و هنر ایران شماره سوم بهار ۱۳۷۶

- ۶۶- طرح و اجرای نقش کاشی کاری در ایران. محمود ماهرالنقش
۶۷- زندگی جدید کالبد قدیم.
۶۸- تاریخ قائن جلد اول سید محسن سعیدزاده.
۶۹- از ایران چه می دانم؟ / ۲۰ لارستان. دکتر محمد باقر وثوقی.
۷۰- از ایران چه می دانم؟ / ۱۱ بازارهای ایرانی. حسین سلطان زاده.

صفحه	فهرست مکان ها	صفحه	فهرست مکان ها
			ا-ا
۱۸۹	بازار قیصر لار	۲۷۴	آب انبار جنب بقعه چهل تنان کاشان
۲۷۷	بازار یزد	۲۲۴	آب انبار شاه ابوالقاسم
۷۴	باشیل قبه	۸۴	آرامگاه پیر بکران
۲۷	بانک ایرانیان	۲۸۸	آرامگاه حر عاملی
۲۷	بانک سپه	۴۲	آرامگاه خرقان قزوین
۱۰۵ و ۱۰۴	برج دوزال تبریز	۵۳ و ۵۲	آرامگاه سلطان سنجر سلجوقی
۱۴۹ و ۱۴۸	برج سلطان زین العابدین	۲۰۲ و ۲۰۱	آرامگاه ملا حسن
۱۵۰ و		۴۷ و ۴۸ و	آستان قدس رضوی - مشهد
۴۱	برج طغرل	۵۰ و ۴۹ و	
۶۸	برج فیروز آباد فارس	۲۰۳	
۸۱ و ۸۲ و	برج گکاشانه بسطام	۲۲۸ و ۲۲۷	آستانه مقدس حضرت معصومه
۸۳		۲۲۹ و	
۸۴ و ۸۳	برج کشمار	۲۵۳ و ۲۵۲	ارگ تهران
۳۶ و ۳۵	برج لاجم - سواد کوه	۲۴۴ و	
۲۹۶	باشیل جامع تبریکه	۱۱۴ و ۱۱۵	ارگ علیشاه
۱۸۰	بقعه آقا شیخ لاهیجان	۲۶۷	امامزاده آقا سید حسن
۱۶۹	بقعه آجری امامزاده کمال	۲۷۳	امامزاده آقا سید عباس و سید اسمعیل (رشت)
۱۰۰	بقعه امامزاده ربیعہ خاتون اشترجان	۱۸۵	امامزاده ابراهیم اصفهان
۱۸۰	بقعه امامزاده حمزه	۲۷۴	امامزاده اسمعیل
۱۷۸	بقعه امامزاده علی قزوین	۲۰۶	امامزاده اسمعیل اصفهان
۱۰۲ و ۱۰۱	بقعه امامزاده یحیی ورامین	۳۰۹	امامزاده بامیر نظف
۲۲۵	بقعه امام موسی کاظم	۲۷۳	امامزاده بلال
۲۲۵	بقعه امام محمد جواد	۱۶۳	امامزاده تی تل کجور
۲۸۹	بقعه حضرت ابوالفضل	۱۰۶	امامزاده جعفر اصفهان
۱۵۱	بقعه خدیجه خاتون	۱۸۰	امامزاده حمزه بوانات
۲۰۱	بقعه ساریه خاتون قم	۱۷۰ و ۱۷۱	امامزاده سلطان محمد طاهر
۱۷۲	بقعه سماس گیلان	۲۶۷	امامزاده سید احمد سیاهکل
۲۰۳	بقعه شیخ اسحاق هریس	۷۱ و ۷۰	امامزاده سید جعفر دامغان
۲۳۳	بقعه شیخ اسمعیل قسری	۷۳ و ۷۲	
۱۶۳	بقعه طاهر و مطهر	۲۷۳	امامزاده سید رضا کیا
۲۴۷	بقعه کاشفیه دزفول	۲۶۸	امامزاده شاهزاده حمزه قم
۱۱۷	بقعه میر محمد خاگر	۱۵۵	امامزاده عبدالله بافق
۱۴۷ و ۱۴۶	بنای گرز امیر	۱۱۰	امامزاده عبدالله بهشهر
۳۳۱ و ۳۳۲	بقعه حبیب موسی	۱۲۰	امامزاده عبدالله دماوند
۲۶۷	بقعه دانیال نبی در شوش	۷۱	امامزاده علی
۲۷۳	بقعه امامزاده بلال	۱۱۶ و ۱۱۷	امامزاده محمد
۲۸۸	بقعه عین علی و زین علی	۱۶۹	امامزاده قاسم ازنا
۳۰۸	بقعه سیدان	۱۸۱ و ۱۸۲	امامزاده کمال
۲۰۱	بقعه معصوم زاده قم	۱۸۳ و	امامزاده محروق
۲۱۲	بند شامانلو	۲۶۸	امامزاده محمد ایجدون
	ب	۲۴۲	امامزاده هلال بن علی
۱۹۸	پل الله وردیخان	۳۰۹ و	امامزاده یحیی تهران
۱۷۳	پل دختر میانه	۳۱۰	
۱۷۳	پل سیم رود لاهیجان	۱۷۳	امامزاده یحیی نوا
۳۸ و ۳۷	پیر علم دار - دامغان	۴۰	اورتاقاپو دربند
۳۹		۳۰۰	ارسی های خانه احمد خان
۱۷۳	پل رودخانه پلور		
۲۵۹	پل سردشت		
۳۲۱	پل سلامت آباد		
	ت	۶۵	باروی شهر دربند
		۶۱	باروی شهر قزوین (به احتمال زیاد همان بابویه رافعی است)

صفحه	فهرست مکان ها	صفحه	فهرست مکان ها
۲۴۹ و ۲۹۹	خانه احمدزاده	۲۷	تئاتر شهر
۲۹۹	خانه خسروی	۲۱۸ و ۲۱۹	تاج محل
۲۹۹	خانه سنندجی	۲۲۰ و ۲۲۱	
۲۹۹	خانه حاج حیدر	۲۷	نالار فرهنگ - نالار رودکی
۳۰۰	خانه احمدخان	۲۷۶ و ۲۷۷	تکیه دولت
۳۰۰	خانه فریدالملک	۲۸۳ و ۲۸۴	تکیه سید نصرالدین
۳۰۱	خانه سرهنگ	۲۸۴	
۳۰۱	خانه مجتهدی	۲۷۷ و ۲۷۷	تکیه میرچخماق
۱۷۴	خانقاه هرات	۲۷۸ و ۲۷۸	
۱۶۶	خانقاه نصرآباد اصفهان	۲۷۸	توحید خانه مشهد
۲۴۷	خانقاه امین الدوله	۲۸۱	تیمچه امیر بازار تبریز
		۲۶۹ و ۲۶۸	تیمچه بازار بزرگ قم
	د	۲۸۸	
۲۲۲	دارالفتح بزد		
۲۵۹	آبائالفتون		
۲۶	دانشگاه تهران		
۸۱	درب چوبی مسجد علی نظنز	۳۱ و ۳۲	جایگاه نذورات بیشابور
۴۰	درب چوبی (قلاتی در بند)	۳۲ و ۳۲	
۱۵۵	درب امام اصفهان		
۱۷۹ و ۱۷۸	درب های مسجد افوشته		
۲۹۰	دودکش ضرابخانه	۲۰۳	چهل دختران کاشان
۱۶۹	دیری بابا ترابه سی	۲۰۶	چهارسو
	ر		
۲۰۶	رباط شاه عباسی پلور	۳۱۷	حسینیه ارشاد
۴۶ و ۴۵	رباط شرف - خراسان	۲۷۸ و ۲۷۷	حسینیه امیر چخماق
		۳۲۷ و ۳۲۷	حسینیه شوکنیه
		۲۷۸ و ۲۷۸	
۱۷۸	زیارتگاه و خانقاه سیدحسن واقف	۶۸	حصار خلیج باکو
		۴۴	حمام زعفرانیه
		۲۰۷	حمام نو عقدا
۳۲۷	ساختمان اکبریه بیرجند	۳۰۲	حسینیه امجد
۲۴۷	سرای امین الدوله	۲۹۹	حمام روستای نگل
۲۷۲	سردر سنگی کاخ مرمر	۲۹۹	حمام روستای آویهنک
۲۵۹	سد مبارکه ناصری	۲۹۹	حمام منطقه سرور
۳۰۳ و ۲۹۹	سردروازه عمارت عاصف دیوان	۲۹۹	حمام منطقه سروآباد
۳۰۴ و ۳۰۵		۲۳۸ و ۲۳۷	حیاط شاهی مدرسه سپهسالار
۳۰۶ و ۳۰۰	سردروازه های عمارت وکیل	۴۴	حرم خواجه عکاش
۳۰۰	سردروازه منزل داروغه	۴۴	حرم خواجه ابونصر پارما
۲۹۹	سردروازه منزل بابان	۱۸۹ و ۱۹۱	حمام گنجعلی خان
۳۰۰	سردروازه منزل اشرف میرزا	۱۹۲ و ۱۹۲	
۳۰۱	سردروازه منزل خان خانان	۲۹۴	حمام پیرسرای رشت
۳۱۷	ساختمان ایران پیما		
۳۰۱	سرای حاج علی		
۱۹۶	سد قهرود کاشان		
۳۲۱	سدسنگی در شهرستان تکاب	۲۶۶	خانه گوزه کنانی
۲۷۲	سر در باغ ملی ایران	۲۷۰ و ۲۷۱	خانه عرب ها
۶۴ و ۶۳	سه گنبد ارومیه	۲۴۷ و ۲۵۰	خانه طباطبایی
۳۰۱	سینما نیاگارا	۲۵۱ و ۲۵۱	
۳۱۲	سینما دیانا	۲۴۷ و ۲۴۸	خانه بروجردی

صفحه	فهرست مکان ها	صفحه	فهرست مکان ها
۳۱۹ و ۱۴۵ ۱۴۵ ۲۲۷ ۶۸ ۵۴ و ۵۲ ۵۵ و ۹۰ تا ۸۵ ۶۵ ۳۲۱ ۳۲۱ ۲۰۳ ۱۳۴	گرماه شروانشاهان گرماه جاج زین الدین گنبد آستانه قم گنبد سبز کرمان گنبد سرخ مراغه گنبد سلطانیه گنبد کیود گنبد مسجد کیود گنبد مسجد دانشکاه صنعتی گنبد چهل دختران قم گنبد مسجد جامع یزد	۳۱۲ ۲۷۳ ۲۷ ۲۶۰ ۲۷۳ ۳۱۲ ۳۰۱ ۲۶۸ ۳۰۱ ۳۲۲ ۱۴۵ ۱۵۵	سینما متروپل ش شربت خانه مشهد رضوی شرکت نفت شمس العماره شمس العماره تبریز ع عمارت اصلی بانک سپه عمارت باقر خان وکیل عمارت کلاه فرنگی عمارت خسروی عمارت چهار سوق اعظم عمارت حاجی شیخله عمارت شاه بالو
۲۷ ۳۱۴ و ۲۷ ۸۳ ۱۰۰ ۱۰۳ ۲۴۶ و ۲۴۵ ۱۲۰ ۱۰۷ ۱۹۵ و ۱۹۴ ۲۳۰ ۲۴۳ و ۲۴۲ ۲۰۹ ۲۳۹ ۶۹ ۱۷۴ ۲۲۵ ۱۹۷ و ۱۹۶ ۳۲۰ ۱۸۰ ۲۲۴ ۲۷ ۲۲۳ ۱۶۳ تا ۱۵۶ ۱۸۴ ۱۲۰ ۲۳۱ ۲۲۷ ۱۷۳ ۱۱۰ ۵۸ تا ۵۶ ۷۷ تا ۷۵ ۱۰۴ ۱۰۳ و ۱۱۲ ۱۴۳ و ۱۳۱ ۶۸ ۲۲۴ ۵۶	مجلس سنا مجموعه آزادی محراب کاشی در موزه متروپولیتن محراب امامزاده ربیعہ خاتون محراب مسجد جامع اصفهان مدرسه اکبریہ مدرسه المر جانی - بغداد مدرسه امام اصفهان مدرسه خان شیراز مدرسه سلطانی مدرسه دارالفنون مدرسه دو در مشهد مدرسه سیهالار مدرسه سیرجالی در قونیه مدرسه و خانقاه تحت القلعه هرات مدرسه شاه سلیمان مدرسه شیردار سمرقند مدرسه ضیائیہ یزد مدرسه فیضیه قم مدرسه کاسه گران مرکز بین المللی آموزش مدیریت مزار شاه ابراهیم کهکیلویه مزار شیخ احمد جامی مزار همایون هند مزار سیدبخش مسجد آقا بزرگ مسجد النبی قزوینی مسجد بزرگ قلعه حصن کیفا مسجد تچنگ یزد مسجد جامع اردستان مسجد جامع ارومیه مسجد جامع اشترجان مسجد جامع اصفهان مسجد جامع بونافت یزد مسجد جامع دماوند مسجد جامع زواره	۶۳ ۳۰۰ ۳۰۰ ۸۱ ۴۰ ۱۵۵ ۲۹۴ ۲۵۵ الی ۲۵۸ ۲۷۲ و ۳۱۲ ۲۷۲ و ۳۱۴ ۳۰۸ ۳۰۱ ۲۱۱ ۱۴۴ ۲۰۹ ۱۹۰ و ۱۸۹ ۱۹۳ و ۶۶ ۱۱۰ ۲۱۲ و ۲۱۱ ۲۶۸ ۲۶۰ الی ۲۶۵ ۴۰ و ۳۹ ۳۲ ۳۲ ۳۴ ۳۱۲ ۳۸ و ۳۱۷	قدمگاه امام (رضاع) قلعه حکومتی پلنگان قلعه حکومتی مریوان قدمگاه علی بن موسی الرضا (ع) قلاتنی دربند قلعه قرخلار دربند قصر خورنق ک کاخ گلستان کاخ سعدآباد کاخ مرمر کاروانسرای بیستون کاروانسرای ارباب کاروانسرای دامغان کاروانسرای ده بید کاروانسرای شاهوردی کاروانسرای گنجعلی خان کاروانسرای سنگ بست کاروانسرای سین کاروانسرای شیخ علیخان کلاه فرنگی مهمان خانه مهندسیه قم کوشک شمس العماره کوشک نوغزنوی کاخ سنگی کاخ شاپور و نالار تشریفات کاخ افسانه ای هفت گنبد کلوپ افسران وزارت جنگ گ کاراژ ایران پیما

صفحه	فهرست مکان ها	صفحه	فهرست مکان ها
۳۰۷ و ۲۹۹	مسجد دارالاحسان	۱۵۴ تا ۱۵۱	مسجد جامع بسطام
۳۰۱	مسجد والی	۳۰۰	مسجد جامع ابوالحسن
۳۴ و ۳۲	معبد آناهیتا	۱۷۳	مسجد جامع ساوه
۱۴۷ و ۱۴۶	مقبره امیر تیمور	۲۴۲	مسجد جامع قانن
۱۷۳	مقبره هارون ولایت	۲۹۶ تا ۲۹۳	مسجد جامع قزوین
۶۵	مقبره امیر شاهنشاه در ترکیه	۲۷۲	مسجد جامع قوچان
۵۶	مقبره بابا خاتم	۱۱۹ و ۱۱۸	مسجد جامع کرمان
۱۵۱	مقبره بایزید بسطامی	۱۳۹ تا ۱۳۵	مسجد جامع کبیر یزد
۱۴۳ تا ۱۴۰	مقبره خواجه احمد یساری	۱۱۳ تا ۱۱۱	مسجد جامع مرند
۱۵۱ و ۱۲۰	مقبره خواجه اصیل الدین قم	۳۳۷	مسجد جامع همدان
۶۵	مقبره خورائق یزد	۱۰۹ و ۱۰۸	مسجد جامع ورامین
۵۳ و ۵۲	مقبره سلطان اسنجر - مرور	۲۱۱	مسجد جامع وروزنه اصفهان
۱۲۰	مقبره شاه محمد قاسم	۹۲ و ۹۱	مسجد جمعه نطنز
۱۳۳ و ۱۳۲	مقبره شو جوک بیکا	۲۱۰	مسجد حاج حسن
۱۷۹ و ۱۶۶	مقبره شیخ بدرالدین	۲۳۱ و ۲۳۰	مسجد حاج رجبعلی
۲۰۵ و ۲۰۴	مقبره شیخ جبرئیل	۲۰۹ و ۲۰۷	مسجد حکیم اصفهان
۱۷۵ تا ۱۷۴	مقبره شیخ صفی	۱۶۵ تا ۱۶۳	مسجد خرگرد
۹۷ تا ۹۱	مقبره شیخ عبدالصمد اصفهانی	۱۶۳	مسجد دباغ خانه آنکارا
۸۱ و ۸۰	مقبره شیخ یوسف سروستانی	۴۴	مسجد رانانانان ترکستان
۵۱	مقبره شیروان	۲۷۰	مسجد رحیم خان اصفهان
۳۰۵	مقبره هاجر خاتون	۱۷۱	مسجد سرخان بسطام
۶۷	مقبره کیکاوس	۱۸۴	مسجد سرو شفادران
۴۳	منار مسجد جامع کاشان	۲۱۴ و ۲۱۱	مسجد سلطانی اسدآباد
۶۰ و ۵۹	مناره جام افغانستان	۲۲۶	مسجد سلطانی بروجرد
۴۵ و ۴۴	مناره دولت آباد بلخ	۲۳۶ تا ۲۳۳	مسجد سلطانی سمنان
۶۸	مناره شهر مصریان	۲۳۰	مسجد سلطانی کاشان
۸۳	مناره مسجد محمد باکو	۲۱۵ و ۲۱۳	مسجد شاه اصفهان
۳۲۹	منزل آقا فضل الله جعفری	الی ۲۱۸ و	
۳۰۰	منزل شیخ احمد غیائی	۲۲۵ و ۲۲۴	
۳۰۲	منزل نصیر دیوان	۱۶۸ تا ۱۶۶	مسجد شاه مشهد
۲۹۹	منزل امین الاسلام	۶۱	مسجد شاه مشهد (بادغیس) شمال افغانستان
۲۹۹	منزل استاد محمد کریم	۱۸۵	مسجد شهر مانیسا
۲۹۹	منزل قطبی	۱۹۹ و ۱۹۸	مسجد شیخ لطف الله
۲۹۹	موزه سنندج	۸۱	مسجد علی نطنز
۳۳۲ تا ۳۳۰	منزل حاج حبیب خوانساری	۷۹ تا ۷۸	مسجد فرمود خراسان
۳۲۸	منزل خاتم الیونس	۲۲۷	مسجد قاجار استرآباد
۲۷	موزه نگارستان	۲۰۰	مسجد قطیبه اصفهان
۶۷ و ۶۶	میل زادگان - قوچان	۶۲	مسجد قلعه دیوریگی - سیواس ترکیه
۳۶ و ۳۵	میل زادگان - کردکوی	۳۳۱ و ۱۶۹	مسجد کبود تبریز
	و	۳۳۳ و	
۲۷	وزارت دارایی	۱۸۱ تا ۱۷۶	مسجد گوهر شاد مشهد
۲۷	وزارت کشاورزی	۴۴	مسجد ماکو
	و	۲۲۶	مسجد محدثین
		۲۹۳	مسجد ملا احمد باکو
		۲۸۵	مسجد نصیر الملک
۱۷۳	هارون ولایت	۲۹۹	مسجد روستای آویهنک
۳۱۲	هنرستان دختران	۲۸۲ تا ۲۷۸	مسجد ملا اسمعیل یزد
۳۱۲	هتل فردوسی		مسجدی در روستای اسنق
			مسجد منار غار - اصفهان
			مسجد مولانا تابیاد
			مسجد نصیر الملک شیراز

al Mesri and Ostad Abu Nasr Mohammad ibn Ahmad Banna Tirmazi were born in Iran at that time. Although these areas are out side present borders of Iran and their names are omitted from the list, the place of their education, activity and the development of their genius is this country.

In the appendix, 46 Kurdish Memars introduced by Hossan Karimiyan in Asar periodical publishing, No 28 and another 29 Memars who have been gradually recognized are introduced by their names and their works which could be made in to and used as index cards for the continuation of this investigation (from Pahlavi oeriod until today - the contemporary Memars).

The contemporary Memars are in three groups: The first group includes graduates of faculties of universities, the first of whom was Mirza Mehdi Khanshaghaghi who had been sent to Europe in Qajars period for education. The next generation consists of Foroughi, Sayhun, Shari'atzade. The second group includes traditional Memars such as Ostad Lorzade, Esmail Zohreh and famous Memars who are commonly associated with Cultural Heritage Organization and repair the historical buildings. The third group includes traditional Memars who live all over the country and are the last surviving of the old Memars, i.e.: Haj Hossein Mahbubi, the Shushtari architect who died in 1995 and Haj Abulghasem Mohandesi, the Shirazi architect who died on 11 November 1973, Memar Farrokhniya, the Birjandi Memar, Molla Ahmad and Ali Molla Ahmad, the architects from Bandare kong, Ostad Mirza agha and Ostad Mohammad Memar Khansari. It seems that studying their works and lives could lead us to the answers of the questions about today's identity of our architecture ².

Many books have been published recently in which some buildings are introduced with the name of their architects. The Encyclopaedia of Historical Buildings of Iran in Islamic period, Resting-places, Mosques and Buldings of Public Utility and The Architecture in Islamic World; the History and it's Social Concept are among them.

---

² In some cases in which the buildings have been made in different periods, the architects who have worked on a building belong to different periods and the chronological manner is deranged.

Iranian buildings constructed by Iranian Memars.

Some others have been built by Memars who have been forced to migrate to neighboring countries together with artists, philosophers and professors during Mongol attack, an example of which is Badreddin Tabrizi who has built the resting-place of Mevlana Jalaluddin Balkhi in Quniye in 1274 or Asir Ali or Ajam Ali Tabrizi who was taken captive in Battle of Chaldiran by Ottomans and showed his abilities during the period of his captivity and became the Memar of the kings court and it is said that the most famous Ottoman architect, Sinan had been his student. There are cases that the kings of the Safavid and Qajar dynasties, considering the religious belief of Shi'ah Islam, sent their famous Memars to build or repair shrines of Baghdad, Kazimayn, Najaf, Karbala and so on. Among them, we can mention Abdolhassan Memar Kashani and Ostad Rostam Memar Borujerdi whose work are in the shrin of Hazrat Abolfazl in Iraq and also Ostad Memar Sadeghi, the shirazi architect who was sent to Karbala during Qajars period and Ostad Sultan Hossein Ghomi who is the architect of the Shrine of Imam Musa Kazim and Imam Mohammad Javad in Iraq commanded by Safavid kings.

There was a case of an Iranian Memar who was invited by the ruler of another country to build a unique building. The building is Taj Mahal and the Gurkanid king of India, Shah Jahan, was the one who invited Isa Shirazi, requested by his wife, to build her tomb.

Shah Jahan chose Isa Shirazi as the Memar and designer. He employed a calligrapher from Baghdad, an embosser from Bokhara, an Memar from Ghandhara and 20000 workers who worked under his supervision, resulting one of the most, famous buildings in the world, Taj Mahal, in the middle of a beautiful garden designed in Iranian style (Charbagh: four gardens) and Khayyam's poems are used as its inner ornament.

Among other important buildings constructed by Iranian Memars out of Iran, Shirin Bika (Amir Taymurs sister) burial vault-mausoleums, in the cross road of Shahi zinda and Samarqand, Shirdar Madrassa in Samarghand, the mosque of Khajeh Ahmad Yasavi in Turkestan, Mausoleum of Sultan Sanjar in marv, Syrcaly Madrassa in Quniya, the mosque of Divrigi Castle in the east of Sivas, Minaret of Dawlatabad in Balkh could be mentioned.

In this book only one Memar from pre-Islamic period is introduced who is Opsa Dabir, the Memar of the monument building of the holly shrine in Bishapur and three are legendary Memars: Sanmar, Sheyda and the Roman Memar of Taghe Kasra. The others are Islamic till the end of Qajars period.

As described in the Preface, two articles from Zoka fnd Wilber have guided this research greatly. In them, most of the names are common and some belong to the other master-workmen such as tilers, stone cutters, carpenters and so on.

Some of them such as Ostad Mostafa Baghdadi, Ostad Obeyd ibn Samsam

their country, 'Iran'.

On the inscription on which a name is carved, the words "builder", "mason", "Memar", "engineer", "master-workman" or "work of ..." are used and it is not clear if Memar, builder and engineer had different meanings as today or there were various words for the architects in different periods and different parts of the country. The word "builder" has defined in Dr. Mohammad Moin's Persian Dictionary as the one who builds, whose job is building houses and buildings, the builder of buildings. An architect can be described in the exact same words. The word "Memar" is explained in the same book as:

1. The one who plots building and supervises the building. "The ingenious engineers and skillful Memars draw the map of a city" (Zafarnama-ye Yazdi, pub. Amirkabir, 385)

2. bricklayer

3. builder, repairman, developer.

Therefore it is seen that in Dr. Mohammad Moin's point of view, whether a builder or an Memar are the same, splitting their duties is not easy.

Using the phrase "work of..." (in: "the work of the poor humble ...") enlarges the problem of knowing whether the name of the tiler, plaster-moulder or carpenter was intended or its Memar. Many of the Memars such as Abdul Momen ibn Sharaf Shah, the painter from Tabriz, who is the architect and stucco-maker of the Jame Mosque of Orumiye, were skillful in delicate art work. Sometimes it is seen that the Memar had been skillful and more famous in a field of delicacy of touch, but still did the architectural work. In some cases, a Memar might have supervised the delicate art work after the construction of the building. Today, the meaning of the word "architect", however, is much more different from its meaning and duties in the past. Since our knowledge about these Memars is acquired by the buildings they have built, the basement stone and principal guide of this research is the courtyard and the buildings remained from them.

The author came across the names of some buildings located outside present Iran borders that have been made by Iranian Memars. Since Iran border have changed during different historical periods, some buildings such as buildings in Samarqand and Bokhara are added to the list.

Among dynasties which ruled Iran, the capital of Saffarid was in Zarang, of Samanid in Bokhara, in some period of Buyid in Baghdad, of Ghaznavid in Ghazna, of Khwarezm-Shah in Khwarezm, of Timurid in Samarqand and Harat. Those cities are all outside present border. A considerable part of Azarbayjan and Armenia, ie.: Yerevan, Nakhichevan, Ordubad, Georgia, Baku, Darband, Shirvan and the country Afghanistan were parts of Iran before treaties of Golestan and Turkmanchay (1813- 1857).

Therefore the buildings located there, such as the resting-place of Amir Taymur in Samarqand built by Mohammad ibn Mahmud-e Isfahani, are

Introduction:

In the summer of 1993 UNESCO's Assistant Director-General for Culture, Dr. Mounir Bouchenaki after visiting Iran said:

"Kashan's Memars are the greatest alchemists in the history, since they have made gold from soil. "¹

This sentence is also true about other Iranian Memars.

Unfortunately, Memars have been disregarded more than any other group among Iranian artists. Every Iranian with brief knowledge knows the name of some poets, writers, philosophers, mathematicians, and even some calligraphers and painters, but many of the intellectuals and even Iranian architects do not know any ancient Iranian Memar. Historical and architectural buildings of our country are known by the name of the ruler, prince, minister or the one who ordered it. Manuscripts, itineraries and ancient work rarely mention any Memar and no evidence of their lives, beliefs, works and styles and no manuscript or plot is left after their death.

Western Iranologists, such as Pope, Godard; Wilber, Siroux, Kuhnel; ... by whom Introduction of Iranian architecture has been started; have only acquired the names of Memars and the dates of the buildings through searching in plaster mouldings, stuccos, designs of tiles, inscriptions and wooden ornaments which is written on them: "The work of the poor humble...".

Iranian archaeologists and researchers such as Yahya Zoka, Nosrattollah Meshkati, Mohammad Ali Mokhlesi, Iraj Afshar, ... have completed those researches, but the Memars of the buildings such as Alighapoo Palace, Vakil Mosque, Gunbad-e-Kavous, the mausoleum of Sheykh Zahed, Khajoo Bridge, ... are still unknown to everyone. The place of the architecture in the culture, specially the place of Iranian architecture in Iraninan culture was the motive of investigations for finding the names and works of the people who lived in this country with no pretension and struggled to build

1. Asar periodical publication. No28, Ostad Ali Maryam Kashani (Seyfollah Aminian).

تبرستان
www.tabarestan.info

I.C.H.O.

۳۰۰۰ تومان

شابک: ۳۹۰۲-۳۰۰۰-۷۲۴۳-۹۶۴

